MUSA KOCAMAN
PROF. DR. İSMAİL HAKKI ERASLAN

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN
STRATEJİK LİDERLİĞİ IŞIĞINDA

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Bir Kartalın Yeniden Doğuşu

Halk Kitabevi

Yazarlar

Araştırmacı Yazar
Musa KOCAMAN

Prof. Dr.
İsmail Hakkı ERASLAN

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Bir Kartalın Yeniden Doğuşu

Araştırmacılar
Prof. Dr. Bülent KARA
Mehmet GÜREL

Yayıncı Sertifika No 49724

Kitap Adı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Yazar Prof. Dr. İsmail Hakkı ERASLAN
Musa KOCAMAN

Editör Hilal EKSİK
Tasarım Serdar KÜÇÜKDEMİRCİ
Baskı – Cilt Alioğlu Matbaacılık Ltd. Şti.
Orta Mahallesi Fatin Rüştü Sokak
No: 1/3A Bayrampaşa/İstanbul
0212 612 95 59
Matbaa Sertifika No 45121

Yayınevi Rami Cuma Mh. Talimhane Cad.
Topçu Hasan Sok.7/A
Eyüp/İSTANBUL
Tel: 0 212 674 60 60
Faks: 0212 501 24 91
e-mail: info@halkkitabevi.com
www.halkkitabevi.com

Yılmaz Basım© 2024 *Kitap telif hakları, Yılmaz Basım'a aittir. Halk Kitabevi Yılmaz Basım'ın alt markasıdır. Yayın evinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.*

Yazarlar

Araştırmacı Yazar
Musa KOCAMAN

Prof. Dr.
İsmail Hakkı ERASLAN

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Bir Kartalın Yeniden Doğuşu

Araştırmacılar
Prof. Dr. Bülent KARA
Mehmet GÜREL

Teşekkür

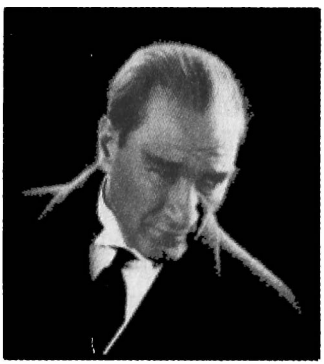
Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e olan sonsuz sevgi ve saygımız ve de minnettarlığımız bu nefesi aldıkça hiç eksilmeyecek, daima artacaktır. Büyük, güçlü, özgür, onurlu ve mutlu bir yurdun inşa-asında göstermiş olduğu insanüstü mücadelesine ve fedakâr kahramanlığına olan şükranlarımızı büyük bir minnettarlıkla takdim ediyoruz.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bizlere *akıl ve bilimi* esas alarak düşünmeyi mürşit olarak göstermiş; naçiz olduğunu özellikle vurgulayarak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın ancak, durmak, dinlenmek ve yorulmak bilmeden istikrarlı, inançlı, kararlı ve sabırlı bir şekilde gayret ve çalışmakla mümkün olabileceğini aşılamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu kitabın oluşumuna da ilham veren bir bilge filozof olarak *muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur* diyerek adeta kan damarlarımızın hafızasını tetikleyip titreştirerek, bizlere geniş ufuklar açmış ve adeta gözeden fışkıran billur su misali muazzam bir ilham kaynağı olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün; ulusal birliğimizin nadide çiçeğinin, kıymetlimizin, ihtişamlı asil Türk'ün, büyük başbuğun, devrimci stratejik liderimizin, yüce gönüllü kutsal insanın, özgün mü'min'in, sevgi ve barışın eşsiz simgesisin, adalet ve özgürlüğün yılmaz savunucusun, bütün insanlık için yüreğinde bir merhamet ummânı taşıyan azim, cesaret ve nezaketin berrak timsalinin ve Türk ulusunun gurur abidesinin aziz hatırası önünde bir kez daha sonsuz saygı ve minnet ile eğilerek, teşekkürlerimizin ilk ve son cümlesiyle söylenebilecek en anlamlı, en güzel ve en muhteşem sözleri, yüce şahsına ithaf ediyoruz.

Araştırmacı-Yazar Musa KOCAMAN
Prof. Dr. İsmail Hakkı ERASLAN

Ben herşeyden önce bir Türk Milliyetçisiyim. Böyle doğdum, böyle öleceğim. Türk birliğinin, bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile, gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk Birliğine inanıyorum, onu görüyorum.
Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk birliğiyle açacaktır. Dünya sükununu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türk'ün varlığı bu köhne aleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, ufuk ne demek, o zaman görülecek....

Saygı ve minnetle anıyoruz...

Mensubu olmaktan gurur duyduğum aziz Türk ulusuna ve devrimci stratejik lider Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e

ÖNSÖZ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması asil ve kadim Türk tarihinde bir dönüm noktası olup, Türk ulusu için tek kelime ile siyasal bir zaferdir. Türkler, bu Antlaşma ile aynı zamanda tarih sahnesinde bağımsız, özgür, ulusal egemenliğe dayalı, demokratik, lâik, sosyal hukuk devleti olma yolundaki adımlarını kararlılıkla atmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Lozan, Türkiye'nin çağdaş bir devlet olma yolundaki adımın başlangıcıdır. Bir başka anlatımla Lozan, 24 Temmuz 1923'te imzalanan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve iktisadî bağımsızlığını uluslararası alanda tescil eden kurucu antlaşmadır. Lozan'la Kapitülasyonlar tamamen kaldırıldı. Türkiye'nin verdiği bağımsızlık mücadelesi çok sayıda ulusa ilham kaynağı oldu.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, *Lozan Antlaşması Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşmasıyla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eden bir vesikadır* sözleri, Antlaşmanın Türk tarihindeki yerini çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü Lozan, Türkiye'nin ulusal sınırlarını belirleyen ve O'nu bu sınırlar içinde siyasal açıdan bağımsız ve egemen kılan belgedir. Lozan Barış Antlaşması, bu çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, mazlum ulusların yüreklerindeki yerini alma kararlılığını yansıtan tarihsel bir konumu da simgelemektedir. Türkiye, bugün büyük bir devlet olarak, uluslararası arenada karşılıklı saygıya dayanan onurlu bir duruş sergilemektedir. Bu bağlamda Lozan, imzacı büyük devletlerle eşitlik belgesidir. Aynı zamanda Türkiye devletinin kurucu antlaşmasıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Stratejik Liderliği Işığında Lozan Barış Antlaşması: Bir Kartalın Yeniden Doğuşu adlı bu çalışma çok yararlı ve farklı bir bakış açısı sağlayarak olayları değişik bir paradigmadan değerlendirmiştir. Bu vesile ile kitabın yazarlarından Musa KOCAMAN'ı ve Prof. Dr. İsmail Hakkı ERASLAN'ı kutlar, çalışmalarının ve başarılarının devamını dilerim.

Kemal KILIÇDAROĞLU
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 7. Genel Başkanı

İçindekiler

Teşekkür 4

ÖNSÖZ 7

GİRİŞ 13

BÖLÜM I:
MUDANYA MÜTAREKESİ SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ 17

1.1 Giriş 19

1.2 Mudanya Mütarekesi Süreci 28

1.2.1 Mütareke Öncesi Gelişen Olaylar ve Mütareke Hazırlıkları 34

1.2.2 Mütareke Sürecinde Tarafların Stratejileri 43

1.3 Mudanya Mütarekesi'nin Sonucu 48

BÖLÜM II:
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ 57

2.1 Giriş 59

2.2 Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922) 61

2.3 Lozan Barış Konferansı'nın Hazırlıkları 67

2.3.1 Türk Temsil Heyeti'nin Yola Çıkması ve Lozan'a Kadar Gerçekleştirilen Faaliyetler 74

2.3.2 Heyetin Lozan'a Ulaşması ve Konferans'ın Başlamasına Kadar Geçen Süre İçinde Gerçekleştirilen Faaliyetler 76

2.4 Lozan Barış Konferansı Sürecinin Birinci Safhası ve Müzakereler (20 Kasım 1922–4 Şubat 1923) 79
2.4.1 Sınırlar ve Musul Konusu 92
2.4.2 Boğazlar Konusu 100
2.4.3 Kapitülasyonlar Sorunu 112
2.4.4 Azınlıklar Konusu 116
2.4.5 Nüfus Mübadelesi Konusu 125
2.5 Lozan Barış Konferansı'nın Kesintiye Uğraması ve Gelişen Olaylar 132
2.5.1 TBMM Hükümeti Notası 133
2.5.2 İsmet İnönü'nün Yurda Dönüşü ve Meclis Müzakereleri 134
2.5.3 Türk Ordusunun Askersel Hazırlıkları 135
2.5.4 İzmir İktisat Kongresi 136
2.5.5 Konferans'ın Yeniden Başlamasına Yönelik Tarafların Girişimleri 139
2.6 Lozan Barış Konferansı Sürecinin İkinci Safhası ve Müzakereler (23 Nisan 1923–24 Temmuz 1923) 140
2.6.1 Sınırlar Konusu 143
2.6.2 Mısır Konusu 145
2.6.3 Adalar Konusu 146
2.6.4 İstanbul Konusu 159
2.6.5 Boğazlar Konusu 160
2.6.6 Kapitülasyonlar Konusu 161
2.6.7 Borçlar Konusu 163
2.6.8 Azınlıklar Konusu 165
2.6.9 Mübadele Konusu 168
2.6.10 İmtiyazlar Konusu 170
2.6.11 Musul Konusu 172
2.6.12 Savaş Tazminatı Konusu 172
2.6.13 Savaş Esirleri Konusu 173
2.7 Lozan Barış Konferansı'nın Sonucu 173

BÖLÜM III:
ANKARA ANTLAŞMASI'NIN SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ 191

3.1 Giriş 193
3.2 Musul Bölgesi ve Petrol Kaynağı 198
3.3 I. Dünya Savaşı ve Musul Bölgesinde Yaşanan Gelişmeler 200
3.4 Sykes-Picot Anlaşması 204
3.5 Mondros Mütarekesi ve Musul 207
3.6 Mîsâk-ı Millî ve Musul 208
3.7 Paris Barış Konferansı ve Musul (18 Ocak 1919) 209
3.8 Sevr Barış Antlaşması ve Musul 210
3.9 Lozan Barış Konferansı ve Musul 211
3.10 Haliç Konferansı 215
3.11 Nasturi Ayaklanması 217
3.12 Cemiyet-i Akvam ve Musul Araştırma Komisyonu 218
3.13 Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat 1925) 221
3.14 Ankara Antlaşması'nın İmzalanması (5 Haziran 1926) 223
3.15 Ankara Antlaşması'nın Sonucu 225

BÖLÜM IV:
MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ 229

4.1 Giriş 231
4.2 Türk Boğazlarında Uygulanan Geçiş Rejimleri 234
4.2.1 Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimleri ve Tek Taraflı Uygulamalar Dönemi (1453-1809) 234
4.2.2 Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimleri ve İki Taraflı Antlaşmalar Dönemi (1809-1841) 243
4.2.3 Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimleri ve Çok Taraflı Antlaşmalar Dönemi (1841- Günümüz) 247

4.3 Lozan Barış Antlaşması ve Boğazların Durumu 254
4.4 Lozan Barış Antlaşmasından Sonra Güçler Dengesinde Görülen Değişimler 257
4.5 Türkiye Notası ve Boğazlar Komisyonu'nun Tasfiyesi 260
4.6 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Süreci 262
4.7 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Denge Rejimi 265
4.8 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Sonucu 266

BÖLÜM V:
SONUÇ 275
Sonuç ve Öneriler 277

KAYNAKÇA 329
EK 1: MÎSÂK-I MİLLÎ 351
EK 2: MÎSÂK-I İKTİSADÎ 353

GİRİŞ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk hakkında şimdiye kadar altı binden fazla kitap yayımlanmıştır. Yaşam serüveninin tamamı dahil olmak üzere birçok yönleri ile farklı pencerelerden açıklamaya çalışan bu eserlerin neredeyse tamamı incelendiğinde, Türklerin kutsal liderinin olağanüstü özelliklerini, devrimciliğini ve vizyonunu her geçen gün biraz daha belirgin hale getirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, *bununla birlikte*, bir stratejik lider olarak yaşamında görülen mucizevi hallerini, şaşırtıcı yaşam öyküsünü ve yüce Tanrı'nın bahşettiği, herkesi kendisine hayran bıraktıran muhteşem deha niteliklerini, devrimciliğini ve stratejik liderliğini tam manasıyla anlatacak bir yayın, henüz kimseye nasip olmamıştır. Hatta kanaatimiz şudur ki, şimdiye kadar ve bundan sonra yazılacak yayınların, bilimsel araştırmaların ve incelemelerin, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ü, sadece ve sadece, adeta bir elmas gibi daha da parlak hale getirmekten ibaret kalacağı aşikardır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün muazzam stratejik liderliğinde ve bizzat müdahil olduğu *Mîsâk-ı Millî* ***çerçevesinde*** uygulanmaya konulan *Ulusal Mücadele* sonrası gerçekleştirilmiş olan ***Lozan Barış Antlaşması***[1] ve bu antlaşmadan sonra gündeme gelen ***Ankara*** ve ***Montrö antlaşmalarının*** yönetimsel *açıdan analizi için gerçekleştirilen bu çalışma,* muhteşem *ışığın* sadece *küçücük bir* parıltısını göstermeyi amaçlamaktadır. *Çalışmanın* temel hedefini gerçekleştirmek için *nitel araştırma yaklaşımı* kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma, temel olarak farklı alanlarda kapsamlı bir

---

1 ***Antlaşma*** denilince, uluslararası hukuka göre, genellikle devlet örgütleri arasındaki hak ve görevleri belirleyen, mevcut durumu değiştiren veya kaldıran yazılı belge anlaşılmaktadır. Devlet örgütlerinin aralarında imzaladıkları yazılı belgelerin birinci derecede öneme sahip olanı hiç şüphesiz ***andlaşma*** (*traite*) özelliğini taşıyanıdır. Bundan sonra sırasıyla ***anlaşma*** (*accord*), ***sözleşme*** (*convention*), ***pakt*** (*pacte*), ***protokol***, ***senet*** gibi belgeler gelmektedir. Binaenaleyh, 24 Temmuz 1924'de Türkiye'nin Lozan'da imzaladığı yazılı belge bu tasnife göre birinci derecede öneme sahip bir andlaşmasıdır (Kodaman, 1989: 5).

akademik literatür taramasına dayanmaktadır. Neredeyse tamamı konu ile ilgili *bilimsel çalışma sonuçlarına* dayalı olan ikincil veriler ile gerçekleştirilen bilgi elde etme süreci; akademik çalışmalardan (*bilimsel makaleler, lisans üstü tezler vs.*), yazılı basından, kamuoyu araştırmalarından, resmî belgelerden, yarı resmî raporlardan ve daha birçok farklı kaynaklardan derlenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın büyük bir bölümü *doküman incelemesine* bağlı olarak *bilim imbiğinden süzülmüş araştırma sonuçlarına* dayanmakta olup, yüzlerce bilimsel araştırma bulguları ve yorumları diyalektik bakış açısı ile çalışmanın bütününe yansıtılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün bir diplomatik başarısı olarak kayda geçen ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir nevi kuruluş senedi ve tescili olan Lozan Barış Antlaşması üzerinden tam 100 yıl geçmiştir. İşte bu kitapta, Ulusal Mücadele'nin antika bir yadigârı olan ve *büyük bir politik zafer* olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması'nda adı geçen barış koşullarının ne derecede bir keskin ve ileri görüş çerçevesinde tasarlandığı ve süreç yönetiminin Türkiye'nin ***ulusal çıkarları***[2] doğrultusunda yönlendirildiği irdelenmiştir. Bu bağlamda *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün deha niteliği, mükemmel örgütçülüğü ve adeta dillere destan stratejik liderliği bir kez daha gözler önüne serilerek pekiştirilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında Lozan Barış Antlaşması'nı açıklamaya çalışan bu çalışma çerçevesinde, kitap 5 farklı ve ardışık bölüm halinde tasarlanmıştır. Kitabın ilk bölümü Mudanya Mütarekesi ile başlamakta, Lozan Barış Antlaşması'nı anlatan kısım ile devam etmekte, Ankara Antlaşması

2 ***Ulusal çıkarlar*** ve bu çıkarlara ilişkin oluşturulan politikalar, devlet örgütlerinin dış çevre ve uluslararası oyuncularla olan ilişkilerini düzenler. Devlet örgütlerinin çıkar tanımları, genellikle, edinilen uzun ve tarihsel deneyimler sonucunda ortaya çıkar ve gelişir. Bazen de, yaşanılan beklenmedik değişimler ya da olaylar, onların yeniden farklı bir biçimde yorumlanmasına neden olabilir. Bir ülkenin yetkili karar alıcıları, ya da onların temsilcileri, kendi iç politikalarının dışında kalan dış politika hedeflerini ve diğer devletlerle olan ilişkilerini, genellikle bu ulusal çıkarlar tanımı çerçevesinde şekillendirir. Bununla birlikte, ülkelerin dış politika hedeflerinin oluşumunda belirleyici olan, sadece, tanımlanmış *ulusal çıkar* değerlerinin varlığı değildir, aynı zamanda, bunların ülkeyi yönetenlerce nasıl algılandığı, nasıl uygulamaya konduğu, ya da bunlarla ilgili geliştirdikleri hareket biçimleridir. Bu noktada, *liderlerin karakterlerinin* de, politikaların şekillenmesinde önemli bir payı olduğunu vurgulamak gerekir (Yurdusev, 2007: 161).

ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin stratejik analizlerini yaparak stratejik öngörülerin özetlendiği sonuç kısım ile tamamlanmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinin yansıtılmaya çalışıldığı bu çalışma, Lozan Barış Antlaşması'nın ***reel politik*** bakış açısı ile karşılaştırmalı analizini yaparak ve *neden-sonuç ilişkilerini* göz önüne alarak Lozan'da kazanılan ve elde edilemeyenleri okuyucularına aktarmaktadır. Lozan Barış Antlaşması'nın alt temalarının detaylı bir şekilde irdelendiği ve sonuçlarının izah edildiği kitap içeriği, aynı zamanda, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün ve kurmaylarının fedakârane ve özverili bir şekilde vatan hizmetinde sarfetmiş olduğu eşsiz mesaiyi gündeme *stratejik bakış açısı ile* taşımaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün tasarladığı ve başlattığı Ulusal Mücadele sürecinde, gelecek Türk nesli için yüzyıllarca sürecek bir ders niteliği taşıyan olaylar ve yaşanan deneyimler esnasında sarf edilen gayretlerin, emeklerin ve elde edilen başarıların mukabilinde imzalanan *Mudanya Mütarekesi*, akabinde gelen ve uzun bir hazırlık ve görüşme dönemini barındıran *Lozan Barış Antlaşması*, Musul sorununu çözmek için gerçekleştirilen *Ankara Antlaşması* ve ikinci bir dünya savaşının arifesinde gündeme getirilerek başarılı bir şekilde tamamlanan *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* ve tüm süreçlerin stratejik analizi, öngörüler ile birlikte izah edilmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında hazırlanan bu kitabın *sonuç kısmı ise*, Lozan Barış Antlaşması'nda benzeri görülmemiş bir siyasal zafer ile, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri ***Doğu Sorunu Doktrini*** ile gündeme getirilen ve *Sevr Barış Antlaşması*! ile tamamlandığı zannedilen büyük bir suikast girişiminin nasıl sonuçsuz kaldığını ifade eden bir karşılaştırmalı analiz sürecini okuyucularına aktarmaktadır. Sonuç kısmı, aynı zamanda, Lozan Barış Antlaşması ile elde edilen temel kazanımların analitik özeti ile birlikte, Türk vatan evlatlarının takip etmesi gereken stratejik önerileri de okuyucularına sunmaktadır.

BÖLÜM I:

MUDANYA MÜTAREKESİ SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ

1.1 Giriş

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen *Millî Mücadele* süreci asil ve kadim Türk tarihi seyrinde, en önemli siyasal ve askersel olayların dönüm noktası olarak değerlendirilmesi gereken şanlı bir destandır. Nitekim süreç, binlerce yıldan beri tevarüs eden bir kin, nefret ve intikam duygusuna bağlı planların uygulama saatine denk gelmiştir. İşte ***emperyalist*** devletler, XIX. yüzyılın başından itibaren, tam da bu anı yaklama fırsatını ellerine geçirmiştir. Kaldı ki *Doğu Sorunu Doktrini* emellerine bağlı infazın gerçekleşmesi için dört gözle bekleyen ***emperyalist*** devlet örgütleri, politikalarını şekillendirirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü siyasal, ekonomisel ve askersel güçlüğü bilerek ve bu koşullarda Osmanlı'nın uzun ömürlü olmayacağı varsayımıyla hareket ederek, çöküş sonrası paylaşım politikalarını merkezlerine alacaklardır. Bu da doğal olarak hem kendi aralarında ciddi bir rekabeti beraberinde getirecek, hem de bu jeopolitik ve stratejik öneme sahip Osmanlı'nın sonunu hızlandıracak gelişmeleri tetikleyecektir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat müdahil olduğu I. Dünya Savaşı'na Osmanlı tam 10 farklı cephede müthiş bir mücadeleye girişecektir. Çünkü artık dönemin ***emperyalist*** ülkelerinden olan İngiltere, yüzyıllardır sürdürmekte olduğu geleneksel politikadan sıyrılacak ve artık Çarlık Rusyası karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçecektir. Nitekim yüzyılın son çeyreğinde Süveyş ve Kıbrıs Adası'na yerleşecek, öte yandan *Türk Boğazları*'nda Rusya'nın etkin olmasını istememekle birlikte, bölgedeki ulusal çıkarlarını korumak adına politikasını gözden geçirecek ve I. Dünya Savaşına giden süreçte yaşanan bloklaşmada-çözülmekte olan Osmanlı'nın kaderinin sadece Rusya'ya bırakılmayacak kadar önemli olduğunun bilinciyle Rusya safında yer alacak, yanına Fransa ve İtalya'yı da alarak oluşturduğu cephe ile bu paylaşımda söz sahibi olacaktır. Savaş, istenilen nihai çözüme ulaşmada gerekli fırsatı yaratacak ve 1918 yılı sadece kendi bitiş tarihini değil aynı zamanda Osmanlı'nın da sonunu getirecekti (Demirci, 2023: 1). Nihayetinde Osmanlı, adeta uzun bir yangın sürecinde hazin bir şekilde yanmış, çökmüş, tükenmiş, kül ve enkaz haline gelmiş harabe görüntüsü arz edecekti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, işte tam bu esnada, ***Türk Kurmay Aklı***'nın parlak bir yansıması olarak tarih sahnesine çıkmış, devrimci stratejik niteliği ile ***emperyalistleri*** ilk defa mağlup eden kahraman bir lider olarak kayda geçmiş, *Hektor*'un intikamını almıştır. Kaldı ki ***emperyalistlerin*** dayatması ile takatten kesilmiş, dermanı kalmamış mecalsiz bir devlet örgütüne dayatılmış olan Mondros Mütarekesi, Türkleri imha planı olan Sevr'in önsözü olarak tasarlanmıştı. Ancak yaklaşık 3300 yıldan bu yana tevarüs eden ***Doğu Sorunu Doktrini***'ne bağlı olarak geliştirilen sinsi intikam planını (*mütareke koşullarını*) görerek direnmeye ve mücadeleye karar veren bir avuç vatan sevdalısı kahraman asil Türk evladı, adeta canını dişine takarak, insan üstü bir gayret sarfetmiştir. Fedakârlıklar ile dolu bir destan yazarak *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nı başarı ile tamamlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen *Ulusal Kurtuluş Savaşı* bir destantan da ötedir. Adeta bozkurtların dirilişidir. Nitekim I. Dünya Savaşı İtilaf Devletlerinin galibiyetiyle neticelenmiş ve savaşın sonunda yapılan anlaşmalarla Anadolu'nun istila ve işgaline zemin hazırlanmıştır. Bu mağlubiyet sürecinde salâhiyettar yönetim, bu işgalleri engelleyememiştir. Bu çaresizlik ahvâli Anadolu Türk'üne kendi vatanını koruma düşüncesini doğurmuş ve Anadolu Türk'ü, *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın örgütçülüğü etrafında toplanarak mücadeleye başlamıştır. Bu mücadele sadece *askersel* safhada gelişmemiş aynı zamanda *siyasal* alanda da gelişim göstermiş ve galibiyetle nihayetlenmiştir (Kılavuz, 2012: 62).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, ordu örgütlerinde göstermiş olduğu mükemmel stratejik yönetim kabiliyetini, devlet örgütü yapılanmasına da aksettirmiş, yönetimin evrensel kurallarına (*planlama-örgütleme-yürütme-denetleme*) riayet ederek, öncelikle *tam bağımsızlık* ve *ulusal egemenliğe* dayalı yepyeni bir devlet örgütü kurmayı amaçlamış, bu gayesine ulaşabilmek için stratejik yol haritası tertiplemiş ve Türkleri bu hedef etrafında kenetlemesini bilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın devrimci stratejik liderliğinde gerçekleştirilen, çağa damgasını vuran, aynı zamanda mazlum uluslara da örnek olan şanlı *ulusal direniş hareketi*, Türklerin adeta imha infazını uygulayıp gerçekleştirmek üzere olan *Sevr Barış*

Antlaşmasını! bertaraf edip, yeniden doğuşun sembolü olan Lozan Barış Antlaşmasına giden yolu açmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği doğrultusunda yürütülen Lozan Barış Antlaşması, bu açıdan göz önüne alındığında galip ve mağlup devlet örgütleri arasında gerçekleştirilen bir antlaşma olarak değerlendirilmemelidir. Bilakis, 1914-1918 yıllarında gerçekleştirilmiş I. Dünya Savaşı'nın galibi devlet örgütleri ile 1919-1922 yılları arasında cereyan eden *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nı kazanan Türkler arasındaki ilişkileri, eşit koşullar içinde düzenleyen bir antlaşmadır. Nitekim bir yandan I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkan ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni, 10 Ağustos 1920'de de *Sevr Barış Antlaşması*'nı! imzalayan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal mirasını çözüme ulaştırırken; *diğer yandan* yeni Türk devlet örgütünün ***Mîsâk-ı Millî***[3] ilkeleri doğrultusunda çağdaş dünyada şerefli yerini almasını sağlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Türklerin birinci derecede ulusal politikası olarak tanımladığı ***Misâk-ı Millî*** (*ulusal and*) tasarımının esasını *tam bağımsızlık* ve *ulusal egemenlik* ilkeleri oluşturmaktadır. *Mîsâk-ı Millî* farklı zamanlarda *Ahd-ı Millî Beyannamesi*, *Ahd-ı Peymân*, *Peymân-ı Millî*, *Ahd-ı Millî Esâsları* gibi sözcükler ile de anılmıştır. Sonuçta bu belge ile Türkler bağımsız ve bölünmez bir Türk vatanı için ***and içmiştir***[4].

---

3 ***Misâk-ı Millî*** düşüncelerini *Gazi Mustafa Kemal Paşa* 1907'de henüz Kurmay Yüzbaşı iken arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ile birlikte tasarlamıştır. İlerleyen süreçte, Amasya Genelgesi ile başlayan ve Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi ile devam eden kongreler döneminde daha da belirgin hale getirmiştir. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hükûmet değişikliğini müteakip *Meclis-i Mebusan*'ın açılmasını sağlayarak bu mecliste kabulünü gerçekleştirmiş ve bu düşünceleri dünya çapında meşrulaştırmıştır. Ancak bu ilkelerin hazırlanışı konusunda bir takım farklı iddialar ortaya atılmıştır. Hüseyin Kazım Kadri, Yusuf Kemal Tengirşenk, Rıza Nur, Hilmi Uran, Hüsrev Gerede ve *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün eserleri incelendiğinde bu iddialar gün yüzüne çıkmaktadır. Yine bu inceleme sonucunda ***Misâk-ı Millî***'nin esas olarak *Gazi Mustafa Kemal Paşa* tarafından hazırlandığı, Meclis-i Mebusan'da oluşturulan bir komisyonda son şeklini alarak 28 Ocak 1920'deki gayr-ı resmî bir toplantıda kabul edildiği görülmektedir (Sakin, 2002: 313).

4 ***And*** kavramı, evrensel bir hadise olduğu için hemen her ulusun kültür tarihinde mevcut olup, Türkçede söz ver-, yemin et-, ahd et- gibi çeşitli sözcük gruplarıyla ifade edilmektedir. Bu eylemin ifade ettiği esas anlam, olanaklı olan bir durumu veya geleceğe dair herhangi bir husus için yapılan vaadi yerine getirmektir. ***And içme***

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik bakış açısı ile genetik kodlarını tasarladığı ve adeta ruh verdiği ***Mîsâk-ı Millî*** bu açıdan öncelikle önemli bir pusula niteliği taşıyan, *aynı zamanda*, *Ulusal Mücadele* ve buna bağlı uluslararası ilişkilerin esaslarını, ilkelerini ve hedeflerini belirleyen, *Türk Kurmay Aklı*'nın billurlaşmış halini akseden bir doktrin olarak önemli bir işlev görmüştür. Kaldı ki ***Mîsâk-ı Millî***[5], ilan edildiği tarihten itibaren, bu bağlamda Türklerin bir stratejik yol haritası olup, çok sıkı ve sürekli izlenmesinin her an elzem olduğu canlı ve devrimci bir ilkeler bütünüdür.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, dış politikasının temel dinamiklerini ortaya koyarken ülkesinin ve dünyanın *gerçeklerini* gözden uzak tutmamıştır. Türkiye'nin dış politikasını belirlerken *gerçekçi* davranmış, ülkenin jeopolitik durumunu, tarihsel gelişimini, Millî Mücadele döneminin kazanımlarını, Cumhuriyetin temel değerlerini ve dünyanın içinde bulunduğu olayları iyi analiz ederek her zaman en önemsiz ve küçük değişkenleri dahi dikkate almıştır. Bu bağlamda *gerçekçiliğine* bağlı sürdürülen faaliyetlerin tamamı, Amasya Genelgesi'nden Erzurum kongresine, Sivas Kongresi'nden ***Mîsâk-ı Millî***'ye, Millî Mücadele sürecinde yapılan anlaşmalardan Lozan'a kadar yaşanan birçok gelişmede kendisini göstermiştir (Haytoğlu,

---

töreni Türkler arasında da çok eski dönemlere gitmektedir. Bu bağlamda Ural-Altay kavimleri arasında gösterilen İskitlerden Hunlara, Göktürklerden Uygurlara kadar birçok eski Türk devlet örgütlerinde bu geleneksel törene rastlanmıştır. Barış (İslam) dinini benimsedikten sonra da geleneksel and müessesesi Türkler arasında yaşamaya devam etmiş ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda bu âdet son döneme kadar canlı bir şekilde yaşatılmıştır. Bugün bile çağdaş Türkiye'de *geleneksel and müessesinin*, örneğin asker ve milletvekili andları gibi, çeşitli biçimlerde yaşatıldığı bilinmektedir (Arvas, 2019: 998-1000). *And içmenin* kadîm Türk kültürü çevresinde yaptırım gücü de bulunmaktadır. Bir insanın kendi kendine sözünde duracağına ve yalan söylemeyeceğine söz vererek *and içmesi* ahlaksal ve hukuksal bakımdan bağlayıcıdır. Aynı şekilde iki kişinin *kan kardeşliğine* dayalı andın belirli bir topluluğun denetiminde olması ahlaksal ve hukuksal açıdan önemlidir. Boylar ve milletler arasında gerçekleştirilen and daha geniş kitleler için bağlayıcıdır. Bireysel antta birey, kan kardeşliğine dayalı antta kan kardeş olanlar, boylar ve milletler arası antta ise boy ya da millet adına andı gerçekleştirenler sorumludurlar. Bu çerçevede töre hükümlerine sadakat ile bağlı olan Türkler arasında *and içme* ve ona bağlı kalma büyük önem taşımaktadır. Hatta and içtikleri unsurların andı bozmalarına büyük ölçüde engel oluşturduğu ve bağlayıcılığı da söz konusudur (Durmuş, 2011: 101-102).

5 ***Misâk-ı Millî***, *Ulusal Mücadele* hareketinin hedeflerini, felsefesini ve programını Türk ve dünya kamuoyuna ilan eden Ankara Hükümeti'nin uluslararası ilişkilerde esas aldığı bir ulusal anttır (Çelebi, 2013: 2).

2013: 589). Türk dış politikasının adeta *mihenk taşını* oluşturan ***Mîsâk-ı Millî*** bir *meclis kararıdır* ve dolayısı ile Türk ulusunun da kararı anlamına gelmektedir. Böylece *Ulusal Mücadele*, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı tarafından resmen kabul edilerek Türk ulusuna mâl edilmiştir. Meclis tarafından alınan bir karar olması nedeni ile demokratik olmak gibi bir yönü de vardır (Okan, 2007: 49).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinin yansıması olan, yani yüzyılların ötesini görebilen keskin bakış açısı ile hazırlanan ***Misâk-ı Millî***, kadîm Türk tarihi açısından olduğu kadar dünya tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Zira dünya tarihi içerisinde insanlığın gelişim sürecini incelersek, *modern ulusçuluk anlayışının* gerisinde üç tarihsel belgenin göze çarptığını görürüz. Bunlardan birincisi, İngilizlerin bugün dahi övündüğü Büyük Özgürlükler Sözleşmesi (*Magna Carta Libertatum*)'dir. Bu belge Batı dünyasında aristokratların kraliyet makamına karşı açtıkları mücadele devrinin ilk başarısını ve bu başarıyla elde edilen hakları yansıtmasıyla bilinir. İkincisi, Fransızların meşhur İnsan Hakları beyannamesidir. Bu beyanname Batı dünyasına yeni bir devrin başladığını ilân etmiştir. Üçüncüsü ise, Türklerin ***Misâk-ı Millî***'sidir[6]. Nitekim bu belge ile Türk devrimcileri Doğu âlemine yeni bir devrin başlamak üzere olduğunu müjdelemişlerdir (Sakin, 2002: 314).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde harekete geçen Türk ulusu, Mondros Mütarekesi ve hemen ardından başlayan İtilaf Devletleri'nin haksız *istila ve işgalleri*[7] karşısında tepkisiz

6 ***Misâk-ı Millî***'yi ilan eden kahraman *Meclis-i Mebusan*, esasında Mondros Mütarekesi'nin şartlarını ağır bulmuş ve başlangıçta Limni Adası'na gönderilen heyete imzalama yetkisini onaylamamıştır. Ancak dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa yapılan gizli oturumda başka bir çıkar yol kalmadığını ileri sürerek mebusları ikna etmiş ve yetkiyi almıştır. Bu yetki Mehmet Akif'in Bülbül şiirinde dile getirdiği gibi Türkleri öz yurtlarında garip duruma düşürmüştür. Mondros Mütarekesi koşulsuz ve şartsız tam bir teslimiyet antlaşmasıdır. Rauf Orbay gibi Balkan Savaşları sırasında destan yazmış bir kahramanın böyle bir teslimiyet antlaşmasını imzalamasının izah edilecek bir tarafı yoktur (Türkoğlu, 2021: 2).

7 Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılın sonlarına kadar çağdaşı devlet örgütleri içerisinde en büyük güç ve ihtişama sahipti. Ancak bu tarihten sonra batıda meydana gelen siyasal, toplumsal ve ekonomisel gelişmelere ayak uyduramaması ve çoğunluğu yenilgiyle neticelenen savaşlar nedeniyle bir çöküntü içerisine girmiştir. Devlet örgütünü yıkıma götüren savaşların son halkasını I. Dünya Savaşı oluşturmaktadır. 1914'ten 1918'e kadar 4 yıl süren savaşa İttifak Devletleri safında giren Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenilgi ve büyük bir güç kaybıyla

kalmamış, vatansız yaşamaktansa savaşmayı tercih etmiş ve oluşturulan ulusal direniş örgütleriyle (*Kuva-yı Millîye*) işgal güçlerine karşı önemli ve kapsamlı bir mücadeleye (*Ulusal Kurtuluş Savaşı*) girişmiştir (Önal, 2019: 121).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde *devlet-i ebed müddet* bilinci ile yetişmiş asker-sivil kadrolar İtilâf devletlerinin bu tutumu karşısında, *Millî Mücadele*'yi başlatmıştır. Başlatılan bu mücadeleye önce ulusal ve meşru, sonra yasal bir kimlik kazandırılmıştır. Bunun için evvela mücadelenin coğrafi zemini (*fiziksel sınırları*) ve beşerî zemini (*toplumsal tabanı*); ***Mîsâk-ı Millî*** adlı tarihsel bir belge (*doktrin*) ile tespit edilmiştir (*bu toplumsal tabanı Türk ulusu teşkil ederken, bu ulusun oturduğu topraklar da coğrafi zemini, yani vatanı oluşturuyordu*) (Kodaman, 1989: 7).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, çerçevesini ve muhtevasını belirlediği, aynı zamanda Türkler için ulusal politika olarak tanımladığı ***Mîsâk-ı Millî*** hedeflerine yönelik faaliyetlerin bir süreci olan Mudanya Mütarekesi'ni müteakip tertip edilen Lozan Barış Konferansı, neredeyse bir nevi *politik savaş* gibi oldukça çetin koşullar altında gerçekleştirilmiştir. Çünkü Lozan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükûmeti, sadece Anadolu'ya saldıran ve orada bozguna uğrattığı Yunanlılarla değil, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu mağlup eden ***emperyalist*** devletlerle de (*Düvel-i Muazzama*)[8] hesaplaşmış ve artık tarihe karışmış olan bir imparatorluğun *tüm tasfiye davaları* ile yüzleşmek

çıkmıştır. Savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun dört bir yanında meydana gelen ***istila ve işgaller*** süreci başlamıştır (Okan, 2007: iii).

8 ***Düvel-i Muazzama***, ekonomileri, dış siyasetleri ve askersel güçleri ile küresel alanda etkisi olan devletleri kapsamaktadır. Dünya tarihine bakıldığında da devletlerin yaşamlarında, devletlerarası ilişkilerde ve tarihin akışında antlaşmaların önemi ve rolü görülebilir. Sadece Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu, gerek 612 yıl (1071-1683) devam eden Batı'ya doğru ilerleyişleri ve gerekse 235 yıl (1683-1918) süren geriye çekilişleri esnasında pek çok antlaşmalar yapmışlardır. Bunun gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti de antlaşmalar yapmıştır, yapmaktadır, yapacaktır. 1683 yılına kadar, daha önce yapılan antlaşmaları daha sonra kendi lehine değiştiren, değiştirten taraf, genellikle Osmanlı olmuştur. 1683'ten sonra ise, yapılan antlaşmaları kendi lehine bozan taraf ***Düvei-i Muazzama*** olmuştur. Demek oluyor ki, antlaşmaların ömrü devletler arası siyasal güç dengelerine bağlıdır. O halde andlaşma hükümlerinin güçlü ve galip devlet örgütü tarafından belirlendiği, ihlâl edildiği, değiştirildiği veya yok farz edildiği tarihsel bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır (Kodaman, 1989: 6).

zorunda kalmıştır. 20 Kasım 1922'de başlayan ve yaklaşık 9 ay süren barış görüşmeleri nihayet 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve tarihe *Lozan Barış Antlaşması* olarak kaydedilmiştir[9].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olan *Lozan* süresiz bir Antlaşma olup, Millî Mücadele'nin zaferle bitirilmesi sonrasında imzalanmıştır. Yerine ikame edilebilecek yeni bir antlaşma *ancak bir savaş sonrasında* akdedilebilir nitelikte olmalıdır (Köse, 2022: 519).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve dava arkadaşlarının titizlikle hazırlamış oldukları ve sıkı sıkıya bağlı oldukları Misâk-ı Millî, ***gerçeklerden*** (*reel politik*) hareket ederek hazırlanmış ve yine dönemin koşulları çok iyi analiz edilerek tasarlanmıştır. Bu bağlamda ***Misâk-ı Millî***'nin tüm ulusal sınırları da yine dönemin hassas durumları, döneme özgün koşulları ve değişkenleri göz önüne alınarak belirlenmiştir. Bu bakış açısı ile hareket edildiğinde, ***Misâk-ı Millî***'de yer alan yol haritasının temel ilkeleri Lozan görüşmelerine de sirayet etmiş ve bu ilkeler tüm koşulları dikkate alan müzakereci Türk hariciyecileri tarafından azami ölçüde korunmaya çalışılmıştır. Öncelikle Türk ulusunun tam bağımsızlığına ve ulusal egemenliğine kavuşmak için akdetmiş olduğu andı belirten 6 maddelik ulusal metninde, anavatan ve anavatanın etrafını çevreleyen Suriye, Irak, Batı Trakya, boğazların durumu ve Batum sınırından bahseden hususlar ile birlikte kapitülasyon ve azınlık haklarına da vurgu yapılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ileriyi doğru olarak gören keskin zekâsının bir yansıması olan ***Misâk-ı Millî*** haritasında, bununla birlikte daha önce Türklere ve atalarına ait birçok bölgenin yer almamış olması ve açık bir sınır tanımlamasının yapılmaması, o bölgelerin öngörülen sınırlar içerisinde olmadığı anlamına

9 ***Lozan Konferansı***, emperyalist devlet örgütleriyle çatışma ve çekişmenin sonucunda imzalanan ve Türkiye'nin uluslararası konumunu belirleyen pek çok konuda uluslararası anlaşmazlığa çözüm üretirken, iç politikada yeni çekişme alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden Lozan Antlaşması, günümüzde iç politik çekişmeler için bir tarihsel malzeme olarak kullanılmakta ve akademisyenler için bir alan olmakla birlikte, daha çok siyasal çevrelerin ilgisine mazhar olmaktadır. Bu durum ise Lozan ile ilgili olarak politik duruş ve düşünceler çerçevesinde kesin kabul ya da ret; zafer ya da hezimet yaklaşımını beraberinde getirmektedir (Ertan, 2013: 75).

gelmemektedir[10]. Zira dönemin *Türk Kurmay Aklı*, bulunduğu zamanın çetin *koşullarından* ve *gerçekliklerinden* hareket etmiştir, yani *gerçek politikadan (reel politik*) hareket ederek bu ahitnamenin çerçevesini germiştir. Nitekim, *reelpolitik* diye seslendirilen kavramın özü güce dayanır. Yani gücün kadar cirmin vardır. Bu bağlamda *Kurmay Akıl* aynı zamanda bu paradigmadan hareket ederek dönemin en önemli değişkenlerini (*uluslararası dengeler vs.*) göz önüne almış ve temel yol haritası özelliği taşıyan ve devrimci niteliğe haiz *ulusal andı* hazırlayıp ilan etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın üstün stratejik bakış açısını, geleceği düzgün ve doğru okumasını ve keskin öngörülerini Lozan Barış Antlaşması'nda gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda titiz stratejik öngörüler ile oluşumu tasarlanan bu antlaşma, ***Misâkı Millî*** ahitnamesinde geçen paradigmalar göz önüne alınarak günümüzde tekrar dikkatli ve detaylı bir şekilde incelenmeli ve tekrar yorumlanmalıdır. Çünkü günümüzde halen Lozan Barış Antlaşması'na dair anlamsız tartışmalar[11] (*maalesef*) devam etmektedir. Hatta bu tartışmalar, asılsız iddia boyutunu aşarak safsata, itham, iftira ve hezayan hali düzeyini de geçmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması, Osmanlı'dan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile imzalanmıştır. Yeni kurulan gencecik Türk devlet örgütünün omuzuna Osmanlı'nın çöküş döneminde, yani son 500 yılda gerçekleştirmiş olduğu tüm hataların günahı ile birlikte, nihayetinde hazin bir şekilde mağlup olunan I. Dünya Savaşı'nın acı neticeleri de yüklenmiştir. Nitekim Büyük Taarruz sonrası gelen zaferden sonra görüşmek için İzmir'e gelen Bouillon, Gazi Paşa'ya

10 ***Misak-ı Millî*** metninde, *bununla birlikte*, yer ve şehir göstererek bir sınır tanımlaması yapılmamıştır (Demir, 2017).

11 *Tartışmaların*, toplum bilimsel, ekonomisel, siyasal ve modernleşme çabalarıyla yakın ilgisi vardır. Cumhuriyet kurulurken Osmanlı İmparatorluğu'ndan parlamenter demokratik gelenek devralınmış; buna karşın modern sanayi, kültür, eğitim ve bilimsel altyapı neredeyse sıfırdan yeniden kurulmak zorunda kalınmıştır. Bir devlet örgütünün dış politika etki unsurunun: ekonomisel güç, kendi silahını üretebilme kapasitesi, iyi eğitilmiş nüfus, etkili diplomasi vs. tarafından belirlendiği dikkate alınırsa, belirtilen özelliklerin hemen hiçbirisinin I. Dünya Savaşı başında henüz yeterince gelişmediği görülmektedir (Köse, 2022: 520).

kesin bir zafer kazandınız ama Osmanlı'dan da ağır bir mağlubiyeti mirasladınız; üstelik siz de bir Osmanlı generalisiniz demiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin öncülüğünü yapmış ve ***emperyalizmi*** yenilgiye uğratarak Türkiye Cumhuriyetini kurmuştur. Bu dönemde Temsil Heyeti'nin başkanlığını yürütmüş, daha sonra TBMM'nin kurulması ile bu kurumun başkanlığını yapmıştır. Nitekim gerek Milli Mücadele döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, özellikle dış politikada belirleyici, yönlendirici ve uygulayıcı olmuş, hatta daima son sözü söylemiştir. Diğer bir ifadeyle, devlet örgütleri için yaşamsal öneme sahip dış politikada, denetimi elinde tutmuştur (Baysal, 2009: 13).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen *Ulusal Kurtuluş Savaşı*, bugüne kadar yürürlükte kalan Lozan Antlaşması ile taçlandırılmıştır. Bu antlaşma, yüzyıllardır Türk ulusu aleyhine hazırlanmış ve birikmiş korkunç intikamın infazını arzulayan bir suikastın boşa çıkarılması anlamına geliyordu. Nitekim ***Emperyalist*** devletler bu antlaşmayla Türklerin tam bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin ulusal çıkarları ile çelişen ve Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra nükseden ve günümüze kadar gelen bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır (Baysal, 2009: 13).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu antlaşmadan kalan sorunları bir an önce barışçıl yollardan çözmek istemiştir. Zira, Türk ulusunu uygar toplumlar arasına girecek kapsamlı ve geniş bir ***devrim*** hareketi düşünmekteydi. Üstelik, Türk ulusunun, uygar dünyada yerini alması için çalışırken, Türkiye'nin çevresini bir barış adası haline getirmeye çalışacaktı (Baysal, 2009: 13).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde Türkiye'nin kazanmış olduğu ulusal askersel zaferden sonra gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması, özetlemek gerekirse, çok önemli bir diplomatik başarıdır. Nitekim adeta *ataşten bir gömleği* andıran ve zorlu süreçleri içinde barındıran Milli Mücadele hareketi sona ermiş ve Lozan Barış Antlaşması ile taçlandırılmıştır. Binaenaleyh ***Misâk-ı Millî*** Lozan masasında tavizlerle fedâ edildi gibi iddialar tek kelime ile cahillik, aptallık, hatta tarafgirane bir budalalıktır.

Kaldı ki Lozan'ı, dönemin koşullarına göre imzalamak en uygun karardı ve Türkiye için çok büyük bir başarıya atılan imzaydı, *diplomatik zaferdi*[12].

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Türk ulusu; ***emperyalist*** sömürgeci devletlerin, Anadolu'nun parçalanması ve paylaşım planını bozan Milli Mücadeleyi, kurtuluş ve yeniden kuruluşu başarmıştır. ***Emperyalist***[13] devlet örgütleri de kendileri için büyük tarihsel bir hezimet olan bu durumu, Lozan Barış Antlaşması ile kabul etmek zorunda kalmıştır (Poyraz, 2013: 76).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, özetlemek gerekirse, Türk ulusuna adeta Hızır gibi yetişmiş devrimci stratejik bir lider, cesur bir kahraman, fedakâr asil Türk evladıdır. Deha niteliğini, bilgeliğini ve stratejik bakış açısını Lozan Barış Antlaşması sürecinde bir kez daha berrak ve parlak bir şekilde göstermiştir. İşte bu noktada ***Misâk-ı Millî*** ilkelerini esas olarak alıp, temel stratejileri bunun üzerine bina edilen Lozan Barış Antlaşması'nda gündeme alınan konular ve daha sonra gerçekleşen olaylar aşağıda yer alan *başlıklar* altında değerlendirilip yorumlanmış; Türkiye'nin dış ilişkilerinde atacağı adımların genel çerçevesi *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın *stratejik bakış açısı* ile çizilmeye çalışılmıştır.

1.2 Mudanya Mütarekesi Süreci

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde Türk ulusu, yeniden mücadele gücü kazanmış ve tarihe *Ulusal Mücadele* olarak geçen *Ya Bağımsızlık Ya Ölüm* sloganıyla başlatılan direniş hareketini, beraberinde yaşanan savaşlar, çok zor koşullara ve

12 ***Diplomasinin*** en hasas hamleleri, müzakerelere katılan diğer devletler gibi Türkler tarafından da ustalıkla kullanılmıştır. Kaldı ki Milli Mücadele hareketinin yürütülmesinde dış politikanın yanında uygulanan diplomasi de etkili olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu durum diplomaside en son çözüm yolu olarak görülen ve en son kullanılan enstrümanı savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Dış politikadaki *gerçekçilik, tam bağımsızlık, akılcılık* ilkeleri ile diplomasinin en son enstrümanı olan *savaş* birlikte yürütülmüştür (Haytoğlu, 2013: 590).

13 ***Emperyalist*** devlet örgütleri, Bundan sonra kendi iç meselelerine dönmüş, ancak bu yenilgiyi hiç bir zaman unutmamış, fırsat buldukça da Lozan'ı delmek ve yok etmek için uğraşmışlardır. Nitekim günümüzde dahi, ***emperyalizmin*** Türkiye üzerine kurulan küresel ve bölgesel politikalarında ve uygulamalarında bu algılamalarının yansımaları, bazen düşük bazen de yüksek profilde görülmektedir (Poyraz, 2013: 76).

alabildiğine yoksulluğa rağmen zaferle sonuçlandırmıştır. Türkler'in tek isteği zaten bağımsız, egemen ve barış içinde yaşamaktı. Kaldı ki, Batı Cephesi savaşlarına bağlı olarak gerçekleştirilen *Büyük Taarruz*[14] sonrasındaki süreci de yönlendiren bu arzu olmuştur (Yüceer, 2008: 392). Süreç içinde gelişmelere bağlı olarak icra edilen *Başkomutanlık meydan muharebisine* bağlı büyük taarruz, Türk kuvvetlerinin tüm Batı Anadolu'ya egemen olmalarına kadar devam etmiş ve başarı ile sonuçlanmıştır (Ertan, 2013: 65).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde örgütlenen TBMM ve onun düzenli ordusunun kazandığı önemli başarılar İtilaf Devletleri'ni, özellikle de Fransa'yı[15], Ankara'ya yanaştırmış

---

14 ***Büyük Taarruz*** ile birlikte yurdun büyük bir kısmının düşman işgalinden kurtulmasının gerçekleştirilmesinden sonra Türk orduları İstanbul üzerine yürümedi. Nitekim eğer askersel harekâta devam edilseydi yeni bir savaş başlayabilirdi. Buna rağmen barışa ulaşmak kolay olmadı. Tarafların savaşa çok yakın oldukları anlar yaşandı. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, İtilaf Devletleri'nin isteklerini yerine getirmezse, İngiliz Başbakanına, savaşmaktan çekinmeyeceğini açıkladı ve bu yolda kararlar alındı. Kaldı ki Lloyd George Hükümeti, Türkler'e karşı yeni bir savaş başlatmak için müttefiklerini yanına çekmeye çalıştı. Ama Ankara'nın stratejik hamleleri, Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den uzaklaştırdı. İngiliz Hükümeti sömürgelerinden de gerekli desteği sağlayamadı. Başbakan Lloyd George'un takip ettiği başarısız politikalar sonunda, İngiltere tek başına kalmıştı. Bunlara rağmen İngiliz kabinesi savaş kararı aldı ve tek taraflı olarak tarafsız bölge ilan ettikleri alandan, Türk kuvvetlerinin çekilmemesi neticesinde Harington'a *ateş et* emri verildi; ancak Harington bu emri uygulamadı (Yüceer, 2008: 379).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde barışa ulaşmak için verilen mücadeleden sonuçta başarıyla çıkıldı. Ancak kazanılan büyük zafere rağmen bu noktaya ulaşmak zorlu bir süreçten sonra gerçekleşebildi. Ankara'nın barışı sağlama yolundaki akılcı ve gerçekçi politikaları sayesinde Türkiye, krizden başarıyla çıktı. Lloyd George'un gerçekçilikten uzak akıl dışı politikalarının bir kez daha uygulama alanı bulamaması, yeni bir Türk İngiliz savaşını engelledi. Bu duruma, savaş emrini uygulamayan İngiltere'nin Türkiye'deki askersel ve siyasal temsilcilerinin sağduyulu davranışları da katkı sağladı (Yüceer, 2008: 392).

15 ***Fransa*** bütün bu sürecin İngiltere'den sonraki en canlı oyuncusu olarak ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu tarihlerde Fransa'da canlı bir basın dünyası vardı. Fransa Avrupa'da zaten sınırlı olan demokrasinin en gelişkin olduğu ülkelerden biriydi. Üstelik bu ülke Türklerle uzun yıllardan beri, kimi zaman dostluğa kimi zaman düşmanlığa dayanan ilişkilerde bulunmuştu. Bu ülkenin Türk tarihi içinde yaşanan modernleşme sürecinde ağırlıklı bir etkisi de vardı. Fransa, daha I. Dünya Savaşı yıllarında imzalanan gizli antlaşmalar yoluyla, Türkiye üzerindeki niyetlerini arka planda ortaya koymuştu. 1915 yılında İtalya'nın, 1917 yılında Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olmaları, Mondros Mütarekesi akabinde Osmanlı topraklarının paylaşımını karmaşık hale getirmişti. Bu nedenle savaşın sonunu getiren Mondros Mütarekesi'yle, artık Fransa'nın da öteki ülkeler

ve Türk ulusuna kabul ettirilemeyen *Sevr Barış Antlaşması*! metni üzerinde birtakım değişiklikler vaat edilerek Ankara hükümeti barış yapmaya zorlanmıştır. Bu bağlamda Londra'da tekrar bir konferans toplayan İtilaf Devletleri, buraya hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara hükümeti temsilcilerini davet etmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen İtilaf Devletleri umduklarını bulamadıkları gibi artık kendi aralarındaki birliğin de dağılmaya başladığını görmüşlerdir (Önal, 2019: 121).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da gözünden bu husus kaçmamış ve İngiltere'yi Fransa karşısında yalnız bırakmak için hızlı bir şekilde Fransızlarla temas kurulmuştur. TBMM hükümeti ile Fransa arasında imzalanan *Ankara İtilafnamesi Ulusal Mücadele* döneminin ilk büyük diplomatik başarısı olarak kabul edilirken artık ihtilalin, yani kurtuluşun yakın olduğu görülmüştür. *Sakarya* ve *Başkomutanlık* meydan muharebelerinin sonucunda ise Anadolu'da tutunamayacağını anlayan İtilaf Devletleri *ateşkes*[16] için masaya oturmuştur (Önal, 2019: 121).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlayan *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın askersel safhası, 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuyla son buldu. Ancak mücadelenin diplomatik safhası da en az askersel safhası kadar önem arz etmekteydi. Askersel mücadele safhasında Türk ordusunun elde ettiği başarılar, Müttefikler nezdinde Ankara Hükûmeti'nin diplomatik olarak muhatap alınması sonucunu doğurmuştu. Özellikle *Başkomutanlık meydan muharebesinin* hemen öncesinde Müttefikler tarafından başlatılan ateşkes girişimleri, büyük taarruzu takiben peş peşe elde

---

gibi kendi niyet ve düşüncelerini ortaya koyacağı bir dönem başlamıştı. Ancak Anadolu'daki Türk direnişi bu düşünceleri altüst etti. Türk Millî Mücadelesi'nin başarıya ulaşacağını hesaplayan Fransa, Anadolu'daki imtiyazlarını da olabildiğince korumak adına Ankara Hükûmetiyle diyalog yolunu tercih etti. Üstelik I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılından beri savaş gündeminden çıkamayan Fransa'da kamuoyu, Anadolu'da Türklere karşı girişilen mücadeleye de eleştirel gözle bakmaya başlamıştı. İngiltere'nin gizli emelleri ve İtilaf üyesi ülkelere güven vermeyen tutumu, Fransa'yla Ankara Hükûmetini yakınlaştıran bir başka unsur olarak ortaya çıktı (Kırışman, 2023: 243).

16 ***Ateşkes***; savaşan iki kuvvetin karşılıklı olarak savaşı durdurması demektir. Genellikle *ateşkes* ile *mütareke* sözcükleri birbirlerinin eş anlamlısı olarak kullanılmakla beraber bazen bunların yerine *bırakışma* sözcüğü de kullanılmaktadır (Kırmıt, 2021: 145).

edilen zaferler nedeniyle hız kazanmıştı. Anadolu'yu tamamen elinde tutmak isteyen Türk ordusu, söz konusu ateşkes tekliflerini İzmir'in kurtuluşuna değin yanıtsız bırakmıştı. Nitekim Türk ordusu, İzmir'in kurtuluşunun ardından boğazlar ve çevresini egemenliği altına almak üzere rotasını kuzeye çevirmişti. Müttefikler bu hususta direniş göstereceklerini belli etmişlerdi. Bir yandan askersel önlemler alan Müttefikler, öte yandan Ankara Hükûmeti'yle de diplomatik temaslarını ciddiyetle devam ettirmişti. Nihayetinde taraflar arasındaki temasların Mudanya'da ateşkes görüşmeleriyle devam ettirilmesi kararlaştırılmıştı (Kaya, 2023: 82).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcilerinin 20-23 Eylül 1922'de Paris'te bir araya gelerek barış konferansı toplanması önerisinde bulunmayı kararlaştırmasıyla birlikte, Mudanya sürecine ilişkin gelişmelere Alman basınında yer verilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler oldukça sık şekilde, basının ana gündem maddesi olmuştur. Konu hakkında yayınlanan çok sayıda haber ve yorumda *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'dan sitayişle söz edilerek, onun dönemin en büyük komutanlarından biri olmanın yanı sıra, maharetli bir diplomat olduğu ve diplomatik müzakereler sırasında kazandığı askersel zaferin meyvelerini mutlaka toplayacağı vurgulanmıştır. İsmet Paşa da, konferansın sahada son derece riskli gelişmelerin yaşandığı aşamasında, krizi başarılı şekilde yöneten bir diplomat ve müzakereci kimliğiyle basında ön plana çıkmıştır (Özden, 2023: 127).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Avrupa'ya gönderilen Fethi Bey, TBMM İstanbul Temsilcisi Hamit Bey ve Paris Temsilcisi Ferit Bey Avrupa ve ABD basınına yaptıkları açıklamalar aracılığıyla, ateşkes ve barış şartlarını çok net şekilde dünyaya duyurmuştur. Temel talebin 1920'de belirlenen ***Misâk-ı Millî*** olduğu, Doğu Trakya'nın *Askersel* Sözleşme'nin imzalanmasından sonra mümkün olan en kısa süre içinde TBMM Hükûmeti'ne iade edilmesinin elzem olduğu, bu konunun barış konferansına havale edilemeyeceği ve kapitülasyonların da kaldırılmak zorunda olduğu kararlı bir dille vurgulanmıştır. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın, Türk birliklerinin İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilan edilen sözde tarafsız bölgedeki faaliyetlerine ilişkin eleştirileri de basına yansımış ve olumlu şekilde yorumlanmıştır (Özden, 2023: 127).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, *öte yandan*, çerçevesini ve muhtevasını belirlediği, ulusal politika olarak tanımladığı ***Mîsâk-ı Millî*** ve *Ulusal Mücadele* hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en etken rolün, *askersel güce* bağlı hareketler ve beraberinde gelen savaşlar ve askersel muzafferiyetlerdir. Bu gözden kaçırılmaması gereken en önemli hususlardan biridir. Nitekim İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında yapılan her türlü diplomatik ilişkide vazgeçilmez bir yol haritası durumunda olan ***Mîsâk-ı Millî***'nin uygulanabilmesi ve sonuç alınabilmesi, ancak *askersel başarıyla* mümkün olmuştur. Diğer bir ifade ile, *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nda diplomatik başarılar, askersel galibiyetlerden ardından gelmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği altında birleşen ve kenetlenen Anadolu ulusçuları, kendilerini önce askersel alanda ispatlamaları sayesinde karşılarındakiler tarafından muhatap kabul edildiler. İşgalcilere karşı askersel başarı sayesindedir ki; Bolşevikler birtakım endişeleri aşarak Ankara Hükümeti ile ***Mîsâk-ı Millî*** zemininde ***Moskova Antlaşması***'nı imzaladılar[17]. Bu gelişmelerin paralelinde İtilaf Devletleri, Ankara Hükümeti'ni ***Londra Konferansı***'nda muhatap kabul etmek zorunda kaldılar[18].

---

17 ***Moskova***'da bulunan Türk ve Afgan delegeleri bir anlaşma yaptılar. Daha önce Boşlevikler'in Menşevik Gürcü hükümetine karşı harekete geçeceğini, bu nedenle Gürcüler'in elinde bulunana Artvin ve Ardahan'ın geri alınması gerektiğini bildiren Kâzım Karabekir gerekli hazırlıklara başlamıştı. Bu telgraf üzerine Ankara Hükümeti Menşevik Gürcü elçisine, Gürcüler'in Artvin ve Ardahan'ı boşaltmalarını, aksi takdirde askersel harekâta başlanılacağını bildirdi. 23 Şubat'ta da Kâzım Karabekir Paşa'nın harekâta başlaması bildirildi. Çarpışma olmadan Gürcüler buraları terk ederek çekildiler. Türk ordusu 23 Şubat'ta Artvin ve Ardahan'a girdi. Ancak hızla ilerleyen Rus Kızılordu'su Batum'a girmiş, Türk ve Rus kuvvetleri karşı karıya gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa bir Türk-Rus savaşı ihtimaline karşı her türlü hazırlığı yapmıştı. Fakat ***16 Mart 1921*** tarihi ***Türk-Rus Kardeşlik Antlaşması (Moskova Antlaşması)*** Batum'u ***Misak-ı Millî*** sınırları dışında bırakıyordu. Meclis'in ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in haberinin olmadığı Batum'un kaybı bir oldu-bitti şeklinde oldu. Bu antlaşmaya göre; (1) İki taraf da birinin tanımadığı devletlerarası bir antlaşmayı aynı şekilde tanımayacaktı, (2) Türkiye'nin ***Misâk-ı Millî*** ile ilân ettiği hudutlar Rusya tarafından kabul edildi, (3) Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı arasındaki bütün muahedeler, bu antlaşmanın ışığı altında hükümsüz olacaktı, (4) Kapitülasyonların kaldırılması Rusya tarafından kabul edilecekti, (5) Kars, Ardahan, Artvin Türkiye'ye, Batum ise Gürcistan'a terk edilecekti, (6) Çanakkale ve İstanbul Boğazları ticaret gemilerine açık tutulacaktı (Çay, 2009: 6).

18 ***Londra***'da İtilaf Devletleri bir toplantı tasarladılar. Nitekim gelişmelerin paralelinde; *Birinci İnönü* başarısı üzerine İtilâf Devletleri Sadrazam Tevfik Paşa'dan içinde Ankara Hükümeti temsilcilerinin de bulunacağı bir heyetin Lond-

Nitekim Anadolu'daki işgalcilerin hezimete uğratılması sayesinde de Ankara Hükümeti, Mudanya Mütarekesi görüşmelerine davet edilmiştir (Çelebi, 2013: 2).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde[19] hareket eden *Türk Silahlı Kuvvetleri*'nin olağanüstü cesurca, fedakârca ve

---

ra'ya gönderilmesini istediler. Londra Konferansı'nda Sevr Barış Antlaşması'nda! yer alan hükümlerin yumuşatılarak Türkler'e kabul ettirileceğini umuluyordu. Tevfik Paşa, *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya çekmiş olduğu telgrafla durumu duyurdu. Ancak *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, Ankara Hükümeti temsilcisinin dolaylı yollardan çağrılmasını kabul edemeyeceklerini bildirdi. Türkiye'nin haklarını savunacak temsilcinin seçimi konusunda Ankara Hükümeti, İstanbul'a tam ültimatom niteliğinde Fevzi Paşa imzasıyla aşağıdaki telgrafı çekmişti; (1) Londra Konferansı'na katılacak Türkiye Delegeler Kurulu, sadece TBMM Hükümeti'nce seçilip gönderilecektir, (2) bu Delegeler Kurulu'nun yanında bulunmasını gerekli gördüğümüz bazı uzman danışmanlar ile gerekli evrak ve belgeler sizce hazırlanacak ve Kurul'a katılmak üzere gönderilecektir, (3) bizce gönderilecek bu Delegeler Kurulu'nun bütün Türkiye'nin çıkarlarını temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilâf Devletleri'ne bildireceksiniz, (4) vaktin darlığından ötürü kesin ve son olarak alınan bu kararların kabul edilmemesinden ve memleketin esenliği adına doğacak tarihsel sorumluluk size ait olacaktır (Çay, 2009: 2).

Bu telgrafın çekilmesi ise Hükümet'le meclisteki padişah taraftarı bazı milletvekillerinin arasını iyice açmış ve çok kırıcı görüşmeler yapılmıştı. Doğrudan doğruya Ankara Hükümeti temsilcileri çağrılmadığı takdirde, Ankara Hükümeti'nin konferansa temsilci göndermeyeceği bildirildi. Her ihtimale karşı Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında Yunus Nadi, Mahmut Esat, Hüsrev Gerede, Erzurum Milletvekili Necati, İzmir Mebusu Sırrı, Aydın Mebusu Cami, Adana Mebusu Zekâi Bey ve on danışmandan kurulu heyet Antalya üzerinden İtalya'ya gönderildi. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın aracılığı ile Ankara Heyeti İtilâf Devletleri'nce resmen çağrıldı. Londra Konferansı 21 Şubat 1921 tarihinde başlamış, Türk Heyeti ise 22 Şubatta Londra'ya gelmiş ve 23 Şubatta konferansa katılmıştı. İstanbul Hükümeti temsilcisi Tevfik Paşa Türkiye hakkında görüşmeye yetkili tek temsilcinin Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey olduğunu belirtmesini müteakip Bekir Sami Bey, *Ulusal Mücadele*'nin amaçlarını anlatmıştır. İzmir ve Trakya'daki durumun tetkik, malî ve ekonomisel bağımsızlık, Ermenistan meselesinin Gümrü Antlaşması'yla hâlledildiği, Kürt meselesinin Türkler'in bir iç konusu olduğu izah edilmiştir. Ancak görüşmeler bir sonuca ulaşmadan 12 Mart 1921 tarihinde kesilmiş ve delegeler memleketlerine gitmeğe başlamıştır. Şonuç itibariyle Londra Konferansı da İngilizler'in Türkiye'yi parçalamak hususundaki görüşlerinde direndiklerini göstermektedir. Buna mukabil İtalya ve Fransa Ankara Hükümeti'nce kazanılmış ve bu iki devletle dostça münasebetler başlamıştı (Çay, 2009: 2).

19 ***Gazi Mustafa Kemal Paşa***'nın Batı Cephesi savaşları üzerine yaptığı değerlendirmelerinde TBMM ordularının subay ve askerlerini ön plana çıkaran ve başarıyı onlara atfeden liderlik tavrı dikkat çekicidir. Yine burada kazanılan zaferin, Türk tarihinde bir dönüm noktası olduğunu ifade etmekle birlikte Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu zafer, *sadece Türk tarihine değil, aynı zamanda sonuçları bakımından dünya tarihine de yön veren* büyük bir zafer olmuştur (Bolat, 2019: 159).

kahramanca bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu bu askersel başarılar; neticede Türk siyasal tarihinin bir dönüm noktasının başlangıcı olan ***Mudanya Mütarekesi***'nin tertip edilmesi isteğini İtilaf Devletleri'ne kabul ettirmiştir. Bu durum karşısında savaş durumuna son vermek için TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında 3 Ekim 1922'de ateşkes görüşmelerine başlanmıştır. TBMM Hükümeti'nin Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'nin General Harrington, Fransa'nın General Charpy ve İtalya'nın General Monbelli tarafından temsil edildiği görüşmelerde, zaman zaman tıkanmalar ise de, sonuçta *11 Ekim 1922*'de anlaşma sağlanmış ve ***Mudanya Mütarekesi*** imzalanmıştır[20].

1.2.1 Mütareke Öncesi Gelişen Olaylar ve Mütareke Hazırlıkları

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen *Ulusal Mücadele* sürecinin dönüm noktası olan *Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Muharebesi*, vatanından kovulmak ve yok edilmek istenen bir halkın ulus olma, ülkesini işgalcilerden elbirliği ile kurtarma, özgür ve bağımsız yaşama isteğinin tezahürüdür (Sayılır, 2014: 91). Bu bağlamda 26 Ağustos 1922'de başlayan 30 Ağustos 1922 gününe kadar beş gün beş gece devam eden *Büyük Taarruz*, Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır (Sayılır, 2014: 89)[21].

---

20 ***Mudanya Mütarekesi*** Türklerin elde ettikleri galibiyetlerden sonra, mağluplar tarafından talep edilen bir durum sonucu ortaya çıkmıştır. Nitekim Türk Ordusu'nun askersel başarılar sonrasında (*Sakarya Savaşı ve son olarak Büyük Taarruz sonunda elde ettiği*) Müttefik Devletler, Ankara Hükümetine mütareke teklifinde bulunmuştu. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu teklife 29 Eylül 1922'de cevap vermiş, Mudanya'da bir konferans toplanmasını kabul etmişti. 3 Ekim 1922 tarihinde toplanan konferansa başkumandanlık adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa delege tayin edilmişti. İtilaf Devletlerini ise İngiliz General Harington, Fransız General Charpy ve İtalyan General Monbelli temsil etmekteydi. Mudanya Konferansı'nda görüşmelerin başladığı ilk gün, Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa, konferansa başkan olarak seçilmiştir. Ateşkes metni uzun tartışmalardan sonra son biçimini almıştır. Başta Anadolu'nun ve ***Doğu Trakya***'nın boşaltılması konuları olmak üzere, İstanbul'un ve boğazların durumu, Karaağaç'ın Türklere geri verilmesi gibi iki taraf arasında sorun olan pek çok konu ele alınmışve belli ilkelerde uzlaşmaya varılmıştır. ***11 Ekim 1922*** günü, uzlaşılan metin İsmet Paşa, Charpy ve Monbelli tarafından imzalanmıştır (Demirtaş, 2018: 101).

21 ***Türk Ordusu*** uzun ve meşakkatli mücadeleler sonucu galip gelmesini bilmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla işgal altına düşen Anadolu'da bilinen süreçlerden sonra TBMM açılmış ve *Ulusal Mü-*

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen bu *büyük zaferin* hemen arkasından Yunanistan İtilâf Devletleri'nin ara buluculuğunu istemişti[22]. İstanbul'daki İtilâf Devletleri yüksek komiserleri de *4 Eylül 1922*'de ilk mütareke teklifini TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hâmid Bey'e yapmışlardı. Rauf Bey Hükümeti, bu gelişmeyi cephede bulunan Başkumandan *Gazi*

---

cadele örgütlü ve sistemli bir hale getirilmiştir. Ülkeyi işgalden kurtarmak için işgalcilere karşı yapılan savaşın en son ve en vurucusu olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi başarıyla sonuçlanmıştır (Yanardağ, 2018: 78). Taarruzun planlaması büyük bir gizlilik ve titizlik içinde yapılmıştır. Taarruzun zamanından *Gazi Mustafa Kemal Paşa* ve yanındaki bir iki yakın mesai arkadaşından başka kimse haberdar olmamıştır. Büyük Taarruz öncesinde TBMM'den dördüncü defa olmak üzere *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya ***Başkomutan*** unvanı verilmiştir. Büyük Taarruz ve beraberinde gelen galibiyet, gerek TBMM'de, gerekse basın ve halk arasında büyük bir sevinçle karşılanmış, orduya ve ordunun Başkomutanı'na başarılarından dolayı tebrik telgrafları gelmiştir. *Gazi Mustafa Kemal Paşa* Büyük Taarruz öncesi TBMM'de muhalif olan mebuslar tarafından yoğun eleştirilerin hedefi olmuş, ancak, 26 Ağustos'ta başlayan taarruzun haberi meclise ulaştığında bu muhalif mebuslar da ordunun başarılarını ve Paşa'yı tebrik etmişlerdir (Sayılır, 2014: 89). Büyük Taaruz'un başarıyla sonuçlanması tüm ülkede büyük sevinç gösterilerine sahne olmuştu. Ülkenin çeşitli yerlerinde mitingler yapılıyordu. Fransız diplomatik temsilcisinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta; *durum kritiktir. İstanbul, sınır dışına çıkmak için bir an önce pasaport verilmesini bekleyen yabancı uyruklularla doldu. Kentte son derece etkin bir ajitasyon yürütülüyor. Bu ajitasyonun sonuçları gitgide tehlikeli bir noktaya varmakta. Bir katliam söz konusu olabilir. Düzeni sağlamak olanaksızlaşıyor. Bir an önce karar almak gerekiyor* deniliyordu. İstanbul'daki işgal birlikleri başkomutanı General Harrington, *düzen ve sükûneti* sağlama bahanesiyle gösteri ve mitingleri yasakladı. Fakat general halkın zaferini kutlamasına engel olacak güçte değildi. Zafer şerefine düzenlenen halk gösterilerine katılanların sayısı 150.000 kişiyi bulmuştu. Zaferin kazanılmasının ardından Ankara'daki kutlamaları gören ressam Lansera; *tüm akşamı Kemal Paşa'nın portresini taşıyan bir zafer takının kurulduğu milis alanında geçirdim. Askersel birliklerin silahsız yürüyüşü, meşale alayı ve sanırım, oracıkta oluşuveren danslarla kutlandı zafer* demiştir (Başyiğit, 2007: 178-179). Harington, Genelkurmay Başkanı General Cavan'a gönderdiği 3 Ekim tarihli mektubunda *salt askersel açıdan bakıldığında, irademizi dayatmak için çok zayıf, boy göstermek için de fazla güçlüyüz* diyecekti. Şahin Başbakan Lloyd George tarafsız bölgenin Türkler ve İngilizler tarafından karşılıklı boşaltılması düşüncesine de sıcak bakmayacak, Çanakkale'den çekilmeleri durumunda İngiltere'nin çok güçsüz bir konumda görüneceği ve yapılacak barış konferansında İngiliz Dışişleri Bakanı'nın konumunu tehlikeye düşürecek bir taviz verilmiş olacağını belirtecekti (Demirci, 2023: 8).

22 ***Yunanistan***, kaldı ki tarihine ***Küçük Asya Felaketi*** olarak damgasını vuran 1922 yenilgisi, Yunanistan'da önemli gelişmelere yol açmış ve Yunan toplumsal hafızasında ulusal bir trajedi olarak yer etmiştir. Askersel alanda yaşanan yenilgi, ülkeyi, yalnızca iç ve dış siyasette değil, toplumsal ve ekonomisel anlamda da ciddi bir bunalıma sokmuştur. Ülkede iktidarı ele geçiren askersel yönetim, önce Küçük Asya Felaketi'nden sorumlu tutulanlarla hesaplaşmaya gitmiş, ardından uluslararası arenada Yunanistan'a yeni bir yol haritası çizmeye çalışmıştır (Cihangir, 2013: 150).

Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Anadolu kurtarıldığı için mütareke ancak Trakya için söz konusu olabilirdi. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, Yunan Hükümeti'nin doğrudan veya İngiltere vasıtasıyla müracaatını dikkate alacağını bildirmekle beraber ordunun ileri harekâtını durdurmadı. İzmir ve Bursa alınırken 2. Süvari Tümeni 6. Kolordu emrinde Çanakkale'yi ele geçirmekle görevlendirilmişti (Eraslan, 2005: 356). Nitekim Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'i, 10 Eylül'de ise Bursa'yı düşman işgalinden kurtarmış; Gazi Paşa'nın emriyle Çanakkale Boğazı'na doğru yürümeye başlamıştır (Yanardağ, 2018a: 387)[23].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen *Ulusal Mücadele* sürecinin düğüm noktasını oluşturan Büyük Taaruz'un devamı neticesinde Türk ordusunun kuzey batı yönüne doğru ilerlemesine devam etmesiyle birlikte Boğazlar bölgesinde İtilaf Devletleri'nin askerleriyle karşılaşılmıştır[24]. İtilaf Devletleri'nden Fransa ve İtalya Türkler ile bir savaşı istemediği için, askerlerini Boğazlar'ın Anadolu yakasından çekmiştir. Başlangıçtan

23 Çanakkale'deki İngiliz kuvvetleri ne de Anadolu'da yok edilmiş olan Yunan ordusunun Trakya'daki birlikleri askersel açıdan Türk ordusu için tehlike oluşturmaktaydı. Tehlikenin büyüklüğü İngiliz ordusuna karşı girişilecek bir savaş ve bunun doğurabileceği olumsuz sonuçlardı. Müttefikler Paris'teki konumlarından geri adım atmışlar, Karaağaç da dâhil olmak üzere Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'dan Yunan birliklerinin çıkmasını, sadece denetim amaçlı askersel birlik bulundurmayı, en kısa sürede yönetimin Ankara Hükümetine devrini, kendilerinin de Türk tarafı gibi azınlıklar ve savaş esirlerinin güvenliğini garanti altına alacaklarını kabul edecek ve tüm bunların karşılığında tarafsız bölgeye Türk birliklerinin girmeyeceğinin garantisini isteyeceklerdi. Müttefik generalleri Karaağaç da dâhil olmak üzere tüm Doğu Trakya'nın 30 gün içinde boşaltılıp Türklere teslim edilmesi şartını reddedince, İsmet Paşa'nın da tavizsiz tutumu nedeniyle müzakereler 5 Ekim'de çıkmaza girecekti. Türk tarafının teklifi olan Edirne de dâhil olmak üzere Meriç'in batısına kadar olan Trakya bölgesinin Ankara Hükümetine teslimi konusunda isteksiz davranan İngiliz Hükümeti Fransa'nın müdahalesi ile ısrarından vazgeçecekti. Fransız Generali Charpy'nin olumlu yaklaşımına karşın General Harington'un ret kararı üzerine Hükümetlerinden yeni talimat almak üzere İstanbul'a döneceklerdi. İtilaf devletleri generalleri ve Yüksek Komiserlerinin bir araya geldiği İstanbul'daki toplantıda Yunanistan'ın Meriç sınırına çekilmesi oybirliği ile kabul görecek İngiltere bunun karşılığında barış konferansı bitene kadar Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmemesi, Boğazlar ve Marmara'ya geçmemesi koşulunu ileri sürecekti (Demirci, 2023: 10).

24 ***Türk askerleri*** ile İngiliz birlikleri 23 Eylül tarihinde resmen karşı karşıya geldiler. Ciddi ve büyük bir çatışma olmadı ama İngiliz birlikleri geri çekildi ve kendilerince tarafsız bir bölge oluşturdular. İngilizler, İtalya ve Fransa'dan müfreze oluşturmalarını ve İzmit ve Çanakkale'de bulunmalarını istediler. İtalyanlar ve Fransızlar İngilizler'in bu isteklerini yerine getirmişlerdir, fakat kısa bir süre sonra Türkler'le anlaşınca İngilizler'i Türkler karşısında yalnız bırakmışlardır (Yanardağ, 2018a: 387).

beri Anadolu'yu işgal eden Yunanlıları destekleyen İngilizlerle Türk ordusu karşı karşıya gelmiştir (Yanardağ, 2018: 66).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ustaca uyguladığı *denetimli askersel baskı* sayesinde Türkler ile İngilizler arasında bir savaş olasılığı bertaraf edilmiştir[25]. Bu gelişmeler üzerine İngilizler durumun ciddiyetini hemen kavramış; klasik İngiliz diplomasisini sürdürerek Harrington sert, Rumbold ise yumuşak bir tavır takınmıştır. Harrington gerektiğinde diplomasi dilini savaş diline çevirmiş, Rumbold ise kamuoyuna yaptığı açıklamalarda Türkler ile muhakkak *müzakere edilmesi* gerektiğini paylaşmıştır (Yanardağ, 2018a: 387). Ancak, yaşanan bu olayların paralelinde İngilizler *12 Eylül*'de İngiltere'nin İzmir Konsolosu aracılığıyla durumun ciddiyetinin iyice farkına varmışlardır. Nitekim Konsolos da raporunda, Türkler'in İstanbul'da da coşkuyla zafer ilan ettiklerini belirtmiştir. Bu bağlamda, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, stratejik açıdan Türk zaferinin Müslüman sömürge uluslarını etkileyeceklerini ve Türkler'in muhakkak yumuşatılması gerektiğini, yine de İstanbul Boğazı'nın Avrupa kıyısının kesinlikle Türklere verilmemesi gerektiğini yazmıştır (Yanardağ, 2018a: 387)[26].

Gazi Mustafa Kemal Paşa ile öte yandan İtilâf Devletleri, Fransız Hükümeti'nin yarı resmî görevlisi olarak İstanbul'dan görüşmeye gelen *General Pelle*[27] aracılığı ile Türk Hükümeti'nin öncelikli he-

25 İngilizler, bununla birlikte, Boğazlar'dan çekilmek istemedikleri için mütarekenin uygulanmasından itibaren Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan (*11 Ekim 1922-24 Temmuz 1923*) sürede özellikle Çanakkale Boğazı'nda asker ve sivil halk üzerinde askersel baskıda bulunmuşlardır. Çanakkale'deki işgalci İngiliz baskısı Lozan görüşmelerindeki süreçten de etkilenmiştir (Yanardağ, 2018: 66).

26 İngiliz Başbakanı Loyd George, bölgedeki güçleri takviye ederek hedeflerinden kolay vazgeçmeyeceğini göstermek istedi. Sömürgeler Bakanı Churchill, 16 Eylül'de Boğazlar'ın ele geçirilmesi için Balkan Devletleri'nden, müttefiklerinden ve sömürgelerinden yardım istemiş, ancak beklediği karşılığı bulamamıştı. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa'ya gidip Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré ve İtalya'nın Paris elçisi Kont Sforza ile mevcut durumu görüştüyse de bir sonuç alamadı. İtilâf Devletleri arasındaki uzlaşmazlık Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya çıkarılmasından rahatsız olan İtalya ve Fransa'nın muhalefetinden kaynaklanmakla beraber, bunda en büyük etken Yunan kuvvetlerinin savaş meydanında yenilmiş olmasıydı (Eraslan, 2005: 357).

27 ***General Pelle*** ile *Gazi Mustafa Kemal Paşa* arasındaki görüşmeler devam ederken, Fransa Hükûmeti tarafından görevlendirilen ve İngiltere ile İtalya'nın da görevlendirilme konusunda onayı alınan Franklen Bouillon İzmir'e geldi. Bouillon'un gelişinden ve görüşmelere başlanmasından kısa süre sonra İtilaf Devletleri Dışişleri

definin Trakya ile İstanbul'un kurtarılması ve Boğazlar'ın serbestliğinin korunması olduğunu öğrendiler. Bunun üzerine 23 Eylül'de tarafsız bölgeye asker gönderilmemesi koşulu ile Edirne dahil Doğu Trakya'nın boşaltılıp, Türkler'e teslimini öngören bir notayı *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya ilettiler. Türk orduları Biga ve Erenköy'ü geri alınca, İngiliz kuvvet kumandanı General Harrington askerlerin tarafsız bölgeden çekilmesini istemiştir (Eraslan, 2005: 357)[28].

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bununla birlikte harekâtın Yunan ordusunu takip ve Boğazlar'ın serbestliğini sağlama amaçlı olduğunu ve tarafsız bölgeyi tanımadığını bildirmiş; General Harrington, 26 Eylül 1922 tarihli bir telgrafla *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya müracaat ederek, müzakerelerin başlamasına kadar Erenköy ve Biga'nın batısından Türk kuvvetlerinin çekilmesini talep etmiştir (Eraslan, 2005: 357).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti'yle muhatapları arasında böyle bir bölgenin belirlenmediğini, Yunan kuvvetlerini takipten başka bir şey yapılmadığını, zira Yunanlıların Anadolu'da olduğu gibi Trakya'da da halka kötülük yapmaya devam ettiğini belirterek, Türk ulusunun da öteden beri *Boğazlar'ın serbestliğini* istediğini açıklamıştır (Eraslan, 2005: 357). Zaten Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmasından sonra, sıra Boğazlar ve Trakya'nın kurtarılmasına gelmişti. Bu durum karşısında İngiliz Başbakanı Lloyd George, her ne pahasına olursa olsun Boğazlar'ın ve İstanbul'un Türkler'e karşı silahla savunulmasını istiyordu. Ancak bu görüşü müttefikleri

---

Bakanları imzalı bir nota alındı. Bu nota'da iki ana konu vardı: biri; askersel harekâtın durdurulması; diğeri, konferansa ve barışa aitti (Yurttaş, 2007: 9).

28 İngilizlerin *Mudanya Mütarekesi* öncesinde muhtemel bir savaş durumuna karşı Boğazlar bölgesi boyunca yaptığı hazırlıklar değerlendirildiğinde İstanbul ve Boğazlar bölgesinden vazgeçmek istemedikleri çok açıktır. Türkler için sıra Boğazlar bölgesi ile Trakya'yı kurtarmaya geldiğinde; savaşan taraflar kendileri için muhtemel tüm riskleri gözden geçirdiler, kendilerine en uygun çıkış yollarını aradılar ve bu yolda kararlar aldılar. Neticede Mudanya Konferansı toplandı. Bu konferans barış ya da savaşa karar verilecek bir yer olduğu halde eşit rütbeliler arasında yapılan bir askerî bir toplantı oldu. Bu nedenle mütareke belgesi, *Askersel Sözleşme* başlığıyla düzenlendi. Mudanya'da masaya oturanlar bir tarafta İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetleri, diğer tarafta Türk heyeti olsa da Türkler için asıl muhatap İngilizler oldu. Anadolu macerasına Yunanları süren İngilizler, Mudanya'da da aynı şekilde İstanbul ve Boğazlar bölgesini kaybetmemek için Türklere karşı Yunan kartını kendi lehlerinde çift taraflı kullandılar (Ünalp, 2023: 456).

Fransa ve İtalya tarafından desteklenmemiş; böylelikle İngiltere ve müttefikleri için, TBMM hükümeti ile diplomatik çözüm aramaktan başka çıkar yol kalmamıştır (Beyoğlu, 2018: 159).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere, *bu gelişmelerin paralelinde*, İtilaf Devletleri, General Pelle ile İstanbul'daki Fransız temsilcisi Ankara İtilâfnamesi'ni imzalayan Fransa'nın etkili siyasetçilerinden ve özel yetkilerle donattıkları Franklin Bouillon'u *(İngiliz ve İtalyanların da tasvibiyle)*, 28 Eylül 1922'de İzmir'e göndermiştir. Görüşmede Doğu Trakya'nın Türklere bırakılacağı, boğazlar için özel bir yönetim şeklinin kabul edileceği güvencesinin verilmesi üzerine; karşılık olarak istenen boğazlara yönelik askersel harekâtın durdurulup, tarafsız bölgeye girilmemesi önerisi kabul edilmiştir. Yani tarafların barış isteğini ortaya koyduğu bu görüşmelerden sonra 27 Eylül'de Türk süvarilerinin ileri harekâtı durdurulmuştur. Bu güvence aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül günlü notalarına verilen, 29 Eylül tarihli *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın cevabi notasına da yansımış; Mudanya Konferansı'nın kabul edildiği, 3 Ekim'de toplanılmasının uygun olacağı, İsmet Paşa'nın konferans delegesi tayin edildiği ve görüşülecek konular bildirilmiştir (Yaman, 1996: 193). Bu girişim sonucunda iki taraf, ateşkes müzakerelerinin Mudanya'da yapılmasını kararlaştırmıştır (Beyoğlu, 2018: 159)[29].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Mudanya'da bir mütareke toplantısı teklifini kabul edinceye kadar her zamanki stratejik liderliğine bağlı olarak gerçekçi ve ileri görüşlü kişiliği ile karşılaşıyoruz. Nitekim kazanılan büyük zaferin sarhoşluğuna, tahrik ve tehditlere kapılmayıp yönlendirici özelliğini korumuş, askersel ve siyasal tavrını yerinde ve zamanında gündeme getirmiş ve uygulamıştır. Nitekim bu aşamada

29 ***Mütarekeyi*** Nobel ödüllü Ernest Hemingway yerinde takip etmiş ve hatıralarını; *Marmara kıyısındaki sıcak, toz toprak içinde, eciş bücüş yollu ikinci sınıf kıyı kasabası Mudanya'da, Batı ile Doğu karşı karşıya geldiler. İsmet Paşa'yla görüşecek Müttefik generallerini taşıyan İngiliz sancak gemisi Iron Duke'ün kül rengi, öldürücü kulelerine rağmen, Batılılar buraya barış dilenmeye geliyordu; yoksa barış istemeye, ya da koşullarını dikte ettirmeye değil. Toplantıdan kimsenin söz etmesine izin verilmese, hiç kimse Batı'nın Doğu'dan barış dilenmeye geldiğini kabul etmese bile, yine de konferansın anlamı değişmeyecekti. Bu görüşmeler, Avrupa'nın Asya üzerindeki egemenliğinin sonunu gösteriyordu. Mustafa Kemalcilerle aynı şey demek olan Türk ulusçuları, herkesin bildiği gibi Yunanlıları silip süpürdü. Oysa İngiltere Yunanlıları desteklerken, Mustafa Kemalcilerin bu derece etkili olabileceklerini hiç bilmiyordu* şeklinde ifade etmiştir (Akkılıç, 2008: 640-641).

da hem nereye kadar gidilmesi hem de nerede durulması gerektiğini bilen ve buna karar veren kişidir (Yaman, 1996: 193).

Gazi Mustafa Kemal Paşa belirlediği hedefi aşmayarak, cepheyi genişletmemeye özen göstermiştir. Geri adım atmazken, savaşın Türk-Yunan savaşı olduğunu gerektiğince vurgulayarak, İngilizleri kışkırtmak ve harekete geçirmekten kaçınmış, barış yolunu hep açık tutmuştur. Daha, *Büyük Taarruz* hazırlıkları yapılırken, hedefini Anadolu'nun Yunan ordularınca boşaltılması gibi bir pazarlığa kapatarak, *Boğazlar*, İstanbul ve *Trakya*'ya yönelttiği görülmüş; bunu ise, basına verdiği demeçlerle de ustaca yürütmüştür (Yaman, 1996: 193).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde zaferin kazanılmasının ardından nitekim yeni bir süreç başlıyor, cephelerde kazanılan başarının şimdi diplomasi alanında gerçekleşmesi gerekiyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda cephede kaybettiğinden daha fazlasını *Mondros* ve ardından imzaladığı *Sevr* antlaşmalarıyla masada kaybetmişti. Bu arada TBMM Hükümeti'nin ***emperyalist*** devletler ile başlatacağı barış görüşmelerinde gündeme alacağı iki önemli konu vardı. Birincisi konferansta Türk tarafını kimin temsil edeceği konusuydu. Bir diğer konu ise, Doğu Trakya'nın[30] Edirne şehri de dâhil olmak üzere, Meriç nehrine kadar tahliyesi ile TBMM Hükümeti'ne teslimini gerçekleştirmekti (Başyiğit, 2007: 179).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Tamimi'nde belirttiği

30 ***Doğu Trakya***, boğazlar ve çevresinin akıbeti, çetin geçmesi beklenen ateşkes görüşmelerinin ana gündem maddesini teşkil edecekti. Ateşkes görüşmeleri öncesinde Müttefikler adına Fransız temsilcilerin, Ankara Hükûmeti adınaysa *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın yürüttüğü diplomatik temaslar sırasında yabancı gazetelerde Türkleri uluslararası kamuoyunda haksız konuma düşürecek haberler yayınlanıyordu. İzmir'in Türk egemenliğine girmesinin ardından gayrimüslimlerin katledildiği, İzmir'deki yangının Türkler tarafından başlatıldığı iddiaları bunların başında geliyordu. Söz konusu haberler vasıtasıyla Doğu Trakya, boğazlar ve çevresine yönelik Müttefik politikasının haklılığına dikkat çekilmeye çalışılıyordu. Özellikle Amerikan basını, söz konusu iddialara sıklıkla ve geniş ölçüde yer veriyordu. Ağırlıklı olarak Müttefikler lehine haberler yayınlayan Amerikan basını, kullandığı dille de Müttefiklerin propagandalarına dolaylı olarak destek veriyordu (Kaya, 2023: 81). Amerikalıların Türklerle tanışması XIX. yüzyılın başlarına kadar gitmesine rağmen, ilk temaslar misyonerler kanalıyla doğal olarak dinsel bakış açısıyla şekillendiği için hep ön yargılı ve taraflı olmuştur. Osmanlı Hristiyanlarının Devlet kurma mücadelelerinde dindaşlarının yanında olan misyonerler, Türkleri kötüleme ve aşağılama düşüncesinde olmuşlardır. Bu noktada Amerikan gazetelerine ve dergilerine yolladıkları yazılarla Türkleri kötülemekten hiç vazgeçmemişlerdir (Çelik, 2023: 237).

milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır sözü ile *ulus egemenliği* kavramı Milli Mücadele'nin en dinamik kavramlarından birisi oldu. Erzurum ve Sivas kongreleriyle eyleme geçen *ulus egemenliği*, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla kurumsallaştı. Böylece de dünya tarihinde bir bağımsızlık mücadelesi, Meclis açılarak *ulus egemenliği* temelinde zafere ulaştırılmaya başlandı. TBMM'nin oluşturduğu Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz, 9 Eylül günü ordunun İzmir'e girmesiyle zafere ulaştı. 18 Eylül saat 15:00 itibarıyla Anadolu'daki son işgalci Yunan askeri ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Ancak Milli Mücadele'nin ***Misâk-ı Millî*** hedefine ulaşabilmesi için İtilaf Devletleri'nin denetimi ve işgalinde bulunan Boğazlar ve İstanbul ile Yunan işgalinde bulunan Trakya'nın da kurtarılması gerekiyordu. Başkomutan, zafer rehavetine kapılmadan ve ordusunu bir maceraya atmadan kendi gücünün sınırları içerisinde Türk ordusunu, Çanakkale Boğazı önüne ve İstanbul istikametine (İzmit) yönelterek bu bölgede askersel yığınak yaptı. Böylelikle Başkomutan siyasal çözüm için askersel kararlılık gösterdi. Ancak 11 Eylül'den itibaren İngilizler de Boğazlar bölgesinde askersel faaliyetlerini artırarak Çanakkale Boğazı'nı savunma hazırlıklarına hız verdi (Özcan, 2023: 430).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk askersel harekâtının amacının Trakya ile İstanbul'u kurtarmayı ve Boğazların serbestliğini hedeflediğini açıkladı. Bu kritik aşamada İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey, 18 Eylül 1922 günü, TBMM'de (*gizli celsede*) Başkomutanın gelişen olaylar nedeniyle İzmir'den ayrılamadığından hükûmeti İzmir'e davet ettiği bilgisini verdi. Rauf Bey bu öneriyi Meclis'e getirdiğinde, hükûmetin Meclis olmadan karar veremeyeceği yönünde eğilim belirdi. Hatta hükûmetin ancak Meclis'le gidebileceği tarzında itirazlar nedeniyle öneri kabul edilmediği gibi Başkomutanın Meclis'e gelmesi talep edildi. Uzun müzakereler sonucunda TBMM, İcra Vekilleri Reisi ile Hariciye Vekili'nin İzmir'e gitmesini kararlaştırdı. İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'yle yeniden savaşın eşiğine gelindiği kritik süreçten sonra 2 Ekim günü Ankara'ya gelen Başkomutan, 4 Ekim 1922'de Mudanya'da görüşmeler başladığında TBMM'yi bilgilendirdiği gibi Mudanya sürecini Meclis'te müzakere ederek yürüttü (Özcan, 2023: 430).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde sürdürülen gelişmelerin paralelinde TBMM Hükümeti, 29 Eylül 1922 tarihli cevabî bir nota ile, 3 Ekim'de Mudanya'da görüşmelere başlanmasının uygun olacağını ve Türk tarafını İsmet Paşa'nın[31] temsil edeceğini bildirmiştir. Bu görüşmelerde Türk Temsil Heyeti'nde batı cephesi kurmay başkanı Asım (Gündüz) Paşa ile kurmay Yarbay Tevfik Bıyıklıoğlu da yer alıyordu. ***Fransa***'yı kuvvet kumandanı General Charpy, İngiltere'yi işgal orduları kumandanı General Harrington, İtalya'yı[32] General Monbelli temsil ederken, Franklen Bouillon da resmî sıfatı olmadan görüşmelere katılıyordu. Öte yandan ***Yunan***

31 İsmet Paşa'nın Mudanya Mütarekesi'ndeki diplomatik tutumları ve yetenekleri, bu konu için niçin seçildiğini yanıtlar nitelikte olmuştur. İsmet İnönü bu konu hakkında şunları belirtmiştir: *Küçük bir heyetle Mudanya'ya gittik. Benim yanımda Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz ve birkaç kurmay subay vardı. Mudanya'da bir binaya yerleştik. İstanbul'da bulunan bir İngiliz subayıyla müttefikler geldi. General Harrington İngiltere'yi, General Charpy Fransa'yı, General Monbelli İtalya'yı temsil ediyordu. Fransız temsilcisini karşıma, İtalyan generalini de soluma oturttum. Fakat ben generallere yer gösterirken biraz şaşırır gibi olmuşlar. Meğer generallere ben galibiz muamelesi yapıyormuşum* (Eroğlu,1990: 198).

32 İtalyan kamuoyu, Türk ordusunun destansı taarruzunu övgü ve gıptayla takip ederken ateşkesi sağlamak için yapılan çabaları da izledi ve destekledi. İtalyan basını, İtalya devletinin resmi siyasetine paralel bir yayın takip etti. Bu siyasetin iki parametresi bulunmaktadır: İlki, Mudanya'da her ne kadar Türklerle Yunanlılar arasındaki silahlı çatışmayı durdurmak için toplanılacaksa da, aslında bu daha geniş kapsamlı bir toplantıdır. Basının ifadesiyle Mütareke Konferansı, ön barış konferansıdır. Böyle olunca Mudanya'da silahların susturulmasının yanı sıra hatta bundan daha önemli olarak Türkiye ile Müttefiklerin hepsini ilgilendiren mesela Boğazlar gibi mesela İstanbul'un tahliyesi gibi konularda ele alınacaktır. Sonuç itibarıyla Mudanya, yakında toplanacak barış konferansına hazırlık mahiyetindedir. İtalya devletinin ve kamuoyunun süreci takip ederken önemsedikleri ikinci husus, Türklere karşı Müttefikler arasında mutlak bir dayanışmanın sağlanması gereğidir. Milli Mücadele döneminde Türklerle İtilaf Devletleri arasında yapılan diplomatic ilişkilerde İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi çıkarlarını ön planda tutan yaklaşımlar sergilediğine dair pek çok örnek vardır. En bilineni de 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'dır. İtalya, Sevr sürecinde ve Londra Konferansı'nda Müttefiklerinden farklı ve bağımsız bir Türkiye siyaseti izlediğinden, önemli olan müttefiklerin ortak siyaset izlemesi değil, İtalya'nın beklentilerinin karşılanmasıdır. Bunu Anadolu milliyetçilerinin rızasıyla gerçekleştirebileceğini düşündüğünden, Millî Mücadele'yi destekler mahiyette bir siyaset izlemiştir. Ne var ki, tam bağımsızlık anlayışı ve ***Misak-ı Millî*** ilkeleri çerçevesinde bir yaklaşım sergileyen Ankara Hükümeti'nin tavizsiz siyaseti, Anadolu'daki Türk-Yunan savaşının Türklerin lehine gelişmeye başlaması, Antalya'nın tahliyesi ve Ekim 1921'de son girişim olan Alberto Tuozzi'nin Ankara'da yaptığı görüşmelerden eli boş dönmesi ve İtalya iç siyasetinde meydana gelen gelimeler, İtalya'yı Türklerden uzaklaştırıp müttefiklerine daha çok yaklaştırdı. Mudanya Konferansı'nın toplandığı günlerde İtalya-Müttefik iş birliği devam etmekteydi (Çelebi, 2023a: 52).

delegeleri General Mazarakis ve Albay Sarıyanis, Mudanya'ya gelmekle birlikte müzakerelere katılmayıp, limanda demirli bir Yunan nakliye gemisinde beklediler (Eraslan, 2005: 357).

1.2.2 Mütareke Sürecinde Tarafların Stratejileri

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütareke'sinin daha ilk başında Türk tarafının hedefinde Batı cephesindeki galibiyetten sonra ve böylelikle yenilen Yunan ordusunun aradan çekilmesiyle İstanbul'u ve ardından Trakya'yı almak vardır. Yunanistan içişlerindeki karışıkla boğuşurken, İtilaf Devletleri ise Türklerin Boğazları geçmesine nasıl engel olacaklarına dair strateji yürütmektedir denebilir (Rençberler, 2014: 66). Konferansın ilk günlerinden asıl mücadelenin, *İsmet Paşa* ile *General Harrington* arasında geçeceği belli olmuştu. İsmet Paşa'nın kendisini bu kadar zorlaması sonucu Harrington İngiltere'ye şu telgrafı çekmiştir: *Bana öyle geliyor ki, gelecek barış konferansında Ankara'yı O temsil edecektir. Kendisi ile ilk tanıştığımda beni hiç etkilemedi. Kısa boyludur. Dikkati çeken bir yanı yoktur. Çok az konuşur, üstelikte bir kusuru, bazı hallerde bir üstünlüğü vardır: Sağırdır. Öyle sanıyorum ki 42 yaşlarındadır. Komutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır. Yunanlılara karşı yapılan son savaşta da Batı Orduları Kumandanı idi... Kuşku yoktur ki iyi bir generaldir. Ordunun kendisine güveni vardır. Yunanlıları bozguna uğratan planların hazırlanmasında pay sahibidir. Mustafa Kemal'in de çok yakın arkadaşıdır. Şüphe yok ki, bir masada oturup kendisi ile yemek yenecek adam da değildir* (Başyiğit, 2007: 180).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütareke masasında, Yunanlıların Türkler karşısında mağlup olmasına rağmen İngiltere Anadolu'ya dair ümitlerinden vazgeçmiş, tamamen Musul'u kaybetmeme stratejisini uygulamaya başlamıştır. Mudanya Mütarekesi'nden önce en azından zaman kazanma politikası gütmüş ve her zaman Yunanlılara da arka çıkmıştır (Oran, 2004: 104).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ise bu durumu farkeden stratejik liderliği ile İngilizleri yıpratma ve yorma amaçlı, Özdemir Bey komutasındaki Türk Birliği'ni bu bölgeye göndermiştir. Gerçekten Türk askerleri bu bölgede başarılı olmuşlar ve İngilizler Türkleri hava

saldırısıyla durdurabilmişlerdir. Öte yandan İngiltere, Kral Faysal ile Irak'ın İngiliz mandası olacağına dair antlaşmayı, *Mudanya Antlaşması'ndan bir gün önce*, imzalamıştır (Oran, 2004: 104).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İngilizler'in kararsız görünen ve *rakibin hamlesini bekleyen* stratejilerine karşılık bütün olayı en başından beri rasyonel hale getirmiş, sınırlarını ve gücünü bilerek ona göre bir planlama ve uygulama mekanizması oluşturmuştur. Nihai netice olarak belirlediği hedeflerini genişletmemiştir. Mudanya'dan önce de Anadolu ve Doğu Trakya pazarlığını kapatmıştır[33]. Bu bağlamda, 3 Ekim'de başlayan müzakerelerde Yunanlıların Meriç nehrinin batı yakasına çekilmesi, boşalan mevkileri önce müttefiklerin, ardından Türkler'in denetimine girmesi, önemli yerlerin müttefik denetiminde olması, tarafsız bölgelerdeki Türk askerlerinin çekilmesi şeklindeki müttefik isteklerine karşılık Türk tarafı işgalin kısa tutulup, Trakya'nın boşaltılmasına hemen başlanmasını, Meriç nehri boyundaki kuvvetlerin nehrin batısında tutulmasını, Karaağaç'ın Türk kuvvetlerine teslim edilmesini istemiştir. Bu isteklere Fransızlar olumlu yaklaşırken, İngiliz ve İtalyan temsilcileri yetkisiz olduklarını ileri sürmüş; bu bağlamda görüşmeler 5 Ekim'de kesilmiştir (Eraslan, 2005: 357).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik hamlelerine rağmen, İngilizler geleneksel *oyalama taktiğini* devam ettirmiştir. Bu durum Mudanya'daki görüşmelerin 3-8 Ekim'deki kısmının verimsiz geçmesine neden olmuştur. Ancak oyalama taktiğini iyi sezen ve bu duruma kanmayan Gazi Paşa, orduların Boğaz bölgesinin biraz daha iç kısmına doğru sokulmasını emretmiştir. Bunu yaparken de İtilaf Devletleri'ne bunun taktik olarak, düşman birliklerini

33 ***Doğu Trakya***'nın derhal boşaltılması isteğinin kabul edilmemesi nedeniyle Mudanya Konferansı 5 Ekim'de tehlikeye girmiş, ancak bu kriz Fransa'nın arabuluculuğuyla aşılmış ve ülke temsilcileri 6 Ekim'de Mudanya'ya geri dönmüşlerdir. 7 Ekim'de görüşmeler yeniden başlamış ve Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim'de İsmet Paşa ve müttefik devletlerin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Yunan temsilcisi ise, yetkili olmadığını bildirerek ateşkesi imzalamaktan kaçınmıştır. Ancak İngiliz temsilci General Harrington'un, ateşkesin Yunanistan'ın bu tutumuna karşın müttefiklerce uygulanacağını açıklamasından üç gün sonra İstanbul'daki Yunan temsilcisi Sinopulos, bir dilek de ileri sürerek Yunanistan'ın ateşkese katıldığını müttefikler aracılığıyla Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması 14-15 Ekim gece yarısından başlayarak yürürlüğe girmiş ve böylece Türk-Yunan savaşı da sona ermiştir (Erdem, 2009: 508).

takip etmek amaçlı yapıldığını bildirmiştir (*bundaki gayesi hem kararlılık göstermek hem de haber vererek gerginliğin oluşmasını engellemekti; bu durum üzerine İngilizler ya savaşacak ya da geri çekileceklerdi*) (Soysal, 2000: 74). Öte yandan İsmet Paşa da Trakya'nın hemen boşaltılıp teslim edilmesini, aksi takdirde harekete geçileceğini bildirmiştir. İstanbul'daki Fransız yüksek komiseri General Pelle ve Franklen Bouillon'un ara buluculuğu ile harekât emri bir gün ertelenmiştir. Ayrıca Türk Hükümeti'nin sert ve kararlı bir tavır alacağını beklemeyen İngiltere prestijini kurtaracak bir şeyler yapma telâşı içerisine girmiştir. Ancak Türk tarafının kararlı yaklaşımı sonunda 6-7 Ekim gecesi Paris'e giden Lord Curzon, müttefik temsilcileriyle görüşerek Trakya'nın bir ay içinde Türk askerine teslimi ve barış konferansı sırasında tarafsız bölge ile Meriç'in doğu kıyısının müttefik kuvvetlerce işgalinde mutabık kalmıştır (Eraslan, 2005: 357). Bu arada 9 Ekim'de yeniden başlayan görüşmelerde başından beri *gözlemci sıfatında* bulunan ve İtilâf Devletleri'nin vereceği hükme razı olmaktan başka çaresi kalmayan Yunan delegeleri, kuvvetlerinin Meriç Nehri'nin batısına çekilmesi kararının siyasal olduğunu, bunu kabule yetkili olmadıklarını bildirmiştir. Yunan delegelerinin yetkisizliğini belirten General Harrington, Yunan Hükümeti'nin varılan anlaşmayı kabul etmemesi halinde bile sözleşmenin müttefikler tarafından uygulanacağını söylemiştir. Nihayetinde Anadolu'da başlayan Millî Mücadele ve ulusal direnişin askersel zaferinin sonuçlandırıldığı *Mudanya Mütarekesi* ***11 Ekim 1922*** sabahı imzalanmıştır (Eraslan, 2005: 357)[34].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi'nde imzalanan antlaşma ile; Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'da gerisine çekilecekleri hattı belirlemek, Doğu Trakya'nın boşaltılması ve Türkler'e teslimi düzenini ve işgal döneminde asayişi sağlamak üzere denetimi gerçekleştir-

34 ***Mudanya Mütarekesi*** sona erdiğinde, bununla birlikte Yunan askersel delegeleri protokolü imzalamaktan kaçındılar. Çünkü onların almış olduğu talimatlar *Doğu Trakya* sınırlarını 1915'teki şekliyle oluşturulmasını sağlamayan herhangi bir düzenlemeyi kabul etmemelerini gerektiriyordu. Bununla birlikte, üç gün sonra, 14 Ekim'de, Yunan Hükümeti anlaşmaya uyacağını yazılı bir bildiri ile üç Müttefik Yüksek Temsilcisine iletti ve onlar da bunu Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e bildirdiler (Yeşilbursa, 2017: 321).

mek için şu hususlara karar verilmişti: (1) Üç gün içinde yürürlüğe girecek anlaşma ile Türk-Yunan çarpışması sona erecektir. (2) Yunan kuvvetleri, Akdeniz'e döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısına çekilecektir. (3) Barış yapılana kadar Karaağaç dahil, Meriç'in sağ kıyısı müttefiklerce işgal edilecektir. (4) Edirne'ye ulaşan demiryolunun Cisr-i Mustafa Paşa'dan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyısını izleyen kısmı üç müttefik, bir Yunan ve bir Türk delegeden oluşan komisyonun gözetimi altında olacaktır. (5) Doğu Trakya'daki Yunan tahliyesi askersel kıtalar, araç gereçler, cephaneler ve yiyecek depoları dahil on beş günde yapılacaktır. (6) Jandarma dahil Yunan sivil memurları mümkün olan en kısa zamanda çekilecek ve yerlerini Türk tarafına teslim etmek üzere müttefiklere devredecektir. Bu devir teslimi âzami otuz günde tamamlanacaktır. (7) TBMM Hükümeti, asayiş ve düzeni sağlamak için subayları dahil en fazla 8.000 kişilik bir jandarma kuvvetini memurlara katabilecektir. (8) Yunan askerlerinin çekilmesi ve mülkî idare teslimi işi müttefik karma kuvvetlerinin gözetimi altında yapılacaktır. (9) Bütün kuvvetlerden başka ortalama 7 taburluk müttefik kuvveti Doğu Trakya'yı işgal edip, asayişin devamını sağlayacaktır. (10) Müttefik heyet ve kıtalarının geri çekilmesi Yunanlıların boşaltmasından otuz gün sonra olacaktır. Müttefikler, asayişin sağlanması ve Türk olmayan halkın korunması için yeterli önlemlerin alındığından hemfikir olursa bu geri çekiliş daha erken bir tarihte de olabilecektir. (11) TBMM orduları boğazların yaklaşık 15 km. doğusundaki hatta duracak, barış konferansı sırasında da ileriye geçmeyecektir. Bu hat Çanakkale bölgesinde Lapseki, kuzeyde Bozburun ve güneyde Kumburnu esas noktaları teşkil etmek üzere İzmit yarımadasında, İzmit Körfezi'nde Darıca'dan Karadeniz'de Şile'ye kadar uzanmakta ve Gebze'den geçmektedir. Bu mevkiler TBMM Hükümeti'ne aittir. Darıca'dan Şile'ye giden yoldan TBMM ve askeriyle müttefik askerleri ortak yararlanabilecektir. TBMM Hükümeti ve müttefikler burada kuvvet artışı yapmayacaktır. (12) Müttefiklerin birlikleri bulundukları yerde kalacak, barış konferansı sırasında TBMM Hükümeti de buna riayet edecektir. Söz konusu arazi İstanbul yarımadasında Pedima'nın 7 km. kuzeybatısında Karadeniz üzerinde bir noktada Istıranca, Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasinan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kaladina Çiftliği, Kalikratya hattının

doğusundaki yarımadanın bütünü dahil, Gelibolu yarımadasında Baklaburnu, Sarosburnu, Bolayır ve Soğluma mansabı hattının güneyinde kalan Gelibolu yarımadasının bütün kısmıdır. (13) TBMM Hükümeti barış antlaşması onaylanıncaya kadar Doğu Trakya'ya askersel kıtalar geçirmemeyi ve orada ordu toplamamayı taahhüt edecektir. (14) Antlaşma, imzalanmasından üç gün sonra yürürlüğe girecektir (Eraslan, 2005: 357-358). Mütareke metninde bazı ayrıntılar da mevcut idi[35].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi'nde nihayetinde, ateşkesin imzalanmasıyla daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de imzalamış olduğu *Mondros Mütarekesi*'nin hükümleri ortadan kalkmış; *Mondros Mütarekesi*'nin[36] yerine geçen ve resmi adı *Askersel Sözleşme* olan *Mudanya Mütarekesi* ile, Türk-Yunan savaşı son bulmuş, Doğu Trakya'nın boşaltılması 25 Kasım 1922'de bitmekle birlikte, İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'nin boşaltılması sözleşme gereği nihai barış antlaşması sonuna bırakıldığından, ancak 6 Ekim 1923'te gerçekleştirilebilmiştir (Yeşilbursa, 2019: 1009). Başlangıçta bu kararları kabul etmeyen Yunan Hükümeti üç gün sonra mütareke sözleşmesini onayladığını bildirmek zorunda kalmış olup, kuvvetlerinin çekilmesi ve Türk kuvvetlerine devri otuz

35 ***Mütareke metninde***, bu arada, 11. maddeye göre, TBMM Hükümeti barış konferansının sonuna kadar Marmara'nın güneyinde belirlenen çizgiyi geçmeyecekti. 12. maddeye göre, Müttefik Devletler'in kuvvetleri bulundukları topraklarda kalacaklar, bu topraklara (bölgelere) TBMM Hükümeti barış konferansının kararlarına kadar saygılı olacaktı (Yeşilbursa, 2019: 1009). Ateşkes 14-15 Ekim gece yarısından itibaren yürürlüğe girmiş; Antlaşma hükümleri uyarınca Doğu Trakya'nın boşaltılarak Türkiye'ye teslimi çalışmaları başlamıştır. 25 Kasım itibariyle de Edirne dâhil tüm bölgeye Türk yönetimi yerleşmiş, İstanbul ve Boğazlar'ın durumunun tespiti ise barış konferansına bırakılmıştır. Nitekim bir barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da Boğazlar Bölgesi ve Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf kuvvetleri kalacak, Türk askersel birlikleri ise Boğazlar'ın yansızlaştırılmış bölgelerine girmeyecekti (Kaya, 2007: 37).

36 ***Mondros Mütarekesi***, Osmanlı İmparatorluğu adına I. Dünya Savaşı'nın silahlı evresini bitiren antlaşmadır. 13 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi ise Türklerin kendilerine dayatılan barış koşullarını kabul etmeyerek üç yıldan fazla süren Millî Mücadele'nin silahlı evresini sonlandıran antlaşmadır. Birinci mütareke Türklerin Anadolu'daki ulusal varlığını yok etme amacıyla başlatılan projenin son aşaması olan bir süreci başlatmışken, Mudanya Mütarekesi Türklere Anadolu coğrafyasında yeniden varoluşun kapılarını açmıştır. Nitekim Mondros Sevr'in, Mudanya da Lozan Barış Antlaşması'nın koşullarının önünü açmıştır (Kırışman, 2023: 242).

günde tamamlanmıştır. Bu bağlamda Kasım sonuna kadar Doğu Trakya[37] anavatana katılması gerçekleşmiştir (Eraslan, 2005: 358).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi'nin 3 Ekim 1922'de toplanması ile birlikte ulusal bağımsızlık savaşının askersel yönü sona ermiş, diplomatik yönü başlamıştır. Ancak bu diplomatik mücadele askersel mücadele kadar zor ve çetin geçmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması genel olarak anlatıldığı gibi bir anda olup biten İngiltere ve İtilâf Devletlerinin TBMM hükûmetinin her istediğini hemen kabul ettiği bir antlaşma değildir (Mert, 2016: 154). Mudanya Ateşkes Antlaşması esnasında özellikle TBMM ve İngiltere arasında karşılıklı diplomatik restleşmelerin yaşandığı, hatta müzakerelerin bırakılıp savaş koşullarına tekrar geri dönülme aşamasına gelindiği anlar olmuştur. Bütün bu zorluklara rağmen *Ulusal Mücadele*'nin askersel yönünü başarı ile yürüten *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın, talimatlarını başarı ile uygulayan İsmet Paşa ve bu konferansta görevlendirilen Türk Temsil Heyeti bu konferanstan İngilizlerle savaşılmadan istediğini almayı başarmışlardır (Mert, 2016: 154).

1.3 Mudanya Mütarekesi'nin Sonucu

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi, *15 Mayıs 1919'da*[38] Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkışı ile başlayan Türk-Yunan Savaşı'na son vermiş

37 ***Doğu Trakya*** ile ilgili hükümler anlaşmanın 5. maddesini oluşturuyordu. Bu antlaşma gereğince, 25 Kasım 1922 günü, Doğu Trakya'da Türk yönetimi yeniden kuruldu. Bu bırakışma metninde, Doğu Trakya sorunu Boğazlar ve İstanbul'un durumuyla birlikte ele alındı. Mudanya ile artık askersel hareketlilik sona ermiş, barış görüşmelerinin başlayabileceği bir eylemli ve psikolojik ortam yaratılmıştır. Bir anlamda Lozan'a giden süreç, Mudanya'da başlamıştır. Bu yönüyle Mudanya Mütarekesi, barışın yolunu açan bir uluslararası sözleşme niteliğini taşır. Daha da ötesi, bölgede sivil halkın göçü sonrası ortaya çıkan demografik, ekonomisel ve toplumsal boşluğu tamamlayacak mübadelenin, bölgeye özgü koşulları Mudanya bırakışmasına giden süreçte alınan kararlarda ve uygulamalarda ortaya çıkmıştır (Arı, 2023: 481).

38 ***15 Mayıs 1919*** tarihinde Yunanistan'ın önde gelen gazetelerinden biri olan Akropolis manşetten girdiği haberde *Bayram edin Yunanlar. İzmir'i ele geçirdik. Asırlık tutsaklıktan sonra gerçek diriliş gerçekleşti. Güzel İzmir dün itibariyle artık bir Yunan şehridir* sözleriyle Yunan ordusunun İzmir işgalini asırlık bir özlemle soydaşlarına duyurmuştu. Anadolu'nun ürünlerinin doğal çıkış yolu olan bu nadide liman şehri tarihiyle, ekonomisiyle ve jeopolitik önemiyle *Megali İdea* hedefinde de kritik bir öneme haizdi (Özsüer, 2023: 55).

olduğu gibi, Türkiye'nin Trakya sınırının Ankara Hükümeti'nin istediği biçimde çizilmesini sağlamış ve böylece Lozan Barış görüşmelerinde toprak sorununun çözülmesini kolaylaştırmıştır. Daha önce yapılan antlaşmalar açısından bakıldığında ise, Mudanya Mütarekesi, giderek geçerliliğini yitirmiş olan 1918 Mondros Mütarekesi'nin yerine geçtiği gibi, İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı 1920 *Sevr Barış Antlaşması*'nın! ölü doğan bir *kâğıttan ibaret* olduğunun da müttefiklerce kabulü anlamına gelmiştir (Yeşilbursa, 2019: 1027). Dolayısıyla bu olgu, Türkiye'ye karşı güdülen düşmanca ve haksız politikaların baş oyuncusu olan İngiltere Başbakanı Lloyd Georges'un politika sahnesinden çekilmesinin başlıca etkeni olmuştur. Ayrıca İngiltere'nin, Yunanistan'ı kullanarak Türkleri hem Avrupa'dan atma hem de Padişah'ın yönetiminde küçük ve denetlenebilir bir Türkiye doğrultusundaki politikası başarısız olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği bir kez daha parıldamıştır. Nitekim Osmanlı'nın bir Yunan adasının (Limni) limanı olan Mondros'ta İngiliz Amiral Calthorpe'un başkanlığında, *Agamennon* adlı İngiliz zırhlısında 30 Ekim 1918'de imzaladığı *Mondros* ateşkesine oranla *Mudanya* ateşkesi kazanılan Millî Mücadele sayesinde çok daha farklı koşullarda gerçekleşecekti. Öncelikle Türklerin denetiminde olan Türk topraklarında, Batı Cephesi Kumandanı olan İsmet Paşa'nın mihmandarlığında, yani bir Türk generalinin ev sahipliğinde gerçekleştirilmişti. İkinci olarak Müttefikler Ankara Hükümetini resmî taraf olarak kabul edip masa başında görüşmeleri gerçekleştirmiş ve Ankara Hükümetine siyasal ve hukuksal meşruiyet kazandırmışlardı (Demirci, 2023: 11-12).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı karşılarında bekleyen Müttefik generallerine de gerekli yanıtı İsmet Paşa verecek bu ateşkese generallerin katılacağının Müttefiklerce beyan edildiğini ve *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın devletin başı olması nedeniyle burada bulunmasının uygun olmadığını söyleyecekti. Üçüncü olarak savaşa meydan vermeden gerçekleşen masa başı diplomasisi Ankara Hükümeti için diplomatik bir başarı olarak hanesine yazılacaktı. Bir diğer önemli sonuç ise ateşkesi *Sevr'den geri adım* olarak niteleyen ve İngiliz dış politikasını felaketle sonuçlanabilecek sürece sokan Başbakan Lloyd George Hükümetinin ateşkesin yürürlüğe girmesinden dört

gün sonra Muhafazakâr Parti'nin desteğini çekmesi üzerine düşmesi olacaktı. Üstelik *Doğu Sorunu Dokrinine* son noktayı koyacak olan ve Türkiye'nin uluslararası alanda *ulusal bir devlet* olarak tanınmasını sağlayacak olan Lozan Barış Konferansı'na giden yolu açacaktı. İngiltere 20 Kasım'da başlayacak olan Lozan Barış Konferansı'na, politikasını *içeride asgari müdahale, dışarıda asgari huzursuzluk* üzerine kuran barışçıl, ılımlı bir başbakan (*Andrew Bonar Law*) ile başlayacak ve bu da barış umutlarını artıracaktı (Demirci, 2023: 11-12).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi ile Türkler hem I. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Batılı devletlerle eşit koşullarda bir antlaşma yapmış, hem de Avrupa topraklarına (*Doğu Trakya*) tekrar girmiştir (Yeşilbursa, 2019: 1027). Sonuç olarak zaman zaman gergin anların yaşandığı, görüşmelerin kesilmesi tehlikesinin doğduğu hatta, Türk ordusunun yeniden harekât hazırlıklarına giriştiği Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır. Öte yanan işin en ilginç yanı, Türklerin mağlup ettiği Yunanistan, mütarekeye doğrudan katılmak yerine dolaylı yoldan iştirak etmeyi tercih etmesidir. Bu bağlamda Yunan General Mazakaris ve Albay Sariyannis müttefikleriyle irtibat halinde olmuşlardır. Doğal olarak Yunanistan mütakere esnasında imza atmamıştır. Bununla birlikte TBMM, İngiltere, Fransa ve İtalya Mudanya'yı imzaladıktan sonra, Yunanistan da İtilaf Devletleri aracılığıyla antlaşmayı 14 Ekim'de onayladığını bildirmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi sonrasında TBMM ile çıkarları daha çok çatışan İngiltere TBMM'yi resmen tanımıştır. Antlaşmada İstanbul'un yönetiminin TBMM'ye bırakılması ile Osmanlı İmparatorluğu hukuken sona ermiştir. Yapılan ateşkes anlaşması ile *Ulusal Mücadele*'nin askersel aşaması sona ermiş, Mondros Ateşkes Antlaşması geçerliliğini yitirmiş, ***Mîsâk-ı Millî***'nin Trakya sınırı tespit edilmiştir. İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya savaş yapılmadan alınmıştır. Bu bağlamda 19 Ekim 1922'de Refet Paşa[39]

39 ***Refet Paşa***'yı Ankara Hükûmeti Trakya'yı teslim almakla görevlendirmiş; kendisine, Ankara Hükûmetini İstanbul'da temsil etme yetkisini de vermiştir. Refet Paşa, Ankara tarafından tespit edilen görev ve yetkilerle, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gel-

TBMM temsilcisi olarak İstanbul'a[40] girmiştir. Lozan Barış Antlaşması'na zemin hazırlamıştır. İsmet Paşa'nın diplomatik başarısı onun Lozan'a gönderilmesinde etkili olmuştur. Yunanistan'ın *Megola İdea* düşüncesi Mudanya ile birlikte tarihe karışmış, İngiltere de hükümet değişikliği yaşanmıştır. Mudanya'nın zayıf yönleri ise Boğazlar da tam olarak Türk egemenliğinin kurulamaması ve Trakya'ya ordu geçirilememesi olmuştur. Bu ateşkesten sonra Başkomutanlık olağanüstü temsilcisi tayin edilen Refet Paşa İstanbul'a girmiş, Doğu Trakya bir süre sonra Türk yönetimine kavuşmuştur (Demirtaş, 2018: 114).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi, TBMM için büyük bir diplomatik zaferdir. Nitekim sadece bir yıl öncesinde Kırklareli-Enez çizgisinden ödün vermeyen İtilaf Devletleri 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e Türk ordusunun girmesi ile birlikte 23 Eylül 1922 tarihli notaları ile birlikte Edirne dâhil Meriç Nehri'nin batısındaki tüm Doğu

miştir. Burada, Trakya'nın tahliyesi için müttefik generalleri ile görüşmeler yaparak Trakya'nın devir teslim işini yakından takip etmiştir. Bununla birlikte Paşanın geldiği tarihte İstanbul, müttefik işgali altındadır ve mütareke gereğince de, barış anlaşması imzalanıncaya kadar müttefik işgalinde kalması kararlaştırılmıştır. Bu nedenle Refet Paşa'nın İstanbul'daki temaslarında, müttefik generaller (Harington- Charpy, Mombelli) ve temsilciler ile yaptığı görüşmeler, yalnız Trakya'da değil; İstanbul'da da Türk idaresinin tesisi açısından önem kazanmıştır (Akça, 2023: 203).

40 İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından ilk olarak 13 Kasım 1918'de ardından da 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmiştir. İkinci işgalde Harbiye Bakanlığı dâhil bazı kritik yerleri ele geçiren müttefikler, şehirdeki varlıklarını sağlamlaştırmıştır. Ancak *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın TBMM Hükûmeti tarafından kazanılmasından sonra durum değişmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla birlikte İstanbul, TBMM Hükûmeti'ne bırakılmıştı. Bu karar dolayısıyla Refet Paşa komutasındaki Türk Jandarma Bölüğü İstanbul'a girmiştir. Türk birliklerinin İstanbul'a girmesiyle müttefik generallerle Refet Paşa arasında İstanbul'un yönetimi konusunda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Müttefikler arasında İstanbul'da en çok kuvvet bulunduran devlet İngiltere olduğundan bu durum, İstanbul'da yaşananlar İngilizleri daha çok ilgilendirmiştir. İstanbul'da yaşanan sorunlar özellikle İngiliz kabinesi ve Savaş Ofisi'nde İstanbul'un tahliyesi konusunun sıkça görüşülmesine neden olmuştur. Türklerden gelecek bir saldırı ihtimalinden dolayı İstanbul'daki birliklerin Gelibolu'ya geri çekilmesi düşüncesi gündeme gelmiştir. Ancak bu durum barış antlaşması imzalanmadan müttefiklerin İstanbul'u tahliye ettiği izlenimini yaratacağı düşünüldüğü nden kabinedeki çoğunluk bu fikre karşı çıkmıştır. Ancak Savaş Ofisi geri çekilme düşüncesine kabine kadar olumsuz yaklaşmamış, bu durumun olabilirliği üzerinde durmuştur. Her iki tarafta da yapılan tartışmalar sonucunda tahliye konusunun Lozan'daki gelişmelere bağlı kalınması kararı alınmıştır (Doğan, 2023: 35).

Trakya'nın Yunan ordusu tarafından boşaltılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır (Mert, 2016: 154)[41]. Ayrıca İzmir'e Türk ordusunun girmesi sonrasında Çanakkale'de Türk ordusunun İngilizlere karşı vermiş olduğu başarılı taciz hareketleri İngilizleri ürkütmüş ve zor durumda bırakmıştır. TBMM Hükümeti ile bir savaşı göze alamayan İtalyanlar ve Fransızlar İngiltere'yi dış politikada yalnız bırakmışlardır. Bu yalnızlık sebebiyle İngiltere, Doğu Trakya'nın Yunan ordusu tarafından tahliye edilmesini TBMM ile müzakere etmek zorunda kalmıştır (Mert, 2016: 154).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi Türk ordularının kazandığı *Büyük Zaferin* sonucunda, ileride yapılacak barış antlaşmasının Türkiye lehine gelişmesini etkileyecek bir başarı idi. Mondros ile Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken, Mudanya ile yeni, dipdiri bir Türk devlet örgütü doğuyordu (Pınar, 2014: 123).

Gazi Mustafa Kemal Paşa Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda çok akıllı ve gerçekçi bir politika izleyerek, İngiltere'yi askersel alanda yalnız bırakmıştı. Şimdi mütareke masasında da yalnız bırakıyordu. Yalnız başına kalan İngiltere, Türkiye'ye savaş açmak sorumluluğunu ve cesaretini tek başına yüklenemedi. Üstelik Yunan ordusunun hemen bütün silâh, cephane ve malzemesi de Türk ordusunun eline geçmiş bulunuyordu (Pınar, 2014: 123).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi, *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın kazanıldığını gösteren ilk belge olması sebebiyle önemlidir. Savaş meydanında kazanılan zaferin ardından, uzun ve uğraştırıcı görüşmeler sonunda, diplomatik anlamda da bir başarı sağlanmış ve bu

41 ***Doğu Trakya***'nın Mudanya Mütârekesi'nde. Edirne'de dahil olmak üzere TBMM'ye verilmesine karar verilmiştir. Ancak Meriç'in sağ sahili (*Karaağaç dahil olmak üzere*) Müttefik Devletler kıtaları tarafından işgal edilecek ve bu kıtalar Müttefik Devletlerce tayin edilecek noktalara yerleştirilecekti. Yunan memurları çekildikçe mülkî hükümet, müttefik memurlarına tevdi edilecek, bunlar da mümkün olduğu kadar aynı günde idareyi Türk memurlarına devir ve teslim edeceklerdi. Bu devir teslim, Trakya'nın bütünü için Yunan kıtaları tarafından tahliyenin bitiminden sonra otuz gün içinde son bulacaktı. Yunanlılar Doğu Trakya'dan çekilirken çeşitli gasp ve yağma olaylarına sebebiyet vererek işgal süresince Edirneliler'e uyguladıkları mezalime yenilerini ekleyerek şehri terk ettiler. Edirne 25 Kasım 1922 günü müttefik heyetle yapılan görüşme sonucu resmen teslim alınmıştır (Bayın, 2005: 119-120).

yurt genelinde coşku ile karşılanmıştır. İngiliz basını ise Mudanya Mütarekesi'ni sakinlikle karşılamış, ancak faturasının hükümete kesildiğine dair haber ve yorumlara yer vermiştir (Hacihanifioğlu, 2019: 220). Mudanya Mütarekesi, *aynı zamanda*, Yunanlıların aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı projesinde bir alet olduğunu, arkalarındaki gücü İngiltere başta olmak üzere İtilâf Devletleri'nin teşkil ettiğini açık bir şekilde göstermiştir. Bu mütareke, *Millî Mücadele*'nin sadece Yunan silâhlı gücüne karşı değil, gerçek anlamda bütün bir müttefik cepheye karşı verildiğini de kanıtlamıştır. Öte yandan TBMM Hükümeti müttefik devletler tarafından resmen tanınmıştır. Mudanya Mütarekesi ile, Boğazlar'ın denetlenebilmesi maddesinden doğabilecek Türk-İngiliz çatışmasının önüne geçildiğini söylemek mümkündür. Bu mütareke askersel zaferlerin siyasal başarılarla desteklenmesi sürecinin ilk hamlesidir (Eraslan, 2005: 358).

Gazi Mustafa Kemal Paşa da Müdâfaa-i Hukuk cemiyetleri ve belediye başkanlıklarına hitaben yayımladığı genelgede, büyük zaferin ilk semeresinin Mudanya'da alındığını, bütün ulusun sarsılmaz azmi, ordunun karşı konulamaz gücünün, barış konferansında meşrû haklarıyla sağlanacağına kefil olduğunu bildirmiştir (Eraslan, 2005: 358). Nitekim Mudanya Mütarekesi Büyük Taarruz'dan sonra kazanılan askersel zaferin siyasal alandaki ilk başarısıydı. Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı boşaltması ile birlikte Türkiye'ye bağlanan bu topraklar aynı zamanda TBMM hükümetinin hukuksal kimliğinin de resmî düzeyde kabul edilmesini sağlamıştı. Yunanistan açısından bakıldığında ise Sevr Antlaşması'nın sonunu hazırlayan ve Yunan yayılmacı milliyetçiliğinin önünde aşılmaz duvarlar oluşturan bir akit idi. Böylece neredeyse yarım yüz yıl Yunan siyasetini belirleyen *Megali İdea* ulus ülküsü iflas etmiş, içi boş bir amaç olarak Yunan siyasetinde kayıtlara geçmişti (Özsüer, 2023: 64).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi sadece bir savaşı sonlandıran barış değildi. Asım Paşa'nın daha konferans salonunda Harrington'a ifade ettiği gibi, mazlum ulusların ***emperyalizme*** karşı direnişini şahlandıracak bir antiemperyalist mücadelenin hukuksal zaferiydi. Mudanya Ateşkes Anlaşması, Lozan'da batıyı nasıl bir Türk Temsi Heyetinin

beklediğini de göstermesi açısından önemlidir. Dönemi yaşayanların anılarında net bir şekilde önyargı ile başlayan Batılı devlet temsilcilerinin görüşlerinin nasıl zaman içerisinde değiştiği ortaya çıkacaktır. Mustafa Kemal'in ne kadar ileri görüşlü bir lider olduğu ve çevresini ne kadar iyi tanıdığını da yine İsmet Paşa'yı seçmesi gösterecektir. Mudanya'da bir devlet örgütünün temelleri diplomatik anlamda masada yeşerirken, aynı zamanda bizi Lozan'da temsil edecek olan bir diplomatın da burada kendisini kanıtlama fırsatı bulduğu görülecektir (Başyiğit, 2007: 184). İsmet Paşa, izlediği diplomasi ile Batılı devlet adamlarının kafasındaki Türk diplomatı düşüncesini değiştirirken, büyük bir hayranlık uyandıracaktır. Anılarında açıkça bunu ifade edeceklerdir. Nitekim anılar, bize resmi yazışmalar ve antlaşmaların arka planında insanların duygu dünyasını yansıtması açısından son derece önem taşımaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi, askersel zaferin ardından gelen ilk siyasal ve diplomatik başarı olarak kabul edilmektedir. Mudanya Mütarekesi ile üç büyük Batı devleti, ilk defa olarak, TBMM ile resmi bir antlaşma imza etmiş olmaktaydı. Artık *Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Müttefik Devletler karşısında olumlu bir sonuca ulaşmış ve Avrupa karşısında, fiili kuvveti olduğu kadar hukuksal varlığı da tasdik edilmiş, yeni ve ulusal bir Türk devleti doğmuştu (Berber, 2006: 620). Sonuç olarak, üç buçuk yıl süren savaşın *Büyük Zafer*'le getirdiği askersel başarı Mudanya Mütarekesi ile değerlendirilmiş, bu açıdan mütareke hem bir sonuç hem de yeni Türkiye için bir başlangıç olmuştur. *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın askersel yönü kapanmış, Yunan ordusu ve yönetimi toparlanamayacak duruma getirilmiştir. Kaldı ki Türk-Yunan savaşı olarak gösterilen savaşın mütareke aşamasında *Yunanistan'ın bulunmaması* ise ayrıca düşünülmesi ve değerlendirilmesi gereken bir konudur. İngiltere yalnızlığa itilerek, tehditlerine karşılık verilerek Türk-İngiliz savaşı olasılığı ortadan kaldırılmıştır. İngiliz Doğu politikasının iflası belgelenmiştir. Üç devlet örgütü ilk kez Mudanya'da, TBMM Hükümeti ile eşit koşullarda bir konferansa katılmışlar ve *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın sonuçlarını kabullenmişlerdir. Bu aynı zamanda TBMM'nin hukuksal varlığının da onaylanmasıdır (Yaman, 1996: 203).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi ile *tek bir kurşun atılmadan* Doğu Trakya geri alınmıştır. Tarafsız bölge ve işgal bölgesi gibi tabirler kabul edilmemiş, bunun yerine barış antlaşmasının imzasına kadar her iki tarafın tecavüz etmeyeceği sınırlar *hattı fasıl* olarak tanımlanmıştır. Doğu Trakya'nın geri alınması, mütarekenin ahkâmını aşan bir madde idi. Ona siyasal bir vasıf kazandırmakta ve bu yönü ile de bir ön barış niteliğinde idi. Mütareke yeni Türk devlet örgütünün uluslararası platformda gerçek anlamda tanınması sürecinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İsmet Paşa gibi bir askeri, bir diplomatı ve bir devlet adamını Türk ulusuna kazandırmıştır. Türk tarihinde savaş meydanlarında kazanılmış fakat masa başında kaybedilmiş yönündeki algının değişmesine neden olmuştur. Yeni Türk devlet örgütü hem sahada (*Sakarya Zaferi ve 30 Ağustos Zaferi*) hem de masada kazanmıştır (Yeşilbursa, 2017: 329).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Mudanya Mütarekesi, TBMM Hükümeti'nin 30 Ağustos zaferini diplomatik zaferle taçlandıran büyük bir siyasal başarıydı. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın galiplerinden İngiltere ve İtalya, TBMM Hükümeti ile bu mütarekeyi imzalayarak Fransa'dan sonra yeni Türk devlet örgütünü hukuksal olarak (*de jure*) tanımış oluyorlardı. Diğer yandan Türk isteklerinin hemen hemen hepsinin kabul edildiği Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya İsmet İnönü'nün de ifade ettiği gibi *tek kurşun atmadan* geri alınıyor, böylece Trakya'da ***Misâk-ı Millî*** hedeflerine ulaşılıyordu. Yeni Türk devlet örgütünün bu topraklar üzerindeki kayıtsız şartsız egemenliği ise Lozan Barış Antlaşması ile sağlanacaktı. Dolayısıyla Mudanya Mütarekesi süreci, Türkiye'ye özgür ve bağımsız bir devlet olma niteliğini kazandıran Lozan Barış Antlaşması'nı hazırlayarak barışa açılan kapıyı aralamış oldu. Bunun da ötesinde Mudanya Mütarekesi, Franklin Bouillon'un Mudanya sonrası gönderdiği teşekkür telgrafında vurguladığı gibi, barışı sağlayan *Gazi Mustafa Kemal Paşa* ve TBMM sayesinde Türkiye'nin dünyanın gözünde saygınlığını artırarak Lozan Barış Konferansı'na güçlü bir şekilde katılmasında çok önemli rol oynadı (Sükan, 2023: 33).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tüm bu gelişmelerde kuşkusuz stratejik liderliğinin yansımasının ileri görüşlülüğü ve yönlendiriciliği,

nereye kadar gidileceği ve nerede durulması gerektiğine hızlı ve doğru karar verme gücü, tahriklere kapalı, kışkırtıcı olmayan tutumu çok önemli rol oynamıştır (Yaman, 1996: 203). Sonuçta Antlaşma, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Lozan'a giden süreçte çok önemli bir yapı taşını oluşturmuştur (Kırmıt, 2021: 145). Özetlemek gerekirse *Ulusal Mücadele* süreci Türk ulusunun geçirdiği en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde Türk ulusu çok acılı ve sancılı bir süreçten geçmiştir. Var olma ya da yok olma mücadelesi verilen bu mücadelede, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile birlikte, cephelerde kazanılan zaferlerin ve başarıların ardından yeni bir süreç başlamış ve elde edilen askersel başarılar yerini diplomasiye bırakmıştır (Akman, 2014: 19). Nitekim Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, sıra, kalıcı bir barış antlaşmasının görüşmelerine başlanılmasına gelmiştir (Tiryakioğlu, 2001: 82). Çünkü antlaşmanın imzalanması *Mondros* ve *Sevr*'i ortadan kaldırmış, yeni bir barış sürecinin yolunu açmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü Samsun'a ayak basmasıyla başlayıp 9 Eylül 1922 tarihinde Türk Ordusunun İzmir'e girişiyle Millî Mücadele'nin düşmanı yurttan kovma aşaması sona ermiştir. Türk topraklarında 1914 yılı Kasım ayı başında Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla başlayıp hemen hemen aralıksız 8 yıl süren çatışma sürecine son verilebilmesi için son ümitlerin bağlandığı Yunan yenilgisi sonrası, İngiltere başta olmak üzere savaş yorgunu diğer ilgili devlet örgütlerinin kabul etmek zorunda kaldığı nihai barışın imzalanması amacıyla yapılması kararlaştırılan konferans müzakerelerinin, son savaşlarda tarafsız kalan İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanmasına karar verilmiştir (Köse, 2023: 22). Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı konferansta temsil edecek olan eski başbakan Eleftherios Venizelos'un duygularını incitebileceği korkusuyla toplantı yeri olarak Türklerin teklifi olan İzmir şehri kabul edilmemiştir. Kaldı ki Konferans, herhangi bir Türk şehrinde yapılırsa, Türkler, çok haklı olarak buna başkanlık etmek istiyecekler, böylece saygınlıklarını artırmış olacaklardı. Bu nedenle, İzmir şehri yerine Büyükada, İstanbul, hattâ Üsküdar önerilip reddedildikten sonra, konferansın, Kasımın ilk haftasında, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması kararı alınmıştır (Sonyel, 1974: 42).

BÖLÜM II:

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ

2.1 Giriş

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında, yurt topraklarının *emperyalist* devlet örgütleri tarafından işgaline ve istilasına yönelik dışsal ve içsel hainâne girişimleri bertaraf etmek için muazzam bir direniş ve mücadele örneği gösterilmiş; elde edilen askersel zafer ve buna bağlı gerçekleştirilen *Mudanya Mütarekesi* ile sıcak çatışma süreci sona ermiş ve yerini barış görüşmelerine bırakmıştır. Halbuki, daha kısa bir süre önce Osmanlı İmparatorluğu için I. Dünya Savaşı 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan *Mondros Mütarekesi* ile Türkler açısından her şey bitmişti. Ancak çekirdek vatanın birçok yerinde başlayan işgaller ve istilalar, asil Türkler için yeni bir mücadele safhasını tetiklemiş; Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla fiilî olarak başlayan *Ulusal Mücadele* ile vatan topraklarının düşman işgalinden kurtarılması, ulusal egemenlik ve tam bağımsızlığının sağlanması için girişim başlatılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında, bu amaç doğrultusunda müthiş bir örgütlenme sürecine girilerek kongreler düzenlenmiş, ulusal kuvvetler birleştirilmiş ve TBMM'nin açılmasıyla mücadelenin tek elden yönetilmesi sağlanmıştır. Bu aşamada *Heyet-i Temsiliye*'nin oluşumu ile ulusun temsili konusu kısmen ortadan kaldırılmış ve vatanın bütünlüğü için tüm olanaklar seferber edilmiştir. Mücadele sırasında kazanılan askersel başarıların siyasal başarılarla taçlandırılması ve vatanın sınırlarını belirleyen ***Mîsâk-ı Millî***'nin tanıtılması için yoğun çaba sarf edilmiştir (Önal, 2019: 89).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği çerçevesinde yürütülen gelişmelerin paralelinde Doğu'da Ermenilere, Batı'da Yunan kuvvetlerine karşı kazanılan savaşlar ve TBMM hükûmetinin başarılı diplomatik çabaları, İtilaf Devletleri'ni 21 Şubat 1921'de Londra'da Sevr'in yumuşatılması için bir konferans toplamaya zorlamış, ancak konferans istenilen sonuca ulaşamadan dağılmıştır. Bu süreçte TBMM ve ***Mîsâk-ı Millî***'yi tanıyan ilk İtilaf Devleti, 20 Ekim 1921'de imzalanan ve ön barış niteliğindeki *Ankara İtilafnamesi* ile *Fransa* olmuştur. Böylece

düşman hattındaki çözülme derinleşerek devam etmiştir. Bu durum siyasal bağlamda TBMM hükûmetinin konumunu güçlendirirken, Güney cephesindeki güçlerin batı cephesine nakledilmesi ve Fransa'dan alınan askersel yardımlar düşman karşısında topyekûn savaş durumuna geçilmesini kolaylaştırmıştır (Önal, 2019: 89). Nitekim 26 Ağustos 1922'de Türk Ordusu'nun[42] başlattığı Büyük Taarruz sonucu Yunan ordusu Anadolu'dan tümüyle çıkarılmış ve 3 Ekimde Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başlamıştır. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan çatışması sona ermekle kalmamış, aynı zamanda da İtilaf Devletleri'ni, TBMM'nin varlığını kabul etmek zorunda bırakmıştır. Mütareke sonrasında başlayan yoğun tartışmaların ardından da İtilaf Devletleri ile TBMM Hükümeti arasında bir barış antlaşmanın yapılması kararlaştırılmıştır (Budak, 2010: 131).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken, diğer yandan da İtilaf Devletleri'yle yapılacak olan barış antlaşması konularının planlarını ve tasarımını yapmaktaydı. Bu bağlamda ilk hamle, TBMM Hükümeti'nden gelmiş ve İtilaf Devletleri'ne 4 Ekim 1922 tarihinde bir nota gönderilerek, görüşmelerin İzmir'de yapılması teklifi iletilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri diplomatik bir dille bu teklifi reddetmişlerdir (Cebesoy, 1957: 88). Sonrasında ise bir barış antlaşması yapılabilmesi için

42 ***Türk Ordusu'nun*** 30 Ağustos Zaferi'nin kazanılmasının ardından İzmir'i geri aldıktan sonra Boğazlar yönünde devam eden ileri harekâtını durdurması için kendisini ikna etmeye çalışan Fransızların karşısında büyük bir kararlılıkla Doğu Trakya kurtarılmadıkça Türk Ordusu'nun durdurulamayacağını, dolayısıyla barış görüşmeleri beklenmeden Edirne dâhil Meriç'in batısına kadar tüm Trakya'nın Yunanlılar tarafından hemen boşaltılarak TBMM Hükümeti'ne teslim edilmesi gerektiğini söyleyen bir *Gazi Mustafa Kemal Paşa* vardı (Sükan, 2023: 33).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın işte bu kararlılığının ve Mudanya Konferansı sürecinde izlediği akılcı politikanın sonucunda, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Anadolu'da işgal ettiği topraklardan çekilerek Türk-Fransız savaşını sonlandıran, ancak bölgedeki siyasal, ekonomisel ve kültürel çıkarlarının yanı sıra kamuoyu baskısı gibi nedenlerle Türklerle yeni bir savaşa girmek istemeyen Fransa'nın barışçı çabalarının da katkısıyla Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Böylece Anadolu'nun güneyinden sonra Trakya'da da barışın sağlanmasıyla Fransa'ya özellikle siyâsal ve ekonomisel açıdan arzuladığı huzur ve istikrar ortamının kapıları açılmış oluyordu. Dolayısıyla bu mütareke, Mudanya Konferansı sürecindeki arabuluculuk girişimleriyle barışa önemli katkıda bulunan Fransa'ya gerek Ankara Anlaşması ile elde ettiği kazanımları gerekse bölgedeki tarihsel çıkarlarını koruma ortamı sağlamış oluyordu (Sükan, 2023: 33).

İsviçre'nin Lozan şehrinde konferans toplanmasına karar verilmiştir. Konferansa katılacak heyet, Türklerin bağımsızlık mücadelesinin hedefi olan ***Mîsâk-ı Millî*** ilkelerini İtilaf Devletleri'ne kabul ettirebilmek amacıyla Lozan'a doğru yola çıkmıştır. Gelişen süreçle birlikte Türkiye'nin bu andan itibaren diplomatik faaliyetleri de derhal başlamıştır. 13 Kasım'da toplanması gereken konferans ertelenmesine karşın, Türk Temsil Heyeti geri dönmemiş ve Lozan Konferansı'nın toplandığı 22 Kasım'a kadar bu durumdan lehine bir sonuç çıkarmak için çalışmıştır. Heyet başkanı İsmet Paşa resmi ya da gayri resmi her türlü diplomatik girişimleri ve demeçleri sırasında, Türklerin barıştan yana olduğunu, barış masasındaki görüşmelerde Türkler için ***Mîsâk-ı Millî*** belgesinin temel oluşturacağını söylemiştir. Lozan Konferansı öncesinde yürütülen bu tür diplomatik faaliyetler, tarafların birbirlerini tanımalarını sağlamıştır. Türkiye asla taviz vermeyeceği konuları duyurabilmiş ve sergilediği barıştan yana tutumuyla, lehine bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır (Uzun, 2013: 330). Denilebilir ki, Türkiye için Lozan Barış Konferansı, ***Mîsâk-ı Millî***'nin İtilaf Devletleri tarafından kabul edilene kadar *Ulusal Mücadele*'nin diplomasi alanında sürdürülmesidir. Özellikle Yunanlar ile girişilen savaşta sağlanan askersel başarıyla, askersel gücün dinamik yapısı, Türk diplomasisini, askersel gücün sağlayacağı yaptırım olanaklarından da istifade etmeye yönlendirmektedir (Ökte, 2012: 131).

2.2 Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi *saltanatın kaldırılması* idi. Öyle ki bu dönemde hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükûmetin bulunması, konferansta Türk tarafının hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunun henüz aydınlatılmadığı bir dönemde, 17 Ekim 1922 tarihinde, İstanbul Hükümeti Sadrazamı *Tevfik Paşa*, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi *Hamit Bey*[43] vasıtasıyla *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya bir telgraf çekmiştir.

43 ***Hamit Bey***'i *Gazi Mustafa Kemal Paşa* İstanbul Hükümeti'nin faaliyetlerini haber almak ve İtilaf Devletleri üzerinde etkin bir rol almak için görevlendirmişti. Bu bağlamda Hamit Bey TBMM Hükümeti adına İstanbul Hükümeti ile görüşmeler gerçekleştiriyordu.

Oldukça gizli tutulan bu telgraf özetle şu şekildedir: *Kazanılan zaferle Ankara ve İstanbul arasındaki anlaşmazlık ve ikilik ortadan kalkmıştır. Müttefiklerin yapılacak olan barış konferansına her iki hükümeti de çağıracakları muhtemeldir. Bu yüzden önemli konular daha önce beraberce müzakere edilip, hazırlıklı olarak konferansa gidilmelidir. Güvenilir bir şahıs, bu konuları görüşmek* üzere gizli ve acele olarak İstanbul'a gönderilmelidir (Ertan, 2013: 67).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ise, bu telgrafa verdiği yanıtta özetle şunları belirtmiştir: *TBMM Hükümeti, Türkiye Devleti aleyhinde her türlü teşebbüse karşı* önlemler *düşünmüştür. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve niteliği belli olan Türkiye Devleti'nin kuruluşundan beri Türkiye'nin mukadderatına el koyan ve bundan sorumlu olan yalnız ve ancak TBMM Hükûmetidir. Yakında açılacak olan konferansta, Türkiye Devleti yalnız TBMM Hükümeti tarafından temsil olunur.* Telgraflardan da anlaşılacağı gibi, her iki hükümet de meşru ve ulusun temsilcisi olduklarını varsayarak hareket etmektedirler. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, yapılacak olan barış konferansında Türk tarafının temsil edilmesi sorununda taviz verilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin kazanılan askersel zaferlerde pay sahibi olmak istemesinin ve bunun sonucu olarak barış konferansına katılmayı bir hak olarak görmesinin Ankara'da rahatsızlık yarattığı kesindir (Ertan, 2013: 67). Nitekim TBMM, Ocak 1921'de hazırladığı anayasayla egemenliğin kayıtsız koşulsuz ulusa ait olduğunu ilân etmiş olduğu hâlde, savaşın sonuna kadar Osmanlı Sultanlığının yerini alacak bir yeni devlet örgütü kurmakta olduğunu açıklamamıştı. Ancak Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'nın[44] Ankara'ya çektiği bir telgrafla Lozan'a iki hükûmetin bir arada katılmasını teklif etmesi, mecliste biriken ***devrimci*** *düşünce* potansiyelini birdenbire açığa çıkarmıştır (Erdem, 2019: 155).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında örgüt-

44 ***Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa***, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi başkanlığına gönderdiği telgrafla devlet ve ulusun başına daha büyük zararlar gelmemesi için birlikte hareket edilmesi gerektiğini belirtmiş ve kendilerinin göndereceksi temsilci dışında Ankara'nın da temsilci seçmesini istemişti. Ancak bu önerinin kabulü, müttefiklerin körüklemeye çalıştığı İstanbul-Ankara ikiliğinin peşinen kabul edilmesi anlamına geleceği düşünüldüğünden Büyük Millet Meclisi'nin toplantısında tepkilere yol açmıştır (Turan, 2003: 214).

lenen TBMM'ye İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine beraber gidilmesini isteyen telgrafların ulaşması ve bu telgrafların TBMM'de okunması üzerine, büyük tartışmalar ortaya çıkmıştır. Türkiye Devleti'nin gerçek ve tek temsilcisinin TBMM Hükümeti olmasına rağmen, İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine katılma konusundaki ısrarı, barışı baltalama ve ulusu birbirine düşürme olarak görülmüştür. TBMM'deki milletvekilleri, TBMM'nin her şeye hâkim olduğunu, ulus adına hilafetin ve saltanatın da sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Bu gelişmeler saltanatın kaldırılmasını tetiklemiştir (Gülmez, 2006: 247). Bu bağlamda İstanbul Hükümeti'nin bu girişimi *Ulusal Mücadele*'nin başından beri Türk ulusunun temsilcisi olarak kabul edilmeyen İstanbul Hükümeti'nin ve saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale getirmiştir. Saltanatı kaldırmak için uygun bir ortam bekleyen *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, sorunun kökünden çözümü için *saltanatın kaldırılmasını* gündeme getirmiştir (Budak, 2010: 132). Nitekim Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Hüseyin Avni Ulaş ile yetmiş yedi arkadaşı verdikleri önerge ile, Osmanlı'nın sona erdiğinin karar altına alınmasını teklif etmiştir (Turan, 2003: 215). Bu gelişmeler yaşanırken, Müttefik Devletler (İngiltere[45], *Fransa ve İtalya*) 27 Ekim 1922 tarihinde

45 İngiltere'de Mudanya Ateşkesi ve müttefiklerin yenilgiyi kabul etmesin ardından Londra'da Lloyd George kabinesi düşmüş ve yerine kurulan Bonar Law kabinesinde Dışişleri Bakanlığına, Lord Curzon of Keddelston getirilmişti (Berber, 2006: 620). *The Sydney Morning Herald* gazetesi Mudanya Konferansı'nda yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Gazete genel itibariyle İngiliz hükûmetine yakın bir çizgiye sahip olmuştur. Mudanya Konferansı öncesi İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Boğazları korumak için dominyonlarından yardım istemesi Fransa ve İtalya'nın tepkisini çekmiştir. Buna karşı gazete Boğazların özgürlüğü için hareket ettiğini savunan Lloyd George'un açıklamasını sayfasına taşımıştır. İngiliz hükûmeti Millî Mücadele hareketini Bolşevik etkisi altında göstermeye çalışmıştır. Bu propaganda ile uyumlu şekilde *The Sydney Morning Herald* gazetesi Mudanya Konferansı öncesi Sovyetlerin TBMM üzerinde baskı oluşturduğuna dair haberler yayınlamıştır. Doğu Trakya'nın TBMM'ye bırakılması noktasında ortaya çıkan anlaşmazlık Mudanya'daki müzakereleri durma noktasına getirmiştir. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Fransa Başbakanı Raymond Poincare Paris'te görüşerek Doğu Trakya'nın Türk kuvvetlerine teslimi için anlaşmışlardır. Gazete Ankara hükûmetinin Mudanya'daki politikasını başarılı bulmuştur. Gazeteye göre Türk tarafı İtilaf Devletleri arasındaki uyumsuzluğun farkında olmuş ve bu durumu kendi lehine kullanmıştır. Muzaffer taraf olarak masaya oturan TBMM kendi isteği çerçevesinde Mudanya Konferansı'nın gidişatını belirlemiştir. Yunan mağlubiyeti ile birlikte Yakın Doğu politikası iflas eden Lloyd George'ye Doğu Trakya'nın Türklere teslimi sonrası ülke içindeki eleştirilerin dozu artmıştır. *The Sydney Morning Herald* gazete-

(*Milli Mücadele'nin askersel* aşamasını zaferle sonuçlandıran Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık iki hafta sonra), 13 Kasım'da Lozan'da toplanılması uygun görülen bir barış konferansına Ankara Hükümeti ile birlikte Babıâli Hükümeti'ni de davet etmiştir. Bu bağlamda davet teklifini bir *nota*[46] ile Ankara Hükümeti'nin TBMM İstanbul temsilcisine ilettiler (Erdem, 2019: 155).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı hemen arefesinde ve saltanatın kaldırılmasına yönelik süreç devam ederken İtilaf Devletleri, verdikleri ayrı bir nota ile İstanbul Hükümeti'ni de konferansa davet etmişlerdir. Her iki hükûmetin de davet edilmesi, müttefiklerin İstanbul Hükümeti'ni hâlâ tanıdıkları anlamını taşımaktaydı. Aslına bu hamle ile; Mudanya'da oldukça sert ve katı olan TBMM Hükümeti'nin görüşleri, İstanbul Hükümeti'nin katılması ile konferansta esnek bir hale gelebilir, Türk tarafının pazarlık gücü azalabilir ve Batılı devletler bu yolla bazı tavizler koparabilirlerdi (Ertan, 2013: 68). Aslına bakıldığında İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılması şimdilik engellenmiş, ancak sorun kökünden halledilememişti. Öte yandan Tevfik Paşa'nın telgrafı, *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya tasarladığı birtakım işleri yapmak için uygun bir ortam yaratmıştır. TBMM Hükümeti'nin kesin tavrı karşısında müttefikler, İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasından vazgeçmişler ya da öyle görünüyorlardı. Bütün bunlara rağmen İstanbul'da bir hükûmetin bulunması, TBMM Hükümeti'nin konferansta istediği

si Lloyd George'un tek suçlu ilan edilmesini reddederek kendisine destek vermiştir. Gazeteye göre İtilaf Devletleri arasında baş gösteren anlaşmazlıklar ve Yakın Doğu politikasında alınan hatalı kararlar sürecin bu yönde ilerlemesine katkı sunmuştur. Lloyd George başından beri savaştan kaçınarak Türk tarafını barış masasına oturmaya ikna etmeye çalışmış ve sonunda da bu politikasında başarılı olmuştur. Ancak gazetenin bu değerlendirmesinin aksine Lloyd George ülkesinde başarılı bulunmamış ve Mudanya Mütarekesi'nden kısa süre sonra 19 Ekim 1922'de istifa etmek zorunda kalmıştır (Coşkun, 2023: 78-79).

46 ***Nota***, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca verilmiş ve şu bilgileri içermektedir: *24 Eylül 1922 tarihli notalarına ek ve Ankara Hükümeti'nin 4 Ekim 1922 tarihli notasına yanıt olarak Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetler'i Doğu'da harbe son verecek bir antlaşma yapmak amacıyla 13 Kasım 1922'de müzakereleri açmak için temsilcilerini Lozan'a göndermeye, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni davetle şeref kazanırlar. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetler'i arasında, temsilcilerin tam yetkili olması ve fakat bu delegelerin ikiden fazla olmaması kararlaştırılmıştır* (Ertan, 2013: 68).

gibi hareket etmesini engelleyebilirdi. Diğer taraftan Lozan'a gidecek olan Türk Heyeti, devletin şekli belli olmadığı için padişaha karşı sorumlu duruma düşebilirdi. Tüm bu sorunların kökünden çözümlenmesi için saltanatın kaldırılması akla gelen en uygun önlem idi (Ertan, 2013: 69).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden ya da yakında muhalefete geçecek olan birçok vekil ile birlikte, ileride Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çekirdek kadrosunu oluşturacak olan milletvekilleri, TBMM'nin 30 Ekim 1922 tarihli müzakerelerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini halk esasına dayanan Türkiye Devleti'nin aldığını dile getirdiler. Yapılan konuşmalarda cumhuriyetin ilânı, hatta halifeliğin kaldırılması gerekliliği dile getirildi. Bu gidişata engel olmak isteyen küçük bir muhalefet grubu, 1 Kasım 1922 günü mecliste çoğunluğun desteğini alan bir tasarıyı, içinde Şer'iye Encümeni *(Anayasa Komisyonu)* temsilcilerinin de bulunduğu bir üst komisyona havale etmeyi başarabildi. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın 1 Kasım 1922 günü yaptığı, *egemenlik ve saltanatın müzakereyle değil zorla alındığına yönelik* ünlü *konuşma*, meclise değil, bu komisyona yönelikti. Gerçekleşen devrimin arkasında katılımcı bir demokratik süreç bulunuyordu (Erdem, 2019: 155). Özetlemek gerekirse, Padişah'ın *Ulusal Kurtuluş Savaşı* sırasındaki tavırları, *saltanat makamının* ulusal egemenliğe aykırı olması, Lozan Barış görüşmelerine İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti ve TBMM'yi birlikte çağırması gibi temel nedenlerden ötürü nihayetinde TBMM, çok ateşli tartışmalar yaşanması ve muhalefetin karşı koymasına rağmen yapılan oylama neticesinde Saltanatı *1 Kasım 1922* tarihinde kaldırmıştır. Böylelikle Osmanlı resmen sona ermiş, saltanatla halifelik birbirinden ayrılmış ve ulusal egemenlik yolunda çok önemli bir adım atılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında örgütlenen TBMM Hükümeti bu gelişmelerin akabinde Hamit Bey vasıtasıyla konferans davetinin kabul edildiğini, fakat bu konferansa İstanbul Hükümeti'nin gitmeyeceğini, Türk temsilcisinin yalnızca TBMM tarafından temsil edilebileceğini ifade etmiştir. İtilaf Devletleri de bunu onaylamışlardır. Saltanat kaldırıldıktan sonra Tevfik Paşa görevinden istifa etmiş ve İstanbul Hükümeti de dağılmıştır. Refet Paşa bu aşamadan sonra bütün bürokratlara ve memurlara *durun*

emrini vermiş, bu vesile ile bütün idare ve yönetim Ankara Hükümeti'ne geçmiştir. Sonuç olarak Lozan'da Türkleri kimin temsil edeceği sorunu da doğal olarak ortadan kalkmıştır. Osmanlı'nın son Sadrazamı Tevfik Paşa'nın istifasından sonra Refet Paşa, bütün nezaretlere emir vererek faaliyetlerini durdurmalarını istemiştir. Alınan tüm önlemler sonunda İstanbul Hükümeti resmen ve fiilen ortadan kalkmıştır. Böylece barış konferansında Türk tarafını hangi hükûmetin temsil edeceği konusunda yapılan tartışmalar bir sonuca bağlanmıştır. Saltanatın kaldırılması gerek meclis içinde gerekse meclis dışında önemli bir tepki görmemiştir. Bu da saltanat kurumunun artık devrini tamamladığını ve kaldırılmasının doğal bir gelişme olduğunu göstermektedir (Ertan, 2013: 69).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen *Ulusal Mücadele*'nin 1922'de yeni Türk devlet örgütünün zaferi ile sonuçlanması, ardından İtilaf Devletleri'nin Lozan Barış Konferansı'na zaferin asıl sahibi olan Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'ni birlikte davet etmeleri, bu davetin İstanbul cephesinde olumlu karşılanması, İstanbul Hükümeti'nin tarihe karışması surecince önemli bir gelişmedir. İstanbul Hükümeti Lozan Konferansı'na katılma konusunda oldukça ısrarcı bir tutum sergilemiştir (Gülmez, 2006: 248).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın önce iletişime geçmesi ve ardından, İstanbul Hükümeti adına TBMM Başkanlığı ile temas sağlaması bu konuyu TBMM'nin gündemine taşımıştır. İstanbul Hükümeti bu tavrı ile o tarihte İstanbul'daki hükûmetin varlığının artık hiçbir bir şey ifade etmediği gerçeğini göz ardı etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine Ankara Hükümeti ile birlikte temsilci gönderme konusundaki çabaları, TBMM'de büyük tepkilere neden olmuş ve saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırmıştır. Lozan Barış Konferansı öncesinde İstanbul-Ankara arasında yapılan yazışmalar İstanbul Hükümeti'nin devamına olanak kalmadığını ortaya koymuştur (Çetin, 2014: 108). Saltanatın kaldırılması üzerine oluşan yeni durum; İstanbul Hükümeti'ni devre dışı bırakmış, Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında ikilik çıkarmasına meydan vermemiş, Lozan'daki Türk Temsil Heyeti'nin, Türk ulusunun haklarını savunurken TBMM'nin ve

Türk ulusunun tam desteğini arkasında hissetmesine ortam hazırlamıştır (Gülmez, 2006: 248).

Gazi Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlü bir bağımsızlık savaşına dönüşen Millî Mücadele, Büyük Taarruz sonrasında Yunanların mağlup edilmesiyle başarıya ulaşmıştır. Böylece Anadolu'yu parçalayan ve Türklerin yaşam hakkının elinden alınması anlamına gelen *Sevr Barış Antlaşması*! da geçersiz sayılmıştır. Büyük Taarruz'un başarıya ulaşması sonrasında Ankara Hükûmeti ve İtilaf Devletleri arasında 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Taraflar, ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra barış görüşmeleri yürütmek üzere Lozan'da bir araya gelmiştir. Lozan'a giden Türk Temsil Heyetinin başında Millî Mücadele'nin Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa yer almıştır. I. Dünya Savaşı'nın mağlup tarafları arasında, kendisine dikte edilen ağır barış antlaşmasını kabul etmeyerek bir bağımsızlık savaşı veren tek asil ulus Türkler olunca Lozan'daki müzakereler tüm dünyanın ilgi odağı haline gelmiştir (Karagülmez, 2023: 61).

2.3 Lozan Barış Konferansı'nın Hazırlıkları

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında örgütlenen TBMM bir yandan iç siyaset alanında Türk tarafının hangi hükümet tarafından temsil edileceği konusunda İstanbul Hükümeti ile uğraşırken, diğer taraftan Ankara'dan Lozan'a gidecek heyetin belirlenmesi çalışmalarına da başlamıştır. Bu bağlamda Lozan'da TBMM adına Türkiye'yi kimin temsil edeceği tartışmaları alevlenmiştir[47].

47 ***Lozan görüşmeleri*** konusu, konferansın toplanmasının ilk gündeme gelişinden başlayarak TBMM'nin başat gündemlerinden birisi olmuştur. Resmi adıyla *Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı*; öncesi, Konferans'ın ilk evresi ile kesinti dönemi ve Konferans sonrasında TBMM gündeminde yoğun olarak yer almıştır. Nitekim TBMM'deki Lozan görüşmelerinin belirgin özelliği, Konferans'ın açılmasından önce, Konferans'a gidecek delegeler ve onlardan beklentilerin belirlenmesi, 20 Kasım 1922'de açılan Konferans'ın ilk evresinde Konferans'ın gidişatı hakkında bilgi edinmek, Konferans'ta Müttefiklerin tutumunun eleştirilmesi ve ele alınan konular hakkında mebusların kendi görüşlerini belirtmeleri olarak ortaya çıkmıştır. Konferans'ın 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramasından sonra TBMM'de, Konferans'ın kesintiye uğramasına neden olan Müttefik tasarısı ile Konferans'ın ilk evresinde Türk Heyeti'nin uygulamaları ele alınmış, Müttefik tasarısına karşı savlar ve öneriler mebuslarca öne sürülmüştür. TBMM tarafından Hükümet'e onay verilmesinin ardın-

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında örgütlenen TBMM'deki genel eğilim Rauf Bey'in heyet başkanlığına getirileceği, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'lerin ise diğer temsilciler olması yönünde idi (Budak, 2008: 75).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, *bununla birlikte*, adaylar arasında yer almayan birisinin öne çıkarması gerçekten sürpriz olarak karşılanmıştır. Bu bağlamda *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, Osmanlı diplomatlarından gelen eziklik ve ağır mağlubiyet duygusunu yaşamış Yusuf Bey'i bu nedenlerden dolayı temsilci olarak seçmemiştir. Öte yandan Rauf Bey çok sayıda yabancı dili çok iyi konuşabiliyordu, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde deniz subaylığı eğitimi almış ve dünyayı takip eden bir kurmaydı. Fakat Mondros'u imzalayan heyetin içerisindeydi ve Gazi'nin muhalifi olan 2. Gruba mensuptu. İsmet Paşa ise Mudanya'ya kadar Gazi Paşa hariç kimsenin aklında yoktu. Diplomat olmadığı ve yabancı dil bilgisinin azlığından dolayı Lozan için de kamuoyuna göre seçenekler arasında değildi (Budak, 2008: 75).

Gazi Mustafa Kemal Paşa nitekim barış görüşmelerine gidecek olan heyetin başkanlığına İsmet Paşa'yı düşünmekteydi. Çünkü İsmet Paşa Mudanya görüşmelerinde diplomasi alanında da başarılı olduğunu ispat etmişti. Ayrıca İsmet Paşa Osmanlı zamanında hiçbir siyasal görev almamıştı. Zira Osmanlı'nın son dönem siyasetçilerinin hemen hemen hepsinde Avrupa'yı üstün görme zaafı bulunmakta, İsmet Paşa'da ise bu zaaf yoktu. Ayrıca Gazi Mustafa Kemal Paşa silah arkadaşı ve yakın dostu olan İsmet Paşa'yı yakinen tanımakta, karakterini iyi bilmekteydi. Ona göre İsmet Paşa bu işi en iyi yapacak niteliklere haiz birisi idi (Kaya, 2007: 40).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, *nihayetinde*, düşündüğü barışı sağlayacak kişi, aynı zamanda yakın çalışma arkadaşı İsmet Paşa'dan

---

dan TBMM'nin seçim nedeniyle çalışmalarına son vermesi nedeniyle Konferans'ın 23 Nisan 1923'de başlayan ikinci evresinde TBMM'de Lozan üzerine tartışma söz konusu olmamıştır. Hükümet, Birinci Meclis'ten aldığı güvenoyu ile Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamış ve seçimlerden sonra oluşan yeni Meclis'in karşısına onay için getirmiştir. Lozan görüşmelerinin ikinci evresinde Meclis'in çalışma halinde olmayışı, Hükümet'in Lozan Konferansı'nda daha serbest davranmasını sağlamış ve barışı imzalamasını bir ölçüde kolaylaştırmıştır (Koparan, 2010: 296).

başkası değildi. Bu bağlamda, İsmet Paşa'yı tercih ederken, kendisine yakınlığını, askersel kişiliğini ve Mudanya'da gösterdiği başarıyı ölçü olarak aldığı söylenebilir (Ertan, 2013: 72).

Gazi Mustafa Kemal Paşa için, nitekim Lozan'da da kendisinin talimatlarının dışına çıkmayacak bir kişi gerekli idi. Bu kişi de, konuya yönelik tasarladığı, barışı sağlayabilecek olan İsmet Paşa idi (Ertan, 2013: 72). Bu dönemde Ankara'da, birçok kişi heyete katılmak ve hatta başkan olmak için yoğun bir çaba harcamış ve bu amaca ulaşmak için kulis faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Ancak heyetin oluşturulmasında ve başkanın belirlenmesinde anahtar isim *Gazi Mustafa Kemal Paşa* idi. Diplomasi konusunda deneyimli isimlerin ön plana çıktığı bu dönemde yapılan tahminlerin hiç birisi doğru çıkmamış ve heyet başkanlığına İsmet Paşa getirilmiştir (Ertan, 2013: 70).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, kaldı ki, Lozan ile alakalı temsil konusunda Yusuf Kemal Bey'in görevi kabul etmeyerek İsmet Paşa'nın göreve en layık isim olduğunu söylediğini, Rauf Bey'in de Yusuf Kemal Bey ile görüşerek, Yusuf Kemal Bey'in kendisine *Lozan'da heyetimizin başkanı İsmet Paşa olmalı* dediğini belirtmiştir. İsmet Bey de anılarında *kendisinin Balkan Savaşları'ndan bu yana savaşın içerisinde olduğunu ve bir asker olarak Mudanya Konferansı'ndaki diplomasinin kendisini yorgun düşürdüğünü* Bursa'da görüştüğü Kazım Karabekir Paşa'ya söylediğini belirtir. İsmet Paşa'ya göre Kazım Karabekir Paşa da asker olan birinin diplomat olmasına karşıydı. Lozan'da bizi muhakkak diplomatlar temsil etmeliydi (İnönü, 1987: 44).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif grup olan İkinci Grubun en önemli isimlerinden biri Rauf Bey idi. Gazi Paşa'ya göre Rauf Bey'in Mondros Heyeti içerisinde yer alması kendisinin Rauf Bey'e olan güvenini zedeliyordu. Rauf Bey'in de zaten bu noktada kararlı bir davranışı yoktu. Fakat Lozan esnasında Rauf Bey ile İsmet Bey arasında çıkan sorunlar, Rauf Bey'in aslında İsmet Bey'e gıptayla baktığını göstermekteydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) diplomatı Aralov'a göre ise Rauf Bey İngilizlerle yakın olduğu için Gazi Paşa'nın güvenini kazanamamıştı (Aralov, 1967: 184). İsmet Paşa'nın Mudanya Konferansı'nda başarılı olduğu kesindir ve bu da Gazi'nin gözünde İsmet Paşa'yı Lozan'da Türk

Temsil Heyeti'nin[48] baş delegesi yapmıştır. Örneğin, İngiltere'nin Mudanya temsilcisi General Harrington, İsmet Paşa'nın elini sıkmış ve kendisine övgülerde bulunmuştur (Karacan, 2012: 36).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın Mudanya'daki başarısı ve Lozan'da baş temsilci seçilmesiyle alakalı olarak Nutuk'ta; İsmet Paşa'nın kendisine, düşüncelerimle ilgili hiçbir şey söylemiyordum. Nihayet müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın temsilci kurulu başkanı olması için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Zaten Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana temsilciler kurulu başkanlığı vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine yazdıklarımı iyi karşılayarak gereğini yapmak için harekete geçtiğini

48 ***Türk Temsil Heyeti***, titiz yapılan çalışmalar sonunda oluşturulmuştur. Bu bağlamda, üç delege, müşavirler, genel sekreter, tercüman ve sekreterlerden oluşan kesin olarak belirlenmiştir. Heyetin başkanı İsmet Bey olurken diğer katılımcılar şu isimlerden oluşmuştur: Delegeler Sıhhiye Vekili Rıza Nur ve Sabık Maliye Vekili Hasan Saka idi. Danışmanlar ise Hariciye Vekili Hukuk Müşaviri Münir Ertegün, Eski Nafia Vekil Müsteşarı Muhtar Çilli, Burdur Milletvekili Veli Saltık, Diyarbakır Milletvekili Zülfi Hamid Tigrel, Adana Milletvekili Zekai Ayaydın, İzmit Milletvekili Celal Bayar, Maliye Teftiş Kurulu Başkanı Şefik Başman, İstanbul Evkaf Müşaviri Seniyettin Başak, Yarbay Şevket Doruker, Kurmay Yarbay Tevfik Bıyıklıoğlu, Adliye Müsteşarı Tahir Taner, Hariciye Vekili İkinci Müşaviri Nusret Metya, Hariciye Vekilliği Siyasal İşler Müdürü Hikmet Bayur, Prof. Dr. Zühtü İnhan, Maliye Vekilliği Muhasebat Umum Müdürü Fuat Ağralı, Eski Bakanlardan Mustafa Şeref Özkan, Mülkiye Müfettişi Şükrü Kaya, Kızılay Başkanı Hamit Hasancan, Eski Maliye Bakanlarından Cavit Bey, Tercüman Hayim Naum Adliye Vekilliği Mezhep İşleri Müdürü Baha Kaytar, Yazar Ruşen Eşref Günaydın, Darülfünun Öğretim Üyesi Yahya Kemal Beyatlı, Genel Sekreter olarak Mülga Şura-yı Devlet Azası Reşif Saffet Atabinen, Robert Koleji Müdür Muavini Hüseyin Pektaş, Hariciye Vekili Memuru Ali Türkgeldi, Hariciye Vekili Memuru Mehmet Ali Balin, Hariciye Vekili Memuru Cevat Açıkalın, Hariciye Vekili Memuru Celal Hazım Arar, Kızılay Memurlarından Saffet Şav, Hariciye Memuru Süleyman Saip Kıran, Hariciye Memuru Rıfat Bey, Paris Basın Temsilcisi Nihat Reşat Belger (Karacan, 2012: 44-48). Lozan Konferansı için TBMM'de delege ve danışman seçimi 3 Kasım 1922 tarihinde tamamlandı. Dışişleri bakanlığı bütçesine yapılacak masraflar için yüz elli bin lira ödenek konuldu ve yasa ile kabul edildi. Kabul edilen yasaya göre (3. Maddesi) baş delege olan İsmet Paşa için on İngiliz lirası, Dr. Rıza Nur ile Hasan Saka için sekiz İngiliz lirası ve danışmanlar için beş İngiliz lirası, tercüman ve kâtipler için üç İngiliz lirası ve koruma görevini üstlenecek askerler içinde iki İngiliz lirası günlük harcırah verilmesine karar verilmişti. Yeni Türk devlet örgütü, kendisini çağdaş devlet örgütleri ile aynı düzeyde görüyor, yeni Türkiye'yi temsil edecek delegelerin, Osmanlı'nın eski köhnemiş ve *ezik* doğu toplumu yapısından farklı bir görüntü çizmesini istiyordu. Bunun için kabul edilen yasanın 4. maddesinde Lozan'a gidecek olanların yeni Türk devlet örgütünü çağdaş toplumların kılık kıyafeti ile temsil etmesini istiyor ve bunun için baş delege İsmet Paşa'ya elli İngiliz lirası, diğer kişilere de yirmi İngiliz lirası elbise alma ödeneği koyuyordu (Hür, 2016: 21).

belirten bir *yanıt aldım. İşte, ondan sonraydı ki, İsmet Paşa'ya emrivaki halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da barış konferansına temsilciler kurulu başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğundan bahsederek, özür diledi. En nihayet, teklifimi bir emir telakki ederek kabul etti* (Atatürk, 1962: 679). Mudanya müzakerelerinde başarılı olan İsmet Paşa'nın barış görüşmelerinde baş delege olması uygun görüldüğünden Yusuf Kemal (Tengirşenk) Hariciye vekilliğinden istifa ettirilerek, yerine İsmet İnönü getirilmişti. Hükümet, Türk Temsil Heyeti'ni şöyle belirlemişti: Baş delege İsmet İnönü, ikinci delege Rıza Nur, delege Hasan Saka (*eski İktisat vekili*). Delegasyona yardım edecek çok geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştu. Milletvekillerinden Celâl Bayar, Zekâi Apaydın, Lemi Saltık ve Zülfü Tiğrel, Hariciye Vekâleti'nden Münir Ertegün ile Yusuf Hikmet Bayur, ayrıca Tevfik Bıyıklıoğlu, Tahir Taner, Şükrü Kaya ve Fuat Ağralı gibi uzmanlar bunlar arasındaydı. Büyük Millet Meclisi hükümetin önerdiği listeyi onayladı. Meclisteki konuşmalarda özellikle sınırlar, tam bağımsızlık ve Ermenistan sorunu üzerinde duruldu. Ege adaları ile Rodos ve Oniki Adalar'nın Türkiye'ye bırakılması istenirken bazı milletvekilleri Kıbrıs'ın da geri verilmesine dair görüşlerini bildirdi. Batı Trakya için halk oylamasına başvurulması gerektiği hatırlatıldı ve ***Misâk-ı Millî*** sınırları içinde olan Musul'un anavatandan ayrılmaması gerektiği ifade edildi. Bu istekler İsmâil Safa tarafından *borçsuz, azınlıksız, istiklâli tam, sınırlarında mazlum ve zincir sesi olmayan bir vatan* şeklinde özetlenmişti (Turan, 2003: 215).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde Türk temsil heyetine, barış görüşmeleri için yola çıkmadan önce Bakanlar Kurulu toplantısının ardından hızlı bir şekilde Hükümet tarafından her sayfası bakanların tümü tarafından imzalanmış 14 maddeden oluşan üç sayfalık bir talimat *(yönerge)* verilmiştir[49]. Talimatta asıl üzerinde

49 ***Talimatın*** sadeleştirilmiş maddeleri; (1) ***Doğu Sınırı***: Ermeni devletinin kurulması bahis konusu olamaz. Olursa görüşmeler kesilecektir, (2) ***Irak Sınırı***: Musul Vilayeti, Kerkük ve Süleymaniye sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır. Petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar meselesinde İngilizlere bazı ekonomisel çıkarların sağlanması görüşülebilir, (3) ***Suriye Sınırı***: Bu sınırın düzenlenmesine olanaklar oranında son derece çalışılacaktır. Sınır söyle olmalıdır: Re'si İbni-Hayr'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yoluyla Dirizor, çöl ve nihayet Musul ile

durulan sorun Türkiye'nin sınırlarıydı. Talimattaki maddelerin çoğu ***Mîsâk-ı Millî***'ye atıf yapmaktaydı[50]. Yani ana konu Türkiye Devleti'nin sınırlarını Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda çizmek ve diğer devlet örgütlerine de onaylatmaktı (Kaya, 2007: 41-42). Bunlar genel olarak; Doğu sınırı, Irak sınırı, Suriye sınırı, Adalar, Trakya sınırı, Batı Trakya Sınırı (*plebisit istenecek*), Boğazlar, kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı borçları, ordu ve donanmaya sınırlama konulmaması, yabancı kuruluşların yasaya uyması, ***Mîsâk-ı Millî***, İslam ve cemaat vakıflarının haklarının eski anlaşmalarla sağlanacak olmasıdır (Köktaş ve Büyükbaş, 2016: 49). Gerek İsmet Paşa'nın konuşmasında gerekse Vekiller Heyeti'nin verdiği talimatnamede dikkat çeken husus ise ***Mîsâk-ı Millî*** vurgusunun sıklıkla yapılmış olmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin konferans sırasında yapacağı görüşmelerin zeminini göstermesi açısından önemlidir. Konferansta, Türkiye ve heyet için öncelikli hedef, ***Mîsâk-ı Millî***'nin gerçekleştirilmesidir. Ayrıca

---

güney sınırına ulaşır, (4) ***Adalar***: Duruma göre hareket edilecek, kıyılarımıza pek yakın meskun olan ve olmayan, ufak-büyük bütün adalar mutlaka sınırımız içine alınacak, başarı sağlanamazsa Ankara'dan sorulacak, (5) ***Doğu Trakya'nın Batı Sınırı***: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır, (6) ***Batı Trakya***: ***Misak-ı Millî*** maddesi uygulanacaktır, (7) ***Boğazlar***: Boğazlarda ve Gelibolu Yarımadası'nda yabancı askerî kuvvet kabul edilmeyecektir. Eger bu konudaki görüşmelerin kesilmesi gerekirse kesilmeden önce Ankara'ya bilgi verilecektir, (8) ***Kapitülüsyonlar***: Kapitülasyonlar kabul edilmeyecektir. Eger gerekirse görüşmeler kesilecektir, (9) ***Azınlıklar***: Esas, mübadeledir, (10) ***Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar)***: Bu borçların Türkiye'den ayrılan ülkelere dağıtımı, hissemize düşecek olan miktarın Yunanlılar'a devri, yani savaş tazminatına karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi yıl ertelenmesi. Düyûn-ı Umûmiye idaresi kalmayacaktır. Güçlükler çıkarsa sorulacaktır, (11) ***Silâhlı Kuvvetler***: Ordu ve donanmayı sınırlandıran kayıtlar kabul edilmeyecektir, (12) ***Yabancı Kurumlar***: Türk Kanunlarına tabi tutulacaktır, (13) Türkiye'den ayrılan ülkeler için ***Misak-ı Millî***'nin özel maddesi yürürlüktedir, (14) ***Cemaatler ve İslâm Vakfılar Hukuku***: Eski antlaşmalara göre sağlanacaktır şeklinde sıralanmıştır (Okan, 2007: 66-67-68).

50 ***Misak-ı Milli*** vurgusunun sıklıkla yapılmış olması, gerek İsmet Paşa'nın konuşmasında, gerekse Vekiller Heyeti'nin verdiği talimatnamede dikkat çeken husus idi. Bu durum, Türkiye'nin konferans sırasında yapacağı görüşmelerin zeminini göstermesi açısından önemlidir. Konferansta, Türkiye ve heyet için öncelikli hedef, ***Misak-ı Milli***'nin gerçekleştirilmesidir. Ayrıca talimatnamede, *Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir, Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı gerekir ise yapılır* denilerek Ermeni yurdu ve kapitülasyonlar, Türkiye'nin asla pazarlık yapmayacağı, taviz vermeyeceği konular olarak belirlenmiştir. Böylelikle toprak bütünlüğü ve ekonomisel bağımsızlık konusundaki hassasiyet ve kararlılık sergilenmiş, ayrıca TBMM adına konferansa katılacak olan heyetin sorumluluk ve yetkilerinin genel hatları da çizilmiştir (Uzun, 2013: 332).

talimatnamede, *Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir, Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı gerekir ise yapılır* denilerek *Ermeni yurdu*[51] ve *kapitülasyonlar*[52], Türkiye'nin asla pazarlık yapmayacağı, taviz vermeyeceği konular olarak belirlenmiştir. Böylelikle toprak bütünlüğü ve ekonomisel bağımsızlık konusundaki hassasiyet ve kararlılık sergilenmiş, ayrıca TBMM adına konferansa katılacak olan heyetin sorumluluk ve yetkilerinin genel hatları da çizilmiştir (Uzun, 2013: 332). Kısacası Türkiye her şeyden önce diğer medeni ülkeler gibi kayıtsız koşulsuz bağımsızlık istiyor ve yeni barış düzenini uluslararası hukuk ilkelerine dayandırmaya çalışıyordu (Kaya, 2007: 48). Öte yandan Müttefikler ise Lozan görüşmelerine başlarken *Sevr Barış Antlaşması*'nda! yer alan hususları esas almışlar ve kıyaslamalarını Sevr koşullarına göre yapıyorlardı. Oysa *Sevr Barış Antlaşması*! kabul edilmemiş ve uygulanmamıştı. Yani iki tarafın da değerlendirme temeli farklıydı (Kaya, 2007: 48).

---

51 ***Ermeni*** heyetleri Lozan Barış Konferansı'nda Ermeni meselesinin Kuzeydoğu Anadolu'da veya Çukurova'da bir ulusal Ermeni yurdu kurulmadan çözümlenemeyeceğini iddia etmişlerdir. Ermeniler muhtemel bir Ermeni yurdu olarak Çukurova'da Ceyhan ve Fırat nehirleri arasında Kozan'dan Elbistan'a uzanan bir mahalden söz etmişlerdir. İsmet Paşa (İnönü) Baş Delege sıfatıyla Lozan'a gönderilmeden önce Ankara'da TBMM tarafından kendisine herhangi bir yabancı devlete Türk topraklarının egemenliğine müdahale etme olanağı verilmemesi ve özellikle kapitülasyonlar ve Ermeni yurdu kurulması konularında bir santim geri adım atılmaması talimatı verilmiştir (Güçlü, 2023: 30).

52 ***Kapitülasyonlar***, bir bütün olarak, Hıristiyan devletlerin vatandaşlarının, İslam ülkelerinde sahip oldukları haklarını düzenleyen antlaşmalar idi. Osmanlı devlet örgütü kurulduğu zaman Anadolu'da gerek Doğu Roma devlet örgütü gerekse İslam dinini benimsemiş devlet örgütleri tarafından verilmiş kapitülasyon kurumunu karşısında bulmuştu. Ancak 1536 yılında ilk olarak Fransızlarla yapılan imtiyaz/kapitülasyon antlaşması farklı yönleriyle daha sonraki yıllarda diğer devlet örgütleri ile yapılacak her türlü kapitülasyonlara esas oluşturmuştur. 1740 kapitülasyonları ile bu ayrıcalıklar daimi olmayan durumdan çıkmış, karşılıklı bağlayıcılığı olan ticaret antlaşması haline gelmişti. Böylece, kapitülasyonların her padişah değiştikçe yenilenmesi kaldırılmış kalıcı bir hale getirilmişti. Yani o güne kadar Fransa'ya tanınan imtiyazlar kurumsal bir hale gelmiş oldu Osmanlı'nın yabancı devletlere verdiği kapitülasyonlardan ortaya çıkan ayrıcalıkların en önemlileri, kültürel, hukuksal ve ekonomisel imtiyazlar idi. Gelişen dünya düzeni içerisinde kapitülasyonlar, Osmanlı için büyük sorun olmaya başlayacaktı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonları kaldırma çabalarına girişmiştir. Ancak bunda tam olarak başarılı olamamıştır. 1914 yılında I. Dünya Savaşı yıllarında, İttihat Terakki hükümetinin çabasıyla kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Ancak savaşın sona ermesi sonrasında işgale uğranıldığı için kapitülasyonlar tekrar geri gelecektir (Elmacı, 2023: 18).

2.3.1 Türk Temsil Heyeti'nin Yola Çıkması ve Lozan'a Kadar Gerçekleştirilen Faaliyetler

Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat uğurlanan Türk Temsil Heyeti Lozan'a gitmek amacıyla 5 Kasım 1922'de İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bu aşamadan sonra İsmet Paşa'nın diplomatik temasları basın aracılığıyla başlamıştır. Kendisine verilen 14 madde ekseninde bir strateji belirleyen İsmet Paşa evvela; *bizim barış koşullarımız dünyaca malumdur. Bu koşulları birçok defa, birçok vesilelerle ilan etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim, uğrunda yıllardan beri her türlü fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler, iki kelime içindir:* ***Mîsâk-ı Millî*** şeklinde konuşarak, öneminden bahsetmiştir (Karacan, 2012: 48).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde İstanbul Haydarpaşa garında Türk Temsil Heyetini yağmurlu havaya karşın büyük ve coşkulu bir halk kitlesi karşılamıştır. İstanbul gazeteleri İsmet Paşa ve ekibinin İstanbul'a gelişini manşetten verdiler. İstanbul'da kaldığı iki gün içinde İsmet Paşa, çeşitli gazetelere açıklamalarda bulunmuştur. Bu arada İstanbul Üniversitesi'ne (*Darülfünun*) giderek, öğrenci ve öğretim üyeleri ile görüşme yapan İsmet Paşa, kendisine Lozan'da başarılı olması dileğiyle altın bir kalem hediye edilmiştir (Hür, 2016: 22).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde İsmet Paşa İstanbul'dan Lozan'a gideceği gün Fransız gazetesi *Le Petit Perisien* muhabirine verdiği demeçte, Türkiye'nin barışa herkesten çok önem verdiğini, fakat muhakkak kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini ve Fransız dostlarına bu noktada güvendiğini açıklamıştır (Şimşir, 2014: 89-90). Bu gelişmeler yaşanırken 8 Kasım 1922 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, İsmet Paşa ile acilen görüşmek istemiştir. Yapılan görüşmede İngiliz Yüksek Komiseri 13 Kasım 1922 tarihinde başlayacak Lozan görüşmelerinin ertelendiğini ve bu yüzden Lozan'a gitmeyip biraz daha İstanbul'da beklemesini istemiştir (*oysaki Türk Temsil Heyeti dokuz Kasım'da Lozan'a hareket edecekti*). Ancak Türk heyeti, İngiliz yüksek komiserini dinlemeyip Lozan'a hareket etmiş, büyük bir kalabalık

tarafından *Yaşasın* ***Mîsâk-ı Millî*** sloganları ile İstanbul'dan uğurlanmıştır (Hür, 2016: 22). Konferansa katılacak heyet, Türkler'in bağımsızlık mücadelesinin hedefi olan ***Mîsâk-ı Millî*** ilkelerini İtilaf Devletleri'ne kabul ettirebilmek amacıyla Lozan'a doğru yola çıkmıştır. Türkiye'nin bu andan itibaren diplomatik faaliyetleri de başlamıştır. 13 Kasım'da toplanması gereken konferans ertelenmesine karşın, Türk Temsil Heyeti geri dönmemiş ve Lozan Konferansı'nın toplandığı 22 Kasım'a kadar bu durumdan lehine bir sonuç çıkarmak için çalışmıştır (Uzun, 2013: 329).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde Türk Temsil Heyeti başkanı İsmet Paşa resmi ya da gayri resmi her türlü diplomatik girişimleri ve demeçleri sırasında, Türkler'in barıştan yana olduğunu, barış masasındaki görüşmelerde Türkler için ***Mîsâk-ı Millî*** belgesinin temel oluşturacağını söylemiştir. Lozan Konferansı öncesinde yürütülen bu tür diplomatik faaliyetler, tarafların birbirlerini tanımalarını sağlamış olup, Türkiye asla taviz vermeyeceği konuları duyurabilmiş ve sergilediği barıştan yana tutumuyla, lehine bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır (Uzun, 2013: 329).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde Türk Temsil Heyeti, *Bulgaristan*'dan geçerken Bulgaristan Dışişleri Bakanı ve Meclis Başkanı tarafından ziyaret edilmiş ve Başbakan'ları adına Türk Temsil Heyetine iyi yolculuklar dilemişlerdir. Tren Yugoslavya'dan geçerken ise Bulgaristan Başbakanı Stambulisky'nin de aynı trene binmesi üzerine, İsmet Paşa daha önceki nazik davranışından dolayı kendisine kartını göndermiştir. Daha sonra Bulgaristan Başbakanı Stambulisky'nin isteği üzerine, İsmet Paşa'nın kompartımanında, ikisi arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Stambulisky, İsmet Paşa'yı Türkiye'nin kazandığı başarıdan dolayı tebrik ederken, İsmet Paşa da Bulgaristan'ın *Ulusal Mücadele* sırasındaki tutumlarının Türk halkı tarafından memnuniyetle karşılandığını söylemiştir. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği telgrafında verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, görüşme sırasında *Stambulisky*, Bulgaristan'ın yalnızlığından söz ederek Ege Denizi'ne çıkış için Türkiye'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır (İnönü, 2001: 44; Uzun, 2013: 335). Türk Temsil Heye-

tinin bulunduğu tren İtalya'dan geçerken İsmet Paşa İngilizler'in The Daily News gazetesine; İtilaf Devletleri Türk bağımsızlığını tanımalıdırlar. Lozan'dan hemen sonra İstanbul, Türk *egemenliğinde olacak ve Hilafetin merkezi olarak kalmaya devam edecektir* şeklinde bir demeç vermiştir (Şimşir, 2014: 96)[53]. Lozan'daki konferans görüşmeleri resmi olarak başlamadan önce, yapılan bu tür diplomatik temas ve demeçlerden anlaşılmaktadır ki, İsmet Paşa, daha Lozan'da masaya oturmadan önce diplomatik mücadeleyi başlatmıştır. Demeçlerinde, Türkiye'nin barışı samimiyetle isteyen taraf olduğunu her seferinde vurgulayarak, Türkiye'nin önceliklerini de iç ve dış kamuoyuyla paylaşmış ve İtilaf Devletleri'ni Türk istekleri konusunda bilgilendirmeye çalışmıştır (Uzun, 2013: 335).

2.3.2 Heyetin Lozan'a Ulaşması ve Konferans'ın Başlamasına Kadar Geçen Süre İçinde Gerçekleştirilen Faaliyetler

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde İsmet Paşa konferansın ertelenme olasılığına karşın, kararlılıkla Lozan'a gitmiş ve verdiği demeçlerde de barışı samimiyetle isteyen tarafın Türkiye olduğunu sürekli olarak vurgulamıştır. Böylelikle İtilaf Devletleri temsilcileri üzerinde baskı kurmaya, savaştan bıkmış durumdaki İtilaf Devletleri'nin kamuoylarına Türkiye'nin gerçekten barışı istediği yolunda gerekli mesajları vermeye ve Türkiye lehine bir hava yaratmaya çalışmıştır (Uzun, 2013: 341). Türk Temsil Heyeti yaklaşık 3 gün sonra yani 12 Kasım 1922'de Lozan'a ulaşmıştır. Fakat İngiltere ve İtalya'daki iç sorunlar ile İngiltere'nin İtalya ve Fransa ile birleşik bir cephe oluşturup Türk Temsil Heyetinin karşısına o şekilde çıkma istekleri neticesinde konferans ertelenmiştir. İsmet Paşa bu ertelemeyi Fransız *Le Matin Gazetesi*'nin muhabirinden öğrenince hayal kırıklığına uğradığını ve diplomatik yönden bunun kesinlikle hoş olmadığını açıklayıp, muhabire bu nezaketsizliğin neticesini bir generale sormasını istemiştir. Kaldı

53 İsmet Paşa yolculuk sırasında Belgrad'da iki gazeteciye demeç vermiştir. İtalya'dan geçerken de Milano'da The Daily News adlı İngiliz gazetesine bir demeç vermiştir. Demecinde, *Türkiye'nin bir an önce barış yapılmasını arzu ettiğini, Müttefiklerin de aynı kararda olduklarını umduğunu* söyleyerek aslında konferansın ertelenmesi olasılığına karşı İtilaf Devletleri'ne bir yanıt vermiştir (İnönü, 2001: 44; Uzun, 2013: 335).

ki bu esnada İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin çıkarmış oldukları kargaşalardan dolayı net bir düzen yoktu. Fransız muhabirinin bununla alakalı sorusu karşısında İsmet Paşa, Türkiye'de ırkçılık diye bir şeyin kesinlikle olmadığını, Fransızların İstanbul'da ve Samsun'da okullarının olduğunu, hiçbir şekilde Fransız sivillere zarar verilmediğini, tüm sorunun İstanbul'da İtilaf Devletleri'nden doğan fitneden dolayı oluştuğunu açıklamıştır (Şimşir, 2014: 99).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde İsmet Paşa, gelişmelerin paralelinde, 12 Kasım'da konferansın ertelenmesine dair İtilaf Devletleri'ne bir nota göndermiş ve bu notada kendilerinin her zaman iyi niyetli olduğunu, fakat bunun bozulmaması için taraflarının da samimiyet ve güven beklediklerini, aksi takdirde Anadolu'yu savunmak için yine mücadele edeceklerini bildiren sert bir ifade kullanmıştır. Rauf Bey de kamuoyuna yaptığı açıklamada eğer barış olmazsa Türkiye'nin kesinlikle bundan sorumlu olamayacağının altını çizmiştir. Kaldı ki İsmet Paşa kamuoyunun gücünü çok iyi biliyordu. Tepkisini sadece resmi kanallar aracılığıyla göstermek yetmezdi. Dolayısıyla yabancı basın temsilcilerini bir araya topladı ve açıklamalarına devam etti. Kendisi bir general olarak yıllardan beri düşmana karşı bağımsızlık mücadelesi verdiklerini, konferans kararlaştırıldıktan sonra Türk Temsil Heyeti'nin zamanında geldiğini, fakat kendilerinin muhatap bulamadığını, Anadolu'nun savaştan dolayı bitap hale geldiğini, her şeye rağmen kendilerinin barış mücadelesi verdiğini, Anadolu'da yaşayan yabancıların can ve mal güvenliğinin sağlandığını açıklamıştır (Karacan, 2012: 58).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı belirlenen tarihte başlamamıştı. Aslında Konferans İngiltere tarafından ertelenmişti. Fransa ise bundan büyük bir tedirginlik duymuştu. Poincare, İngiliz elçisine yazdığı telgrafta savaşın tekrar başlamasından endişe duyduğunu ve Türkler'in Anadolu'yu savunma konusunda kendilerini kanıtladığını belirtmiştir. Konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini duyuran ise Fransa'nın İsviçre Büyükelçiliği Müsteşarı olmuştur. Fransa dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve iyi niyetini göstermek amacıyla Türk Temsil Heyeti'ni Paris'e davet etmiştir (Öke, 1983: 240-245). İngiltere, Fransa'nın Türkiye ile kendilerinden gizli bir

antlaşma yapabilecekleri endişesiyle bu davetten rahatsız olmuştur. Bunun üzerine Fransa, İngiltere'ye Türkiye ile herhangi bir antlaşma yapmayacaklarının teminatını vermiştir (Şimşir, 2014: 106).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansı arefesinde Türk Temsil Heyeti Fransa'nın teklifini kabul ederek 14 Kasım 1922'de Paris'e gitmiş, Heyetin resmi ilk diplomatik temasları da burada başlamıştır. İsmet Paşa ile Poincare görüşmesinde Türkiye'nin üç konuda (***Mîsâk-ı Millî***, *diplomatik oyunlar ve kapitülasyonlar*) oldukça hassas olduğu belirginleşmiştir. Poincare daha önce kararlaştırılmış diplomatik bir oyun olmadığını ve Fransa'nın ***Mîsâk-ı Millî***'ye saygı duyduğunu, ama kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyeceklerini belirtmiştir. İsmet Paşa'nın kapitülasyonlar konusundaki direncini görünce de *antlaşma değil, sadece sizi ve İtilaf Devletleri'ni ilgilendiren mutabakat yaparız* cevabını da İsmet Paşa onaylamamıştır. İsmet Paşa, Poincare ve Bouillon ile ortak olarak görüşmüştür. Bu görüşmede Bouillon, Türkler'e destek vererek konferans esnasında diplomatik müzakerelerle ilgili İsmet Paşa'yı Fransa Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına yönlendirmiştir. Müsteşar önce Gazi Paşa'yı, İsmet Paşa'yı ve Türk Halkını takdir ettikten sonra gizli anlaşmaların kesinlikle olmadığını, ama İngilizler'in saldırgan diplomasisi karşısında İsmet Paşa'ya soğukkanlı olması gerektiğini ve kendilerinin arabulucu olarak üzerlerine her ne vazife düşerse yapacaklarını belirtmiştir (Şimşir, 2014: 107). Fakat 18 Kasım'da Lord Curzon Lozan'a gelince Fransız ve İtalyanlarla ortak gizli bir toplantı yaparak Türkiye'ye karşı ittifak oluşturmuştur. Fransızlar hem kapitülasyonlar konusunda Türkiye'den çekinmişlerdi hem de Almanya tehlikesine karşı İngiltere'nin desteğine gereksinim duyuyorlardı. Konferans esnasında da Fransa, Paris'teki ilk görüşmede olduğu gibi ısrarcı davranmıştır (İnönü, 1987: 57). İngiltere, sadece İtalya ve Fransa ile ortak iş birliği yapmakla kalmamış, aynı zamanda Batı Trakya için Yunanistan'ı da kışkırtmıştır (Uzun, 2013: 347). Nihayet Lozan Konferansı, davette belirtildiği gibi 13 Kasım'da değil 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan şehrinde yer alan *Man Benon* gazinosunda düzenlenen törenle açılmıştır.

2.4 Lozan Barış Konferansı Sürecinin Birinci Safhası ve Müzakereler (20 Kasım 1922–4 Şubat 1923)

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Barış Konferansı iki aşamada ele alınmalıdır. Çünkü müzakereler bir ara kesintiye uğradığından konferansı iki ayrı döneme ayırmak mümkündür. Birincisi, 20 Kasım 1922'de başlayıp tarafların anlaşamaması üzerine 6 Şubat'ta sona ermiştir. İkincisi ise, yaklaşık 3 aylık bir aradan sonra 23 Nisan 1923'te başlayıp 24 Temmuz 1923'te başarıyla sonuçlanmış ve İsviçre'nin Lozan şehrinde Leman gölü kıyısındaki *Beau-Rivage Palace*'ta imzalanmıştır. Konferansa TBMM[54] temsilcileriyle birlikte; (1) Birleşik Krallık[55], (2) Fransa[56], (3) İtalya[57], (4) Japonya[58], (5) Yunanistan[59], (6) Romanya[60], (7) Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (*Yugoslavya Krallığı*)[61], (8) Portekiz ve (9) ABD[62] temsilcileri katılmıştır. Aynı za-

54 ***TBMM***'de Antlaşma, 14 red oya karşı 213 oyla 23 Ağustos 1923'te kabul edilmiş ve onaylanmıştır.

55 ***Birleşik Krallığı*** Lord Curzon temsil ediyordu. Lord Curzon, çok deneyimli bir diplomattı. Türkler'i Avrupadan atmak için projeler oluşturan, Sevr Barış Anlaşması'nın! mimarlarından olan, Türk düşmanı, kibirli beyaz Anglosakson bir kişiydi. Lozan'da konferans başlamadan konferansın fiili başkanı gibi hareket ediyor ve müttefiklerini de kendi görüşleri altında birleştirmeyi başaracak yetkinliğe sahip bir kişilik portresi çiziyordu (Hür, 2016: 27).

56 ***Fransa***'yı, Büyükelçi, Pierre Barriere ile Büyükelçi Maurice Bompard ve İstanbul Fransız Yüksek Komiseri General Pelle temsil etmiştir. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincare ise, törenden sonra Fransa'ya dönmüş, adeta Lord Curzon'un liderliğini ve hegemonyasını kabul etmiştir (Hür, 2016: 27-28).

57 İtalya'yı, çiçeği burnunda başbakan olan Mussolini, Fransa başbakanı gibi törenden sonra ülkesine döndüğü için Atina büyükelçisi Montagna ile İstanbul İtalyan Yüksek Komiseri Marki Garroni ve Lago temsil etmiştir. Görüldüğü gibi Fransa ve İtalya ipleri İngiliz temsilcisi Lord Curzon'a vermişlerdir. Nitekim Lozan Konferansı'nın ilk bölümünde İngiltere'nin egemenliği açıkça görülmüştür (Hür, 2016: 27-28).

58 ***Japonya***, Baron Hayachi ve Otchiai tarafından temsil ediliyordu (Hür, 2016: 27-28).

59 ***Yunanistan***'ı, eski başbakan, kurt politikacı ve iyi bir hatip olan Venizelos temsil etmektedir. Venizelos'un yardımcılığını da Londra Büyükelçisi Dimitris Kaklamanos yapacaktır (Hür, 2016: 27-28).

60 ***Romanya*** temsilcileri Duca ve Diyamandisti (Hür, 2016: 27-28).

61 ***Yugoslavya*** temsilcisi Nintchitch, Spalaikovitch, Rakitch idi (Hür, 2016: 27-28).

62 ***Amerikan*** Hükûmeti gözlemci olarak bulunup İtalya Büyükelçisi Richard Wash-

manda Boğazlarla ilgili görüşmelere (10) SSCB[63]; Boğazlar ve Batı Trakya ile ilgili görüşmelere (11) Bulgaristan[64]; özellikle kapitülâsyonlardan yararlandıklarını ileri süren (12) Belçika, (13) Danimarka, (14) İspanya, (15) Norveç, (16) Hollanda ve (17) İsveç temsilcileri de alınmış ve bunlar görüşlerini açıklamışlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Barış Konferansı, önceden kararlaştırılan tarihe göre bir haftalık gecikmeden sonra *20 Kasım 1922*'de açılmıştır. Açılış töreninde ikisi planlı olmak üzere, üç konuşma yapılmıştır. Bu bağlamda ilk konuşmayı ev sahibi sıfatıyla İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab, ikinci konuşmayı İngiltere Dışişleri Bakanı

---

burn Child, Yüksek Komiser Amiral L. Bristol, Bern'deki Amerikan Ortaelçisi Joseph Grew, F. Lammont, Belin, Copley Amory, Hery G. Dwight, Lewis Heck ve Jullian E. Gillespie tarafından temsil edilmiştir (Köse, 2023: 22). ABD'nin Lozan Barış Konferansı'nın toplanacağının belli olmasının ardından bu konferansa katılıp katılmayacağı merak edilen bir konu olmuştur. Bu anlamda ABD yönetiminin önünde konferansa katılmak ya da katılmamakdoğrultusunda birbirinden farklı pek çok gerekçe yer almıştır. Nihayetinde, ABD yönetimi Lozan'da gerçekleştirilecek barış konferansına yalnızca *gözlemci* statüsündeki bir heyetle katılma kararı almıştır. Ancak ABD yönetiminin bu yöndeki tasarrufu Lozan'da görev yapan ABD Heyeti'nin faaliyetleriyle tam olarak uyumlu olmamıştır. Lozan Barış Konferansı'nda görev yapan ABD Heyeti'nin faaliyetleri *gözlemci* statüsünün oldukça ilerisine gitmiştir (Çolakoğlu, 2023: 49). ABD, konferansa *gözlemci* olarak katıldığı halde, bütün Konferans boyunca hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştır. Bu ise özellikle Lord Curzon'a, Türk delegasyonu ile çatıştığı konularda, ABD'yi de işin içine sokma fırsatını vermiştir. ABD Hükümeti, İstanbul'daki Rum Patrikhanesi konusunda Amerikan delegasyonunun hiçbir talimat vermediği halde, Patrikhane konusunda Curzon ile İsmet Paşa çatıştıklarında, Amerikan delegesi Child da Curzon'ı, Ermeni sorunu ve Boğazlar konusunda da ABD tamamen İngiltere'yi desteklemiştir (Berber, 2006: 622-623).

63 ***SSCB***'nin temsilcileri ise baş delege Tchitcherin/Çiçerin ve Rakovski'dir (Hür, 2016: 27-28). *SSCB*, ilhak ettiği ülkeler olan Sovyet Gürcistan ve Sovyet Ukrayna'nın söz konusu konferansa katılmasını talep etti. Kendi konumunu bu şekilde güçlendirmeye çalışan Sovyet Rusya, Ankara Hükûmetinden oy kullanma hakkıyla konferansa sadece Sovyet Rusya'nın değil, Sovyet Gürcistan ile Sovyet Ukrayna'nın da Karadeniz havzası ülkeleri sıfatıyla katılmasını Üçlü İtilaf devletlerinden istemesini talep etti. Ayrıca konuyla ilgili olarak Çiçerin tarafından imzalanmış nota 2 Kasım 1922 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmeti yetkililerine intikal ettirildi. Anılan nota, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükûmetlerinin Orta Doğu Konferansı'na diğer devletlerle eşit haklarla katılma talebiyle bitiyordu. Fransız Bakanlar Konseyi ve Dışişleri Bakanı R. Puankare tarafından davet eden devletler adına 14 Kasım'da gönderilen cevabi yazıda, Lozan Barış Konferansı davetiyelerinin Türkiye ile *nihai barış* içinde olmayan devletlere gönderildiği ve Sovyet Gürcistan ve Ukrayna delegelerinin konferansa Rusya heyeti kapsamında katılabilecekleri belirtiliyordu (Makharadze, 2023: 28).

64 ***Bulgaristan***'ı Başbakan Stamboliyski temsil ediyordu (Hür, 2016: 27-28).

Lord Curzon, üçüncü ve planlama dışı konuşmayı ise Türk Baş Delegesi İsmet Paşa[65] yapmıştır (Kaya, 2007: 43).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Barış Konferansı'nın asıl görüşmelerine 21 Kasım'da Uşi (*Ouchy*) Şatosu Oteli'nin büyük salonunda başlanmıştır. Bu bağlamda Müttefikler konferansı istedikleri gibi yönlendirmek amacıyla bazı esaslar belirlediler. Curzon başkanlığı üstlendi, Fransız delegesi Massigly genel sekreterliğe getirildi. Sorunların önce görüşüleceği üçüncü komisyonun başkanlıklarını da kendi üzerlerine almışlardı. İnönü bu komisyon başkanlıklarından birinin Türkiye'ye verilmesini, genel sekretere de bir Türk yardımcı belirlenmesini istemişti. Bunlar kabul edilmemiş, yalnızca Reşit Saffet Atabinen yazı komitesinde görev almıştı. Bütün bunlar müzakerelerin sert geçeceğinin göstergesiydi. Çağdaş bir gözlemcinin belirttiği gibi, Türkler konferansa galip olarak gelmişlerdi. Fakat Türk-Yunan sorunu tamamıyla ikinci plana atılmıştı. Konu aslında Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin çözülmesine ve düzenlenmesine ilişkindi. Çünkü ***Doğu Sorunu Dokrini*** yaklaşımı baştan aşağı *konferansın*[66] çalışması içine alınmıştı (Turan, 2003: 215). Çünkü aslına bakıldığında konferans bir *Doğu Sorunu* hesaplaşmasıydı. Bununla birlikte konferansa taraf olarak katılan devlet örgütlerinin kamuoylarının beklentileri, uzun yıllardır süren savaş ortamının bir an evvel sona ermesi, ülkelerinde huzur ve refahın sağlanmasıdır. Ancak, devlet yöneticileri ülkelerinin ulusal çıkarlarını gözetmek durumunda olduklarından, diplomasinin ve aynı zamanda propagandanın her türlü yoluna başvurmak suretiyle devlet politikalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Ökte, 2012: 127).

---

65 İsmet Paşa, hiç kimsenin beklemediği bir anda Lord Curzon'un konuşmasından sonra kürsüye gelerek bir gece önce hazırladığı metni okumuştur. İsmet Paşa yaptığı bu konuşmada, konferansa katılan tüm ülkelere Türk Temsil Heyeti'nin barış görüşmelerine mutlak eşitlik temelinde geldiğini, Türk ulusunun çok büyük acı ve sıkıntılar çektiğini, haksız ve adaletsiz muamelelere maruz bırakıldığını, çok büyük fedakârlıklarla yürüttüğü mücadelesini başarıyla sonuçlandırdığını ve mutlak bağımsızlık arzusunda olduğunu, bundan da asla vazgeçmeyeceğini açıkça ilan etmiştir (Kaya, 2007: 43).

66 ***Konferansın*** ilk 10 günü sonunda birkaç konu haricinde sorunların büyük çoğunluğu üzerinde anlaşma sağlanamadı. Henüz konferansın yeni toplanmış olmasından dolayı taraflar kendi görüşlerini ateşli ifadelerle dile getirip, karşıdakini suçlayıcı ifadelerle düşüncelerinde en ufak bir değişikliğe izin vermiyordu. Başlangıçtaki bu yapı görüşmelerin çok zorlu geçeceğinin bir sinyaliydi (Bostancı, 2019: 20).

✓ ***Türkiye açısından*** konferans, özellikle ***Mîsâk-ı Millî***'nin gerçekleştirilmesi hedefi ile, Ulusal Mücadele'nin diplomasi alanında sürdürüldüğü; Müttefik devletler açısından da Türkiye üzerinde uzun yıllardır devam eden çıkarlarının sağlanması amacıyla her türlü diplomasi yollarının denendiği uluslararası bir platform olarak kullanılmıştır (Ökte, 2012: 127).

Türk temsil heyeti, ilk stratejik hamle olarak karşısında müttefik devletlerce oluşturulmuş olan güçlü cepheyi, her ne kadar konferans esnasında ABD'ye bir takım ekonomisel imtiyazlar sağlayarak dağıtmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. ABD'ye verilen *Chester imtiyazlarının*[67] bir işe yaramadığı düşünülürse, *Türk Temsil Heyeti*'nin İtilaf güçlerinin karşısındaki tek kozunun, her ne kadar askersel hazırlıklara devam edilmesi ise de İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan büyük güçlerin ulusal çıkarları gerektirse dahi yeni bir savaşı göze alamayacaklarına dair inancı olduğu görülecektir. Ancak bunun da yetersizliği Sir Horace Rumbold tarafından *tek koluyla savaşa giden adamın durumu* benzetmesiyle ifade edilmiştir (Değerli, 2007: 130)[68].

---

67 ***Chester*** adı verilen proje Amiral Colby M. Chester tarafından ortaya çıkarılmış olup, bu bağlamda Osmanlı devlet adamlarıyla müspet ilişkiler kurmuş, ortaya konulan Anadolu-Musul-Kerkük bölgeleri arasında yabancı şirket eliyle bir demiryolu inşası düşüncesi, bir proje halini almıştı. Bu proje sahibinin adıyla ifade edilip, Chester'i bir statüye kavuşturmuştu. Proje, başlangıçta tam anlaşılamamış, muhatabının gerçeği görmesini engellemek için en ince ayrıntısına kadar düşünülerek karmaşık düşüncelerden oluşmuştu. Bu proje işletmeciliği ile Osmanlı ülkesi içerisinde hizmet gibi görülmüşse de tahlili ve değerlendirilmesi neticesi ülkenin bir çeşit sömürülmesinin aracı olacağı anlaşılmıştı. Amiral Colby M.Chester, başarısızlığı uğrayan projesini, daha sonra yeniden düzenleyerek Osmanlı'nın varisi olarak beliren yeni yapıya kabul ettirmeye çalışmıştı. Hazırlanan proje taslağı, 8 Nisan 1921 tarihinde TBMM'nde müzakereye açılmış, mebusların önemli bir kısmı projenin şekli üzerinde durmayı yeterli görmüşlerdi. Projenin gerçek amacının petrol ve zengin maden yataklarının sömürülmesi olduğunu düşünen mebusların çabası projenin Meclis'te onaylanmasına mâni olamamıştı. Lozan Konferansı'nda gündeme gelen Musul sorunu, bir şekilde bu projenin kaderinde belirleyici olmuş; ABD, Türkiye'nin Musul'u kaybedeceği düşüncesiyle demiryolu inşasına yönelik projeyi askıya almıştı. Zira zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'un projenin dışında kalması, Türk topraklarında yapılacak bütün faaliyetlerin de başarısızlığa uğramış olması demekti (Özüçetin ve Altay, 2013: 1195).

68 ***Türk Temsil Heyeti***'nin Lozan Konferansı'nı ayırıcı kılan bir diğer yönü de müzakereler süresince karşılaştığı çetin zorluklar olmuştur. Esasen *Ulusal Kurtuluş Savaşı* boyunca askersel savaşların yanı sıra diplomatik ilişkilere de önem verilmesine rağ-

- ✓ ***İngiltere*** konferansın başından itibaren en baskın ve etkin bir devlet konumunda idi. Nitekim gündemi neredeyse tamamen İngiliz heyeti tarafından belirleniyordu. Bu bağlamda gündeme gelecek olan konular Müttefik devletlerin heyetleri ile önceden müzakere edilip ortak bir görüş birliği elde edildikten sonra masaya getiriliyordu. Hatta önce İngiliz'leri temsil eden yetkili gündeme gelen konu hakkında düşüncesini beyan ediyordu. İtalyan ve Fransız temsilciler ise daha sonra farklı bir üslup ile aynı ortak düşünceleri tekrarlıyorlardı. Bu bağlamda azınlıklar ve Ermeni sorunları da aynı yöntem dahilinde gündeme getirilmiş ve Türk Temsil Heyetinin zor durumda bırakılması için çaba harcanmıştı.
- ✓ ***Fransa***, görüşmeler sırasında esas itibariyle kapitülasyonlar, azınlıkların hakları, Osmanlı borçları, imtiyazlar ve kuponların ödenmesi meseleleri ile diğer konulara kıyasla daha fazla alakadar olmuştur. Fransa için önemli bir başka konu da *Ankara Anlaşması* ile belirlenen Türkiye-Suriye sınırının teyit edilmesi idi. Zira Fransa'nın Suriye'ye karşı tarihsel bir ilgisi vardı ve bu ülkedeki çıkar alanları, Türkiye'deki çıkar alanları kadar önemliydi. Bununla birlikte, görüşmeler ile aynı tarihlere çakışan Almanya ile Fransa arasında Ruhr anlaşmazlığı da bulunmaktaydı (Gülcan, 2014: iii).

  Fransa bu konu ile bu bölgedeki maddi emellerini gerçekleştirmek adına Lozan'a kıyasla daha fazla ilgilenmiştir. Lozan barış görüşmeleri sonucunda, Fransa kendisi için önemli olan

---

men, Anadolu hareketini yürüten kadro, diplomasi konusunda büyük zaaflar taşımaktaydı. Gerek son dönem Osmanlı diplomasisinin onur kırıcı iflaslar yaşamış olması, gerekse de ulus devlet olarak dış politikada yeni bir sayfa açma çabası güden Kemalist elitlerin arayış içerisinde olmaları Lozan Konferansı'nı önemli bir sınav niteliğine büründürmüştür. Lozan Konferansı'na gönderilen heyetin diplomatlardan seçilmemiş olmaları Türk tarafının müzakerelerdeki işlerini zorlaştırmıştır. Kaldı ki Lozan Konferansı'nı *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bir sonraki aşaması* olarak ele almak abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü askersel nitelikteki ulusal bir hareketin sonucunda Anadolu'da bağımsızlık sağlanmış olsa da büyük güçler her fırsatta, Anadolu'daki eski yönetim dönemindeki alışkanlıklarından olan, yönetsel, finansal, siyasal imtiyazlarını devam ettirmenin olanaklarını aramışlardır. Öyle ki, amaçladıkları barış taslağının kolay bir şekilde kabul edileceği düşüncesinde olan müttefik devletlerin delegeleri, Lozan Konferansı'nda Türk Temsil Heyetine karşı kibirli bir tutum sergilemişlerdir. Zaman zaman çok çetin geçen görüşmelerde bile Türk Temsil Heyeti, eşit ulus olarak muamele görme ve bağımsızlık noktasında tavizsiz bir duruş sergileyerek, birçok konuda hedeflenen düzeyde kazanımlar elde etmiştir (Babaoğlu, 2019: 131).

konuların bir kısmından barışın sağlanması adına feragat etmiştir. Bu politika ve ulaşılan sonuç Fransız kamuoyunda çeşitli eleştirilere neden olmuştur. Fransa için çok önemli olan kapitülasyonlar kaldırılmış, Türkiye'de yaşayan yabancıların haklarının yasal güvence altına alınması sağlanmıştır. Osmanlı borçları, kuponların ödenmesi gibi konular ise konferans sonrasına bırakılmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile Fransa, diğer müttefikleri gibi yeni Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir ülke olduğu gerçeğini kabul etmiştir (Gülcan, 2014: iii).

✓ ***İtalyanların*** Millî Mücadele hareketine sempati besledikleri ve yardım ettikleri genel bir kabuldür. Yanlış olmamakla birlikte bu yargı *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın tamamı için eksik ve yanıltıcıdır. İtalya, I. Dünya Savaşı'nda imzaladığı gizli antlaşmalarla Adriyatik ve Anadolu'da geniş bir bölgenin kendisine vaat edilmesini sağladı. İzmir ve Adriyatik kıyısındaki Fiume, gizli antlaşmalarla kendilerine vaat edildiği halde savaştan sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda İngiltere ve Amerika'nın muhalefetiyle karşılaştı (Çelebi, 2023: 51).

İtalya'nın Türkiye siyasetinde, Müttefiklerin İzmir'i Yunanistan'a vermesi, köklü değişiklikler meydana getirdi. Müttefiklerinden bağımsız bir Türkiye politikası izleyen İtalyanlar, işgalci Yunanlara karşı başlattıkları savaşta Türklere destek verdiler. Bu desteğin amacı, Anadolu'da kendilerine vaat edilen bölgede ekonomisel imtiyazlar almaktır. Bunu sağlayacak bir antlaşmayı Ankara Hükûmeti ile imzalamaya odaklandılar. Öte yandan, *Gazi Mustafa Kemal Paşa* liderliğindeki savaş ***Misâk-ı Millî*** sınırlarına ulaşmak ve tam bağımsızlık anlayışıyla yürütülmekteydi (Çelebi, 2023: 51).

İtalyanlar da bu açıdan bakıldığında Anadolu'da işgalci olarak bulunuyorlardı. Dolayısıyla Türklerin savaşı aynı zamanda İtalyanlara karşı da yürütülmekteydi. Bunun farkında olan İtalyanlar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı* boyunca büyük bir açmazı da yaşadılar. Yunanların Anadolu'ya yerleşmelerini kendi menfaatleri bakımından tehlikeli gördüklerinden Türklere destek verdiler. Ancak Yunanlara karşı başarı kazanacak Türklerin kendilerine yönelmesi kaçınılmazdı. İtalyanlar bunu önlemek için Ankara Hükûmeti ile kendilerine ekonomisel imtiyazlar

sağlayacak bir antlaşma imzalamak istediler. 1921 sonuna kadar süren bu çabadan istedikleri sonucu alamayınca yeniden Müttefikleriyle ortak bir siyasete yöneldiler. Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'ye karşı, İtalya'nın da yer aldığı tam bir müttefik dayanışması sergilenmiştir (Çelebi, 2023: 51).

İtalyan temsilcilerinin konferansta müzakereler boyunca en önem verdikleri konular; müttefikleriyle eşitlik ilkesini muhafaza etmek, Ege Adaları'ndaki egemenliklerini tescil ettirmek ve de Türkiye toprakları üzerinde ekonomisel imtiyazlar elde edebilmek olmuştur. Konferansın başladığı tarih olan 20 Kasım 1922'den, çözümsüz dağıldığı 4 Şubat 1923'e kadar geçen birinci dönem müzakerelerinde İtalyanların ana hedefi; daha evvel İtalya'nın denetimine bırakılmış olan Oniki Ada üzerindeki egemenliklerini Lozan'da da resmi olarak kabul ettirmek olmuştur (Apaydın, 2018: 171).

İtalyan temsilcilerinin fazlaca gayret gösterdikleri bir diğer husus ise; Anadolu'yu aralarında imtiyaz sahası olarak paylaştıkları Müttefikler arası Üçlü Antlaşma'nın bir yenisini yapabilmektir. İtalya, bu emellerinden Oniki Ada ile ilgili olanı gerçekleştirmiş, fakat diğerine muvaffak olamamıştır. Zira Türkler, bağımsızlıklarını yok sayan *Sevr Barış Antlaşması*! ve ondan kaynaklanan Üçlü Antlaşma gibi belgelere bir isyan olarak *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nı başlatmışlar ve sonucunda da bu antlaşmaların uygulanabilirliğini savaş sahasında yok etmişlerdir. Bu nedenle, böyle bir antlaşmanın yenisini yapabilmek adına enerji harcamak, İtalya için boş ve anlamsız bir siyaset olmuştur. Birinci dönem müzakerelerinde Boğazlar Sorunu da aslında İtalya için önem arz etmekteydi. Ancak bu konudaki müzakerelerin baş oyuncu İngilizler olmuşlardır. İtalyan temsilcileri de İngiltere'nin önderliğini kendi çıkarlarına uygun bulmuşlardır (Apaydın, 2018: 171).

- ✓ ***Japonya*** Lozan Antlaşması görüşmelerine, *Baron Hayashi* liderliğinde müttefikler tarafında katılmış ve fazla belirgin bir rol oynamamıştır. Bununla birlikte Lord Curzon'a yardımcı olacak ifadelerde bulunmuştur. Örneğin, İsmet Paşa'nın kapitülasyonların kaldırılmasında ısrar etmesine Baron Hayashi karşı çıkmıştır. Hayashi, Japon tarihinden, örnek vererek, Meiji

yönetiminin kendi antlaşmalarını ancak yirmi yılda değiştirebildiğini, Türkler'in de kendi hukuksal gelişmeleri tamamlayana kadar sabır göstermeleri gerektiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa ise, Osmanlı döneminin hukuksal ıslahatlarının yarım asırdır devam ettiğini ve hukuk ıslahatı konusunda, yapılan gerçek işlerin, söylenen sözlerden çok daha önemli olduğunu vurgulayarak, Baron Hayashi'nin görüşüne kısa ve kesin bir cevap vermiştir (Ulusan, 2017: 535)[69].

- ✓ ***Yunanistan*** Eleftherios Venizelos'u kendi devleti adına konferansa temsilci olarak göndermiştir. Türkiye ve Yunanistan bağlamında bir dönüm noktası denilebilecek bu uzun toplantıdaki en önemli oyuncularından biri de şüphesiz ki Yunan heyet başkanı Venizelos'tur[70]. Onun tutum ve davranışlarında belirleyici olan dinamiklerden bir tanesi Türk heyeti başkanı İsmet Paşa iken, diğer bir tanesi de Yunanistan'da iktidara gelen İhtilal Komitesi'dir. Öte yandan sınır ve toprak sorunları,

69 ***Japonya*** ve Türkiye arasında, Lozan antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte ikili ilişkilerin kurulması sağlanmıştır. Böylece, Japonya ve Türkiye'nin eşitlik ilkesine sadık, resmi diplomatik ve ticaretsel ilişkilerinin temelleri Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulmasıyla başlamıştır. Japonya, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti'ni 6 Ağustos 1924 tarihinde tanımıştır. Ardından Japonya'nın Türkiye Büyükelçiliği Mart 1925 tarihinde İstanbul'da açılmıştır. 1925'de Tokyo'da Japon-Türk Dostluk Derneği kurulmuştur ve Fuat Togay maslahatgüzar olarak Tokyo'ya atanmıştır. Türkiye'de temsilciliğini Konsolosluk düzeyinde kurmuştur. Daha sonra, 1936 yılında Hüsrev Gerede büyükelçi olarak Tokyo'ya atanmıştır. Bu dönemde, Türk-Japon ilişkilerini en çok ilgilendiren konu, Türkiye ve Japonya arasında ticaretin geliştirilmesi ve dostane ilişkilerin sürdürülmesi olmuştur (Ulusan, 2017: 535).

70 ***Venizelos***'un Yunanistan'da 1928'de iktidara gelişi, Türk-Yunan ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Venizelos Yunanistan'da iktidara geldikten sonra, geçmişte Megali İdea'yı gerçekleştirebilmek için Türkiye'ye karşı takip ettiği yayılmacı dış politikadan vazgeçerek, Türk-Yunan dostluğunu kurabilmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Venizelos'un Türkiye ile dostluk kurma girişimleri, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim bir süre sonra Venizelos Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu daveti kabul eden Venizelos, 1930 yılında Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan antlaşmalar, Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Venizelos, 1933 yılında Yunanistan'da yapılan seçimleri kaybetmiş ve muhalefete düşmüştür; fakat Türk-Yunan ilişkileri ve Balkan Paktı ile ilgili görüşmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Balkan Paktı imzalanmadan kısa bir süre önce de, dünya siyasal tarihinde bir ilki gerçekleştirerek, Balkan Paktı'nın gerçek kurucusu olduğuna inandığı, eski düşmanı *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ü 12 Ocak 1934'te Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermiştir (Çakmak, 2008: 91).

insani sorunlar (*nüfus mübadelesi*) ve mali sorunlar (*tamirat bedeli*) konularının tartışıldığı oturumlar çok da sakin geçmemiş ve hem Türk hem de Yunan heyet başkanları için adeta psikolojik bir sınav halini almıştır (Tağmat, 2014: 141). Lozan Barış Anlaşması, bugün aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinin temel zeminini oluşturmaktadır. Ancak bu uzlaşı oldukça çetin müzakereler sonucunda elde edilebilmiştir. Bu süreçte Türkiye ve Yunanistan taraflar olarak aynı zamanda Doğu-Batı ekseninde ayrışmıştır. Bu nedenle, Lozan görüşmeleri barış koşullarını düzenlemenin yanı sıra medeniyetler arası mücadeleye de sahne olmuştur (Vardağlı, 2017: 97).

✓ ***Romanya***, özellikle Balkanların geleceğini de etkileyecek Lozan Barış Konferansı'na Romanya'nın da katılmasını İtilaf devletlerine önermiş ve 21 Eylül 1922 tarihinde bu öneri kabul edilmiştir. Lozan Konferansı'nda Romanya hükûmetini; Dışişleri Bakanı Duca, ortaelçi Diamandy, Tuna komisyonunda Romanya'yı temsil eden Contescu ve Albay Toma Dimitrescu temsil etmiştir. Bu süreç içerisinde genel görüşmeler ile komisyonlarda beş konuşma, yabancı temsilciler ile de 55 görüşme yapmıştır (Metin, 2011: 27).

Romanya bu konferansta kendisine karşı revizyonist bir politika izlemesi endişesinde bulunduğu Bulgaristan ve Sovyet Rusya'nın olabildiğince yalnızlaştırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Küçük Antant ülkeleri ile beraber elde ettikleri kazanımları koruma gayreti içerisine girmişlerdir. Boğazlar meselesi ve statüsü, Adakale meselesi, Romanya'nın I. Dünya Savaşı sırasında işgal edildiği dönemde el konulan malları ve mezarlıklar meselesi, Lozan Konferansı sırasında Romanya ve Türkiye arasında tartışılan temel konular arasında yer almıştır (Bozkurt, 2019: 28)[71].

71 ***Romen heyeti*** gibi Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 günü, konferansa katılan diğer ülkelerin temsilcileri de birer kapanış konuşması yapmıştır. Romen heyeti adına Diamandy yaptığı konuşmada; I. Dünya Savaşı boyunca çekilen acılardan sonra huzur özleminde bulunan halkların ortak vicdanından gelen duyguların bu uzun barış görüşmeleri sonunda yeni bir dünya ortaya koyduğunu belirtmiştir. Diamandy'e göre bu konferans, kılı kırık yarıcı bir diplomatik kuyumculuk yapıtı olmuştur. Romen diplomat, ülkesinin konferansta alçakgönüllü bir yardımla, eski düşmanları bugünkü dostları Türklerle karşı dürüstçe ve adilce bir barışın yapılabilmesi için ellerinden geldiğince katkıda bulunduğunu ifade etmiştir (Metin, 2011: 38).

- ✓ ***Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*** (*Yugoslavya Krallığı*) ile Türk Temsil Heyeti arasında zorlu bir müzakere süreci yaşandı. Nitekim görüşmelerde sınır ve Yugoslavya topraklarında kalan Müslüman ahalinin durumu zaten sağlam şekilde tesis edilememiş olan ilişkileri iyice çıkmaza soktu. Özellikle Osmanlı sonrasında Balkanlar'da yeni düzen arayışında öne çıkan Sırp ulusçuluğunun baskısı ile birlikte, yeni bir Balkan birliğinin sağlanması bölgedeki Türk etkisinin bir şekilde tamamen ortadan kaldırılması ile mümkündür. *Öte yandan emperyalist* devletlerin emperyal emellerinden kurtulmanın yolu da yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurmaktı. Ancak iki devlette Lozan'da bu fırsatı kaçırdı. Nitekim Yugoslavya hiçbir zaman azınlık emlakine karşı tavrıyla alakalı eleştirileri kabul etmedi, Müslümanların yaşadığı sıkıntıları ifşa etmediği gibi iyileştirme yolunda adımlar da atmadı. Sınır konusunda uyumlu bir tavır sergilemedi. Zira Sırp tahakkümü bu süreçte mantıklı bir bakışı hiç makul göremedi. Özellikle Osmanlı dış borcunun taksimi sorunu, ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husus oldu. Sonuçta Yugoslavya anlaşmaya imza koymadı ve sonraki yıllarda ilişkilerini bu anlaşmadan azade bir şekilde inşa etme yoluna gitti. Ancak bu süreçte takınılan tavır bu ilişkilerin gelecekteki yönünü büyük ölçüde tayin etti (Çağ, 2015: 503).
- ✓ ***ABD***'nin görüşmelerdeki tutumu ise daha farklıydı. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, ABD'yi Lozan Konferansı'nın, *deyim yerindeyse*, asli üyesi haline getirme çabalarına rağmen, ABD Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmadığından, konferansa *gözlemci olarak* katılmıştı. Çünkü konferans gündeminde ABD'nin çıkarlarını ilgilendiren pek çok konular vardı ve bunların başında da *Açık Kapı* ilkesi geliyordu. ABD'nin Türkiye'de ilgilendiği ve önem verdiği bir diğer konu da ABD okulları ile diğer toplumsal ve dinsel kuruluşların devamını sağlamaktı (Berber, 2006: 622). ABD'nin Lozan Konferansı'ndaki tutumu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar benimsediği *Monroe Doktrini* veya *Isolation* politikasının, içine düşmüş olduğu sıkıntıları yansıtmaktadır. Çünkü, her şeyi ile görülmüştür ki ABD, Türkiye gibi, kendisinden binlerce kilometre uzakta bulunan bir ülke ve bölgede bile, kendi açısından son derece

ehemmiyetli çıkarlara sahiptir. Ve bu çıkarlar, bu ülke ve bölge ile ilgili pek çok mesele ile de yakından bağlantı halindedir. Bu bağlantı dolayısı iledir ki, Lozan'daki ABD delegasyonu, ekseriya gözlemcilikten uzaklaşarak, bir *imzacı taraf*, bir âkid taraf (*partie contractante*) gibi hareket etmek zorunda kalmıştır. Ne var ki ne biri ne de diğeri olamadığından ve çıkarlarının gerçekleşmesi sıkı bir iş birliği ve dayanışmaya bağlı olduğu halde, bunu da yapamadığından, Lozan Antlaşması'nın ABD açısından tam manasıyla tatmin edici olduğu söylenemez. İstediği birçok şeyleri elde etmekten uzak kalmıştır. Başka bir deyişle, Millî Hükümet'in dış politikası, ABD'nin çıkarlarının üstüne çıkmıştır (Armaoğlu, 1991: 526)[72].

✓ ***SSCB***'nin Konferansa katılmasını Türkiye istemiş; bu bağlamda gerek Türk ve gerekse Rus tarafının yaptığı çalışmalar sonucunda Sovyetlerin konferansta kendilerini ilgilendiren oturumlara temsilci göndermeleri kabul edilmiştir (Benhür, 2008: 291).

SSCB; Türkiye'nin, İtilaf devletlerinin ateşkes çağrısına uyup taarruzu durdurmasını, ardından Lozan Konferansı'nda da özellikle boğazlar konusunda uzlaşmacı bir tutum takınarak egemenlik hakkından feragat etmesini müttefiklere verilen büyük bir taviz olarak değerlendirdi. Kendi güvenliği ile Türkiye'nin güvenliğini örtüştürüyordu ve boğazların savaş gemilerine kesinlikle kapatılması gerektiğini savunuyordu. Ne var ki, imzalanan antlaşma başta SSCB olmak üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere tehdit oluşturabilecek ülkelerin çıkarlarını

72 ***ABD*** ve Türkiye arasındaki antlaşma, Lozan Barış Antlaşması'ndan 13 gün sonra, yani 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalandı. Bu Antlaşma ile 20 Nisan 1917 tarihinde kesilmiş olan Türk-ABD diplomatik ilişkilerinin yeniden başlatılması amaçlanmıştı. Oysa, Lozan Barış Antlaşması imzalandığında ABD'de Türk karşıtı bir algı vardı. Böyle bir algının oluşmasında, misyonerlerin savaş öncesi yıllarda halktan bağış toplayabilmek için yapmış oldukları kara propagandanın payı büyüktü. Belirtilen nedenle Lozan Barış Antlaşması'nın onayına karşı ABD'de etkili bir muhalefet oluştu. Olumsuz algıya rağmen, Antlaşma'nın onaylanması taraftarları dağınık bir şekilde onay için çalıştı. Onay karşıtı ve taraftarı cephelerin üç buçuk yıl süren mücadelesinin son yılında onay taraftarları yapmış oldukları çalışmaları bir kitapçıkta toplayarak Senato üzerinde etkin olmaya çalıştılar. Fakat buna rağmen, Antlaşma Senato'da reddedildi ve Türk-Amerikan ilişkileri bir süre daha *de facto* zeminde yürümek zorunda kaldı (Köse, 2014: 131).

gözetiyordu. Bu durum savaş tehlikesini artırdığı için SSCB açısından ekonomisel kalkınmaya ayrılacak kaynakların güvenlik yatırımlarına kaydırılması manasına geliyordu. Türkiye ise, yeni devlet örgütünün kurulma sürecinde topraklarını ve egemenliğini mümkünse barış yoluyla elde etmeye çalışıyordu (Bekcan, 2021: 251).

SSCB ile ***emperyalist*** ülkeler arasındaki zıtlaşmadan faydalanmayı bildi. İdeolojik olarak Batı'nın siyasal ve ekonomisel değerlerini benimsediğinden barış için SSCB ile iş birliği içerisinde olmadığını gösterme kaygısı güdüyordu. Zaten Türk devriminin burjuva karakteri bu süreçte SSCB'den uzaklaşıp Batı'yla yakınlaşmayı kaçınılmaz kılıyordu. Bunu aynı zamanda sınıf temelinde bir iş birliği olarak okumak da mümkündü. Lozan Antlaşması, küçük düşürücü *Sevr Barış Antlaşması*'nın! tarihe gömüldüğünün ve *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın zafere ulaştığının tescili manasına geliyordu. Antlaşma, eski Osmanlı hükümetlerinin hayal bile edemeyeceği bir başarıydı ve emperyalist devletlere karşı ulusal kurtuluş hareketlerini her zaman destekleyen SSCB için de memnuniyet vericiydi (Bekcan, 2021: 251).

- ✓ ***Bulgaristan*** ise taraf olmadığı halde kendilerinin birtakım beklentilerini gerçekleştirebilmek için konferansta görüşmelere katılmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'ın konferansta dile getirdiği en önemli konu, kendisine Ege Denizi'ne çıkış için bir toprak parçası verilmesi talebidir. Lozan görüşmeleri devam ederken, bu talep üzerine, 16 maddelik bir sözleşme tasarısı hazırlanmıştır. Ancak Bulgarlar, beklentilerine yanıt verilmediğini düşündükleri bu tasarıyı reddetmişlerdir (Bolat ve Ertürk, 2015: 75)[73].

73 ***Bulgaristan*** Konferansta Türk-Yunan düşmanlığını kullanarak, Yunanistan ise başta İngiltere olmak üzere, batıyı uğrattığı hayal kırıklığını dile getirmek, kendisinin Balkan Savaşı'ndaki Türkler'e yönelik başarılarını batıya hatırlatmak ve Türkler'le dost olduğunu tekrarlamak gibi taktikler kullanarak amacına ulaşmak istemiştir (Bolat ve Ertürk, 2015: 88).

- **Müzakere Komisyonları**

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Barış Konferansı'nda ilk olarak kurulacak komisyonlar ve konferans içtüzüğü görüşülmüş; komisyonların her birine, konferansa davet eden devletlerden birinin baş delegesinin başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır. Ancak komisyon başkanlıkları, rastlantısal belirlenmemiş; Müttefik Devletlerden her biri, diğerlerine göre daha ilgili olduğu konunun görüşüleceği komisyonun başkanlığını üstlenmiştir (Esirgen, 2012: 91). Milletler Cemiyeti yapılanması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde de önemli roller üstlenmişti. Deyim yerinde ise, Milletler Cemiyeti Lozan görüşmelerinin mutfağını oluşturuyordu. Görüşmelerin yürütülmesi noktasında, özellikle alt komisyon toplantıları ve raporlarıyla arabuluculuk ve danışmanlık görevi üstlenen bu örgüt, genel olarak müzakereci devletlerin gölgesinde kalmıştır (Vardağlı, 2017: 99). Örneğin İngiltere, özellikle Musul ve Irak sınırı ile Boğazlar Sorununda; Fransa, imtiyazlar, okullar ve *Düyûn-ı Umumiye İdaresi* konusunda; İtalya ise, imtiyazların da dâhil olduğu çeşitli ekonomisel çıkarlar hususunda etkin rol oynamıştır. Konferansta imtiyazlar, Malî ve İktisadî Sorunlar Komisyonu'nda ele alınmıştır. Söz konusu komisyon, kendi içinde beş alt komisyona ayrılmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, müzakerelerin aşağıda yer alan alt başlıkların da dahil olduğu ***5 temel alanda*** konferansın[74] yürütüldüğü görülmektedir (Esirgen, 2012: 91).

- Sınarlar ve Musul Konusu
- Boğazlar Konusu
- İmtiyazlar, Savaş Tazminatları ve Kapitülasyonlar Konusu
- Azınlıklar Konusu
- Mübadele Konusu

74 ***Konferans*** için söylenecek önemli bir noktada, oturumlar dışında delegasyonların birbirleri ile yapmış oldukları gizli küçük toplantılardır. Kararların önemli çoğunluğu bu ikili, üçlü, dörtlü gizli toplantılarda alınmış ve açık oturumlarda kamuoyuna açıklanmıştır. Bu durum özellikle gazetecilerin oldukça zor haber almalarına neden olmuş, kimi zaman doğru, kimi zaman yanlış dedikodu ve söylentilere yol açmıştır. Sovyet Rusya temsilcisi Çiçerin Lozan'a gelince önce İsmet Paşa ile ikili bir toplantı yapması pek çok söylentinin yayılmasına neden olmuştur. Konferansta tek başına kalan Türk Heyeti, Sovyet Rusya temsilcilerinin gelmesi ile bir müttefik kazanmış görünmektedir. Ancak İsmet Paşa, özellikle Boğazlar konusunda Türk tezini savunan Sovyet Rusya'yı terk ederek İngiltere ile anlaşma yolunu seçecektir (Hür, 2016: 39).

2.4.1 Sınırlar ve Musul Konusu

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen *Ulusal Mücadele*'nin fitilini ateşleyen I. Dünya Savaşı başlarında yani *29 Ekim 1914*'te Osmanlı İmparatorluğu, Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde *Göben* ve *Breslau* adlı iki Alman savaş gemisinin Karadeniz'e açılması ve Rus Limanlarını topa tutması gibi bir *oldu bittiyle* I. Dünya Savaşı'na Almanların yanında girmiş oldu. Karadeniz çatışmasını takip eden ilk iki günde İtilaf Devletleri Almanların ülkelerine geri dönmelerini istemişti. Osmanlı Hükümeti ise Almanları geri göndermeyi kabul etmedi ve savaş başladı. Bu olay üzerine Ruslar 1 Kasım'da Kafkasya sınırımıza taarruza geçtiler. İngiltere ise 5 Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederek Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etti. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya savaş ilan ettiği bu tarih toprak ve sınır konularının başladığı tarihtir. Daha sonra son Osmanlı *Meclis-i Mebûsan*'ının ilan ettiği ***Mîsâk-ı Millî*** de söz konusu tarih itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu sınırlar temelinde hazırlanmıştır. Yine Lozan görüşmelerinde de Türk Temsil Heyeti sınır ve toprak konularında hep bu tarihi ve ***Mîsâk-ı Millî***'yi esas almıştır. Bu ***Mîsâk***, yeni Türk devlet örgütünün sınırlarını ve güdülecek dış politikanın hedeflerini belirlediği için, yapılan antlaşmaların ve *sınırların tespitinin altyapısını* oluşturmuştur (Kaya, 2007: iv).

- **Musul**

Gazi Mustafa Kemal Paşa, kadim Türk topraklarının en önemli merkezlerinden birisini temsil eden Musul bölgesini çok önemsemiştir. Nitekim Anadolu ile Asya arasında tarihsel bir yol üzerinde bulunan Musul, geçmişte önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olduğu gibi, yer altı ve yer üstü zenginliğiyle de bir çekim alanı olmuştur. İslamiyet'ten önce Asur ve Babil uygarlıkları, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Emevî ve Abbasî Devletleri burada kurulmuştur. Musul, Selçuklulara, Zengiler'e, Erbil Atabeyliği'ne, Karakoyunlu'ya, Akkoyunlu'ya ve Safeviler'e de yurt olmuş ve Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı toprağına katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de bir Osmanlı vilayeti hâline gelmiştir (Kılıç, 2008: 320). Musul, XIX. yüzyıldan itibaren *petrol*

yataklarıyla[75] batılı ülkelerin dikkatini çekmeye başlamıştır (Kılıç, 2008: 320). Musul Sorunu'nun kolay kolay çözülememesinin arkasında stratejik bir noktada yer almasının yanında zengin ve kaliteli petrol yataklarının bulunması da gelmektedir. Geleceğin enerji kaynağını dünyanın dört bir yanına yayılarak arayan sömürgeci devletler, Lozan görüşmeleri sırasında, Musul Sorunu'nu her ne kadar bir toplumun özgürlük sorunu olarak savunduklarını söyleseler de aslında meselenin ekonomisel çıkardan başka bir şey olmadığı ortadadır ve aradan geçen zaman Batı'nın çelişkisini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ama bu gerçeğin deneme sonucu öğrenilmesi Musul'u geri getirmemiştir (Umut, 2007: 2). Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasını fırsat bilen ve bölgenin işgali için zaten önceden plan yapan İngiltere, 3 Kasım 1918'de başlattığı askersel harekâtla 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir. İngiltere, bölgede egemenlik kurabilmek için bölge halkının etnik ve dinsel yapısının çeşitliliğini kullanarak, burada bulunan Müslüman ve gayrimüslimleri Osmanlı'ya ve birbirlerine karşı kışkırtmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında bölgede Kürtler, Türkmenler, Araplar, Süryaniler, Keldaniler, Yakubitler, Nesturiler ve Ermeniler yaşamıştır (Kılıç, 2008: 320).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Musul hakkında belirlediği temel stratejiler çerçevesinde hareket eden İsmet Paşa, askersel açıdan çeşitli ulaşım olanakları bakımından Musul'un Anadolu için büyük önemi olduğunu ve ayrıca Bağdat ve Basra'dan oluşan Irak'ın birçok Avrupa ülkesinden daha büyük toprak parçasına sahip olduğunu belirtti. Türk Temsil Heyeti, *Cebel Hamrin-Cebel Fuhur-Vad-i Tatar-Cebel Sancar* çizgisinin, Türkiye ile Irak arasında doğal ayırım çizgisini meydana getiren bir dizi dağlardan oluştuğunu söyledi. Türkiye'nin kimseye saldırmak niyetinde olmadığı, an-

75 ***Petrolün*** sanayileşmiş ülkelerde bir enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla beraber; büyük şirketler ve egemen ülkeler arasında petrol arama, nakliye etme ve dünya pazarını başka şirket ve ülkelere kaptırmama yönünde büyük bir rekabet başlamıştır. İngiltere İran'da, Rusya Bakü Petrolleri üzerinde uzun zamandan beri petrol arıyor ve petrol bulunan yerlerde hummalı bir çalışma içerisine girerek çıkarlarını gerçekleştirmek için her türlü yola başvuruyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen kapı komşusu İran veya Bakü'de yapılan petrolle ilgili çalışmaları algılamaması veya paniğe kapılarak sağlam bir petrol politikası oluşturmaması kabul edilebilir bir husus değildi ki sömürgeci devletlerde bu zafiyeti değerlendirmiş ve Osmanlı'ya sahip olduğu petrol zenginliğini nasip etmemişlerdi (Umut, 2007: 10).

cak bir Arap saldırısı geldiğinde Türkler'in harekete geçebileceği belirtildi. Türkiye, Musul'un kendisinden neden ayrılmayacağını şu gerekçelere dayandırdı; Musul'daki halkın çoğunluğunu Kürt ve Türkler'den oluşmaktadır. Burada yaşayanlar Türkiye'ye bağlanmayı, bu vilayetin Anadolu'nun tamamlayıcı bir parçası olduğu belirtildi. Hukuksal açıdan hala Türkiye'ye bağlı olduğundan, İngiltere'nin yapmış olduğu anlaşmaların geçersiz olduğu; Anadolu'nun Güney kesiminin kavşak noktasında olduğundan hem ticaretsel hem güvenlik açısından elimizde olması gerektiği; Musul'un bize geri verilmesi gerektiği *Türk Temsil Heyeti* tarafından vurgulandı (Duman, 2015: 320-321)[76].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Konferansı'nın ilk Musul oturumunda İsmet Paşa, veriler ışığında konuşarak I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yapılan nüfus sayımına göre Kürt nüfusun 263.830, Türk nüfusun 146.960, Arap nüfusun 43.210, Yezidilerin nüfusunun 18.000, Müslüman olmayanların nüfusunun ise 31.000 olduğunu belgeleriyle belirtmiştir. Kaldı ki İsmet Paşa'ya göre buradaki Kürt, Arap ve Türk göçebe aşiretlerinin sayısı yaklaşık 170.000 kadardır; ancak bu göçerler sürekli yer değiştirdiklerinden bölge nüfusundan sayılamamışlardır (Yamaner, 2000: 1-14). İngilizler ise burada yaşayan Türkmenlerin İstanbul Türkçesi konuşmadıklarını, dolayısıyla Türkmenlerin kültürel olarak Türkiye'ye ait olamayacaklarını iddia etmiştir. İsmet Paşa ise Anadolu'da yaşayan Türkler'in de

76 Türk Temsil Heyeti, Irak'ta bir manda idaresinin gerekli olduğuna inanmamıştır. Milletler Cemiyetinin 22. maddesine İngiltere uygun davranmamıştır. Manda idaresi konusunda Irak halkının tam bir bağımsızlık içinde oy vermek için özgür bırakılmadığını da ileri sürdü. Ayrıca İngiltere'nin yaptığı işlerden de haberinin olmadığını belirtirken İngilizler, Suriye sınırının Türkler'in Fransızlarla beraber belirlediğini ileri sürerek oradaki mandater rejimi tanıdığını ileri sürdü. Muhatap olarak Arapların değil, orada mandater devlet statüsünde bulunan Fransa olmuştur. Diğer yandan İsmet Paşa, İngiltere'nin öne sürdüğü *fetih hakkının* hiçbir şekilde geçerli olmadığını söyledi. Bu vilayetin Mütarekeden sonra anlaşma hükümleri ihlal edilerek işgal edildiğini, dolayısıyla buranın Türkler'e verilmesi gerektiğini belirtti. Tarihsel bakımdan Türkler'in bu kentte olduğu, Abbasi döneminde Türk valilerin kenti yönettiği ve Selçuklular döneminde birçok anıt yapıldığı belirtilerek kentin Türk karakteri ön plana çıkartıldı. Türk tezi, Musul'un Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu üzerinde ısrar etti. Musul konusunda görüşmeler sürerken, Türk tarafının Musul ile yapılan düzenlemeleri gözden kaçırdığı veya takip etmediği anlaşılmakta idi (Duman, 2015: 320).

şivesinin İstanbul Türkçesi olmadığını belirterek İngilizler'in bu savunmasını çürütmüştür. Hristiyan nüfustan Keldani ve Asurilerin Türkler ile sorunu olmamış, Nasturiler ise Ruslardan yana olarak Türkler'e karşı savaşmışlardır. Türk Temsil Heyetine göre Musul'da yaşayan Kürtlerin, Türkiye'den ayrılmak istedikleri doğru değildir. Bunun sebebi Kürt Mebusların TBMM'ye bağlılıkları, halkın Türkler ile olan yakın ilişkileri ve akrabalık bağları, İngilizler'in Kürt ordusu oluşturmak istemesine rağmen aşiretleri ikna edememesi gösterilmiştir. Wilson Prensiplerince, halk kendi iradesinden başka bir irade kabul edemez, buna binaen bölgede referandum yapılmalıdır (Kılıç, 2008: 325). İsmet Paşa'nın bu iddiasına karşılık olarak Lord Curzon nüfus sayımının I. Dünya Savaşı'ndan önce yapıldığını, bölgede birçok Arap bulunduğunu, Mondros'tan sonra Arapların İngilizlere karşı sorumluluğunun olduğunu, bölge halkının referandumu bilmeyi bırakın, sandığı bomba sanacak kadar cahil olduğunu ve en önemlisi de Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda yenildiği için İngiltere'nin bu bölgeyi istila etme hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir. İsmet Paşa ise yine Kürtlerin TBMM'de birçok temsilcisi bulunduğunu, bölgenin İngiliz mandasına ihtiyacı bulunmadığını, istilanın günümüz koşullarında uygun olmayacağını ve bu işgalin I. Dünya Savaşı bittikten sonra olacağı için uluslararası hukuka aykırı olduğunu ifade etmiştir (Uzgel, 2004: 261). Ayrıca Arap nüfusunun Türk ve Kürt nüfusuna göre az olduğunu, coğrafyanın stratejik olarak Türkiye'ye yakın olduğunu ve en önemlisi ansiklopedilere göre de Kürtlerin, dağda gezen Türkler olduğunu belirtmiştir (Meray, 1993: 348-355).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konferans için Türk Temsil Heyeti başkanı olarak seçtiği ve barışı sağlayacak kişi olarak gördüğü yakın çalışma arkadaşı ***İsmet Paşa***, hukuksal açıdan, ateşkes ilanından sonra işgal edilmiş olması nedeniyle, Musul'un işgalinin hem uluslararası hukuka hem de Wilson Prensiplerine aykırı olduğunu vurgulamış, bölgede bir plebisit yapılmasını istemiş, ancak İngiliz Heyeti, bölge halkının cahil olduğu gerekçesiyle buna yanaşmamıştır. Tarihsel olarak Musul'un XI. yüzyıldan beri Türk egemenliğinde olduğunu savunan İsmet Paşa, Musul'un coğrafi açıdan Anadolu'nun uzantısı olduğunu belirtmiş, ekonomisel bakımdan

da Musul'un Diyarbakır'a ve Akdeniz limanlarına bağlı olduğunu açıklamıştır (Kısıklı, 1999: 493). Askersel ve stratejik açıdan da Musul'un Türkiye için yaşamsal önem taşıdığını kaydeden İsmet Paşa, bu tezlerin yanı sıra İngiltere'nin Musul konusundaki çelişkilerini de ortaya koyarak, Musul konusundaki haklılığımızı göstermeye çalışmıştır. Örneğin, İngiltere'nin Ekim 1922 antlaşmasıyla Irak'ın toprak bütünlüğünü korumayı üstlendiği iddiasına karşı İsmet Paşa, İngiltere'nin *Skyes-Picot Anlaşması* ile Musul'u Fransızlara verirken, buranın Irak'tan ayrılabileceğini kabul etmiş olduğunu, ayrıca bu antlaşma Irak resmen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası iken yapılmış olduğu için, geçerli sayılamayacağını söylemiştir (Kısıklı, 1999: 493-494). İngiltere'nin konferans boyunca ve daha sonraki görüşmelerde en çok üzerinde durduğu nokta, Türkler'le-Kürtler'in aynı soydan geldiklerine ilişkin Türk tezidir. Türkler ile, Kürtlerin aynı soydan gelmedikleri ve farklı özellikler taşıdıkları görüşü, konferansta İngiliz tezinin temelini oluşturmuş ve Curzon *Müslüman Azınlık*[77] kavramını ortaya atarak, Türk tarafını zayıflatmaya çalışmıştır. Curzon bu iddianın yanı sıra, Türkler'in Ermenilere ve diğer azınlıklara da kötü davrandığını ileri sürmüştür. Curzon, Ekim 1922'de Irak'la yaptıkları antlaşmanın 8. maddesine göre, Irak'tan hiçbir şekilde toprak vermeme yükümlülüğü altına girdiklerini belirtmiş ve böylece Musul'un Türkiye'ye bırakılması halinde, sınırın Bağdat'a 60 mil kadar yaklaşacağını, bunun da Irak için ciddi bir tehlike oluşturacağını iddia etmiş, bu yüzden Türk tarafı konferans boyunca Türkiye'nin ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları dışındaki topraklar üzerinde herhangi bir talebi olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Türk yetkililerin Musul'un ateşkes ilanından sonra haksız yere işgal edildiği görüşüne karşı İngilizler ise, ateşkesin bölgede geç öğrenildiği, zaten mütarekenin 7.maddesinin de buna izin verdiği savunmasını yapmışlardır (Kısıklı, 1999: 494).

77 ***Azınlık*** kavramı tarihsel süreç boyunca politik bir araç olarak kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında da bu tutum devam etmektedir. Nitekim savaş sonrası kurulan azınlıklar rejimi, azınlıkları korumaktan daha çok yeni sınırları korumayı hedefler. Savaşın galibi devlet örgütleri ile değil sadece Orta ve Doğu Avrupalı devletlere yükümlülükler yüklenmektedir. Asıl gaye insani değil siyasaldır. Osmanlı için hazırlanan Sevr Barış Antlaşması'nda! azınlık haklarının korunmasının, Milletler Cemiyeti'ne değil de doğrudan Müttefik devletlere bırakılması da dönem itibariyle konunun siyasal bir araç olarak kullanılmaya devam ettiğini açık bir şekilde göstermektedir (Kısa, 2018: 326).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu Musul konusunda İngiltere Başbakanı Bonar Law ile İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon farklı düşünmektedir. İngiltere'de olan iç siyasal karışıklıklardan dolayı Law bir an evvel Türkler ile barışı tercih etmekte, Curzon ise inatla Musul'un bırakılmamasını istemektedir. Bunun temel nedeni tabi ki de petroldür. İsmet İnönü Musul'daki petrolü istemediklerini söylemiştir, fakat Curzon buna ikna olmaz. Çünkü Curzon'a 1922 Aralık'ta *Sir Percy Cox* tarafından yazılan bir mektupta ABD'lilerin ve Fransızların Musul, Süleymaniye ve Kerkük'teki petrol yatakları hakkında Türkler'e iş birliği teklif ettiklerini ve bunun da Türkler'e oldukça cazip geldiğini yazmıştır. Buna rağmen Law'ın stratejisi ise petrol kullanılarak İngiltere'nin müttefiklerine ve Türkiye'ye petrol imtiyazları vermesidir. Türkiye'nin söz konusu hakkıysa %20'dir. Lozan'da birinci görüşmeler kesilince İngiltere kamuoyuna göre, bunun sebebi Curzon'ın katı tutumudur. Hatta Curzon hakkında soruşturma başlatılmıştır. Fakat raporda Curzon'un İngiltere'nin yüksek çıkarları sonucu katı davranması gerektiği iddia edilmiştir. Law harekete geçerek görevlendirdiği iki İngiliz temsilcinin Ankara ile görüşmelerini söylemiştir. Musul'daki petrol yataklarının ticaretsel olarak görüşülmesini sağlamak üzere, iki Türk temsilci Londra'ya gelmiştir. Curzon bunun üzerine oldukça sert bir üslupla Law'a ve İngiliz temsilcilerine mektup yazmıştır. Curzon İsmet Paşa'ya da mektup yazarak Musul'un Konferansta görüşülmesi gerektiğini, bu sürecin diplomatik ilkelere aykırı olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa ise görüşmenin tamamen Türkiye'nin Musul üzerindeki petrol hacminin pazarlanmasından ibaret olduğunu yazmıştır (Değerli, 2007: 132-135).[78]

78 ***Petrol*** konusundaki isteklerini Türkler'den çok iyi gizlemeyi başaran İngilizler, Lozan'daki en önemli başarıyı, müttefik devletlerin de ilgilerini bu konuya çekerek, Musul sorununu çok taraflı hale getirerek elde etmişlerdir. İngilizler'in Lozan'daki ikinci önemli başarısı ise, çok taraflı hale getirdikleri bu sorunun çözümünü, Milletler Cemiyeti'ne havale etme kararını Türkiye'ye kabul ettirebilmeleridir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye değilken, İngiltere bu örgütün en etkili üyesidir. Sevr Barış Antlaşması'nı! kabul etmeyerek, bir *Ulusal Kurtuluş Savaşı* veren, İngiltere ve Fransa'nın planlarını bozan Türkiye'ye, bu ülkelerin petrol açısından ve stratejik açıdan önemli olan Musul'u vermelerini beklemek boşunadır. Yani, Musul'un geleceği Lozan'da şekillenmiştir (Kısıklı, 1999: 525). Lozan'dan sonraki ikili görüşmeler, oynanan oyunun uzatma dakikalarıdır. İkili görüşmelerden sonra Musul sorununun Milletler Cemiyeti'ne havalesi ile, İngilizler amaçlarına ulaşmışlardır. Dolayısıyla,

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konferans için Türk Temsil Heyeti başkanı olarak seçtiği ve barışı sağlayacak kişi olarak gördüğü yakın çalışma arkadaşı ***İsmet Paşa***'nın 8 Mart 1923'te müttefik devletlere göndermiş olduğu teklifte, Musul sorununun 12 aylık süre içerisinde Türkiye-İngiltere arasında müzakere yoluyla çözümü isteği iletilmiş, eğer çözüm sağlanamazsa sorunun BM'ye gönderilmesi talebine yer verilmiştir. Curzon ise karşı teklifinde bu 12 aylık sürenin 6 ay olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Müttefik Devletler'in halen daha Anadolu'da olmasını çok iyi kullanan Curzon, İsmet Paşa'nın son teklifine olumlu yanıt vermiş ve söz konusu süre 9 aya düşmüştür. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan barış antlaşmasının 3. Maddesi şöyledir: *Türkiye ile Irak arasındaki sınır, anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletler'e götürülecektir* (Meray, 1993: 302)[79].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Barış Konferansı'nda Musul sorunu tartışılırken her iki tarafın da iddialarından vazgeçmeyeceği anlaşılmıştır. Türkiye'nin, Musul'u Anadolu'nun bir uzantısı ve bölgede yaşayan insanların Türk yönetimini istediğini ileri sürmesine karşılık, İngiltere bunu kabul etmemiştir. Kaldı ki Musul, İngiltere açısından 1921 Kahire Konferansı ile Irak topraklarına katılmıştır. İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında Araplara verdiği sözü tutamadı. İngiltere için Musul kentinin Türkler'e bırakılması demek Araplara ihanet etmekle birdi. Ayrıca Musul'un Türkler'e bırakılması demek Araplarda İngiliz aleyhtarı havanın güçlenmesine yetecek ve bölgedeki İngiliz varlığı tehlikeye düşebilecekti. Bu nedenle Türk taleplerine ve tezlerine hep karşı çıktı. Türkiye savaştan yeni çıktığı için yeni

---

uluslararası alandaki yalnızlığı, Türkiye'ye Musul konusunda zarar vermiştir. Bu da Türkiye'yi Ankara Antlaşması'nı imzalayıp, Musul sorununu sonuçlandırma, ülkeyi Sovyet Rusya'nın tekelinden kurtararak, bir an önce batı dünyası ile uzun süredir düzene sokamadığı ilişkilerini düzenleme mecburiyetine itmiştir (Kısıklı, 1999: 525).

79 İngiltere'nin asıl amacı Musul sorununun iki ülke arasında çözümü değil, BM'de çözümüdür. İngiltere'nin 5 Ekim 1923'teki teklifi ve Türkiye'nin olumlu cevabıyla 19 Mayıs 1924'te Haliç Konferansı toplanmıştır. Türkiye temsilcisi Ali Fethi Bey petrol işletmelerinden İngiltere'ye ortaklık teklif etmiştir. İngiltere temsilcisi Percy Cox ise böyle bir teklifi kabul etmemiş, Musul'un İngiliz toprağı olduğunu iddia etmiş ve üstüne Hakkâri'yi de istemiştir (Değerli, 2007: 137).

bir savaşa başlaması neredeyse olanaksızdı. Böyle olunca konunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesine onay verdi. Onay verirken Milletler Cemiyeti Meclisinde alınacak kararın oybirliği esasına göre olacağı esastı. Bu nedenle Türkiye kendi aleyhinde bir karara evet demeyeceği için konunun Milletler Cemiyeti'ne gitmesinde bir sakınca görmedi. İngiltere, üstü kapalı biçimde Türkiye'nin teklifi reddetmesi haline konuyu Milletler Cemiyeti'ne götüreceğini bildirdi. Milletler Cemiyeti, Türkiye'yi barışı tehdit eden taraf olarak kabul ettiğinde Türkiye'ye karşı zorlama önlemler alabilecekti. İsmet Paşa böyle bir risk ile karşı karşıya kalmak istemedi. Milletler Cemiyeti dünya barışını koruyarak, bir daha savaş çıkmayacağının garantisi olarak görülmekteydi. Böyle olunca Türkiye, Lozan Barış Konferansı kesintiye uğramadan hemen önce Musul konusunda İngiltere ile anlaştı (Duman, 2015: 324)[80]. Bunun üzerine sorun çözülememiş ve 19 Eylül 1924'te sorun BM'de görüşülmeye başlanmıştır. Hemen akabinde tarafsız ülkelere mensup üç komisyon üyesi (*Macar Kont Teleki, Belçika'lı Albay Poulis ve İsveç'li Wirsen*) atanmıştır. Komisyon BM'ye sunmuş olduğu raporunda Irak'ın vermiş olduğu verileri geçerli saydı ve Kürtlerin, Türkler'den veya Araplardan farklı bir ulus olduğuna hükmetti. Bruxelles Sınırı oluşturuldu ve bu sınır Hakkâri-Musul çizgisini meydana getirdi. Bölge halkının ticaretsel açıdan Basra Körfezi'yle bağlantılı olduğu, İngiliz mandasına katılmak için görüş belirtmediği ama aynı şekilde Türkiye'ye katılmak için de görüş belirtmediği ve heyecan duymadığı iddia edildi. Kasım 1925'te Estonyalı bir General, Türkiye tarafından sınırın *Bruxelles Hattı*'na sokulmadığını ve BM'ye yazdığı raporda Türkler'in gayri müslimlere kötü davrandığını yazdı. Tam da bu dönemde Şeyh Sait İsyanı çıktı. 16 Aralık 1925'te Türkiye'nin olmadığı bir oturum-

80 İngilizler'in baş delegesi Lord Curzon, *Kürt ve Arapların cahil olduklarını ve uygarlıktan uzak olduklarını* dile getirerek halk oylaması yapalım önerisine de *bunlar seçim falan anlamaz, sandığı getirenin başına atarlar* demekten de çekinmemiştir. İngilizler'in istediklerini yaptırdığı Milletler Cemiyeti'ne Lord Curzon bir mektup yazarak, Türkler'in Musul konusunda bir savaşa neden olmak istediklerini bildirdi. Konferansın gereksiz yere uzadığını ifade ederek, konferansa son verilmesi taraftarı olduğunu söyledi. Sonuç olarak, Musul sorunu İngiltere'nin istediği şekilde yani Türkiye ile İngiltere arasında 12 ay içinde (*antlaşma methinde İngiltere'nin isteği üzerine süre 9 aya düşmüştür*) çözüme kavuşturulacak, eğer çözüme kavuşturulamazsa Milletler Cemiyeti'ne havale edilip orada çıkan çözüm kabul edilecektir (Hür, 2016: 48).

da Musul İngiliz Mandasına verildi. Türkiye'nin bu karara karşı tepkisi diplomatik yolla oldu ve 17 Aralık'ta SSCB ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı. Daha sonra *Gazi Mustafa Kemal Paşa* Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Kurultayı'nda İngiltere'yi eleştirerek ***emperyalistlerin*** Şark halkını ezme politikasını sürdürdüğünü belirtmiştir (Uzgel, 2004: 262-267).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında hazırlanan ***Mîsâk-ı Millî*** doktrini önceden hudutları içerisine Musul'u dahil etmiş olsa da, *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'ndan başarıyla çıkmış Türkiye Cumhuriyeti, askersel ve ekonomisel yetersizliği nedeniyle bölge için bir savaşı göze alamamıştır, çünkü o esnada ulusal devlet olma çabalarıyla giriştiği reformlar neticesinde dinsel ya da etnik etkenli isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Ülkesindeki bu ayaklanmaları, savaştan yeni ve yorgun çıkmış ordusuyla bastırmakta zaten güçlük çeken, hatta bu isyanlarda *Ulusal Mücadele* döneminde kaybettiği asker sayısından çok daha fazla asker kaybetmiş olan Türkiye'nin bir de Musul için savaşı göze alamamış olması yadırganamazdı. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Musul'u İngilizlere bırakmamak için ünlü İngiliz oyun ve taktiklerine karşı koymaya çalışmış; ancak sonuçta bölgeyi 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması'yla İngiliz mandasındaki Irak'a bırakmak zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgeyi, İngilizlere bırakmaktan başka bir seçeneğinin o gün için pek mümkün olmadığı görülmüştür. Zaten bölge kısa bir süre sonra İngilizler'in de egemenliğinden çıkmış bağımsız Irak'ın egemenliğine geçmiştir (Kılıç, 2008: 337-338).

2.4.2 Boğazlar Konusu

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*[81], birer açık deniz olan Karadeniz ve Ege Denizi'ni Marmara üzerinden bağlar. Bundan dolayı bu boğazlar ulusal değil, uluslararası hukuk düzeyinde değerlendirilir (Doğru, 2013: 132). Nitekim

81 ***Boğazların*** tek adla çağırılmasının nedeni, Marmara denizi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın her üçünün birden bütünlük arz etmesinden dolayıdır. *Uluslararası boğazlar* kendi adı ile adlandırılırken ya da herhangi bir boğazdan bahsederken zorunlu olarak bunların adlarıyla (*Cebelitarık, Tatrski, Magellan vs. gibi*) belirtilmelerine karşılık, İstanbul ve Çanakkale boğazları için ise *Türk Boğazları* veya kısaca *Boğazlar* tabiri kullanılır (Berber, 2006: 618).

Asya ile Avrupa, Karadeniz ile Akdeniz arasında bir köprü ve doğal su yolu olan Boğazlar'ın, haritaya baktığımız zaman, ekonomisel, askersel ve stratejik bakımdan dünya ölçüsünde kıymet taşıyan, deniz ve karayollarının, hatta hava yollarının birleştiği bir yerde olduğu görülür. Bu deniz yolu dünyanın en işlek olan iki denizini, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine birleştirdiğinden, Karadeniz'e sahildar olan devletlerle, Tuna Nehri vasıtasıyla bu denize ulaşan devletlerin diğer denizler üzerindeki çıkarları ile olan irtibatları ve keza diğer devletlerin de Karadeniz devletleri ile olan bağlantısını sağlar (Berber, 2006: 618). *Girit Adası*'nı Çanakkale Boğazı'nın güney karakolu haline getiren Osmanlı, Karadeniz ve Ege Denizi'nde egemenliğini tesis etmiştir. Bu bağlamda *Türk Boğazları* yaklaşık üç asır mutlak Osmanlı İmparatorluğu egemenlik devri yaşayarak, dünyanın güç merkezi kimliğini taşıdı. Yabancı devletlerin gemileri, *Türk Boğazlarından* Osmanlı'dan izin almak, imtiyaz almak suretiyle geçilebiliyordu. Osmanlı, 1535'te Fransa'ya, 1578'de İngiltere'ye, 1598'de de Hollanda'ya verdiği imtiyazlar sayesinde, bu ülkelerin ticaret gemileri *Türk Boğazlarından* serbestçe geçebilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, gücünü ve topraklarını kaybetmesi sonucu, tamamı Türk toprakları ile çevrili bulunan *Türk Boğazları*, yabancı devletler tarafından yönetilmeye başlandı. Boğazlar üzerinde önce Osmanlı-Rus Savaşları ve Rusya'nın dış siyaseti nedeniyle Rusların, daha sonra İngilizler, Fransızlar ve diğer ülkelerin söz hakkı olmaya başladı (Kaştan, 2015: 128).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*, öteden beri bulunduğu stratejik konum sebebiyle askersel ve ticaretsel açıdan dünyadaki en önemli bölgelerinden birisidir. Asya ile Avrupa bağlantısının yanı sıra Kuzey Afrika'nın ve Uzak Doğu'nun birbirine açılan kapısı niteliğindedir. Napolyon ve Çar I. Alexandre *Türk Boğazlarının* stratejik önemine değinmişler, hatta Büyük Petro zamanındaki bir diplomat Osmanlı Padişahı için en tehlikeli durumun *Boğazlardan yabancı bir gemi geçmesi* olarak nitelemiştir (Doğru, 2013: 135). Boğazlar, *Rusya*'nın[82] Boğazlar üzerinde ikinci

82 ***Rusya***'nın sıcak denizlere ve emperyal hedeflere ulaşmak amacıyla Boğazlar'a yönelmesi ile başlayan, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan'a yerleşen İngiltere'nin Boğazlar'la ve Osmanlı'ın toprak bütünlüğü ile ilgilenmesiyle devam eden ve

bir güç olması, dönemin sömürgeci devlerinden olan İngiltere'nin politik gayeleriyle bağdaşmadığından, yüzyıllar boyu Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İngiltere arasında güç mücadelesinin sahnelendiği bir *sorun* halini almıştır (Berber, 2006: 619). Boğazlar bu bağlamda, tarihsel süreçte uluslararası mütareke ve barış antlaşmalarına konu olmuş, özellikle *Rusya* ile olan ilişkilerde devamlı gündem maddelerinden birisini teşkil etmiştir[83]. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı en ağır antlaşmalardan birisi olan ve Rusya Çarlığı ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu ilk defa yabancı bir geminin kendi deniz sınırları içerisinde ve Boğazlar'dan serbestçe geçmesine izin vermiştir (Erim, 1953: 126-126). Rusya bu sayede küresel bir güç ve de İngiltere'nin en büyük rakibi olmuştu. Ayrıca 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması'yla Rusya Boğazlar'dan büyük bir himaye elde etmiştir. Fakat Kavalalı Mehmet Ali'nin isyanıyla zor günler geçiren Osmanlı İngiltere'den yardım istemek zorunda kalmış ve Londra Antlaşması'yla Boğazlar gemilere kapatılmıştır. Nitekim Boğazlar bu sayede uluslararası bir hukuksal statüye kavuşmuştur. Daha sonra imzalanan 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmaları'yla Boğazlar'daki geçiş statüsü korunmuştur (Erim, 1953: 126-126).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazla*rın I. Dünya Savaşı'nın çıkma nedenleri arasında rolü yine önem-

---

Karadeniz'in dünya ticaretine açılması gibi gelişmeler üzerine olgunlaşan Boğazlar Sorunu, XIX. yüzyıldan itibaren sıcak ya da soğuk bir çok savaşa ve devletlerarası krize neden olmuştur (Erdaş, 2015: 327).

83 ***Boğazların*** sınırlarını tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun çevrelemesinden ve İstanbul'un payitaht olmasından dolayı ayrıca önemli bir rol arzetmiştir. Boğazlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel otoriteyi elinde tuttuğu dönemlerde uluslararası sahada herhangi bir sorun doğurmamış, Osmanlı deniz ve kara ticaretini istediği gibi yönlendirebilmiştir. Ancak Boğazlar kıtalar arası bir merkez olduğundan Türklerin Anadolu'yu yurtedinme yolundaki çabalarıyla birlikte ortaya çıkan ve Anadolu'daki Türk varlığının başlangıcından itibaren Hıristiyan-Batı Dünyası'nın gündemine girmiş, kısaca Batı'nın Türklere bakışı ve değerlendirmesi de diyebileceğimiz Doğu Sorunu Doktrini, ***emperyalist devletler*** için uzun vadeli bir hedef olmuştur. Türkler'in yüzlerini Batı'ya dönmek suretiyle ilerledikleri bölgeleri vatan yapma gayretlerinin yanı sıra Hıristiyan dünyasına karşı İslâm dünyasının da hamiliğini üstlenmeleri Hıristiyan-Batı Dünyası için büyük bir sorun olarak görülmüş ve kendi coğrafyalarında Türk yayılmasını önlemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çeşitli gaileler çıkarmaktan geri durmamışlardır (Berber, 2006: 618)

lidir. Nitekim, İtilâf Devletleri, Rusya'ya yardım için Boğazlar'ı ele geçirmek istemişler, ancak Çanakkale Savaşları'nda yenilgiye uğramışlardır. Rusya'da Bolşevik İhtilalı'nın çıkması savaşın süresini, kaderini ve dünya tarihini etkilemiştir. Savaş sırasında 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Başkanı Wilson'un ilkeleri arasında yer alan 12. madde de Boğazlar'ı ilgilendirmekteydi (Kaştan, 2015: 128). Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkınca *Sevr Barış Antlaşması*'nı! imzalamış, fakat söz konusu anlaşma *Meclis-i Mebûsan*'da onaylanmadığı için hiçbir zaman hukuksal bir geçerliliğe kavuşmamıştır. *Sevr Barış Antlaşması*! hükümlerine göre Boğazlar bütün savaş ve ticaret gemilerine açık olacak, her ne kadar kâğıt üzerinde Türk ve Yunan denetiminde olacak gibi gözükse de ayrı bir idaresi, hatta sancağı olacak olup tamamen İngiliz, Fransız ve İtalyan denetiminde olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu eğer Milletler Cemiyeti'ne üye olabilirse Boğazlar Komisyonu'na dâhil olabilecekti (Oran, 2004: 129). Nitekim Türk devlet geleneğinde Boğazlar üzerindeki siyaseti, güç kaybettiği ve sınırlarının artık diğer devletler tarafından hedef haline getirildiği zamandan itibaren değişmiş, zamana ve koşullara göre Boğazlar siyasal hesaplaşmaların yapıldığı platformda inisiyatifi ele geçirmek ya da kaybetmemek adına çok önemli bir koz olarak, Osmanlı diplomatları tarafından ustalıkla kullanılmıştır. Boğazlar adeta surları üç kıtada muhteşem bir coğrafya üzerine yayılan bir kalenin ana giriş kapısı gibidir. Bu gücün kaybının telafisinin mümkün olamayacağını bilen delegeler Lozan'da, Boğazlar'ı dönemin başat güçleri olan Rusya ve İngiltere arasında siyasal denetim ve inisiyatifi ellerinden bırakmamış, aynı zamanda denge unsuruna oldukça dikkat ederek diğer devletlerin siyasal zaaflarını başarıyla kendi lehlerinde kullanmışlardır (Berber, 2006: 627).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Mudanya Mütarekesi ile Lozan Barış Konferansı, Millî Mücadele'nin bir parçası olup, birbirini tamamlayan askersel ve siyasi gelişmelerdir. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile 24 Temmuz 1923'te imza edilen Lozan Antlaşması arasında organik bağ bulunmaktadır. Mudanya Mütarekesi'ndeki bazı hükümler, özellikle de İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri tarafından boşaltılması ya da tahliyesiyle ilgili koşullar, Lozan Konferansı'nı

yakından etkilemiştir. İstanbul ve Boğazların boşaltılması sorunu pek çok çalışmada detay gibi görülüp, önemsenmezken aslında Lozan'da, özellikle de konferansın son günlerinde epey tartışılmıştır. Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri, İstanbul ve Boğazların boşaltılması konusunu Türk tarafı üzerinde baskı oluşturmak için kullanmışlar ve bölgeden çekilmeyi ellerinden geldiğince geciktirmişlerdir. Hatta neredeyse üzerinde en son uzlaşılan konu, İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi olmuştur. Bu bağlamda İtilaf Devletleri Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve bu antlaşmanın TBMM'de onaylanması sonrasında İstanbul ve Boğazlardaki askerlerini çekmişlerdir. Kısacası İstanbul ve Boğazlardaki fiili işgal 2 Ekim 1923 tarihine kadar devam etmiştir (Ertan, 2023: 417).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar* sorununun temelinde Türkiye'nin geçit yolları üzerindeki güvenlik konumu yatmaktadır. Karadeniz-Akdeniz geçit yollarındaki güvenlik konumuyla Türkiye, Boğazlar sorunundan fazlasıyla etkilenmiştir. Fakat bu antlaşma, Türk ulusunun karşı çıkmasıyla yürürlüğe girmedi. *Ulusal Mücadele* sonunda yapılan Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazlar Sorunu yeniden ele alındı (Kaştan, 2015: 129). Bu vesile ile XX. yüzyılla beraber ***Doğu Sorunu***'na bir çözüm olarak üretilen Sevr projesinin, başarıyla tamamlanan *Ulusal Mücadele* hareketiyle uygulama olanağı bulamaması, bu konudaki tüm dikkatlerin Lozan'a çevrilmesine neden oldu. Zira yakın doğu sorunu ile ilgili olarak Lozan'da yapılacak barış görüşmelerinde *Doğu Sorunu*'nun en önemli konusu ve aynı zamanda Adriyatik'ten Himalayalar'a kadar uzanan ve Türk Boğazları'nda düğümlenen *Büyük Oyun*'un sahnelenme merkezi olan Boğazlar Sorunu'nun, burada gündeme gelmemesi düşünülemezdi (Erdaş, 2015: 329). Öte yandan 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nden bu yana Boğazlarla ilgili karar ve uygulamalarda soruna taraf olan ülkelerden en az biri geri plana itilmiş ve üretilen çözüm daha başlangıçta tartışmalı bir hal almıştır. Bu bakımdan Lozan, Boğazlar görüşmelerinde bir ilk olarak eşit taraflar arasında bir müzakere konusu olmuş ve bu durum alınacak kararların geçerliliği ve devamlılığı konusunda neredeyse yüz yıldır görülmeyen bir ümit ışığı yansıtmıştır (Erdaş, 2015: 329).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar* meselesi, Lozan Konferansı'nda en uzun ve münakaşalı geçen konuların başında gelmiştir. Türkiye'nin Rusya'yı konferansta görmek için çaba sarf etmiş olması, aslında yaşanacakları önceden tahmin edebilme becerisi ile ilişkilidir. Boğazlar Türkiye'nin can damarıydı ve İsmet Paşa'nın söyleyecekleri doğrultusunda yapılacak her şey, vatanın özgürlüğü, akıbeti için bilhassa önem arzetmiştir. Nitekim İsmet Paşa, konferansın yürütücüsü konumunda olan Lord Curzon'un 6 Aralık'ta görüşlerini almaya yönelik ısrarcı tutumu karşısında ilk aşamada sessiz kalması yahut ulusal iradeye yönelik genel şeyler söylemesi dikkatli ve denetimli gitmek isteyişinin ifadesidir. Paşa'nın Boğazlar ile ilgili olarak İngiltere'nin ve Rusya'nın düşüncelerini aldıktan sonra konuşmak istemesi bilinçli olarak takip edilmiş bir yoldur (Boy ve Başarır, 2020: 408).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*'la ilgili Lozan'da *üç farklı görüşün* ortaya çıktığı ve birbirleriyle çelişkili üç tezin uzlaştırılması için büyük çabalar sarf edildiği söylenebilir. Boğazlar'ın hem ticaret hem de savaş gemilerine mutlak olarak açılması, bu açıklığın teminatı olarak Boğaz'ın iki tarafının askersizleştirilmesi, uluslararası bir komisyonun bu işi yönetmesi ve denetlemesi esaslarına dayanan İngiliz önerisi, Boğazlarda Türk egemenliğini ve sınırlı bir özgürlük sağlayan Türk önerisi ve Boğazlar'ı savaş gemilerine kapatan ve doğal olarak Karadeniz'i bir Sovyet *mare clousum*'u haline getiren Sovyet önerisidir (Erdaş, 2015: 327). Nihayetinde Lord Curzon'un deyişiyle *tüm dünyayı ilgilendiren* Boğazlar Sorunu 4 Aralık 1922'de Lozan'da görüşülmeye başlandı. Komünist Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Devleti konferansa resmen davet edilmedi. Öncesinde Cenova Konferansı'na davet edilen RSFSC, Türkiye'nin de konferansa davet edilmesini talep etmiş, bu sonuçsuz kalmış ve Boğazlar konusu Lozan'a ertelenmişti. Bu sefer Türkiye Lozan'da *Rus Temsil Heyeti*'nin de olmasını istemiştir[84]. Zaten daha önce de Sovyet Rusya İngiltere'ye defalarca nota göndermişti (Yerasimos, 2000: 335).

84 ***Rus Temsil Heyeti*** en nihayetinde Troçki, Çiçerin ve Radek'ten oluşturulmuş, Boğazlar meselesini görüşmek için Lozan'da hazır bulunmuşlardır (Cengiz, 2019: 182).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*, dikkatlice analiz edildiğinde konferansta sadece *Sovyet Rusya* ile *İngiltere* arasındaki bir mücadelenin konusuymuş gibi geçti[85]. Türk heyeti kendi toprakları üzerindeki Boğazlar konusunda adeta seyirci konumunda kalmıştı. I. Dünya savaşı öncesi ***emperyalist*** emelleri olan *Rusya*, Türk Boğazları'nın askersel gemilere açılmasını savunurken, Rusya'nın güçlenmesinden korkan ve yine ***emperyalist*** emelleri olan İngiltere, Türk Boğazları'nın kapatılmasını savunuyordu. Bolşevik devriminden sonra ise, Sosyalist Sovyet Rusya, Türk Boğazları'nın Türkiye'nin egemenliğinde olmasını ve askersel gemilere kapatılmasını savunurken, İngiltere Boğazlar'ın askersel gemilere de açılmasını savunuyordu (Hür, 2016: 54). Kaldı ki Rusya Temsil Heyeti olaya stratejik yaklaşarak Boğazlar'ın himayesinin tamamen Türk Temsil Heyeti'ne verilmesini istemiştir. Türk-Rus çıkarı ortak ve Batı'ya karşı tamamen bağımsız olmaktı. Zeki ve deneyimli diplomat Curzon da bunun farkındaydı. Öncelikli hedefleri Boğazlar'ı İtilaf güçlerinin denetlenebilmesini sağlamak, Türk-Rus çatışması ve Musul'un kaybedilmesini önlemek idi (Cengiz, 2019: 184). Çiçerin, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve Sevr sonucunda Boğazlar'ın her türlü gemiye açık olduğunu, İngilizler'in bu sayede İstanbul'u işgal ettiklerini belirten Boğazlar'ın daima Türk denetiminde olmasının gerekli olduğunu savunurken; Romanya ve Bulgaristan heyetleri ise Boğazlar'ın sadece Türkiye'nin denetiminde olmasının kendi çıkarlarına aykırı olacağını iddia etmişlerdir (Meray, 1993: 113).

85 ***Boğazlar*** üzerindeki tarihsel İngiliz ve Rus mücadelesi, Konferans esnasında, kendini açık bir şekilde hissettirmiştir. Rusların savunduğu kapalılık ilkesi ve İngilizler'in savunduğu açıklık ilkesi tam olarak kendi çıkarları ile ilişkili bir durumdur. Rusya'nın kapalılık tezinin uygulanması durumunda İngiltere'nin Anadolu'da saf dışı kalacağının bilincinde olan Lord Curzon'un, açıklık ilkesini savunan Çiçerin'in, Rus çıkarları için Türk Boğazlarını savunması üzerine, Çiçerin İsmet Paşa'nın kalpağını giymiş sandım şeklindeki ifadesi, Çiçerin'in Türk Boğazlarını savunmasına bir tepki olarak dile getirilmiştir. Madalyonun diğer tarafından bakıldığında İngiliz Avam Kamarası'ndaki görüşmeler, Curzon'un savunduğu açıklık ilkesinin dayandığı nedenleri su yüzüne çıkarmıştır. Nedenlerden biri Rusya'nın Boğazlarda etkili olmasının istenmeyişi ve denetimin İngiltere tarafından sağlanması isteğidir. Ayrıca İngiliz Kamarası'nda konuşan Captain Wedgwood Benn'in ifadeleri, İngiltere'nin Boğazlar meselesi ile ilgili tavırlarının Osmanlıya olan kinlerinden ve Boğazlar çevresini Türklerden ayırarak özgür bir bölge haline getirmek istemelerinden kaynaklı olduğunu göstermiştir (Boy ve Başarırı, 2020: 408).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*'a dair Konferansta ***İngiltere***'nin teklifi geçiş serbestliği ile askerlikten tecrit ve denetim şeklinde; Sovyet Rusya'nın Boğazlar'ın denetiminin tamamen Türkiye'de olması şeklinde; Türkiye'nin ise askerlikten tecrit ve denetim ile birlikte İstanbul'un ve denizlerin denetiminin tamamen sağlanması şeklinde idi. Lord Curzon, Sovyetler'in asıl hedefinin Boğazlar bahanesiyle Türkiye üzerinde egemenlik kurmak olduğunu, Boğazlar'ın ticaret gemilerinin savaşta ve barışta açık olması gerektiğini, barış zamanında savaş gemilerinin kalış sürelerinin kısıtlanması koşulu ile geçebilmesini, savaşta Türkiye tarafsızsa geçiş serbest-tarafsa tarafsız gemilere geçişin serbest olmasını, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın askerden tamamen arındırılması gerektiğini ve tüm bu kuralları uygulayacak ve denetleyecek Askersel Komisyon'un kurulmasının koşul olduğunu belirtmiştir. Fransız ve İtalyan Heyetleri'nin yanı sıra ABD Heyeti de İngiliz tezini desteklemiştir. ABD Temsilcisi Richard Child, Boğazlar'ın Türkiye'nin toprağı olduğunu, ama uluslararası bir bölge olması nedeniyle bütün ülkelerin ortak çıkarı olmasından dolayı sadece Türk egemenliğinden bahsedilemeyeceğini iddia etmiştir (Cengiz, 2019: 188).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*'ın ticaret gemilerine tam açıklığı serbestisi *katılımcılar* tarafından kabul edildikten sonra, Boğazlar bölgesinin askersizleştirilmesi, bu gerçekleşecek ise Türkiye'nin güvenlik endişesini giderecek garantilerin ne olacağı, kurulacak olan Boğazlar Komisyonu'nun görev ve sorumluluk alanlarının ne olacağı zemininde yapılan tartışmalar Lozan görüşmelerine damga vurmuştur (Erdaş, 2015: 328). İsmet Paşa, 8 Aralık'ta Türk Temsil Heyeti'nin nihai görüşlerini açıklamıştır. Buna göre savaş ve barışta tam bir serbestlik olmalı, fakat İstanbul'un Boğazlar'la birlikte Marmara Denizi'nin güvenliği muhakkak garanti edilmelidir. Türkiye her zaman ki gibi Batı'ya karşı Sovyet-Sovyet'e karşı Batı hamlesini uygulamıştır (Karacan, 2012: 152).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*

İngiltere için en az Musul kadar önemli idi[86]. Lozan'da barış görüşmeleri olumsuz sonuçlanırsa başlayacak bir savaşta Sovyet Rusya, İsmet Paşa'ya teminat vermiyor, her ne kadar Rus tezi Türkiye'nin daha yanında gibi gözükse de Türk Devleti, Sovyetler Birliği'ne çok güvenmediğini sergiliyordu. Boğazlar üzerinde Rus projesinin uygulanması durumunda Türkiye, Karadeniz ve Boğazlar 'da güçlü bir Rus donanması ile karşı karşıya kalarak bu donanmayı Batılı bir güçle dengeleme olanağından mahrum kalacaktı. Nitekim 1 Şubat 1922 tarihli son oturumda sadece Türkiye değil, aynı durumdan rahatsız olan Bulgaristan ve Romanya da İngiliz tezine yakın düşünceler beyan etmişlerdir (Cengiz, 2019: 193). İsmet Paşa'nın bu açıklamasından sonra Boğazlar Komisyonu sonuca ulaşmak için çalışmaya devam etmiştir. İngiltere Boğazlar'ın serbestlik ilkesi gereğince açılmasını isterken, Sovyet Rusya Boğazlar'ın tamamen Türk egemenliğinde olmasını istemiş, Türkiye ise birkaç ufak değişikliklerle anlaşmaya varabileceğini açıklamıştır[87]. Komisyon,

86 ***Türk Boğazları*** ve onlarla ilgili diplomasi bahsinde, ilgili oyuncular arasında İngiltere'yi en birinci sırada saymak gerekir. Bilindiği gibi İngilizler'in Türk Boğazları'na yönelik politikaları, bütün XIX. yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüş, İngiltere'nin siyasal ve askerî çıkarlarının korunmasında stratejik bir öneme sahip olmuş ve bu ülkenin dış politikasını belirleyen en temel noktalardan birini oluşturmuştur. Bu politika, onu yönlendiren ana ilkeleri itibari ile farklı bir yapı arz etmiş ve İngiltere açısından Mart 1915'te, Ruslarla yapılan ve savaş sonunda, İstanbul ve Boğazların yönetiminde Rusya lehinde değişikliklere gidileceğini vaat eden bir anlaşma ile son bulmuştur. Bu, bütün XIX. yüzyıl boyunca devam eden bir arayışın, mevcut koşullar çerçevesinde, İngiliz çıkarlarına en uygun bir biçimde sonuçlanması anlamını taşımıştır. Ancak İngilizler açısından olumlu gibi görünen bu sonuç, 1917 yılında Rusya'da yönetime gelen Bolşevikler'in, savaş öncesinde yapılan bütün gizli anlaşmalarla birlikte, Mart 1915 anlaşmasını da reddetmesi ile birlikte tamamıyla değişmiştir. Bu gelişme ve devamında birbirini izleyen olaylar dizisi, Boğazlar Sorununu bir kez daha gündeme getirmiş ve mesele ancak 1923'de imzalanan, Lozan'da bir çözüme ulaşabilmiştir (Yurdusev, 2007: 162).

87 İngilizler için stratejik öneme sahip Çanakkale'de, Mudanya Mütarekesi'ne ve devam eden Lozan görüşmelerine rağmen halk ve yerel yönetim üzerinde bir takım baskı içeren faaliyetlerde bulunmuşlardır. Lozan görüşmelerinin gerginliklerle ve kesintilerle devam ettiği bu dönemde İngiliz askerlerinin Çanakkale'deki askersel baskısının amacı şüphesiz Lozan görüşmelerinde ellerini güçlü tutmak ve hazmetmekte zorlandıkları Türk başarısını etkisiz hale getirmektir. ***Mîsâk-ı Millî***'yi gerçekleştirmek isteyen Türkler'e karşı, barış masasında ellerini güçlü tutmak isteyen İngilizler özellikle Boğazlar, Musul, adli, mali, siyasal kapitülasyonlar gibi birçok konuda İngiliz çıkarlarına uygun bir antlaşma yapmak için çabalamışlardır. Bu nedenle Çanakkale'deki taciz ve baskıyı Lozan görüşmelerindeki gerginliklerle birlikte ele almak gerekir. Nitekim belgelerden görüldüğü kadarıyla görüşmelerin gerginleştiği günlerde Çanakkale'deki İngiliz baskısı artmıştır.

İsmet Paşa'nın talebi doğrultusunda Boğazlar'daki sınırlı da olsa olacak tahkimattan vazgeçmiştir (Budak, 2002: 333). Türkiye çok arzuladığı ve şiddetle gereksinim duyduğu barışı sağlamak adına, kendisine verilen garantiler ve Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik alanında etkin bir rol oynayacağı umuduyla egemenlik haklarıyla çelişkili bazı uygulamaları kabul etmiştir (Erdaş, 2015: 328).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*, Lozan Barış Antlaşması'na göre genel ilke doğrultusunda bütün gemilere açıktır. Barışta hiçbir ayrım yapmaksızın bütün ticaret gemileri Boğazlar'dan geçebilir. Savaş durumundaysa, Türkiye savaştaysa tarafsız gemiler ve yabancı uçak gemileri Türkiye'ye yardım etmemek koşuluyla Boğazlar'dan geçebilirler. Türkiye savaşan değilse bayrak ayrımı olmaksızın bütün gemiler Boğazlar'dan geçebilirler; ama tonaj sınırlaması vardır. Bu tonaj ayrımına göre, Karadeniz'de en büyük deniz gücüne sahip devletten daha büyük deniz gücüne sahip devletlerin gemileri hiçbir koşulda Boğazlar'dan geçemezler. Devletler azami 10.000 ton ağırlığına sahip, azami 3 savaş gemisini Boğazlar'dan geçirebilirler. Denizaltının bayrağı eğer Türkiye ile barış halindeyse sadece deniz yüzeyinden geçebilir, savaş halindeyse geçemez. Türkiye savaşan devletse tarafsız ülke gemileri düşmana yardım etmemek koşuluyla Boğazlar'dan geçebilirler. Boğazlar Ko-

---

Bu sürede İngilizler bulundukları binalara zarar vermişler, tel örgü çekerek halkın tarlalarına gitmesine veya posta işlerine engel olmuşlar, tel örgülerden geçenleri tutuklamışlar, Türk yurttaşı suç işleyen azınlıkların yargılanmalarına karışmışlar, gizlice azınlıklardan asker toplamışlar, Yunan esirlere yardım etmişler, halkın hayvanlarını bile öldürerek geçim kaynaklarına zarar vermişlerdir. İngilizce pasaport/belge taşınması veya belgelerinin İngilizler tarafından damgalattırılmasının zorunlu tutulması, tacizlerin en dikkat çekici olanıdır. Bu tür şeyler ancak egemen bir devletin kendi topraklarında yapabileceği ya da tam tersine sömürgeci bir devletin sömürgeci bir zihniyetle işgal ettikleri topraklarda yapabileceği uygulamalardır. Bu baskılar Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramak üzere olduğu ve kesildiği dönemlerde artmıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar bu gibi uygulamalarla bölge halkı ile sivil ve askersel görevlileri taciz etmeye devam etmişlerdir. Bu faaliyetleri sebebiyle İngilizler'in müttefikleri bile İngilizler'in Boğazlar'dan çekileceği konusunda şüphe duymuşlardır. Bununla birlikte Türk Hükümeti bir yandan diplomatik mücadeleyi Lozan'da yürütürken, bir yandan da Çanakkale'deki İngiliz baskısına karşı gereken askersel ve diplomatik önlemleri almaya çalışmışlardır. Türk halkının İngilizler hakkındaki belgelere yansıyan şikâyetlerini TBMM askersel ve sivil görevlileri dikkatle takip etmiş, halkın haklarını savunmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte tüm bu baskı ve tacizler ancak Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve işgalcilerin askersel birliklerinin tamamen gitmesiyle sona ermiştir (Yanardağ, 2018: 79).

misyonu'nun oluşturulması (*Komisyonun başkanı Türk olacaktır*) ve bölgenin silahtan arındırılması Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olmasına rağmen kabul ediliyordu. Her ne kadar Türkiye İstanbul'da 12.000 kişilik bir askersel güç bulundurabilecek olsa da Boğazlar'ın iki yakasının 15 km boyunca askerden arındırılması da Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırıydı. Boğazlar'a dair Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olan bütün ilkeler Montrö'de değişecektir (Doğru, 2013: 150-151).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar*, bölge ülkelerin dünya denizleri ile irtibatını sağlayan *Tek Deniz Yolu* olması nedeniyle stratejik ve ekonomisel değere sahiptir. Bununla birlikte Karadeniz devletlerinin deniz yoluyla çıkış kapısının Boğazlar oluşu, bu bölgeyi denetlemek isteyen tüm siyasal güçlerin de nazarlarını bu bölgeye çevirmektedir. Boğazlar'ın sahip olduğu güvenlik ve siyasal boyutuyla da tarih boyunca stratejik değerini ve jeopolitik önemini daima korumuştur. Karadeniz'e sahildar olan tüm devletler için Boğazlar'ın güvenli oluşu ayrı bir önem arz etmektdir (Berber, 2006: 625). Lozan Konferansı boyunca İtilaf Devletleri temsilcileri Türk Devleti'ni fiilen zafer kazanmış, kendileriyle hukuken eşit bir taraf olarak değil, I. Dünya savaşını kaybeden mağlup taraf olarak görmekte ısrar etmişler, bu düşünce tarzı etrafında görüşmelere katılmışlar, bu da antlaşmanın imzalanmasını zorlaştırmış ve süresini uzatmıştır. Bu durum Lozan'da Türk tarafının istemediği bazı durumları kabullenmesine yol açmıştır. Bunların başında Boğazlar konusu gelmektedir. Boğazlar konusunda İngiliz tezi kabul edilmesine rağmen, İngiliz parlamentosunda üzerinde en çok tartışılan konulardan birini teşkil etmiştir (Şentürk, 2018: 65). Varlığını ve bağımsızlığını resmen tanıtarak içeride çağdaşlaşma çabalarına girişmek için antlaşmanın bir an önce imzalanması arzusunda olan Türkiye, görüşmelerin çıkmaza girmemesi için Boğazlar rejimi konusunda direnç göstermekten vazgeçmiştir. Boğazlar rejimi Türkiye açısından pek olumlu hükümler içermemekle birlikte Türkiye, 1924'ten itibaren bu sonucu tamamen lehine döndürme yollarını aramaya başlamıştır. Çünkü Lozan Barış Antlaşması sadece Boğazlar rejimi ile ilgili değil, Musul, Adalar, Kıbrıs, Hatay gibi sorunların ileride halledilebilmesi

ve Türkiye lehine çözüme kavuşturulabilmesi için Türk Devleti'ne inisiyatif ve hak tanıyan bir antlaşmadır (Şentürk, 2018: 65).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas konularından birisi olan *Boğazlar* sorunu, Lozan'daki en uzun tartışmaların konusu olmuştur. Boğazlar stratejik bir konuma sahip olmaları yüzünden tarih boyunca güncelliğini koruyan bir sorundur. Lozan Konferansı'nda da Ege Adaları ve Boğazlar Sorunu TBMM Hükümeti'nin ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları ve egemenlik hakkı doğrultusunda amaçlandığı ölçüde çözüme kavuşturulamamıştır. Ancak o günün ve ülkenin koşullarına göre büyük bir diplomasi mücadelesi verilerek ülke çıkarlarına en yakın koşullarda bir anlaşma sağlanmıştır. Lozan'da, Boğazlar Sorunu'nda uzlaşmaya varılması konferansın devamı ve anlaşmanın sağlanmasında önemli bir merhaleyi oluşturmuştur. Böylece yeni kurulan TBMM Hükümeti'nin siyasal olarak tanınması, barış dış siyasetinin oluşturulması, ülkenin mamur hale getirilmesi, çağdaş devletler seviyesine ulaşmak için devrimlerin gerçekleşmesi sağlanmıştır (Kaştan, 2015: 130).

Gazi Mustafa Kemal Paşa Nutku'nda Lozan'ı sulh masasında bahse mevzu olan sorunlar üç dört senelik yeni bir devreye münhasır kalmayan asırlık hesapların görüldüğü bir hesaplaşma olarak değerlendirmiştir. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar mülevves hesapların içinden çıkmanın elbette o kadar basit ve kolay olamayacağını gayet iyi bilen *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, Boğazlar konusunda ***Mîsâk-ı Millî*** prensiplerinden asla taviz verilmemesi lehinde bir tutum sergilemiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasında *Boğazlar Sorunu* üzerine taraftarların ittifak etmesinin önemi büyüktür. Türk Temsil Heyeti'nin ise barışın imzalanmasının ne kadar zaruri ve önemli olduğunun bilinciyle hareket ettikleri aşikardır. Lozan görüşmeleri esnasında tarafları antlaşmaya ikna eden iki başlıktan birisi Boğazlar, diğeri ise Musul sorunu olduğundan, bu iki sorun antlaşmanın imzalanmasından sonra da Türk dış politikasının gündeminden düşmemiş, tam tersine önem kazanmıştır (Berber, 2006: 627). Daha sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti Avrupa'da ortaya çıkan sorunlardan yaralanmayı bilerek, Lozan'da Boğazlar'ın egemenliği konusunda eksik kalan haklarını 1936 yılında imzalanan ***Montrö Boğazlar Sözleşmesi*** ile kazanmış, Boğazlar Sorunu'nu kesin bir çözüme kavuşturmuştur (Kaştan, 2015: 130).

2.4.3 Kapitülasyonlar Sorunu

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en önemli gündem maddelerinden birisi kuşkusuz *kapitilasyonlar*[88] konusu olup, adeta tam bağımsızlık ilkesinin simgesi haline gelmiştir. Kapitülasyon, Avrupalı devletlerin başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Mısır, Çin gibi bazı devletler üzerinde kullandıkları ve bu devletlerin egemenlik haklarını büyük ölçüde felce uğratan bir imtiyazlar rejimidir. Kapitülasyonlar ilk olarak ticaretsel amaçlarla verilmişlerdir. Devletler arasında ticaret arttıkça ve geliştikçe, ticaretin gittiği ülkelerde görevlendirilen *Konsol* adlı kişiler, bulundukları ülkede yaşayan kendi yurttaşları üzerinde icraî yetkilere sahip olmaya başlamışlardır. Bunun, büyük ölçüde uluslararası ilişkilerden kaynaklanan bir gereksinim olarak değerlendirilebilmesi mümkündür. Ancak daha sonraki devirlerde kapitülasyonların amacının değiştiği ve ***emperyalistlerin*** elinde bir sömürü aracı haline geldiği görülmektedir (Pamir, 2002: 114).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en önemli gündem maddelerinden birisi kuşkusuz *kapitilasyonlar* konusu olup, adeta tam bağımsızlık ilkesinin simgesi haline gelmiştir. Çünkü *kapitülasyonlar*[89] Osmanlı

---

88 ***Kapitülasyonlar*** Osmanlı İmparatorluğu da uluslararası ilişkilerde önemli bir araç olarak kullanmıştır. Güçlü olduğu dönemlerde değişik ülkelere tek taraflı olarak bağışlanan bu ticaretsel ayrıcalıklar, mali ve ekonomisel nedenlerin yanında, siyasal yönü de ağır basan dostluklar kazanılmasında etkili olmuştur. Ancak diğer taraftan kapitülasyonlar, doğu ticaret yollarının yön değiştirmesi ve Avrupalılar'ın verilen imtiyazlarla pazar egemenliklerini artırmaları sonucu, Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan temel etmenlerden biri olmuştur. Bu minvalde Fransa'ya verilen kapitülasyonlar ön plana çıkmakla birlikte, İngilizler'le yapılan ticaret anlaşması da bu alanda oldukça önemlidir (Acartürk ve Kılıç, 2011: 1). Kapitülasyonlar Osmanlı kaynaklarında ***Akitname*** olarak kayıtlara geçmiştir. En kapsamlısı ise 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlarla yapılmıştır. Bu anlaşmanın gerçekleşmesinde o dönem Avrupa'sında yaşanan siyasal çekişmelerin önemli etkisi olmuştur. Bu anlaşmayla her iki ülke yurttaşlarına karşılıklı ticaretsel, toplumsal ve hukuksal ayrıcalıklar tanınıyordu. Bu suretle, Osmanlı ve Fransız topraklarında karşılıklı olarak ticaret, ikamet ve taşımacılık serbestliği getirilmiş, Fransız tüccarlara 10 yıl vergiden muafiyet sağlanmıştır. Daha sonra II. Selim zamanında bu kapitülasyon sözleşmesi yenilenerek, önceki hükümlere ek olarak yeni tavizler verilmiştir. Sözleşmedeki bu yenilik ile, bütün yabancı gemilerin Fransız bayrağı çekmesi koşuluyla Osmanlı karasularında dolaşmasına ve ticaret yapmasına olanak sağlanmıştır. Ayrıca Fransız tüccarlara koşulsuz ve süresiz vergi bağışıklığı tanınmıştır (Yücel, 2017: 38).

89 ***Kapitülasyonlarla*** nitekim yabancılara verilen ayrıcalıklar giderek öylesine art-

İmparatorluğu'nda ülke içindeki mal kıtlığını önlemek amacıyla ithalatı artırmak ve siyasal anlamda müttefikler kazanmak amacıyla verilmiş olmakla birlikte, Avrupa'da *Hızlı Sanayileşme Süreci* ile birlikte İmparatorluğun ekonomisel olarak geri kalmasının başlıca nedeni haline gelmiştir. Ulusal ekonomi politikalarını uygulamaya başlayan İttihat ve Terakki yönetiminin I. Dünya Savaşı öncesinde kapitülasyonları kaldırmak, bu alanda en önemli amaçlarından biri olmuş; savaşın başlaması ile birlikte de kapitülasyonlar kaldırılmıştır (Kayam, 2015: 349). Savaşın sona ermesini takiben Müttefik devletler, savaştan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'na kapitülasyonları yeniden kabul ettirmişlerdir. *Ulusal Kurtuluş Savaşı* sonrası toplanan Lozan Konferansı'nın en önemli gündem maddesi de kapitülasyonlar olmuştur. Ankara Hükümeti, Osmanlı'yı ekonomisel olarak çökerten ve bir yarı sömürge imparatorluk haline getiren kapitülasyonlar konusunda Lozan'da taviz vermez bir tavır almış ve imzalanan Lozan Barış Sözleşmesi'nde kapitülasyonların kaldırılması, tek bir madde ile kabul edilmiştir (Kayam, 2015: 349). Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazları, Lozan Barış Konferansı'nda taraflar arasındaki önemini son güne kadar kaybetmemiş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konferansta, tartışmaların daha çok toprak sorunları, *kapitülasyonlar* ve *azınlıklar* üzerinde yoğunlaşmış olduğu bilinmektedir. Ancak *imtiyazların* söz konusu sorunlara nazaran arka planda kalması, *konferans*ın[90] seyrini etkilemesine engel olmamıştır (Esirgen, 2012: 112).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın en hassas hatta yaşamsal konulardan birisi

---

mıştı ki, İmparatorluk içerisinde ticaret ve seyahat serbestliği tanınmasının yanı sıra, kendi mahkemelerini kurarak ticaretsel anlaşmazlıklarına burada çözüm aranması hükümleri dahi yer almıştır. Bu imtiyazlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini yok saymak anlamına geliyordu. Yanı sıra bir devlet örgütünün kendi limanları arasında yapılan ticaretsel denizciliğin ifadesi olan Kabotaj hakkının yabancılara bırakılması da Türk gemicilerini zor duruma düşürmüştür. Yabancı tüccarların ödeyecekleri gümrük vergileri de yerli tüccarlara göre asgari düzeyde tutularak yerli girişimcilerin ticaretsel faaliyetleri daraltılmıştır (Yücel, 2017: 39).

90 ***Konferansın*** kapitülasyonlar toplantısı heyecanlı geçmekteydi. Müttefikler yaşanan *Ulusal Mücade*'leden sonra yeni bir anlayışla yeni bir devletin ortaya çıktığını kabul etmek istememekte ve eski alışkanlık ve düşüncelerini sürdürmek için gayret sarf etmekteydi. Müttefikler birçok konuda olduğu gibi Balkan ülkelerini de beraberlerinde harekete zorlayarak onları yardımcı kıta/birlik gibi kullanmaktaydı (Tuğluoğlu, 2013: 299).

kuşkusuz *kapitilasyonlar* konusu olup, adeta tam bağımsızlık ilkesinin simgesi haline gelmiştir. Bu bağlamda kapitülasyonları devam ettirmek üzerine kurulu taktiğin çürütülerek bu ayrıcalıkların kayıtsız koşulsuz kaldırılmasını sağlayan Lozan Antlaşması ile Türk toplumunun içine düştüğü maddi ve manevi yarı sömürge statüsü sona ermiş ve Türk ulusu başta siyasal olmak üzere ekonomisel, finansal, askersel ve kültürel bağımsızlığını diğer devlet örgütlerine de kabul ettirmiştir (Şentürk, 2018: 65). Öte yandan Türkiye, yabancıların Türkiye'de çalışmasını kapitülasyonların bir uzantısı olarak görmüştür. Bu uygulamanın devamının ülkenin bağımsızlığına aykırı olduğu görüşündedir. Bu çerçevede bazı mesleklerin Türk yurttaşlarına hasredilmesi Lozan'daki kazanımlardan biri olmuştur. Hangi mesleklerin Türkler'ce yapılabileceğinin ölçüsü de diğer ülkelerin kendi yurttaşları için saklı tuttuğu meslekler olarak belirlenmiştir (*bu düzenlemelerin arkasında başlıca şu gerekçeler bulunmaktadır: Bunun devletin temel kaynaklarından biri olması, bütün devletlerin bazı meslekleri uyrukları için saklı tutmaları, bazı mesleklerin yoksul sınıfların geçimi için gerekli olması ve diğer ekonomisel nedenler, müttefik devletlerin karşılıklılık ilkesini benimsemesini sağlama ve ülkenin bilimsel kalkınmasının desteklenmesi*). Yabancıların bazı mesleklerden tasfiyesi sonucunda bu bireyler işlerini kaybetmiş ve Türkiye'yi terk etmek durumunda kalmışlardır (Kayam, 2015: 365).

- **Borçlar**

Borçlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminin en önemli sorunlarından birisini oluşturmuştur. Nitekim İmparatorluğun mali durumu, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların birbirini takip etmesi ve askersel masrafların giderek büyümesi sonucu ciddi şekilde bozulmuş, yeni ek gelir bulma arayışlarının da yetersiz kalması sonucu finansal sorunlar giderek ağırlaşmıştır (Yücel, 2017: 45). Aslında XVI. yüzyıldan itibaren yaşanan gelir gider dengesizliği ve bunun sonucu olarak kronikleşen mali sorunların köklü çözümlere kavuşturulamaması Osmanlı devlet örgütü yönetimini her zaman zora sokmaktaydı. Toprak kayıplarının önlenmesi için bütçe harcamalarının neredeyse yüzde ellisinin askersel alanlara yapılma zorunluluğu duyulmuştu. Etkin bir vergi

toplama sisteminden mahrum olan devlet örgütü gelirlerinin, giderlerini karşılayamamasından doğan bütçe açıklarının, faizle borç para bularak dengelenmesi yoluna gidilmesi zorunda kalınmıştı (Yücel, 2017: 45).

Borçlanmada Osmanlı İmparatorluğu bununla birlikte sıkıntılar yaşamaya başlamış, 1870'li yılların ortasında dünya genelinde yaşanan finansal krizin de etkisiyle yeni kaynak bulamaz ve borçlarını ödeyemez duruma düşmüştü (Yücel, 2017: 47). Nihayet 1881 yılı Aralık ayında Osmanlı, borç tahvillerinin yabancı temsilcileriyle bir anlaşma yaparak yeni bir ödeme planı hazırlandı ve dış borçlardan belirli oranlarda indirim öngörüldü. Karşılığında da Genel Borçlar İdaresi (*Düyun-u Umumiye*) adıyla yabancıların yönetiminde bir kurum oluşturuluyor, Devletin önemli vergi gelirlerinin bir kısmının toplanması bu kuruluşa bırakılıyordu. Bu suretle dış borç alacaklılarına ödemelerde bir güvence getirilmiş oluyor, vergi kaynakları üzerinde sıkı bir denetim sistemi kurularak vergi gelirlerinin bir bölümü doğrudan yabancı alacaklılara aktarılma olanağı sağlanıyordu (Yücel, 2017: 48).

Borçlanma konusunda ne var ki, devlet örgütünün vergi kaynaklarının önemli bir bölümüne el koyan ve devlet içinde devlet gibi faaliyet gösteren *Düyun-u Umumiye İdaresi*, *Baltalimanı Ticaret Anlaşması* gibi anlaşmalarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu, Avrupa Devletleri'nin yarı sömürgesi haline getirmiş ve ***emperyalist*** çıkarların en etkin baskı araçlarından birini teşkil etmiştir. Devleti, XX. yüzyıla siyasal ve ekonomisel bağımlılık altında sokan yüksek rakamlardaki dış borçlanmanın ana nedeni, bütçe açıklarının finanse edilmeye çalışılmasıydı (Yücel, 2017: 48).

Borçlar Lozan'da müzakere masasında uzun tartışmalara vesile olmuştur. Ama nihayetinde imzalandığı anda *Sevr Barış Antlaşması*! hükümlerini ortadan kaldıran Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuksal, ekonomisel ve finansal açılardan temelleri atılmış ve sınırları belirlenmiş oldu. Yeni Türk devlet örgütü, Osmanlı borçlarının düzenlenmesini ve tasfiyesini de gerçekleştirmek üzere Lozan Görüşmeleri'nde konuyu ayrı bir oturum olarak tartıştı. 1928'e kadar süren görüşmeler nihayet Paris'te bir antlaşmayla karara bağlanmış ve Türkiye yeni kurulan 16 devlet arasında en fazla borç yükünü üstlenen devlet örgütü olarak başı çekmiştir. Osmanlı'yı ekonomisel olarak ortadan kaldırmak isteyen

emperyalist devletlerin çabaları Lozan'da da devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın yorgunluğuna rağmen kazanılan zafer ve kurtuluş mücadelesi, tam bağımsızlık ilkesiyle Lozan Görüşmeleri'nin temel düşüncesini oluşturuyordu. O nedenle ne pahasına olursa olsun tam bağımsızlık sağlanacaktı (Aşcı, 2016: 1649).

Borçlar konusu rakamlar incelendiğinde bir başarısızlık gibi yorumlansa da savaşın sonlanabilmesi için önemliydi. Karar alıcılar muhtemelen kâr-zarar analizi yapıp önerilen taksimi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Antlaşma maddeleri üzerinde mutabakatın sağlanamaması ve savaşın devamlılığı halinde verilebilecek kayıplar hesap edildiğinde, borçların adil olmayan şekliyle taksimini onaylamak muhtemelen mecbur kalınmış bir durumun yansımasıdır (Aşcı, 2016: 1656-1657).

Borçlar, genel olarak incelendiğinde, Osmanlı'dan devralındıktan sonra Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması için 1954 yılına kadar bir kambur olarak ülke ekonomisinin sırtında yük olmuştur. O nedenle Cumhuriyet'in ilanını takiben ilk 10 senede yapılanlar düşünülecek olursa koşulların ne kadar zor olduğunu bir kez daha anlayabilmiş oluruz. Şu an itibarıyla geçmişi yermek ya da yüceltmek oldukça kolaydır. Ancak hiçbir koşul altında değişmeyecek olan matematiksel veriler ile tarihe bakarsak dönemin koşullarının ne derece zorlayıcı olduğunu ve tam bağımsızlık isteyen bir ülkenin bağımsızlığını ekonomisel anlamda da kazanabilmek için ne kadar mücadele ettiğini gözlemleyebiliriz (Aşcı, 2016: 1657).

2.4.4 Azınlıklar Konusu

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nda *azınlıklar* konusu bir diğer ele alınan maddelerden birisidir. Bu bağlamda *azınlıklar* konusu da konferansın önemli bir başlığını oluşturmuştur[91]. Lozan Barış Antlaşması'nın 37-45. Madde-

91 ***Azınlık*** tanımıyla ilgili Türk Temsil Heyetine, bununla birlikte, TBMM tarafından verilen kısa talimatnâmede bir hüküm yer almamaktaydı. Rumlar için mübadele esası, kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması ve *Ermeni Yurdu* taleplerinin asla kabul edilmemesi heyetin taviz vermeyeceği hususlardı. Bu hususlar da doğrudan azınlık sorunuyla bağlantılıydı. Ayrıca Türk heyetinin en çok üzerinde durduğu ilke *eşitlik* olacaktı. Azınlıkların korunması iddiası ile Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi Türkiye'nin iç işlerine müdahale edilmesine neden olabilecek herhangi bir ayrıcalık kabul edilmeyecekti. İsmet Paşa, konferansın açılışı sonrası yaptığı ilk konuşmalarda, Türkiye'nin azınlıklar konusundaki hassasiyetini vurgulamış, Müslüman azınlık tanı-

lerinde, dönemin en önemli sorunlarından olan azınlıklar konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış azınlıklarının (*Batı Trakya Türkleri*) statüleri saptanmıştır (Köktaş ve Büyüktaş, 2016: 9). Bu önemli antlaşmanın *Kesim III, Azınlıkların Korunması* başlığını taşıyan bölüm dönemin en önemli sorunlarından biri olan azınlıklar konusuna çözüm getirmiş ve Türkiye'nin iç azınlığının ve Yunanistan'da var olan dış azınlıkların statülerini belirlemiştir. Lozan Barış Antlaşması'na göre; Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde sadece gayrimüslimleri *azınlık*[92] olarak kabul etmekte ve onlara birtakım haklar vermektedir (Köktaş ve Büyüktaş, 2016: 2).

---

mayacaklarını, gayrimüslimlerle ilgili olarak da Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşananlara benzer müdahaleleri kabul etmeyeceklerini belirtmişti. Buna rağmen, başta İngilizler olmak üzere müttefikler Türkiye'de etnik azınlıkların da kabulü gerektiğini ifade ederek anadil ve sosyolojik farklılıkların dikkate alınmasıyla Müslümanlar arasında da azınlık toplumlarının tanınmasını talep etmişlerdi. Türk heyeti, uzun tartışmalar süresince kendi azınlık tanımından taviz vermemiş, İsmet Paşa yaptığı kesin bir açıklamada, Batılıların kendi etnik düzenlerine göre belirledikleri azınlık tanımını, toplumsal gelişimi Batılılardan farklı olan Türkiye'nin uygulamak zorunda olmadığını vurgulamıştı. İsmet Paşa'ya göre, Türkiye'deki millet anlayışı eskiden beri din esaslı olduğu için, bugün bunun aksine azınlıklar tanımlamak Türkiye için sadece ayrışma anlamına gelecekti. Neticede Türkiye'nin tanımı kabul edilmiş ve sadece gayrimüslimler azınlık statüsüne sahip olmuşlardı. Antlaşmanın 37. -45. maddeleri azınlıkların hak ve sorumluluklarını belirlemekteydi (Güllü, 2023: 13).

92 ***Azınlık*** kavramı tarihsel süreç içinde gelişmiştir. Hukuksal bakımdan mutlaka vatandaş *(çünkü, vatandaş olmayan yabancı'dır ve bu da bambaşka bir hukuksal statü oluşturur)* olması gereken azınlıkların statüsü, ya ulusal yasalarla *(ömegin, Norveç'te Sami azınlığın durumu)* ya da uluslararası antlaşmalarla *(Türkiye)* saptanır. Bu saptama da bizi *uluslararası azınlık hakları* kavramına götürüyor. Uluslararası alanda azınlık haklarının ortaya çıkışı, Reform hareketiyle birlikte XVI. yüzyılda *dinsel azınlıklar* kavramının doğuşu üzerinedir. Din Savaşları sonunda taraflar, dinsel azınlıkların ortadan kaldırılmasının olanaksız olduğunu gördüler ve bu insanları kendi çıkardıkları belgelerle koruma altına aldılar. Bunların ilki, Katolik Fransa'nın çıkardığı *Nantes Fermanı*'dır *(1598).* 1606'da Viyana'da Macaristan Kralı ile Transilvanya Prensi arasında yapılan antlaşmayla uluslararası alana giren bu koruma, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yaygın biçimde uygulandı. İlk önceleri, korumayı üstlenen tek büyük devletti. 1615 antlaşmasının 7. maddesiyle Avusturya, İmparatorluk'taki Katoliklerin dinsel özgürlüğünü ve kiliseler kurabilmesini sağlayarak kapıyı açtı. Üstelik, bu koruma yalnız Osmanlı vatandaşlarına değil, *hangi ülkenin uyruğu olursa olsun* biçiminde sağlanmıştı. Bunun nedeni de, doğal olarak, o dönemin tutunum (*cohesion*) ideolojisinin din olması, *ulusal devlet* ve yurttaşlık kavramlarının henüz önem taşımamasıydı. XIX. yüzyılda koruma kolektifleşti, yani *Büyük Devletler* tarafından ortaklaşa üstlenildi. Kırım Savaşı ardından yapılan Paris Antlaşması *(1856)*, zımnen de olsa, İmparatorluk'taki Hristiyan azınlıkların korunmasını Avrupa Uyumu'na (*Concert de l'Europe*) bırakıyordu. Bunun arkasından, uluslararası koruma, 1920'de çalışmaya başlayan Milletler Cemiyeti tarafından üstlenildi ki, konumuz olan Lozan Barış Antlaşması azınlık koruma hükümleri işte o dönemin ürünüdür (Oran, 1994: 284-285).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nda *azınlıklar* konusu bir diğer ele alınan maddelerden birisidir. *Azınlıkların* hakları Lozan Barış Antlaşması'nın *Ekalliyetlerin Himayesi* başlığını taşıyan 37-45. maddelerinde düzenlenmiş; dinsel serbestlik, kanun önünde eşitlik, kamu hizmetlerine giriş serbestliği, kendi dillerini serbestçe kullanabilme, masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere her türlü hayır, din ve toplumsal kurumlar ile okul gibi eğitim kurumları tesis ve idare edebilme, yoğun olarak yaşadığı şehir ve kazalarda çocuklarına ilkokullarda kendi dilleriyle eğitim verebilme, aile hukuku veya *ahkâm-ı şahsiye* konusunda örf ve adetlerine göre muamele görme, dinsel hükümlerine ya da ayinlerine aykırı muameleye tâbi tutulmama, Türkiye'deki gayrimüslimlere ilişkin bu hukukun Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlıklar için de geçerli olacağı, konuları etrafında toplanmıştır (Eryılmaz ve Bektaş, 2017: 29). Lozan sisteminin temel hukuksal yapısına bakıldığında, devletlerin kabul ettiği iki tür yükümlülük ortaya çıkmaktadır. Birincisi, yurttaş olsun olmasın, o ülkede oturan herkesin yaşam, bireysel özgürlük ve dinsel haklan kabul edilmektedir. İkincisi, soy, din ve dil bakımından farklılık gösteren yurttaşlar, yani azınlıkların ise, bunların dışında ve ötesinde birtakım haklara sahip olmalarıdır. Azınlıklara verilen hakların muhatapları, Gayr-i Müslimler, *Rum, Ermeni ve Yahudi* azınlıklar olarak kabul edilmiştir. Müslüman tüm unsurlar ise, devlet örgütü tarafından kurucu ulusun asli unsurları olarak düşünülmüştür (Köktaş ve Büyüktaş, 2016: 9).

- **Ermeniler**

Ermeniler Konferansın başlangıcında, konferans sekretaryasına çekmiş oldukları telgrafta Türkler'in 1.250.000 Ermeni'yi katlettiklerini, 750.000 Ermeni'yi ise sürdüklerini iddia etmişlerdir. Bunun çözümü için ABD'nin hakemlik yapması gerektiğini, Kilikya dâhil Doğu Anadolu'nun başkent Erivan olmak üzere Ermenistan'a verilmesini istemişlerdir (Uras, 1976: 723).

Ermenilerin bu tezine karşın İsmet İnönü, Başvekil Rauf Bey'e çekmiş olduğu telgrafta Ermenileri İsviçre kamuoyu ile Fransız kamuoyunun bir kısmının desteklediğini, Amerikan misyonerlerin

Ermeni sorunuyla ilgili lobi yaptıklarını belirtmiş ve Ermeniler'in tamamen yaygara koparmak amaçlı çalışmalar yaptıklarını yazmıştır. Ayrıca dünyaya tehcirin açıklanmasının zor olacağını, Lozan'da Ermeni Sorununa dair yapılması gereken temel stratejinin konunun gelecekte mübadele ile çözülebileceğine inandırmak olduğunu belirtmiştir (Ertan, 2000: 215).

Ermeni sorununun *Azınlıklar Başlığı* altında müzakere edileceğini Konferans Sekretaryasına çekmiş oldukları telgrafın ardından öğrenen Ermeniler, Lozan'a gitmek için örgütlendiler ve Ermeni Cumhuriyeti Heyetinden Ahaeonian, Hadisyan, Naradounghian ve Paşalıyan harekete geçtiler. Lozan'a ulaşan heyetin üç talebi vardı: Geçici olarak Kilikya'dan başlayarak Doğu Anadolu'nun bir kısmının verilmesi, bağımsız bir Ermenistan, Türkiye'deki azınlıklara dil, din ve kültür gibi haklar verilmesi, Hristiyanların askerlik yapmamaları, mezhep haklarının korunması, genel af talebi, yurtdışına serbestçe giriş-çıkış, sürülen Ermeniler'in yurtlarına geri dönmelerinin sağlanması ve Lozan Konferansı'na gelip bizzat düşünce belirtmeleri (Dilek, 2011: 6) .

Ermeni sorunu bu bağlamda 12 Aralık 1922'de baskın bir oturum şeklinde başlamış ve İsmet Paşa görüşmelere net bir bilgisi olmadan katılmıştır. Lord Curzon yapmış olduğu konuşmada temel amaçlarının Türkiye'deki Gayrimüslim azınlığın kurtarılması ve özgürleştirilmesi olduğunu belirttikten sonra azınlıkları (*Rumlar, Yahudiler, Keldaniler, Asuriler, Nasturiler, Gildaniler ve Ermeniler*) sıralamıştır. Curzon, Ermeniler'e özel bir başlık halinde değinmiş ve Ermeniler'e üç özel imtiyaz verilmesini istemiştir: Askerlikten düşük ücret karşılığı af, serbestçe yurtdışına gidip gelme ve genel af (Bilsel, 1998: 272). Curzon buna ek olarak, Ermeniler'in fakir bir ulus olduğunu ve Kilikya ile birlikte Doğu Anadolu'dan bir toprak parçasının Ermenilere verilmesini istemiştir (Şimşir, 2019: 211).

Ermeni sorunu konusunda, bununla birlikte, İsmet Paşa hazırlıksız olmasına rağmen Ankara'da azınlıklarla ilgili hazırlanan bir raporu okumuş ve ardından kendi taleplerini sıralamıştır: Bu konuda dışarıdan müdahale ve tahrik kabul edilemez, Türk-Rum mübadelesi yapılmalıdır, kalan azınlıklar için özgürlükçü bir politika izlenecektir (Karacan, 2012: 156). Lord Curzon hemen hemen her konuda olduğu gibi ABD'nin desteğini almaya çalışmış ve bilhassa Ermeni

sorununa dair bariz bir şekilde bunu başarmıştır. ABD, Ermeni Lobisi için 75 milyon dolar harcamıştır (Armaoğlu, 1997: 287)[93].

Ermeni sorunu konusunda İsmet İnönü, Türkiye'nin Ermenistan ile uluslararası bir antlaşma imzaladığını, dolayısıyla Türkiye'nin Kilikya ve Doğu Anadolu'dan Ermenilere en ufak bir toprak parçası dahi verilemeyeceğini savunmuştur. Buna karşılık Lord Curzon ise tehditkâr bir ifade kullanarak Ermeni nüfusunun 3 milyondan 130 bine düştüğünü, 60 bin Ermeni'nin Fransızlar'la birlikte çekilerek yurdunu terk ettiğini iddia etmiş ve eğer bu Konferans bu şekilde devam edip sona ermezse Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda ve diplomaside inatçı ve uzlaşmaz olarak tanınacağını söylemiştir (Bilsel, 1998: 278).

Ermeni sorunu görüşmelerinde Lord Curzon'un tehditkâr üslubuna karşılık İsmet Paşa, Curzon'un sert üslubunun kendisini üzdüğünü ve Anadolu'dan çıkan Ermeniler'in, Ermeni çeteler tarafından zorla çıkartılarak sürüldüklerini söylediklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Lord Curzon İsmet Paşa'ya *Ermeniler için koskoca Türkiye'de yurt bulunamaz mı?* diye sorması üzerine de *Türk Temsil Heyeti* başkanı İsmet Paşa Türkler'in, Anadolu'yu savaşarak aldıklarını[94]

---

93 ***Ermenilere*** Kilikya'da bir ulusal yurt verilmesi talebi Lozan Konferansı'nın ilk tur müzakerelerinde tartışılan konulardan birisinin olduğu bilinmektedir. Talep 1830'lu yıllardan itibaren Türk topraklarında etkili bir ağ kurup azınlık milliyetçiliğinin kışkırtılması süresinde etkili rol oynayan ABCFM ya da diğer bilinen adıyla Amerikan Board misyonerleri tarafından eldeki bütün olanaklar kullanılarak desteklenmiştir. Dönemin ana akım gazeteleri bu destekte etkili rol oynayıp kamuoyu desteğini sağlamakta ve dış politika karar alıcılarını yönlendirmekte Board tarafından etkili olarak kullanılmıştır. Amerikan gazeteleri, esasında ABD'nin gözlemci olup alınan kararlara doğrudan dâhil olmadığı Lozan müzakerelerini Board misyonerlerinin de yönlendirmesiyle yakından takip ederek Ermeni ulusal yurdu taleplerine destek vererek Amerikan Hükûmeti üzerinde baskı oluşturmaya çalışılmışlardır (Köse, 2023: 22). Konferansa gözlemci statüsüyle katılan ABD, daha çok Türkiye'deki Amerikan çıkarları, misyoner örgütleri ve mülteci sorunları üzerinde dururken, İngiliz ve Fransızlar ise; ekonomisel ve siyasal hak ve çıkar elde etmek peşinde koşmaktaydı. Türk Temsil Heyeti Amerikalılar ile dirsek temasına geçip diğer devletlere karşı ikili iş birliği yapmayı düşündüyse de, konferans sırasında Amerikalıların azınlık hakları üzerinde ısrarcı olmaları, misyonerlerin ve Amerikan basınının Türkiye aleyhtarı propagandaları Ankara'nın bu ülkeye olan güvenini sarsmıştı (Okur, 2015: 303).

94 ***Türk Temsil Heyeti***, tüm bu diplomatik nezaketsizlikler çerçevesinde dönem dönem *casus belli* politikası izlemeye başlamıştır. Lord Curzon Türkiye'nin geçimsiz ve çözüm sağlamayan bir dış politikası olduğunu iddia ediyordu. İsmet Paşa ise buna karşılık Ermeniler'in açıkça toprak istediklerini, bunun savaş sebebi olduğunu (casus belli) Curzon'a hatırlatıyordu.

ve yine savaşarak yurtlarında kaldıklarını söylemiştir. 26 Aralık tarihinde Türk Temsil Heyeti'nin bilgisi olmaksızın alt komisyon toplantısına Ermeni Lobisi'nden oluşan Heyet davet edilmiş; ancak Türk Temsil Heyeti bunun üzerine konferanstaki en sert tepkilerden birisini ortaya koymuş ve boş koltuk[95] stratejisi uygulamıştır (Karacan, 2012: 158).

Ermeni sorunu noktasında Türk Temsil Heyeti, sadece Konferansta boğuşmamış, adeta tahrik zinciri altında mücadele etmiştir. Örneğin İsviçreli bir profesör başkanlığında Ermeni Heyet gelmiş ve ısrarla Ermenistan adına Türkiye'den toprak talep etmişlerdir. İsmet Paşa en sonunda sinirlenmiş, *biz dört sene cihanla savaştık, siz az gelirsiniz* diyerek heyeti kovmuştur (İnönü, 1987: 82). Bu sert tartışmaların ardından Ermeni sorunu ana komisyonda değil, tali komisyonda tartışılmıştır. Fransız ve İtalyan temsilcilerin Ermeni Sorunu'na dair, *mağdur Ermenilerin gelip komisyona bilgi vermesi* teklifini Rıza Nur reddetmiştir. Hatta Rıza Nur diplomatik açıdan mükemmel bir örnek vererek sorunun çözümüne büyük katkı sağlamıştır. Rıza Nur sorunun sadece Ermeniler'in değil, aynı zamanda İngilizler için Mısırlılar'ın ve İrlandalılar'ın, Fransızlar için Kuzey Afrika sömürgelerini de kapsadığını kanıtlarıyla açıklamıştır (Nur, 1967: 1063).

Ermeni yurdu meselesi üzerindeki ısrarın Lozan Konferansı'nı inikata uğratacağını İsmet Paşa özel görüşmelerinde açıkça söylemiştir. Türk Baş Delegesi, bunda bir diplomattan ziyade bir asker tavrı almıştır; TBMM Hükûmetinin talimatı bu konuda çok sıkıydı. Ankara, Kafkas sınırında veya Çukurova'da bir arazinin Ermenilere ayrılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Türkiye'deki azınlıklar Türklerle eşit şartlarda yaşayabileceklerdi. İsmet Paşa'nın en fazla teslime hazır olduğu husus Türkiye'nin her azınlığa gerekli bütün teminatı vermek istemesiydi, ancak bunlar herkes için geçerli hukuk kapsamında olacaktı. Türkiye azınlıklara Avrupa'daki antlaşmalarda azınlıklara tanınan bütün hakları kendisi de verecekti. Her azınlığın kendisi için ayrı arazi isteyerek Türkiye'yi parçalaması kabul edilemez ve düşünülemezdi. Türk heyetinin kapitülasyonlarla beraber üzerinde daha kararlı olduğu başka bir konu yoktu.

95 ***Boş Koltuk Stratejisi***: Diplomatik bir toplantıyı boykot etme, katılmama anlamında kullanılmaktadır (Dağ, 2009: 175).

Savaşa gidilmedikçe, Ermeni yurdu olarak Türkiye'den herhangi bir toprak parçası koparmak mümkün değildi. İsmet Paşa Türkiye'deki Ermenilerin bulundukları yerlerde yararlı olacaklarına ve dış müdahaleye maruz kalmadıkça emin ve mutlu olacaklarına kaniydi (Güçlü, 2023: 30).

Ermeni sorunu, Tali Komisyonda 9 Ocak 1923'te karara bağlanmıştır. İtilaf Devletleri iki ana noktada taviz vermek zorunda kalmışlardır: Gayrimüslimlerin korunmasıyla ilgili isteklerinden ve BM Temsilcisi'nin İstanbul'da bulunması gerektiği kararlarından vazgeçmişlerdir. Bu sayede genel bir af ve azınlıkların askerden muaf tutulmaları teklifini de reddetmiş oluyorlardı (Sonyel, 2014: 317). Öte yandan İttihatçıların lideri Talat Paşa'nın Berlin'de, üçüncü adamı Cemal Paşa'nın Tiflis'te ve İkinci Lozan Konferansı esnasında SSCB'nin Lozan Temsilcisi *Vorovski*'nin[96] Ermeniler

96 ***Vorovski*** Çiçerin yerine görevlendirilmiş ve Rus temsilcisi olarak görüşmelerin ikinci safhasında müzakerelere katılmıştır. Sessiz, sakin, efendi bir adam olarak tanımlanan Vorofski'ye konferans katibi tarafından gönderilen mektupta; Boğazlar sözleşmesine imza koyulmadığı takdirde görüşmelere kabul edilmeyecekleri bildirilmişti. Mektupta bulunan ifadeler Rus delegenin konferansa kabul konusunda sıkıntı yaşayacağının belirtisi olmuş fakat bu belirtinin, Vorovskiyi ölüme götüren olaylar silsilesinin başlangıcı olduğu tahmin edilememiştir. Vorovski ve Rus müşahitleri günlerce konferansa kabul edilmeyi beklemiştir. Vorovski'nin görüşmelere alınmaması, uzun bir süre bekletilmesi, İsviçre Hükümeti'nin, Vorovski'nin Almanya sınırına kadar sınır dışı edilmesi yönündeki tavrı, tarafsızlığı ile bilinen İsviçre'nin tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Vorovski'nin öldürülmesine yönelik üç görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş intikam alma düşüncesi ile öldürülmüş olma ihtimali ki, Conradi, Bolşevikler'in yakın akrabalarını öldürmesi ile Vorofski üzerinden bütün Bolşevikleri cezalandırdığı düşünülmüştür. İkinci görüş, müttefikler yahut ***emperyalistler*** Rusya'yı konferanstan uzak tutamayınca, Bolşevik karşıtı bir tetikçi bulmuş olmalarıdır ki, bu durum cinayetin sebebinin intikam tablosu şekline sokmayı kolaylaştırmıştır. Bazı kesimler ise Türkiye'yi yalnız bırakmak için Rus temsilcisinin ***emperyalistler*** tarafından öldürüldüğünü düşünmektedir. Bu ihtimallerden son ikisi ***emperyalistleri*** işaret etmektedir ve bunun doğruluk derecesi yüksektir. Çünkü her ne kadar Rusya, konferansta kendi çıkarları için Türk Boğazlarını savunmuş olsa da emperyalistlerin bu durumdan haz almadığı gerçektir. Ayrıca Vorovski'nin katili Conradi, geçmişte yaşadığı bir hadiseden dolayı beslediği intikamı, Lozan sürecinde oluşan ortam gün yüzüne çıkarmış ve intikam hislerini, hem İsviçreli faşistler hem müttefikler hem de Vorovski aleyhinde oluşan gündem körüklemiş, Conradi'ye cinayeti işleme konusunda cesaret vermiştir. Açıkçası başta faşistler olmak üzere müttefikler ve çeşitli kitleler tarafından kışkırtılan ve teşvik edilen Conradi cinayeti işlemiştir. Conradi tetiği çeken el olabilir ama katilleri, Rusya'yı konferansta istemeyen müttefikler, müttefiklerin ağzıyla hareket eden İsviçre Hükümeti ve Vorovski'den haz almayan İsviçre Faşist Örgütü ve onların yarattığı kargaşa ortamıdır. Bütün bunlar Conradi'deki intikam hissini açığa çıkarmış ve olanak yaratmıştır (Boy ve Başarır, 2020: 408-409).

tarafından bir suikast ile öldürülmesi üzerine kamuoyunda *acaba sırada İsmet Paşa mı var?* söylentisinin çıkmasına neden olmuştu. Hatta İsviçre Başbakanlığı, İsmet Paşa'nın makam aracından Türk Bayrağı'nın sökülmesi düşüncesini ortaya atmış, İsmet Paşa ise bunu reddetmiştir. İşin doğrusu İsviçre'nin aldığı sert önlemler ve İsmet Paşa'nın yaverlerinin dirayetleriyle İsmet Paşa'ya suikast olmamış ve Ermeni çapulcularından bir daha haber alınamamıştır (Kutay, 2004: 53). Ayrıca Rauf Bey'in Ermeni suikastına dair İsmet Paşa'ya çekmiş olduğu telgraf dikkate değerdir. Rauf Bey İsmet Paşa'ya dikkatli olmasını ve Çerkez Ethem'in Lozan'da görüldüğünü yazmıştır (Şimşir, 2019: 309).

Ermeni sorunu, böylece Birinci Lozan Konferansı sonucu karara bağlanmış, İkinci Lozan Konferansı'nda gündeme gelmemiştir. Ayrıca, İkinci Lozan Konferansı'nda da İngilizler rahat davranmışlardır. Çünkü Musul ve Boğazlar sorunlarını istedikleri gibi çözmüşlerdir (Ertan, 2000: 221).

Ermeni yurdu meselesi tartışmaları 23 Nisan-24 Temmuz 1923 arasındaki Lozan Konferansı'nın ikinci kısmında hemen hemen sona ermiş ve İngiliz Baş Delegesi Sir Horace Rumbold bu konuda sessiz kalmayı yeğlemiştir. İsmet Paşa son olarak İngiliz heyetindeki Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe ile görüşerek Türk tezinin açık ve kesin olduğunu ve Ermeni yurdu taleplerini kesinlikle reddettiklerini bildirerek gündem olmaktan çıkarmıştır. Bu nedenle bir önsöz, 143 madde, beş bölüm ve tamamlayıcı on yedi protokolden meydana gelen ve Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının metni ve eklerinde Ermenistan ve Ermeni yurdundan söz edilmemiştir (Güçlü, 2023: 30-31).

Ermeni Yurdu sorunu, azınlık hakları çerçevesinde Barış Antlaşması'na dâhil edilmeye çalışılan ve Türkiye'nin Lozan'da karşılaştığı en zor konulardan birisi olmuştu. Konferansta yer alan büyük devletler, azınlık hakları çerçevesinde Türkiye'nin doğu veya güney bölgesinde bir *Ermeni Yurdu* kurulması amacıyla hareket etmiş, hatta İngiltere Temsilcisi Lord Curzon, konferansın toplanmasının en temel amaçlarından birinin de bu sorunun halledilmesi olduğunu açıklamaktan çekinmemişti. Genelde İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve bunların müttefiki olan devletler arasında Türkiye'ye karşı izle-

necek stratejide ortak bir anlaşmaya varılmış ise de takip edilecek taktik konusunda farklılıklar mevcuttu. İngiltere Temsilcisi Lord Curzon, Türkiye'ye karşı askersel güç kullanma gibi kaba bir politika takip ederken, ABD Temsilcisi Amiral Bristol ise; Türkiye'ye karşı yumuşak ve sabırlı bir yol takip edilmesinden yana idi. O, kaba güce dayanan diplomasinin Türkler'i daha çok uzlaşmazlığa iteceğini düşünüyordu. Sonuçta Müttefik devletlere karşı tek başına diplomatik mücadele veren Türk Heyeti, Müttefiklerin ve onlarla birlikte hareket eden devlet veya toplum temsilcilerinin hücumlarına karşılık vermiş, gerek İsmet Paşa'nın Ermeni Yurdu sorunu ile ilgili yaptığı uzun ve detaylı konuşması, gerekse Dr. Rıza Nur'un Müttefik devletleri çok sert biçimde suçlayarak toplantıyı terk etmesi Türkiye'nin bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştu. Nitekim Türk Heyeti'nin bu tutumu karşısında Müttefikler konuyu tekrar gündeme getirmeye cesaret edememiş ve Lozan'da bu konu Türk diplomasisinin zaferiyle sonuçlanmıştır (Okur, 2015: 303). Öte yandan İngiliz parlamentosunun memnun kalmadığı bir diğer konu olan azınlıklar konusu ise yasal yollarla Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan çok uluslu yapıyı ortadan kaldırmak suretiyle çözüme kavuşturulmuş, böylece Osmanlı döneminden zihinlerde kalan kozmopolit yapı ve imaj ortadan kaldırılmıştır (Şentürk, 2018: 65).

- **Rumlar ve Patrikhane**

Rum azınlığa dair görüşmeler Azınlıklar Alt Komisyonu'nda görüşülmüş ve 3 sorun teşhis edilmiştir (*1-Türk ve Rum azınlıklar arasındaki nüfus mübadelesi, 2-sivil rehinelerin geri verilmesi ve 3-savaş tutsaklarının mübadelesi*). Bu bağlamda Batı Trakya ve İstanbul'u ilgilendiren mübadele hariç diğer konularda anlaşılmıştır (Kaptan, 1997: 73).

Patrikhane konusu ise Türkiye'nin en önemli iç sorunlarından birisiydi. Kaldı ki II. Mahmut Dönemi'nde Patrikhane, Pontus Krizini ortaya çıkarmıştır. Patrikhane gerek I. Dünya Savaşı'nda gerekse Milli Mücadele sürecinde İngilizler'in ve Ruslar'ın etkisiyle Türklere büyük zorluklar çıkarmıştır (Kaptan, 1997: 73).

Patrikhane'yi ülke sınırları içerisinden uzaklaştırarak fitneyi baştan

önlemek, Türkiye'nin amacı idi. Yunanistan'ın ise Patrikhane'yi kullanarak halka ideolojik ve dinsel tutunacak bir dal bırakmaktı. Bu sayede Yunanistan'ın amacı bütün Ortodoks Kilisesi'ne hakim olmak ve uluslararası mecrada siyasal nüfuzunu artırmaktı. Gelişmelerin paralelinde, Türk-Yunan anlaşmazlığı üzerine Fransa temsilcisi Montanya devreye girmiş ve Patrikhane'nin yetkilerinin sınırlandırılmasını ve Türkiye'nin denetleyebilmesini olanak sağlayan önerisini ortaya atmıştır. Tam da bu sırada devreye Curzon girmiş ve düşüncelerini şu şekilde sıralamıştır: *Fatih Sultan Mehmet'ten beri Patrikhane İstanbul'dadır ve bütün Ortodoksların başıdır. Patrikhanenin İstanbul'dan çıkarılması demek Ortodoksların dinsel* yönden boşluğa düşmesi demekti ve bu büyük yıkımlara yol açabilirdi. Kaldı ki Curzon'a göre Patrikhanenin İstanbul'dan uzaklaştırılması medeni ve uygar dünyada hoş karşılanmazdı ve bu sorun tarafların taviz vermeleriyle sonuçlanabilirdi. İşte bu aşamadan sonra Curzon'un bu teklifi Türk Temsil Heyeti'ne cazip gelmeye başlamıştır (Kaptan, 1997: 77-78).

Patrikhane'nin en azından ruhani lider olarak İstanbul'da kalmaları konusunda Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan temsilcilerinin teklifine karşın, İsmet Paşa cevabında son noktayı koymuş; *Patriklik bundan sonra siyasal veya yönetsel hiçbir işle ilgilenemez. Patrikhane'nin sadece dinsel yetkileri vardır. Yunan, Rumen, Yugoslav ve Bulgar temsilcilerin sözleri de senet hükmündedir* (Meray, 1993: 339). Bu haliyle Lozan'da Patrikhane konusu kapanmış oluyordu. Fakat Patrikhane konusu Lozan'da istenildiği gibi uygulanamamıştır. Patrikhane sadece din işleriyle ilgilenmesi gereken bir kurumdur. Türkiye ise istenilen düzeyde Patrikhaneyi denetim altına alamamış ve denetleyememiştir.

2.4.5 Nüfus Mübadelesi Konusu

Nüfus mübadelesi konusu Lozan Barış görüşmelerinin önemli maddelerinden birisini oluşturmuştur. Bu bağlamda *Türk-Rum nüfus mübadelesi* konusu ele alınmış ve çözülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerinde yaşayan *gayrimüslim*[97]

97 ***Gayrimüslim*** ve müslim olmak üzere dinsel bakımdan iki sınıftan meydana gelmekte olan Osmanlı toplumu; gayrimüslimler için, *tebaa-i gayr-i müslime*, *cemaat-i muhtelife*, *milel-i saire* ve *millet* tabirleri kullanılmıştır. Burada dikkat çeken husus,

toplumlarından birisi de Rumlar'dı. İmparatorluğun hemen her tarafına yayılmış olan Rumlar, yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege Adaları'nda yaşamaktaydılar. İmparatorluğun değişik bölgelerine yayılmış olan Rumlar Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olmaları ve ortak dilleri aralarındaki birlikteliği sağlayan unsurlardı. Ancak XIX. yüzyılda başlayan bağımsızlık hareketlerine bağlı olarak Rumlar da Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. Böylece başlayan karşılıklı Türk-Rum mücadelesi, neticesinde 1830'lardan itibaren Yunanistan sürekli Osmanlı aleyhine genişlemiş, Teselya, Makedonya, Ege Adaları, Girit Yunanistan'a bağlanmıştır. Bu mücadele 1919-1922'de Yunanlılar'ın Anadolu'yu işgaliyle son noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte, Büyük Taarruz sonunda Yunan ordusunun ülke topraklarından çıkarılması ile Türk topraklarındaki Yunan işgaline son verilmiş olup, iki ülke arasında mevcut sorunların çözümü ise Lozan Antlaşması'nda gündeme getirilmiştir (Budak, 2010: 130). Tartışmaların nihayetinde Türk heyeti, 30 ocak 1923 tarihinde Mübadele Sözleşmesi imzalamıştır. Bu bağlamda, mübadeleye tabi tutulacak nüfusun sahip olduğu emlakin ise ayrı bir komisyon tarafından ele alınması kararlaştırılmıştır (Budak, 2010: 137).

Nüfus mübadelesi konusu bağlamında, Türk tarafı adına İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur; Yunan tarafı adına ise Venizelos ve Caclamanos'un imzaladığı Türkiye ve Yunanistan arasında, karşılıklı olarak göç eden insanların hak ve statülerini düzenleyen 30 Ocak 1923 tarihli *Türk ve Rum Nüfus Değişimine İlişkin Sözleşme ve Protokol*'ün hükümlerine göre; Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecekti. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ve Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça, Yunanistan'a dönerek, oraya yerleşemeyecekti. Mübadele, İstanbul'da oturan Ortadokslar'ı ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar'ı kapsamayacaktı. 1912 yılı yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediyesi sınırları

millet kavramının, günümüzdeki anlamından farklı olarak klâsik İslâm literatüründeki mânâsına uygun biçimde bir din veya mezhebe mensup insanları ifade eden siyasal ve kültürel bir kavram olarak kullanılmasıdır. Nitekim Osmanlı'nın topraklarında yaşayan toplulukları, din veya mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine de *Millet Sistemi* denilmektedir (Budak, 2010: 129).

içerisinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş établis bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar; 1913 Bükreş Antlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar da, *Batı Trakya Müslümanları* sayılacaklardı. Sözleşmede kullanılan göçmen (*emigrant*) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktaydı (Budak, 2010: 137-138).

Nüfus mübadelesi konusu bağlamında, her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiç bir engel çıkarılmayacaktı. Zanlı ya da suçu kesinleşmiş bireyler, kovuşturma yapan ülkenin makamlarınca göçmenin gideceği ülkenin makamlarına teslim edileceklerdi. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler, vardıkları ülkenin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardı. Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürme ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklardı ve bu mallardan giriş-çıkış vergisi alınmayacaktı. Aynı zamanda, cami, tekke, medrese, kilise manastır, okul, hastane, dernek, birlik gibi tüzel kişiler ve başka kurumlar personellerini de kapsamak üzere, kendi topluluklarının taşınır mallarını serbestçe götürmeye, taşıttırmaya hak kazanmışlardı. Her iki ülke, karma komisyonun önerisi üzerine, taşıma işlerinde en geniş kolaylıkları sağlayacaktı. Taşınır malların tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakacak, bu durumda yerel makamlar, bu malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözleri önünde saptayacaktı. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek, bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi karma komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti (Budak, 2010: 137-138).

Nüfus mübadelesi konusu bağlamında, ayrıca sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak, altı aylık süre içinde, Bağıtlı Yüksek Taraflar'dan her birinden dört ve I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti

Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir karma komisyon (*Muhtelit Mübadele Komisyonu*) kurulacaktı. Bu karma komisyonun başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktı. Karma komisyon, gerekli gördüğü yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak, kendisine bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya da yetkili olacaktı. Karma Komisyon, bu alt komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktı. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar, karma komisyonca ve kesin hükmüyle karara bağlanacaktı. Komisyon ilgilileri dinledikten, ya da dinlemeye çağırdıktan sonra, tasfiye edilecek mallara değer biçilecekti. Komisyon, ilgili mal sahibine elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan mallar için, borçlu bulunan para tutarını belirten bir açıklama belgesi verecekti. Bu açıklama belgeleri temel sayılarak, borçlu kalınan para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke ile hükümetin, göçmenin bağlı olduğu hükümete karşı bir borcu olacaktı (Budak, 2010: 138-139).

Nüfus mübadelesi konusu bağlamında, göçmenin, ilk olarak göç ettiği ülkede bırakacağı mallarla eşdeğerde ve nitelikte mal alması gerekecekti. Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde açıklama belgeleri temeli üzerinden, her iki hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkarılacaktı. Arıtım hükümleri bütünlendiği zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesap denkleştirilmiş ve kapatılmış olacaktı. Bu denkleştirme işleminden sonra, hükümetlerden birisi diğerine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecekti. Borçlu hükümet, bu ödeme için bir süre tanınmasını isterse, komisyon, yıllık en çok üç taksitte ödenmesi koşulu ile, bu süreyi tanıyabilecek, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktı. Her iki taraf da mübadele edilecek halklara, gidişleri için saptanmış günden önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını elden çıkarmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak taahhüt ediyorlardı. Mübadele dışı bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile Türkiye'de ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyetlerinden özgürce yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktı. Bütün bu konuların çözümü boyunca,

karma komisyonunun ve bağlı kurulların çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, komisyonlarca saptanacak orana göre, ilgili hükümetlerce karşılanacaktı (Budak, 2010: 138-139). Sözleşmede dikkat çeken ilk konu mübadelenin Türk ve Rum halklarının karşılıklı göçünün isteğe bağlı değil, zorunlu olmasıdır. Bu durum insan ve mülkiyet hakları açısından uygun olmayan bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak mübadelenin yürütülmesini sağlayacak ilke, kuram, kuruluş ve yöntemler, gereklilik ve zorunluluk temeli üzerinde biçimlenmiştir. Daha açık bir ifadeyle, bu tarihsel gelişmelerin ve uzantıların ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Zorunlu göçün, bireye yüklediği psikolojik, toplumsal ve hatta ekonomisel yük, diğer sorunları gölgede bırakacak ölçüde büyüktür. Göçün zorunlu oluşu, konuyu hem kuramda, hem de uygulamada ayrıntılardan ve değişik, çapraşık sorunlardan arındırıp sade ve kesin bir niteliğe sokmuştur. Böylece, türlü zorluklar getirmiş olmasına karşın, bu nitelik göçü kolaylaştırmış ve uygulamayı hızlandırmıştır (Budak, 2010: 139).

Nüfus mübadelesi konusu bağlamında, Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlar'ın mübadele dışında kalması konusunda Yunanistan'ın verdiği güvence yeterli görülerek Türkiye'nin bu konudaki uyarısı dikkate alınmamıştır. Müzakereye katılan galip devletler de tüm gayretlerini Türkiye'deki *Katolik* Rumlar'ı mübadele dışında bırakmak için harcamış, ancak aynı özeni Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlardan esirgemişlerdir. Bu nedenle de Lozan'da imzalanan Mübadele Sözleşmesi ve Protokolü'nün birinci maddesi mübadeleye dâhil edilecek olan bireyleri çok net olarak tanımlayamamıştır. Mübadelenin gerçekleşme süreci, Türkiye'nin rejimini yeniden belirlediği ve on yıl süren savaşın yaralarını sarmaya çalıştığı döneme denk gelir. Bu dönem aynı zamanda Arnavutluk'un da iç istikrarını, siyasal birliğini ve rejimini oluşturamadığı bir dönemdir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki zorunlu mübadeleyle Yunanistan ülkesindeki Müslümanları Anadolu'ya gönderirken Türkiye, *Ulusal Kurtuluş Savaşı* sonrası göç eden Rumlar'ın geriye dönmemesini hukuksal olarak garantiye almıştır. Türk-Yunan zorunlu mübadelesinde Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlar, Yunanistan'ın tutumundan dolayı gerçek birer mağdur olarak yaşadıkları topraklardan gönderilmiştir.

Arnavutlar'ın Çamerya bölgesini boşaltmalarıyla buradaki Arnavut iddiası da ortadan kalkacağından Türkiye, Arnavut mübadilleri kabul etmek istememiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Müslüman Arnavutlar'ı mübadele kapsamında değerlendirmesi ve Arnavutlar'ın göçten başka çarelerinin kalmaması üzerine, Türk Hükümeti Arnavut mübadilleri ülkesine kabul etmek zorunda kalmıştır (Özcan, 2015: 175).

Nüfus mübadelesi konusu bağlamında, nihayetinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki önemli anlaşmazlıklardan biri olan bu sorun 30 Ocak 1923 tarihinde tarafların karşılıklı olarak imzaladıkları sözleşme ve protokolle çözülmüş ve bir formüle bağlanmıştı. Bundan hemen sonra Türkiye gerekli hukuksal düzenleme ve hazırlıkları yaparak değişik Balkan ülkelerinden muhacirlerin gelmesine ve farklı illerde yerleşmesine izin verdi (Akça, 2008: 17). Yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içine *yerleşmiş* bulunan Rumlar'la, Batı Trakya'nın Türk halkı bu değişimin dışında kalacaklardı. Sözleşmeye göre değişimi sağlaması için uluslararası bir Karma Komisyon kurulacaktı (Köktaş ve Büyükbaş, 2016: 8).

Nüfus mübadelesi hareketi kapsamında yaklaşık 1.700.000 insan mübadeleye tabi tutulmuştur. Bu sayının 1.200.000'ini Anadolu'dan Yunanistan'a giden İstanbul dışındaki Türkiye uyruklu Ortodoks Rumlar; 500.000'ini de, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Batı Trakya dışındaki Yunanistan uyruklu Müslümanlar oluşturmaktadır. İki ülke arasında imzalanan bu sözleşmeye göre, sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu bir uluslararası karma komisyon oluşturulmuştur. Oluşturulan bu komisyon bir süre görev yaptıktan sonra değişim sırasında kimlerin yerleşik sayılacağı konusunda farklı yorumlarla karşılaşmış ve bu durum, iki ülke arasında ilişkilerin yeniden gerginleşmesine neden olmuştur (Budak, 2010: 141).

Nüfus mübadelesi konusunda Türkler aleyhine halen sıkıntılar devam etmektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde, yerleşik teriminin kapsamı konusunda *Milletler Cemiyeti*'ne ve *Uluslararası Daimi Adalet Divanı*'na yapılan başvurunun iki taraf arasındaki görüş ayrılığını gideremeyeceği sonucunda ilişkiler gerginleşmiş,

Yunanistan'ın Batı Trakya Türk azınlığının arazi ve mallarına el koyması ve buralara Türkiye'den Yunanistan'a göç eden insanları yerleştirmeye başlaması, buna karşılık olarak da, Türkiye'nin İstanbul Rumları'nın mallarına el koyması, her iki ülkedeki azınlıkların bu durmdan zararlı çıkmasıyla sonuçlanan bir süreç oluşturmuştur. Bu bağlamda, iki ülke arasında 1926 yılında hazırlanan anlaşma da azınlıklar konusundaki soruna kesin bir çözüm getirmekten uzak kalmıştır. Ancak bununla beraber, savaş sonrasında ortaya çıkan durum içerisinde sorunun çözümlenmesi bakımından nüfus mübadelesi konusunun gerekli ve başarılı bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür (Budak, 2010: 141).

Mübadele sonrasında Batı Trakya tarafında kalan Türkler (***Batı Trakya Türkleri***), bu coğrafyada varlıklarını günümüze kadar sürdüren Türk topluluklarından biridir. 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu mübadeleden muaf tutularak Yunanistan'da bırakılan Batı Trakya Türklerinin azınlık statüleri ve hakları aynı yıl imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile belirlenmiştir. Günümüzde Yunanistan tarafından *Müslüman Azınlık* adı altında ülkede resmî olarak tanınan tek azınlıktır. Yunanistan'ın XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında imzaladığı ve ülkedeki azınlık topluluklarına önemli azınlık hakları sağlayan uluslararası antlaşmalar gibi Lozan Barış Antlaşması da zorunlu mübadeleden muaf tutulan Batı Trakya Türklerine vatandaşlık haklarının yanısıra oldukça önemli pozitif haklar da tanımaktadır. Bununla birlikte, gerek Lozan Barış Antlaşması hükümlerinden ve gerekse daha önce imzalanan diğer uluslararası belge ve sözleşmelerden doğan azınlık haklarının uygulanması geçen yüz yılda beklenildiği gibi olmamıştır. Özellikle 1990'ların başlarına kadar azınlık haklarından mahrum bırakılan Batı Trakya Türkleri, buna ek olarak başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi belgeleri ile garanti altına alınan dernek kurma, kimlik tanımı, eşit fırsat ilkesi gibi en temel evrensel insan haklarından çok sınırlı şekilde yararlanmışlar ve bu alanda Yunanistan tarafından hayata geçirilen çok sayıda engele maruz kalmışlardır. 1993 yılından itibaren Yunanistan tarafından yürürlüğe konulan politika değişikliğine rağmen anayasal ve bireysel bazı önemli hakların uygulanması konusunda ciddi sorunların devam ettiği görülmektedir (Abdurrahman, 2023: 45).

2.5 Lozan Barış Konferansı'nın Kesintiye Uğraması ve Gelişen Olaylar

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nın ilk devresi 74 gün ve ikinci devresi 92 gün ile toplamda 166 gün sürmüştür. Konferans süresince yalnız I. Dünya Savaşı'nı sonlandırmaya yönelik konular ele alınmamış, aynı zamanda hatta ilk planda olmak üzere Batılı devletlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında asırlardır devam eden ilişkilerin ele alındığı bir görüşmeler dönemi olmuştur. Batılı devletlerin Osmanlı topraklarını parçalamaya ve egemenliğini sınırlamaya yönelik kararlılığına karşın, Türk heyeti konferans esnasında toprak bütünlüğü tam ve egemenlik hakları bağımsız bir antlaşmayı savunmuşlardır. Bu iki zıt durum konferansın ilerlemesini yavaşlatmış, engel oluşturmuştur (Bostancı, 2019: 68).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri temel olarak üç sorunun çözümlenemeyeceği görüşünü savunuyorlardı. Bu sorunlar, Musul sorunu, Kapitülasyonlar sorunu ve c yurttaşı olan bireylerin Anadolu'da uğradıkları zarar ve ziyanın tazmin edilmesi sorunuydu. İtilaf Devletleri, büyük fedakârlık(!) yaparak, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle, mağlup ülke sıfatıyla istedikleri savaş tazminatından vazgeçiyorlar, ancak yurttaşlarının uğradığı zarar ve ziyan için 15 milyon Osmanlı altın lirası talep ediyorlardı. Yine aynı düşünce hâkimdi. Yeni Türkiye Devleti, Osmanlı'nın devamıydı ve *Mudanya* değil, *Mondros Mütarekesi* dikkate alınmalıydı. Türkler Yunan'ı yenmiş olabilirlerdi ama İngiliz, Fransız ve İtalya'ya yenilmişlerdi. Bakış tarzı buydu. Türk Temsil Heyeti de buna karşı direniyor, Mondros'u değil, Mudanya'yı baz/temel aldıklarını söylüyorlardı (Hür, 2016: 67).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı süresince, *öte yandan*, Türkiye'nin sınırları başta olmak üzere pek çok sorun üzerinde görüşmelerin kesilmesine yol açacak nitelikte *görüş ayrılıkları* ortaya çıktı. Neticede antlaşmanın temel sorunları üzerinde uzlaşmaya varılmadan *4 Şubat 1923*'te konferansa ara verildi (Kaya, 2007: 44). Çünkü Konferans heyetleri çeşitli konularda[98] (*Adalar, Musul ve kapitülasyonlarla Yunanistan'dan istenen*

98 ***Konuların*** başında ise kapitülasyonlar ve Musul sorunu gibi çok ciddi alanlar vardı. Bu bağlamda tarafların orta yolu bulamaması müzakerelerin kesilmesindeki etkendir (Apaydın, 2018: 171).

savaş tazminatı vs. gibi) karşılıklı olarak anlaşmaya varamadı. Bunun üzerine üç müttefik devlet hazırladığı bir metni 31 Ocak 1923'te Türk Temsil Heyeti'ne vererek bunun tamamıyla kabul ya da reddedilmesini istedi. Curzon, İnönü'ye Türkiye'nin imzalayacağı en iyi anlaşmanın bu anlaşma olduğunu, bunu imza etmedikleri takdirde Türkiye'nin Asya'nın görünmez karanlığında kaybolacağını söyleyerek tehditte bulundu. İnönü de ülkesini esarete mahkûm edecek bir belgeye imza koyamayacağını kesin bir dille belirtti. Oturum kapandıktan sonra Türkiye'yi bir oldu bitti karşısında bırakmak isteyen Curzon o akşam Lozan'dan ayrıldı. Böylece görüşmeler kendiliğinden kesilince Türk Temsil Heyeti de yurda döndü (Turan, 2003: 215). Bu arada Türkiye ile Yunanistan arasında esir değişimi ve nüfus değişimi ile ilgili sözleşme, 30 Ocak 1923 tarihinde gerçekleşmiştir. Özellikle her iki taraftaki savaş esirlerinin içler acısı hali nedeniyle bu sözleşme yapılmak zorunda kalmıştır (Hür, 2016: 70).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Konferansı böylece yaklaşık 2.5 ay sürmüş ve ilk evresi büyük sıkıntılarla sona ermişti. Konferansın yeniden başlaması için 23 Nisan 1923 tarihine kadar beklemek gerekecekti. Bu sıkıntılı süreç hem TBMM Hükümeti için, hem de İtilaf Devletleri için oldukça gergin geçecekti. Bundan dolayı masa başında başarılı olamayan diplomasi yeniden savaş ve barış arasında gidip gelmeye başladı. Taraflar askersel önlemler de dâhil birçok ihtimali göz önünde bulundurarak hazırlıklar yaptılar (Özkan ve Kalemli, 2014: 4). Öte yandan Konferansın kesintiye uğradığı dönemde Türkiye dışarıya gerek ekonomisel, gerekse siyasal anlamda istikrarlı bir görüntü sergilerken Yunanistan göçmen sorunuyla meşgul olmuş ve dolayısıyla ekonomisel anlamda da birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir. Türkiye, Lozan'ın kesintiye uğradığı dönemi lehine çevirip toplumsal anlamda gelişmeler kaydederken, Yunanistan, içinde bulunduğu trajik durumu gizlemek istercesine Trakya ordusunu güçlendirerek adeta savaş çanları çalmaya başlamıştır (Cihangir, 2013: 151).

2.5.1 TBMM Hükümeti Notası

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve TBMM kararlılığını göstermek için 9 Şubat 1923 tarihi itibariyle İzmir ve İzmit Limanları'nda bulunan yabancı savaş gemilerinin Türk karasularını terk etmesi kararı al-

mıştır. O günün gazetelerinde bu konu geniş yer bulmuş ve İsmet Paşa'nın Lozan'da diplomasi ile başaramadığı barışı Türk süngüsü ile başarılacağı türünde yazılar çıkmaya başlamıştı (Hür, 2016: 77). Bu bağlamda Lozan Konferansı'nın kesilmesi üzerine güvenlik konusunda bir takım tereddütler yaşayan TBMM Hükümeti, 6 Şubat 1923'te İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri ve Hükümetleri'ne verdiği notada İzmir Limanı ve İzmit Körfezi'nin 1.000 tondan daha ağır olan Müttefik Devletler savaş gemilerine kapatıldığını duyurdu. İtilaf Devletleri TBMM Hükümeti'nin bu kararını kabul etmek istemediler. Savaş gemilerinin çekilmeyeceğini, gemilere saldırılması halinde kendilerini savunacaklarını TBMM Hükümeti'ne bildirdiler. Bundan dolayı taraflar arasında bir süre gerginlik yaşandı. Bu konuda TBMM Hükümeti yetkilileri ile İtilaf Devletleri yetkilileri arasında yapılan müzakereler neticesinde sorun diplomatik yollardan halledildi. İtilaf Devletleri 1.000 tondan ağır harp gemilerini limanlardan çekmeyi kabul ettiler. Nihayet 27 Şubat 1923'te bu gemilerini limanlardan çektiler (Özkan ve Kalemli, 2014: 1).

2.5.2 İsmet İnönü'nün Yurda Dönüşü ve Meclis Müzakereleri

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, 16 Şubat akşamı İstanbul'a gelen İsmet Paşa ile 19 Şubat günü Eskişehir'de nihayet bir araya geldiler. 17 Şubat tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi ile ***emperyalistlere***, özünde ekonomisel bağımsızlık konusunda mesajlar verilmiştir (Hür, 2016: 78).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Rauf Bey ve çevresi ile arasında Lozan'ın siyasal ayrılıkları tetiklediği bir diğer süreç yaşanmıştır (Karabulut, 2023: 63). Nitekim 4 Şubat'tan bu yana TBMM'de ciddi bir gerilim devam ediyordu. Mecliste özellikle ikinci grup, Lozan görüşmelerini Türkiye açısından olumsuz, Türk heyetini de başarısız ve beceriksiz kabul ediyordu (Hür, 2016: 78). Kaldı ki İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri için hem dışişleri bakanı hem de başdelege seçilmesi, bu göreve Rauf Bey'in getirilmesini isteyen bazı milletvekili çevrelerinde huzursuzluk yaratmıştı. Konferans boyunca Rauf Bey'in[99] başında olduğu

99 ***Rauf Bey***, Antlaşma imzalandıktan sonra hükûmet başkanlığı görevini bırakmış

hükûmetin, İsmet Paşa'nın Lozan'daki işlerini zorlaştırdığı ve bazı kararları alırken onu yetkisiz bıraktığı iddiaları, İsmet Paşa tarafından *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya iletilmişti (Karabulut, 2023: 63). 20 Şubat'ta ise İsmet Paşa Ankara'ya gelmiş ve hükümete bilgi vererek yeni tâlimat istemiştir. Konu TBMM'de müzakere edilirken, çok sert tartışmalara ve *görüş ayrılıklarına*[100] yol açmış, hatta bazı milletvekilleri Türk Temsil Heyetini ***Mîsâk-ı Millî***'ye uymamak, hatta ona ihanet etmekle suçlamıştır. Dört gün süren tartışmalar, *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın araya girip Türk Temsil Heyeti'nin meclise karşı değil, hükümete karşı sorumlu bulunduğunu belirtmesiyle önlenebilmiştir (Turan, 2003: 215).

2.5.3 Türk Ordusunun Askersel Hazırlıkları

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde sürdürülen Lozan görüşmeleri sürecinde Türkiye, aslına bakıldığında, *diplomasi* ve *savaş hazırlığını*[101] birlikte yürüttü. Zaten henüz konferans

---

ve yolları *Gazi Mustafa Kemal Paşa* ile kesin olarak ayrılmıştır. Sonrasında bu ayrılık, yaşanan başka siyasal gelişmelerle birlikte, daha geniş bir çevrenin iktidardan uzaklaşmasının ilk adımı olmuştur (Karabulut, 2023: 63).

100 ***Görüş ayrılıkları*** neredeyse tüm devrim süreçlerinde yaşanmıştır. Nitekim devrimler, onu gerçekleştiren kitlenin bir müddet sonra kendi içlerinde yaşadığı kopuşları da beraberinde getirmiştir. Tarihin büyük olaylarından olan, Fransız ve Rus devrimlerinde görülen bu süreç, Türk devriminde de yaşanmıştır. Bu bağlamda düşünce ayrılıklarını, iktidar kavgalarını ve bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Bazı olaylar bu süreçlerin hızlanmasında ve daha sert yaşanmasında etkili olmuştur. Türkiye'de Lozan Konferansı ve Antlaşması'nın devrim hareketinin amillerinden olan ve devrimi gerçekleştiren kadrolar arasındaki bölünmede etkili bir unsur olduğu görülmektedir. Lozan'ın, iki ayrı muhalefet hareketini etkilediği görülmektedir. İlki, TBMM içerisindeki İkinci Grup'tur. İkinci Grup, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 4 Şubat ile 25 Nisan 1923 tarihleri arasında, İsmet Paşa ve *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya yönelik gerçekleştirdikleri sert muhalefet ile Meclis içerisindeki ayrımın şiddetlenmesine etki etmiştir. Grubun önemli hatiplerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, İsmet Paşa öncülüğündeki delegasyona yönelik olumsuz tutumu ve onların görevden alınmasına yönelik isteği Mecliste kavga ortamı yaratmıştır. Takip eden günlerde Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ve Meclis'in seçim kararı alması, İkinci Grubun Meclis dışında kalması sonucunu doğurmuştur (Karabulut, 2023: 63).

101 ***Askersel hazırlıklar*** Lozan sürecinde bazı özgün amaçları gütmekteydi. Birincisi, yazışmalarda da en çok belirtilen, konferansın kesintiye uğraması halinde işgal altında bulunan bölgelerin askersel harekâtla geri alınmasıydı. Alınan askersel önlemler, yapılan planlar doğrudan bu amaca yönelik faaliyetlerdir. İkinci neden olarak, yapılan askersel faaliyetlerin İtilaf Devletleri üzerinde propaganda faaliyeti yürütmek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Fevzi Paşa'nın, konferans devam ederken Aralık

başlamadan Musul bölgesinde görevli bir müfreze bölgeye yönelik askersel faaliyetlerini icra etmekteydi. Mudanya Mütarekesi'yle savaş durumuna son verilerek Türk ordusunun ilerleyişi durmuş olsa da, konferans sürecinde ordu etkinliğini korumaya devam etti. Bu süreçte ordunun etkinliğini korumaya yönelik faaliyetler yürütülürken diğer taraftan kesinti halinde bir savaş durumunda uygulanmak amacıyla detaylı harp planları yapıldı. İstanbul'da denetimi elde tutmak için İstanbul Kumandanlığı'nın kurulması, olası bir savaş halinde İstanbul'a yakın yerlerde iaşe maddelerinin toplanması, İzmir ve İzmit Limanları'nın torpillenmesi, hava ihbar karakollarının kurulması, İtilaf orduları hakkında istihbarat faaliyetinin yürütülmesi, savaş halinde halkın nakliye araçlarının kullanımı için Meclis'ten onay alınması, bu süreçte yapılan faaliyetlerin birkaçıdır (Bostancı, 2019: 68).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde sürdürülen Lozan müzakereleri sürecinde konferans görüşmelerinin kesilmesi savaş olasılığını yeniden gündeme getirmiş, bu bağlamda orduya *savaş hazırlıklarının başlatılmasını* emretmiştir. Diğer yandan Sovyetler Birliği de eğer tekrar savaş çıkarsa, bu sefer Türkiye'nin yanında savaşa gireceğini ilan etmiştir.

2.5.4 İzmir İktisat Kongresi

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen *Milli Mücadele*'nin zaferle sonuçlanması ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 20 Kasım 1922 tarihinde toplanan Lozan Konferansı'nda ***kapitülasyonlar*** konusu *Malî ve İktisadî Meseleler Komisyonu*'nda ele alınmıştır. Fakat konferans

ayında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne; *üç sınıfı yeniden tahtı silaha celb etmek üzere olduğumuza dair neşriyat ve propagandaya devam olunmalıdır* şeklinde telgraf çekmesi bu durumu örneklendirmektedir (Bostancı, 2019: 68). Üçüncü olarak, yapılan askersel hazırlıklarla savaş taraftarı olan kesimin muhalefeti bastırılmak istendi. Konferansta İtilaf temsilcilerinin ***Mîsâk-ı Millî***'ye aykırı taleplerde bulunması ve bunun konferansta müzakere edilmesi bundan hoşnut olmayan bir kesimin oluşmasına neden oldu. Büyük Taarruz'la başarıya ulaşmış bir ordunun Mudanya Mütarekesi'yle durdurulmuş olması ve bir de konferansta Türk Heyeti'nin ***Mîsâk-ı Millî***'den taviz veren müzakereler yürütmesi hem ordu ve hem de Meclis'te bir muhalefet hareketi oluşturmuştu. Bu nedenle yapılan tüm bu hazırlıkların Ankara Hükümeti'nin Meclis'te elini güçlendirdiği söylenebilir. Aynı şekilde ordu içerisinde ki bu teyakkuz hali, orduda bulunan muhalif kanadın ılımlaşmasını sağladı (Bostancı, 2019: 69).

sürecinde yapılan müzakereler çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramıştır (Kara, 2023: 205).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çok önem verdiği ekonomisel bağımsızlık yaklaşımı kapsamında bir iktisat kongresi, tam da Lozan Konferansı görüşmelerine ara verildiği dönemde 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanmıştır. İzmir İktisat Kongresi olarak adlandırılan bu büyük etkinlikte, ekonomisel bağımsızlığa büyük önem atfedilmiş ve yeni Türk devlet örgütünün kapitülasyonları asla kabul etmeyeceği bütün dünyaya ilan edilmiştir. Bu Kongre'nin konusuna uygun olan asil Türklerin ruhu ***Mîsâk-ı İktisadî*** kararlarına yansımış ve bu tarihten sonra Türklerin *ulusal ekonomisel andı* olarak kayıtlara geçmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, gerçekleştirilen bu etkinliği *Erzurum Kongresi*'nde alınan önemli kararların niteliği (*içeriği Mîsâk-ı Millî ve Anayasa gibi temel konular*) ile karşılaştırmış ve İzmir İktisat Kongresi'nin de ulusun ve memleketin yaşam biçimine ve yeniden kuruluşuna neden olacak ***ekonomisel sistemin*** temel taşlarının ve esaslarının belirleneceği bir toplantı olarak tanımlamıştır (Yücel, 2017: 63).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen İzmir İktisat Kongresi'ne neredeyse tüm illerden yönetici, asker, bürokrat, tüccar, sanayici, çiftçi, esnaf ve işçi kesimlerinden toplam 1.135 temsilci katılmıştır. Toplantıya *İktisat Vekaleti*'nce oluşturulan kurul tarafından hazırlanan bir rapor sunulmuştur. Bu raporda; sanayileşmenin önemi vurgulanırken, koruyucu gümrük politikasının uygulanması, bir finans ve kredi sisteminin oluşturulması öngörülmüş; ayrıca değişik görüşlere sahip birey ve örgütler de kendi çalışmalarını, önerilerini ayrı raporlar halinde kongreye sunmuştur. *Kongrede*; devlet örgütünün izleyeceği ekonomisel politikaların şekillenmesi, halk kesimlerinin özelikle de iş çevrelerinin *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nı gerçekleştiren kadrolarla kaynaşmasının, dayanışmasının sağlanması öncelikli hedefler arasında yer almıştır (Yücel, 2017: 63).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi kararları Türkiye'nin siyasal ve ekonomisel

tercihlerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Türkiye'de sosyalist bir ekonomisel model benimsenmemiş; bireysel mülkiyet hakkı kaldırılmamıştır. Kapitülasyonlar kaldırılmış sayılmış, ama yabancı sermayenin Türkiye'nin kanunlarına saygılı bir şekilde faaliyette bulunması kararlaştırılmıştır. ***Mîsâk-ı İktisadî*** diye bilinen bu kararlara göre, eskiden kapitülasyon adıyla yabancı sermaye sahiplerinin ve azınlıkların yürüttüğü ekonomi yerine, daha çok yerli sermaye sahipleri eliyle liberal bir ekonomi modeli benimsenmiştir (Kayıran ve Saygın, 2019: 27).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde gerçekleştirilen İzmir *İktisat Kongresi*'nde ***Mîsâk-ı İktisadî*** kararları alınmış ve ekonomisel alanda bu kararlarının alınmasının sonrasında *Lozan Barış Konferansı*'nın katılımcı heyetleri yeniden çalışmalarına başlamıştır. Barış için Lozan'da müzakerelerin çıkmaza girdiği bir sırada, zaferin simgesi olan İzmir'de ekonomisel konuların ele alındığı bir kongrenin toplanması ve alınan kararlar dikkate şayandır (Kara, 2023: 205). Nitekim seslendirilecek liberal politikalarla *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nda Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki yakınlaşmadan kaygı duyan Batıya da bazı mesajlar verilmek istenmiştir. Ayrıca görüşmelerine 20 Kasım 1922 tarihinde başlanıp, anlaşmazlık nedeniyle müzakerelerine 7 Şubat 1923'te ara verilen Lozan Barış görüşmelerinde, I. Dünya Savaşı'nın galipleri İtilaf Devletleri'ne siyasal ve ekonomisel bağımsızlık konusunda ödün verilmeyeceği de vurgulanmıştır (Yücel, 2017: 63).

Mîsâk-ı İktisadî'nin önemi aslında, bu kararların 12. maddesinden dahi anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu maddede; Türk kadın ve hocalarının, çocukları ***Mîsâk-ı İktisadî*** ilkelerine göre yetiştirmelerine ilişkin yönlendirmede bulunularak gelecek nesillere de bu ilkeleri benimsetmek gaye edinilmiştir. Dolayısıyla bu ilkelerin zamanlar arası değişmeksizin, Türk yurttaşlarının ortak bir ilkesi olması amaçlanmıştır. Yalnızca içinde bulunulan zamanın yetişkinlerine değil, ayrıca geleceğin yetişkinleri olan çocuklara bu ilkeleri benimseterek gelecekteki yönetici, siyasetçi, çiftçi, öğretmen, tüccar vb. mesleklere sahip olacak olan bireylerin bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeleri hedeflenmiştir. ***Mîsâk-ı İktisadî*** ile yeni bir ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Ancak özellikle 1. ve 2. maddelerden de anlaşılacağı üzere ***Mîsâk-ı***

İktisadî esasları yeni ekonomisel düzenin esaslarını içermesinin yanı sıra ayrıca bir bağımsızlık bildirgesi niteliğindedir. Dolayısıyla her alanda bağımsızlığı içeren bir ortak iradeyi yansıtmaktadır (Arslantürk, 2023: 922).

2.5.5 Konferans'ın Yeniden Başlamasına Yönelik Tarafların Girişimleri

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen Lozan Konferansı kapsamında Türk Temsil Heyetinin ülkeye geri gelmesinden sonra gerek muhalefete, gerekse konferansta tartışılan konulara dair bazı önlemler alınmıştır. Örneğin Türk Ordusu, Boğazlar ve Musul üzerine 23 Nisan'da harekete geçmiş, 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresi toplanmış, ilk TBMM'de seçimlerin yeniden yapılmasına karar verilmiş, Amerika'lı *Chester Grubu*[102] ile Musul petrolleri hususunda bir anlaşma yapılmış, Lozan'daki görüşülen konular yeniden ele alınmıştır (Demirtaş, 2015: 530).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart Salı günü yapılan gizli oturumda, *barış yapılacaksa bir an önce yapılmalıdır* diyerek, Birinci Grup tarafından verilen önergeye destek istemiştir. Önergede, İtilaf Devletleri'nin sunduğu projenin kabul edilemez olduğu, mali ve

102 ***Chester Projesi*** Amerikan sermaye çevrelerine verilen, girişimcilik programlarından birisidir. Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren içinde bulunduğu siyasal, askersel ve ekonomisel durgunluğun giderilmesi için batılı yatırımcılara imtiyazlar vererek ülkenin kalkınmasını ve modernizasyonunu sağlanmaya çalışmıştır. Bu proje ile ABD'li yatırımcılar Doğu Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde olan Irak topraklarında bir demiryolu ağı kuracak ve bu demiryolu ağı çevresinde belirli mesafedeki yer altı kaynaklarını işletecekti. Projeye çerçevesinde Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de liman yapılması da planlanmıştır. Amerikalı Amiral Kolby Mitchell Chester'ın Osmanlı Hükümeti'ne bu yönde bir teklif sunması Türk yetkililer tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu proje 1908–1914 ve 1922–1923 süreci olmak üzere iki dönemde ele alınmıştır. 1908–1914 döneminde Chester Projesi'nin altyapısı oluşmuş ancak Birinci Dünya Savaşı çıktığından dolayı uygulamaya konamamıştır. İkinci dönem olan 1922–1923 evresinde de Ankara Hükümeti sunulan yeni projeye sıcak bakmıştır. Çıkış noktası demiryolu yapımı olan bu proje, ABD tarafından ham madde ve petrol dolayısıyla bölgenin tüm enerji kaynaklarının ABD'nin yararına kullanılması için bir araç olarak görülmüştür. Ankara Hükümeti, girişimcilerden ve ABD Hükümeti'nden gerek Musul Meselesi'nde gerekse diğer konularda bir destek görmediğinden dolayı Chester Projesi'ni iptal etmiştir. Böylece ABD'nin Chester Projesi'yle Yakındoğu kaynaklarını tekel altına alma planı yarım kaldığı gibi Osmanlı ve Ankara Hükümetlerinin Amerikan sermaye ve yatırımından istifade etme düşüncesi de sonuçsuz kalmıştır (Görgen, 2022: 376).

ekonomisel konularda tam bağımsızlığa aykırı düzenlemelerin kabul edilemeyeceği, Musul sorununun ise, Konferans dışında İngiltere ile çözümlenmesi ve İsmet İnönü ile Lozan heyetine, aynı zamanda Rauf Bey Hükümeti'ne güvenoyu verilmesi istenmektedir (Hür, 2016: 82).

Gazi Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, İstanbul ve Çanakkale'nin halen işgal altında olduğunun da altını çizmiş; Mecliste 190 milletvekilinin katıldığı oylamada 170 olumlu oy ile öneri kabul edilmiştir. Böylece Lozan Konferansı'nın devam yolu da Türkiye açısından açılmıştır. Ayrıca Lozan görüşmelerini yürütme yetkisi, Meclisten hükümete geçmiştir (*bu konu, özellikle istihbarat açığı nedeniyle de ele alınmıştı. Pek çok kaynakta belirtildiği gibi, gizli celselerde dahi konuşulanlar çok kısa bir süre sonra, İngilizler'in eline geçiyordu*) (Hür, 2016: 82). Nitekim 6 Mart 1923 tarihinde Mecliste gizli oturumda kabul edilen önerge ile birlikte İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Temsil Heyeti görevine devam etmesi de sağlanmıştır. Bunun üzerine 8 Mart 1923 tarihinde yüz sayfa olan karşı barış projesi ve on beş sayfalık yanıt niteliğinde olan nota, İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri'ne sunulmuştur (Hür, 2016: 86).

2.6 Lozan Barış Konferansı Sürecinin İkinci Safhası ve Müzakereler (23 Nisan 1923–24 Temmuz 1923)

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'den 4 Şubat 1923'e kadar devam etmiş, ancak müzakerelerin ilk devresinde Lord Curzon Türk Heyeti'ne devamlı olarak *Mondros Ateşkes Antlaşması* yönünden baktığı için bir sonuç alınamamıştır. Türk tarafı ise konuyu ***Mîsâk-ı Millî*** açısından ele almak istemiştir (Demirtaş, 2015: 527). Çünkü Ankara Hükümeti, Saltanat'ı da kaldırmış olarak Lozan Barış Konferansı'na katılırken, politikasının esaslarını ***Mîsâk-ı Millî*** oluşturuyordu. Lozan'da Türkiye'yi temsil eden heyete verilen talimatta; ***Mîsâk-ı Millî*** esasları doğrultusunda, kapitülasyonlar, Ermeni sorunu, Boğazlar ve Musul gibi konularda izlenecek siyaset tespit edildi. Ancak Lozan'a giderken Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış konferansına bakış açısından ciddi farklar bulunuyordu. Ankara Hükümeti, zor koşullar altında kazanılan bir savaşın ardından masaya galip olarak oturacağını düşünürken, İtilaf

Devletleri ise, konferansta iki konunun ele alınacağını, Türkler'in, bunlardan biri olan I. Dünya Savaşı ele alınırken *mağlup* durumda olduklarını, ancak, Yunanlılar'la sorunların görüşüleceği kısımda ise galip olduklarını ileri sürüyorlardı. Bu ortamda başlayan görüşmeler, tarafların tezlerinde ısrar etmesi, daha doğrusu İtilaf Devletleri'nin yeni Türk devletini eşit kabul etmemesinden ötürü kesintiye uğramıştır (Çelebi, 2013: 2-3).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde örgütlenen TBMM ile yeniden bir savaşa girmeleri zor olan İtilaf Devletleri, *gelişmelerin paralelinde*, görüşmelere yeniden başlamış ve *23 Nisan 1923*'te konferansın ikinci dönemi başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin birinci dönemde gösterdiği direnç, ikinci dönemde azalmış daha çok Fransa ve İtalya ile ilgili konularda ağırlık oluşturmuştur. Görüşmelerin bu döneminde hükümet ile heyet arasındaki gerginlik ve düşünce ayrılıkları da artmıştır. Ancak *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın varlığı bir siyasal krizi önlemiştir (Demirtaş, 2015: 530). Görüşmelerin bu döneminde taraf devletlerin birçoğu yeni *delegeler*[103] ile konferansa iştirak etmişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen Lozan Konferansı'nın ikinci devresine katılmak üzere harekete geçen İsmet Paşa, danışmanlarının yaklaşık yarısını Türkiye'de bırakarak 18 Nisan 1923 tarihinde İstanbul'dan Şark Ekspresi ile Lozan'a hareket etti. Türkler 21 Nisan günü, İtilaf Devletleri temsilcileri 22 Nisan akşamı Lozan'a ulaştılar. İngiltere'nin Lozan görüşmelerinin ikinci bölümünün başlamasına bir gün kala yani 22 Nisan 1923 tarihinde temsilcisi Lozan'a vardığı sırada, Musul'da Revandiz'e saldırıp geri alması ise ayrı bir tartışma konusunu içermektedir. İngiltere Türkiye'nin Musul'dan vazgeçtiğine kesin kanaat getirmiştir (Hür, 2016: 87). Tekrar başlayan ikinci dönem Lozan görüşmelerinde

103 ***Delegelerin*** birçoğu konferansın ikinci safhasında yenileri ile değişmişti. Nitekim İngilizler Lord Curzon'un yerine Türkiye Büyükelçisi Horace Rumbold'u ve yanına yardımcı olarak Türk düşmanı Andrew Ryan'ı, İtalyanlar, Marki Garroni yerine Montanya'yı, Fransızlar Bombard Barere'nin yerine İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle'yi görevlendirmişti. Yeni görev alanlar, Türkiye'yi daha iyi tanıyan kişilerdi. Sovyet Rusya'da Çiçerin yerine Vorovski adlı bir diplomatını yolluyordu. Bu diplomat, Lozan'da suikasta kurban gidecek ve İsviçre faşistleri tarafından öldürülecektir. Cenazesine de Türkler dışında diğer devlet temsilcileri katılmayacaktır. ABD'yi de bu sefer Joseph Grew'in başkanlığında Frederic Dolbeare, G. Howland Shaw, Edgar W. Turlington, F. Lammont Belin ve Maynard Barnes temsil ediyordu (Hür, 2016: 87).

temel konulara göre yeniden üç komisyon oluşturulmuş; her iki tarafın da tezlerinde esneklik yapmaları, barış arzusunun baskın olması ve nihayet, ikili sorunları öteleyerek genel barışı sağlamak arzusu barış antlaşmasını beraberinde getirmiştir (Çelebi, 2013: 2-3).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen Lozan Konferansı'nın ikinci devresinin ilk bölümünde İngilizler, Boğazlar ve Irak sınırı (*Musul*) konusunda istediklerini elde ettiklerinden konferansın ikinci bölümünde pek ortaya çıkmıyorlardı. Tartışmalar, Fransa, İtalya, Yunanistan ile Türkiye arasında oluyordu. İtalyanlar ile ilgili en büyük sorun Meis adasıydı. İtalyanlar Meis adasını vermek istemiyorlardı. Yunanistan ile ilgili sorun ise, Türkiye'nin istediği tazminattı. Venezilos tazminat ödemeye yanaşmıyordu. Fransızlar'ın sorunu ise, Osmanlı borçları ve imtiyazlar konusuydu. Osmanlı'dan büyük alacağı olan Fransız şirketlerdi. Bu borçların nasıl ve hangi para ile ödeneceği de büyük bir sorundu. Alınan borçlarla ilgili sözleşmelerde faizlerin Fransız Frankı ile ödenebileceği gibi, İngiliz sterlini ile de ödenebilecek olması en büyük sorunu teşkil ediyordu. Türkiye, borçları ne altınla, ne de İngiliz sterlini ile ödemek istemiyordu. Türkiye bu borç ve faizleri Fransız Frankı ile ödemek istiyordu (Hür, 2016: 91). Görüşmeler olumlu şekilde devam ediyordu. İlk toplantılarda uzunca bir süre tartışılan Meriç Nehri'nin *Talveg* hattı, Türk tarafının istediği şekilde kabul edildi; ancak Meis adasından vazgeçildi. İsmet Paşa dünya barışı adına bu fedakârlığın yapıldığının bir kez daha altını çizdi. Yine dünya barışı için Adakale ile ilgili Türk tarafının itiraz kaydı geri çekildi. Trablusgarp'tan vazgeçildi. Türkiye'de görev yapacak hukuk danışmanlarının en az 4 kişi olacağı belirtildi. Genel af ve 150 kişinin yurt dışına çıkması konusunda da anlaşma sağlandı. Konferansın sonuna yaklaşılıyordu. Çözümlenmemiş *Düyun-u Umumiye* kuponlarının hangi para ile ödeneceği konusu kalmıştı (Hür, 2016: 102).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinde yürütülen Lozan Konferansı'nın ikinci devresi 16 Temmuz Pazartesi sabahı yapılan toplantı sonrası pürüzler halledilmiş ve anlaşma tam olarak sağlanmıştır (*ancak delegasyonların hükümetlerinden gereken yetkiyi almaları için antlaşmanın 24 Temmuz'da imzalanması kararlaştırılmıştır*). İtilaf Devletleri'nin kara ve deniz kuvvetleri İstanbul ve Boğazları, antlaşma TBMM tarafından onaylandıktan 6

hafta içinde boşaltacaklardı. Kuponlar konusu ve *Turkish Petroleum* şirketi sorunu antlaşma dışına bırakılmıştı. Armstrong Wikers ve Regie General şirketlerine taviz verilmişti. Ancak bu tavizle ilgili anlaşmazlık çıkarsa oluşan zarar Türk Devleti tarafından ödenecekti. 5 yıl boyunca yabancı şirketlerle rekabet serbestliği kabul edilmişti. Böylece eski Türkiye *(Osmanlı devlet örgütü)* ortadan kalkmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti dünya kamuoyu tarafından kabul edilmiştir (Hür, 2016: 105).

2.6.1 Sınırlar Konusu

Sınırlar konusu hakkında Lozan Konferansı'nın ikinci devresinde İsmet Paşa ilerleme kaydetmiş ve aşağıda yer alan sonuçları almıştır.

- ***Batı Trakya sınırı*** konusunda İsmet Paşa referandum yolu ile kendi kaderlerini kendilerinin tespit etmesi gerektiğini söyleyerek, Batı Trakya'nın bağımsızlığını savundu. Lozan Konferansı devam ederken, 30 Kasım 1922 tarihinde Yunan birliklerinin Doğu Trakya'dan çekilmeleri tamamlanmıştı. Lozan'da tartışma Karaağaç üzerine olmuştur. Karaağaç'ın yerleşim bölgesinin Türkiye'ye verilmesi konusunda bir sorun yoktur. Sorun, İtilaf Devletleri Karaağaç İstasyonu'nu Yunanistan'a verilmek istenmesiydi. Sonuçta, Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı zarar ve ziyan tazminatı olarak *Karaağaç*[104], tren istasyonu ile birlikte Türkiye'ye bırakılmıştır. Bu bağlamda Batı Trakya konusunda Türk tezi kabul görmemiştir. Batı Trakya Yunanistan'da kaldı (Hür, 2016: 119).

104 ***Karaağaç*** bulunduğu konum itibariyle stratejik bir durum arz etmekte idi. Anadolu'da kazanılan zaferden sonra İtilaf Devletleri ile TBMM Hükûmeti arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi hükümlerine göre; Meriç nehrine kadar olan Trakya toprakları Türk yönetimine bırakılmıştı. Bu sınıra göre Edirne-İstanbul demiryolunun, İstanbul-Uzunköprü hattı TBMM idaresinde, Kuleliburgaz-Karaağaç kısmı ile Edirne şehir istasyonunun bulunduğu Karaağaç istasyonu da İtilaf devletlerinin kontrol mıntıkasında kalmıştı. Karaağaç istasyonu, o dönemde Edirne'nin İstanbul'a ulaşımı ve ticareti bakımından önemli olduğu kadar, Rumeli demiryolunun bir parçası olması hasebiyle de Türkiye'nin Avrupa bağlantısını sağlamaktaydı. Bu nedenle Ankara Hükûmeti, mütareke görüşmeleri esnasında 1914 hududunu temin için uğraşmış, ancak başarılı olamamıştı. Buna mukabil Karaağaç, Yunan işgal mıntıkası olmaktan çıkarılmış ve ayrıca imzalanan sözleşme ile İstanbul-Edirne arasında ulaşımı sağlayan Kuleliburgaz-Karaağaç hattının serbest kullanım hakkını elde etmişti (Akın, 2023: 37).

- ***Sovyet sınırı***, 13 Ekim 1921 *Kars Antlaşması*'na[105] göre çizilen, ***İran sınırı***, 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'na göre çizilen, ***Suriye sınırı***, 20 Ekim 1921 *Ankara Antlaşması*'na[106] göre çizilen, ***Bulgar sınırı***, 1913 İstanbul ve 1919 *Nöyyi Antlaşmaları*'na göre çizilen, ***Yunan sınırı***, 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan'da Karaağaç'ın alınmasıyla çizilen sınır olmuştur (Demirtaş, 2015: 530). Trakya'daki Türkiye-Yunanistan sınırı Karaağaç Türkiye'de kalmak üzere Meriç ırmağının *talvek*'i olarak tesbit edilmiştir (Turan, 2003: 216).

---

105 ***Kars Antlaşması***, Kars'ta Rus temsilcilerinin de katılmasıyla Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan delegeleri ile devamlı görüşmeler sonunda 13.10.1921 tarihinde imzalanmıştır. Türk temsilcileri Kâzım Karabekir'in başkanlığında bu antlaşmayı imzalamışlardır (Çay, 2009).

106 ***Ankara Antlaşması***, yaşanan askersel gelişmelerin ardından 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti'nin delegesi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fransız temsilcisi Henry Franklin Bouillon arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; (1) İmza gününden itibaren iki taraf arasındaki savaş durumu sona erecektir. Asker ve sivil tutsakların tümü iki ay içinde serbest bırakılacaktır, (2) Aynı süre içinde Fransız birlikleri belirtilen sınırın güneyine, Türk birlikler ise kuzeyine çekileceklerdir, (3) Boşaltma, karma komisyonun denetiminde yapılacaktır, (4) Bölgede bir genel af ilân edilecektir, (5) TBMM ***Misak-ı Millî***'de kabul edilen azınlık haklarını sağlayacaktır, (6) İskenderun bölgesi için özel idare usulü kurulacaktır. Bölgede Türk kültürünün gelişmesi için her türlü kolaylık sağlanacaktır. Türk dili resmî niteliğini koruyacaktır, (7) Sınır İskenderun Körfezi kuzeyinden Payas'ın güneyine bir noktadan başlayacak Meydanıekber'e doğru gidecektir. Demiryolu istasyonu ve bu yer Suriye'de kalacaktır. Daha sonra Marsuva, Suriye'ye, Karnabur ile Kilis Türkiye'ye bırakılmak üzere sınır güneydoğuya eğilecektir. Çabanbey, Nusaybin ve bu aradaki demiryolu Türkiye'ye bırakılacaktır, (8) Suriye sınırları içinde kalan Caber Kalesi (Türk Mezarı) ve bölgesi Türkiye'ye ait olacak, burada Türk bayrağı çekilecek ve Türk askeri nöbet tutacaktır, (9) Pozantı-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolunun işletme hakkı, Fransa'nın göstereceği bir Fransız şirketine verilecektir, (10) İtilâfnâmenin imzalanmasından sonra, gümrük meselelerini halletmek üzere karma bir gümrük komisyonu kurulacaktır, (11) Kuveyk suyu, Halep şehri ile kuzeyde kalan bölge arasında paylaşılacak, Halep şehri su ihtiyacını Fırat'tan parası mukabili karşılayabilecektir (12) Sınırın ayrı yanlarında kalan halk, diğer taraftaki topraklarını da kullanmaya devam edebilecektir. Vergi ve resim vermeden, hayvan, tohum ve ürünlerini bir yandan öbür yana geçirebilecektir (Çay, 2009: 12).

Bu bağlamda, *Türkiye-Suriye sınırı*, Fransa ile imzalanmış olan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile belirlenen sınır olarak kabul edilmişti. İskenderun ve Antakya'daki Türkler'in kendi kültürlerini korumaları konusunda söz konusu antlaşmadaki hükümlere uyulacaktı (Turan, 2003: 216). *Türkiye-Suriye sınırı* meselesi, Ortadoğu'da sınırların nasıl çizildiğini gösteren en iyi örneklerden birisidir. *Türkiye-Suriye sınırı* sorununun çözüme ulaşmasında; Türkiye'nin *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nda kazandığı başarı, *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın kararlı tutumu, o dönemdeki dünya konjonktürünün iyi takip edilmesi ve Türk tarafının uluslararası politikada diplomasiyi ustaca kullanması etkili olmuştur (Yamaç, 2018: 1172).

- ***Irak sınırı*** ise Lozan da çizilemeyen tek sınır olmuştur. Türk-İngiliz ikili görüşmelerinde çözülemediği için, Milletler Meclisi kararına göre düzenlenmiştir. Sınır İngilizler ile 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması ile çizilmiştir (Demirtaş, 2015: 530).

2.6.2 Mısır Konusu

Mısır konusu müzakerelerde gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Lozan Barış Antlaşması yeni Türk devlet örgütünün kuruluş senedi olmasının yanında Ortadoğu'da I. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni statükonun hukuksal meşruiyeti açısından önemli bir belgedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki egemenliği ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Bu kayıplar içinde en stratejik olanları, 1878'de ***Kıbrıs*** ve 1882'de ***Mısır***'ın fiilen İngiltere denetiminde bırakılmasıydı (Baş, 2023: 33).

Mısır, Süveyş Kanalı nedeniyle İngiltere için büyük bir stratejik öneme sahipti. İngiltere'nin Mısır'ı işgali *geçici* bir durum olarak ilan edilmesine rağmen, İngiltere Mısır'dan çıkmadı. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin Mısır'ı ilhak kararı almasına kadar İngiltere'nin Mısır'daki varlığının hukuksal durumu karmaşık olmakla birlikte fiili durumda İngiltere, Mısır'daki egemenliğini sürdürdü. 1914'te İngiltere'nin Mısır'ı ilhak kararı alması Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmadı. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde mağlup Osmanlı ile galip tarafta yer alan İngiltere arasındaki en önemli meselelerden biri İngiltere'nin fiilen işgal ettiği ve uzun süredir yönettiği Mısır ve Kıbrıs gibi toprakların hukuksal statüsünün saptanmasıydı (Baş, 2023: 33).

Mısır örneğinde olduğu gibi İngiltere'nin bu topraklar üzerindeki egemenliği fiili olarak I. Dünya Savaşı'ndan çok önce başlamış bu fiili egemenlik I. Dünya Savaşı ve sonrasında hukuksal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası yapılan barış görüşmelerinde İngiltere açısından en önemli başlıklardan biri, karmaşık fiili durumu hukuksal çerçeveye oturtarak Mısır'daki egemenliği ile ilgili tartışmalara son vermekti. Lozan Konferansı'nda Mısır, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Türk tarafı açısından Mısır'ın hukuksal statüsünün belirlenmesi ile

ilgili bu görüşmeler öncelikli meselelerden biri değildi. Türkiye açısından Mısır'da bulunan Türklerin durumunun güvence altına alınması önem taşıyordu (Baş, 2023: 33).

2.6.3 Adalar Konusu

Adalar konusu hakkında Lozan Konferansı'nın ikinci devresinde İsmet Paşa sınırlar konusunda ilerleme kaydetmiş ve aşağıda yer alan sonuçları almıştır.

- **Adalar Konusu**

Adalar konusunda Türkiye küçük ve yakın adalarla birlikte İmroz, Bozcaada, Semadirek adasını Türkiye'ye verilmesini, diğer adaların askerden arındırılmasını, tarafsız ve özerk olmasını savunuyordu. Lozan Anlaşması'nda, Lozan öncesi anlaşmalar esas kabul edildi. Türkiye'ye sadece İmroz ve Bozcaada verildi. Yakın adaların silahsızlandırılması düşüncesi ise kabul edildi (Hür, 2016: 120). Bu bağlamda Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Eğriboz) ve Tavşan Adası Türkler'e verilmiş, diğer Ege Adaları Yunanistan ile İtalya'nın egemenliğinde bırakılmıştır. Bu bağlamda Yunanistan Türk kıyılarına yakın olan adaları (*Midilli, Sakız, Nikarya ve Sisam adaları*) silahlandırmayacaktır.

Adalar konusunda Yunan birlikleri işgal ettikleri İmroz ve Bozcaada'dan çekildikten sonra, Türkiye buralarda yerli halkın da söz sahibi olacağı bir yönetim uygulayacaktı. Yunanistan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında hiçbir deniz üssü ve istihkâm kurmayacaktı (md. 13-14, 5 ve 15. ekler) (Turan, 2003: 216).

Adalar konusunda, özetlemek gerekirse, 24 Nisan 1830'da bağımsızlığını elde eden Yunanistan, kuruluşunda Şeytan Adaları ve Kiklat Adaları'nın büyük bir çoğunluğu ile 1913 yılında Girit Adası'nı işgal etmiştir. *Megali İdea* doğrultusunda hazırlanan Büyük Yunanistan Programı hedeflerini gerçekleştirebilmek için I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu istila eden Yunanistan, bu girişiminde Türklere karşı yenilgiye uğramıştı. 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesi ile Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya, Taşoz, Bozbaba ve İpsara adaları *gayri askersel statüde* kalmak koşulu ile Yunanistan'a bırakılmıştı. Aynı antlaşma

ile Menteşe Adaları; İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Çoban Adası, İlyaki, İncirli, Kilimli, İleriye, Batnoz, Lipso, Sömbeki ve İstanköy adaları bunlara bağlı adacıkları ile beraber ve Meis Adası İtalya'ya verilirken Gökçeada, Bozcaada, TavşanAdaları ve Anadolu sahillerine üç milden az uzaklıkta bulunan adalar üzerindeki Türk egemenliği teyit edilmiştir (İnce, 2013: 125).

Adalar sorununu[107] ilerleyen süreçlerde İsmet İnönü 1947 yılında Paris Antlaşması'nda yeniden gündeme getirmiş ise de bir sonuç alınamamıştır (Demirtaş, 2015: 531).

- **Oniki Adalar Konusu**

Oniki Adalar Osmanlı *döneminde genel olarak Menteşe Adaları* adıyla anılmış adalar grubu olup, XVI. yüzyıldan 1912 yılına kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Trablusgarp Savaşı ile İtalyan işgalinin yaşandığı Rodos ve Oniki Ada, bu süreçten sonra Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında sürekli tartışma konusu olmuş ve bu tartışmalar Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve hatta Milli Mücadele dönemi sonrasına kadar devam etmiştir. Ege Denizinde üç ülkenin, uğruna büyük mücadele verdiği Oniki Ada, Lozan Barış Konferansı döneminde tartışmaya açılmaksızın İtalyan egemenliğine verilirken, bu konferansta özellikle Yunanistan ve Türkiye arasında Ege Adaları, Türkiye ile İtalya arasında da *Meis Adası* konuları önemli tartışma maddelerini oluşturmuştur. Lozan Konferansı'nda her ne kadar Oniki Ada konusu tartışmaya açılmış olmasa da Yunanistan Heyetinin

107 ***Adalar*** yüzyıllarca Osmanlı egemenliğide kalmıştır. Bu egemenlik kurulduğu dönemin uluslararası hukuk kurallarına tamamen uygundur. Bugün Yunanistan'a ait olan adalar, Türk egemenliğinden uluslararası hukuka uygun olarak egemenlik devri yapılmış olan adalardır. Bu adalar iki grupta toplanabilir. Birinci grupta, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 24 Nisan 1830 ile Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 arasındaki dönemde Yunanistan'a bırakılan adalar bulunmaktadır. İkinci grupta ise, Lozan Barış Antlaşması ve 10 Şubat 1947 Paris İtalyan Barış Antlaşması ile gayri askerî statüde olmaları kaydıyla Yunanistan'a bırakılan adalar bulunmaktadır. Bunların dışındaki ada, adacık ve kayalıklar için egemenlik devri yapılmamıştır. Yunanistan, uluslararası alanda meydana gelen değişmelerin, antlaşmalarla kurulmuş olan statüyü ortadan kaldırdığını ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'ye bırakıldığı belirtilmeyen kara parçalarının tamamının kendisine ait olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık Türkiye, antlaşmaların hükümlerinin geçerli olduğunu ve Lozan Barış Antlaşması'nda haklarından feragat etmediği ada, adacık ve kayalıklarda egemenlik haklarının devam ettiğini savunmaktadır (İnce, 2013: 101).

temsilcisi Eleftherios Venizelos, konferansın ikinci aşamasında İngiliz delegesi Harold Nicolson ve *Foreign Office* ile yaptığı gizli yazışmalar ile Oniki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi için önemli çaba sarf etmiştir (Tağmat, 2018: 139).

Oniki Adalar[108] bu bağlamda değerlendirildiğinde zaten İtalyanlar'daydı ve Lozan'da egemenlik konusu tartışılmadı; ve Türk karasularında olmasına karşın Meis adası İtalyanlar'a bırakılmıştır (Hür, 2016: 120). Yani Oniki Adalar konusu Konferans'ta pek gündeme gelmemiştir. Çünkü İsmet Paşa, Mussolini ile bu konuyu görüşmüş ve Mussolini bu konunun halledildiğini ve görüşülmeye lüzum olmadığını söylemiştir. İsmet Paşa da Ankara'ya çektiği telgraflarda bu durumu belirtmiş ve kendisinin de pek üstelemediğini söylemiştir. Sonuç olarak Lozan Antlaşması imzalanmış ve Oniki Adalar İtalyanlara bırakılarak buradaki Türk haklarından vazgeçilmiştir. Yani Oniki Adalar İtalya'ya bırakılmıştır (Balcı ve Yücel, 2022: 28). Nitekim İtalyanlar'ın Uşi Antlaşması ile geri vermeleri gerekirken işgallerini sürdürdükleri *Rodos* ve *Oniki Adalar* kendilerinde (md.15)[109], İngilizler'in 1914'te topraklarına

---

108 ***Oniki Adalar*** Türkiye'nin Ege kıyılarına çok yakın bir mesafede yer almakta olup, uzun yıllar Türk sınırları içerisinde yer almıştır. Buralarda çok büyük oranda Türk nüfusu vardır. Jeolojik açıdan da Anadolu'nun bir uzantısı halinde bulunan Oniki Adalar, Türkiye'nin güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir. Ege'nin kuzey-güney bölgelerindeki deniz yollarını denetleyen bir konumda bulunması Oniki Adalar'ın önemini daha da arttırmaktadır. Bununla birlikte Oniki Adaların Türkiye'nin düşmanlarının elinde bulunması, olası bir askersel saldırı durumunda Türkiye'nin batı ve güney sınırlarını tehdit edecek konumdadır. II. Dünya Savaşı yıllarının küresel gücü konumunda bulunan İngiltere tarafından Oniki Adaların kendisine verilmesi ile ödüllendirilen Yunanistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Oniki Adaların temelini oluşturduğu ihtilaflar uzun zamandan beri süregelmiş ve durumun hassasiyetinden dolayı uzun süre de devam edecek görünmektedir. Oniki Adalardan kaynaklanan sorunlardan bazıları; Adaların silahsızlandırılması ve askersizleştirilmesi, Oniki Adalara ait olan egemenliği belli olmayan adacıkların aidiyet sorunu; uçuş bilgi bölgesi (FIR); Karasuları; Kıta sahanlığı; Münhasır Ekonomisel Bölge; Ada ve takımada meselesi; kurtarma ve yardım konularıdır. Bu nedenlerin varlığı Türkiye açısından ulusal güvenlik ve bağımsızlık sorunu olarak güncel bir şekilde masada durmaktadır. Tüm bunların yanında Rodos, İstanköy gibi Adalarda bulunan Türk nüfusunun varlığının korunması da bu sorunlara ek olarak varlığını sürdürmektedir (Balcı ve Yücel, 2022: 29).

109 ***Rodos ve Oniki Adalar*** konusunda Konferans boyunca Türk tarafından bir talep ve görüşme isteği olmamıştır. Rodos ve Oniki Ada meselesi, sadece büyük devletlerin komisyonlarda görüşülüp de bir karara varılamayan işleri kendilerine göre bir şekle sokup hazırladıkları ve 31 Ocak 1923 tarihindeki oturumda Türk heyetine tebliğ ettikleri antlaşma taslağının 15. Maddesi içerisinde masaya gelmiştir. Bu maddeye göre

kattıklarını ilân ettikleri Kıbrıs da yine onlarda kalacaktı. Ancak ada Türkler'i 2 yıl içinde Türk yurttaşlığını kabul edebileceklerdi (md. 20-21). Bunun dışında Mısır ve Sudan'ın da İngiliz egemenliğine geçtiği kabul edilmişti (md. 17). Trablusgarp (Libya) üzerindeki haklardan da vazgeçilmişti (md. 22) (Turan, 2003: 216).

Oniki Adalar Türkiye'nin Ege kıyılarına çok yakın bir mesafede yer almakta olup, uzun yıllar Türk sınırları içerisinde yer almıştır. Buralarda çok büyük oranda Türk nüfusu vardır. *Jeolojik açıdan da Anadolu'nun bir uzantısı halinde bulunan Oniki Adalar*, Türkiye'nin güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir. Ege'nin kuzey-güney bölgelerindeki deniz yollarını denetleyen bir konumda bulunması Oniki Adalar'ın önemini daha da arttırmaktadır. Bununla birlikte Oniki Adaların Türkiye'nin düşmanlarının elinde bulunması, olası bir askersel saldırı durumunda Türkiye'nin batı ve güney sınırlarını tehdit edecek konumdadır. II. Dünya Savaşı yıllarının küresel gücü konumunda bulunan İngiltere tarafından Oniki Adaların kendisine verilmesi ile ödüllendirilen Yunanistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Oniki Adaların temelini oluşturduğu ihtilaflar uzun zamandan beri süregelmiş ve durumun hassasiyetinden dolayı uzun süre de devam edecek görünmektedir (Balcı ve Yücel, 2022: 29).

Oniki Adalardan kaynaklanan sorunlardan bazıları; Adaların silahsızlandırılması ve askersizleştirilmesi, *Oniki Adalara* ait olan egemenliği belli olmayan adacıkların aidiyet sorunu; uçuş bilgi bölgesi (FIR); Karasuları; Kıta sahanlığı; Münhasır Ekonomisel Bölge; Ada ve takımada meselesi; kurtarma ve yardım konularıdır. Bu nedenlerin varlığı Türkiye açısından ulusal güvenlik ve bağımsızlık sorunu olarak güncel bir şekilde masada durmaktadır. Tüm bunların yanında Rodos, İstanköy gibi Adalarda bulunan Türk nüfusunun varlığının korunması da bu sorunlara ek olarak varlığını sürdürmektedir (Balcı ve Yücel, 2022: 29).

Oniki Adalar ile birlikte diğer adalar Türkiye'nin ulusal güevenliği açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim adeta bir gerdanlığın

---

Türkiye, *Rodos Oniki Adalar ve Meis üzerindeki haklarından İtalya lehine feragat etmekteydi.* Türk heyeti tarafından 4 Şubat'ta antlaşma taslağına verilen cevapta bu maddeye itiraz edilmemiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda bu haliyle yer alan 15. Madde ile 1912'den beri fiilen İtalyan işgali altında bulunan Rodos ve Oniki Ada ile birlikte Meis Adası hukuken de İtalyan egemenliği altına girmiştir (Hayta, 2023: 11).

inci taneleri gibi sıralanmış olan binlerce ada, adacık ve kayalıktan meydana gelmiş olan Ege Denizi'nde; körfez, burun, deniz, ada kalabalığı öylesine sarmaş dolaş olmuşlardır ki kara nerede biter, deniz nerede başlar tam olarak anlaşılamaz. Ege Denizi, ortaya çıktığı jeolojik zamanlardan bu yana doğu-batı istikametinde hareket eden kavimlerin rotasında yer almış ve daima bu kavimler arasındaki egemenlik mücadelelerine şahitlik etmiştir. Ege Denizi'nde adaların sporadik bir şekilde yayılmış olması ve özellikle Anadolu kıyılarının önünde öbeklenmiş olanların stratejik konumları nedeniyle, Anadolu'nun güvenliği bakımından bu adaların egemenliğine sahip olmak, tarih boyunca büyük bir jeopolitik sorun olarak gündemde kalmıştır. XVI. yüzyılda ele geçirdiği Menteşe Adaları'nı XX. yüzyılın başında kaybetmeye başlayan ve Anadolu'ya hapsolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türkiye'nin Ege'deki haklarının savunulması yaşamsal bir öneme sahiptir (Mengeş, 2017: 279).

Oniki Adaların 1923'te İtalyan egemenliğine bırakılması ile Türkiye ve adalar arasındaki ilişki yeni bir boyut kazandı. İki savaş arası dönem boyunca Onikiada Türkiye'nin güvenlik stratejisinde önemli bir konuma sahip oldu. Dönemin büyük kısmında Onikiada'daki İtalyan varlığı ve askersel hazırlıkları Ankara için büyük bir tehdit algısı oluşturdu. Bu nedenle Türk yetkililer adalardan Anadolu'ya yöneltilecek bir tehdide karşı durabilmek için Batı ve Güneybatı Anadolu'da askersel önlemler aldı. Bununla beraber birçok meselede dış siyasetini de buna göre düzenledi. İki dünya savaşı arasındaki bu dönemde, adaların Türk dış politikasındaki yeri olası bir saldırı tehlikesi ile sınırlı da değildi. 1920'lerin sonundan 1930'ların ortalarına kadar Türk diplomasisi Ege Denizi'ndeki adacıkların egemenliği ve sınır sorunları ile de uğraştı (Pabuççular, 2017: 152).

Oniki Adalar konusunda sorunlar Lozan'da bahis konusu edilmemesine rağmen tarihin ilerleyen süreçlerinde de devam etmiştir. Nitekim 1930'lu yıllarda her ne kadar İtalya ile Türkiye arasına bazı sınır anlaşmaları yapılmış ya da yapılmaya çalışılmışsa da II. Dünya Savaşı öncesi İtalya bu adaları silahlandırmayı ihmal etmemiştir. II. Dünya Savaşı sürecine geldiğindiğinde Yunanistan ve İtalya'nın elinde tuttuğu adaların neredeyse tamamında savaş yaşanmış, İtalya'nın yenilgisi ile Almanlar tarafından işgal

edilmişlerdir. Bu adaların her ne kadar Almanlar tarafından Türkiye'ye verilmesi teklif edilmişse de SSCB'nin boğazlar ve Doğu Anadolu Bölgesinde hak iddia etmesi ve baskısının yanında savaştaki tarafsızlık konumunun bozulmasını istememesinden dolayı bu teklifleri reddetmiştir. II. Dünya Savaşı'nda adaların Alman işgalinden kurtarılması için Anadolu topraklarından harekât planı yapılmışsa da Türkiye'nin bu adalardan çıkmama ihtimali üzerine bu planlar devreye sokulmamıştır. İngiltere'nin de bu adalarda açıkça hak iddia etmesi sebebi ile Türkiye bir girişimde bulunamamıştır. Nitekim 1947 Paris Barış Antlaşması ile Kızılhisar (Meis) Adası dahil İtalya'nın elinde tuttuğu adlar Yunanistan'a verilmiştir (Kılıç, 2023: 94-95).

Oniki Adalar Türkiye ile tam bir vücut teşkil etmekte ve Anadolu'nun adeta bir yap-boz tablosunun tamamlayıcı parçasını oluşturmaktadır. Türkiye için önemi aslında buraların sadece Yunanistan'ın eline geçmesi ve silahlandırılması sorunu değildir. Bu adaların ***emperyalist*** bir devlet örgütü tarafından ele geçirilmesi durumunda, bu devlet tarafından Ortadoğu ve Asya'ya yapacağı bir harekât için üs olarak kullanılması tehlikesidir. Anadolu'nun güvenliği kıyısında bulunan adalardan başlamaktadır. Yunanistan için bu adaların kendi ana kıtasının savunulması için böylesine stratejik bir önemi yoktur çünkü adalar Yunan ana karasından oldukça uzaktadır. Diğer taraftan Yunanistan bu adaları savunabilmek için gerektiği kadar kuvvetli olmadıktan başka, bu adaların savunulması bakımından Türkiye kadar hassas değildir (Mengeş, 2017: 308).

- **Meis Adası Konusu**

Meis Adası, Akdeniz'de önemli deniz-kara güzergâhları üzerinde olup, eski çağlardan itibaren bölgede egemen olmak isteyen güçler için önemini her zaman korumuştur. Hem birbirleriyle bağlantılı bu ana güzergâhların hem de anakaraya sadece 2 km uzaklıkta olması dolayısıyla kıyı güvenliğinin sağlanması açısından Meis Adası stratejik bir öneme haizdi (Şimşek, 2022: 657). Akdeniz, binlerce yıldır birbirleriyle ekonomisel, askersel ve siyasal yönleriyle bağlantılı merkezlerin ve limanların yer aldığı deniz

ve kara güzergâhlarından oluşan kendine özgü bir ulaşım ağı geliştirmişti. Doğu Akdeniz'de uzun mesafe deniz trafiği, Mısır, Suriye ve Filistin'e dayanmakta, Kıbrıs ve ardından Anadolu'nun güney kıyılarını takip ederek Girit ve Rodos istikametinde devam etmekteydi. Ana rotalara eklemlenen ikincil öneme sahip diğer ada ve kıyı yerleşimlerini de kapsayan bu ulaşım sistemi, üretim-tüketim merkezlerini birbirlerine bağlamaktaydı. Söz konusu ulaşım ağı içerisinde Meis, bir istasyon ve karakol merkezi olarak süreç içerisinde önemli bir rol üstlenmiştir (Şimşek, 2022: 676).

Meis Adası Anadolu'ya çok yakın olması nedeniyle Türkler kendi egemenlikleri altında tutmayı talep etmeleri, Lozan'da İtalyan baş delegesi Montagna'yı sıkıntıya sokmuştur. Kendi tabiriyle; İsmet Paşa'ya karşı sabırlı ve gayretli bir pazarlık yürüten Montagna, nihayetinde, Türkler'in dünya barışı için gösterdiği fedakârlık neticesinde amacına ulaşabilmiştir. Sonuçta İtalya, Lozan Konferansı'nda kendisini ilgilendiren Ege Adaları konusunda istediğini almıştır. (Apaydın, 2018: 172). Bununla birlikte Lozan Barış Antlaşması 15. maddesine göre İtalya'ya, ismi sayılan diğer adalar yanında sadece Meis Adası terk edilmiştir. Terk edilen topraklar arasında Meis'e bağlı adacıklar yoktur. Coğrafi ve jeolojik kriterler dahilinde Meis Adası'na bağlı adacıklar varsa bile bunlar Lozan Anlaşması madde 15 ile İtalya'ya terk edilmemişlerdir (Zafer, 2007: 33).

Meis bölgesinde yer alan bir kısım adacık ve kayalıkların, Türkiye ile İtalya arasında sorun oluşturması nedeniyle, taraflar bu konuda anlaşma yoluna gitmişlerdir. İtalya, Meis'ten başka; Meis ile Anadolu arasında yer alan ve Anadolu sahillerinden 3 milden daha az bir mesafede bulunan 22 adacığın da kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Türkiye ile İtalya arasında 4 Ocak 1932 tarihinde imzalanan *Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Adanın Ciheti Aidiyeti Hakkında İtalya Hükümeti ile Aktolunan İtilafname* (3 ncü Bölüm) isimli sözleşme ile Meis bölgesindeki adacık ve kayalıkların hangi devlete ait olduğu sorunu da hukuken çözülmüştür. Ankara Anlaşmasında Meis Adası ile Anadolu kıyısı arasındaki adacıkların kiminin Türk, kiminin İtalyan egemenliğinde kalacağı tek tek belirtilmekte ve o bölgede karasularını ayıran bir çizgide

ayrıntıları ile tanımlanmaktadır. Ayrıca Bodrum Körfezindeki Kara Ada'nın Türkiye'nin olması kararlaştırılmıştır. Bu adacıkların 1947 Paris antlaşması ile Yunanistan'a devredilmesi ayrı bir tartışma konusudur. Bir bakış açısına göre kendi egemenliğinde bulunan adaları İtalya'nın Yunanistan'a devretme hakkı bulunmaktadır. Diğer yandan Lozan antlaşması'nın 16. maddesine dayanılarak bu adacıkların Türkiye'nin katılmadığı bir antlaşma ile (*Paris Barış Antlaşması*) devri mümkün değildir. Halefiyet bu durumlar için geçerli değildir (Zafer, 2007: 33). Tek kelime ile Yunanistan fırsattan istifade bu adaları da alenen işgal ve istila etmiştir.

- **Girit Adası Konusu**

Girit Adası, stratejik bakımdan oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Nitekim tarihte çeşitli ulusların egemenliği altına girmiştir. Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bizans ve bir müddet de Arap egemenliğine giren Girit, daha sonra Bizans tarafından 100.000 gümüş karşılığında Venediklilere satılmıştır. Girit, Türklerin yönetimine geçmeden önce Venediklilerin elinde bulunuyordu. Osmanlı'nın Girit'i fetih hareketleri 1645 yılında Sultan İbrahim döneminde başlamış, yaklaşık 25 yıl süren mücadeleler sonunda 1669'da tamamlanmış, fethedildikten sonra büyük bir huzur ve güven dönemi içerisine girmiştir. Devletin çıkardığı özel kanunlar, vergi imtiyazları ve yönetsel-toplumsal yaşamdaki düzenlemeler sayesinde hoşgörülü ve adalete dayalı bir sistem getirilmiştir. Böylece 150 yıl kadar adadaki toplumlar dostluk ve kardeşlik içerisinde yaşamıştır (Ünsal, 2009: i). Nitekim Osmanlı egemenliğine girdiği tarih olan 1699'dan 1821 Girit isyanlarının ilk çıkış tarihine kadar adada bulunan Müslüman ve Hristiyan halk arasında herhangi bir geçimsizlik durumu görülmemiştir (Sarı ve Can, 2018: 50).

Girit Adası 1821'den itibaren Rusya'nın kışkırtması, Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçuluk akımının etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisel olarak zor duruma düşmesi ve Etniki Eterya Cemiyeti'nin Rumlar üzerindeki ayrılıkçı etkileri, bir *sorun* olarak ortaya çıkmasına ve dönemin büyük devletlerinin de olaya müdahalesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun zor duruma

düşmesine neden olmuştur. 1831, 1858, 1866, 1896 tarihlerinde Girit'teki sorunlar silsilesi ve ardından 1897 Türk-Yunan Savaşı sonucu büyük devletlerin müdahalesi ile ada muhtariyet kazanmıştır. Adanın muhtariyet kazanmasından sonra Yunanistan'a ilhak olacağı 1908'e kadar, burada yaşayan Müslüman halk çeşitli baskı ve eziyet ile karşılaşmıştır. Bu nedenle Girit'ten göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Adanın Yunanistan'a ilhak olması ile Müslüman halka olan baskı Balkan Savaşı döneminde de artarak devam etmiştir (Sarı ve Can, 2018: 50).

Girit Adasının Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber bu devlete dahil edilmemesi, ada Rumlarını isyana sevk etti. Bu tarihten sonra Rumlar her fırsatta isyan hareketine giriştiler. Osmanlı, Rumların isyanlarına ***emperyalist*** devlet örgütlerinin müdahalesini önlemek için sürekli tavizler vererek Rumlar lehine düzenlemelere girişti. Osmanlı İmparatorluğu her düzenleme yaptığında Rumlar bununla yetinmeyip sürekli yeni isteklerde bulunup isyan ettiler. Aslında bu durum Girit adasını Yunanistan'a katmak için oynanan sistemli bir oyundu. Bu oyuna ***emperyalist*** devletler de dahil olunca adanın Osmanlı egemenliğinden çıkması kaçınılmaz oldu. Osmanlı İmparatorluğu Girit adasına muhtariyet vermesine rağmen durum değişmedi. ***Emperyalist*** devletlerin Girit'te asayişi sağlamaları bahanesiyle başlattıkları işgal, Osmanlı askerlerinin adadan çıkarılmasıyla neticelendi. Rumlar adayı Yunanistan'a dahil etmek için uygun bir zaman kolladılar. Son olarak Girit, Osmanlı'nın I. Balkan Savaşı'nı kaybetmesini müteakip 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'yla sessiz sedasız bir şekilde Türk egemenliğinden çıktı (Ünsal, 2009: i-ii).

Girit Adasından Türkiye'ye, Lozan'da Türk ve Yunan hükümetleri tarafından imza edilmiş olan Mübadele Antlaşması gereğince muhacir nakli yapılmıştır. Mübadele ile Türkiye'ye Girit'ten; 8.000'i Hanya'dan, 12.000'i Kandiye'den, 5.000'i Resmo ve Laşit'ten olmak üzere toplam 25.000 kişinin getirilmesi bekleniyordu. Girit'ten gelecek olanların meşguliyetleri dikkate alınarak zeytin yetiştiriciliğinin yoğun olduğu yerlere iskân edilmişlerdir. Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasının ardından mübadele için hazırlıklar başlatılmış ancak ard arada gelen savaşlar Türkiye'yi ekonomisel bakımdan bir çöküş noktasına

getirmişti. Haliyle ekonomisel bu çöküş, mübadilleri de doğrudan etkilemiştir. Türkiye, Yunanistan'dan gelecek muhacirlerin mübadelesi meselesine büyük önem vermiş, Mübadeleyi yürütecek bir komisyon kurulmuş, mübadeleye tabi olacak ahalinin sayısı tespit edilmiş ve iskân mıntıkaları belirlenmiştir (Sarı ve Can, 2018: 50-51).

- **Kıbrıs Adası Konusu**

Kıbrıs Adası, bulunduğu yer açısından Akdeniz havzasındaki önemli yerlere yakındır. Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'ya yakın olması nedeniyle Doğu Akdeniz'in merkezi sayılabilir. İşte bu yüzden hem ticari hem de siyasi açıdan önemli olan yerleri ele geçirmek veya korumak için Kıbrıs Adası mükemmel bir konumdadır. Kıbrıs Adası'nın stratejik konumu tarih boyunca büyük devletlerin dikkatini çekmiştir. Romalılar, Venedikliler, Türkler ve İngilizler bu cazibeye kapılan devletlerden bazılarıdır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs Adası'nı Venediklilerden alarak Akdeniz'de hem siyasal hem de ticaretsel açıdan büyük bir güç haline gelmiştir (Avcı, 2014: iii).

Kıbrıs Adası 1571 yılında Osmanlı tarafında fethedilmiş ve 307 yıl boyunca Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu süre zarfında Kıbrıs'ta yaşayan etnik ve dinsel bakımdan birbirinden farklı toplumlar barış içinde birlikte yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyıldan itibaren çöküş sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim toplumlar özellikle Fransız Devrimi'nin etkisinde kalmışlar ve tek tek bağımsızlık mücadelelerine başlamışlardır. Buna ilave olarak ***emperyalist*** devletler, *Hızlı Sanayileşme Süreci* kapsamında ortaya çıkan hammadde gereksinimi ve sömürgelerindeki çıkarlarını korumak amacıyla Osmanlı toprakları üzerindeki planlarını hayata geçirmeye başlamışlardır (Balyemez ve İnce, 2018: 855).

Kıbrıs Adası, XIX. yüzyıldaki gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı arasında yapılan savaş sonrasında Ortadoğu başta olmak üzere Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının tehlikeye düştüğünü fark edince Kıbrıs'ı ele geçirme planlarını yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda olmak üzere 1878

yılında imzalanan antlaşma sonucu Kıbrıs'ın yönetimi geçici olarak İngiltere'ye terk edilmiştir (Balyemez ve İnce, 2018: 855).

Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye kiralanmasının ardından Rumların Enosis istekleri giderek artmıştır. İlerleyen senelerde Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda kendilerinin karşısında savaşa girmesini bahane eden İngiltere, Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak etmiştir (Savrun, 2017: 1).

Kıbrıs Adası'ndaki İngiliz egemenliği I. Dünya Savaşı başına kadar emanetçi olarak devam etmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmasını gerekçe göstererek 5 Kasım 1914'te adayı ilhak etmiş ve *emanetçi* konumunu kalıcıya çevirmiştir (Balyemez ve İnce, 2018: 855).

Kıbrıs Adası'nda yaşayan Türkler, gerek adanın İngiltere'ye geçici olarak devredilmesinden sonra ve gerekse de ilhak sonrasında Rumların Enosis girişimleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Kıbrıslı Türkler, Rumların Enosis faaliyetlerine karşı en başından itibaren fazla tepki göstermemişlerdir. Kıbrıs Türk toplumunun tepkisiz kalmasının altında yatan sebep ise Osmanlı İmparatorluğu'nun er ya da geç *Kıbrıs Adası*'nı geri alacağı yönündeki değerlendirmesi olmuştur. Ancak bu düşünce önce 1914 yılındaki İngiliz ilhakı daha sonra ise I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucu gelecek kaygısına dönüşmüştür (Balyemez ve İnce, 2018: 855). *Kıbrıs Adası* Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türk devlet örgütünü sınırları dışında kalmıştır. 1925'te ise İngiliz Taç Kolonisi haline gelmiştir (Savrun, 2017: 1).

Kıbrıs Adası, Lozan Antlaşması'yla İngiltere'nin ilhak kararını kabul ederek, ada üzerindeki bütün hukuksal haklarını kaybeden Türkiye, bir yandan göç eden binlerce Kıbrıs Türk'ünü Anadolu'ya yerleştirmek için uğraşırken, diğer yandan da adada kalan Türklerin durumunu mevcut koşullar içerisinde yakından takip etmeye çalışmıştır. Bütün çabalara rağmen, Lozan Antlaşması ile Türkiye'den tamamıyla kopuş, toplumsal huzursuzluğa ve güvensizliğe neden olmuştur (Şahin, 2019: 458).

Kıbrıs Adası özellikle Lozan sonrasında yeni bir tartışmanın içine girmiş ve zamanla Türkiye'nin Lozan görüşmeleri sırasında Kıbrıs adasını ve Kıbrıs Türklerini terk ettiği gibi temelsiz bir takım iddialar öne sürülmüştür. Savaştan yeni çıkmış, topraklarındaki

işgalci güçleri 1919–1922 mücadelesinin ardından çıkarmayı başarmış Türkiye'nin Lozan'da yapabileceği başka bir şey söz konusu değildir ve yapılabilecek akıllıca stratejiyle ada İngiltere'ye bırakılmış; ancak Kıbrıs Türklerine yönelik her türlü destek ve yardım faaliyetleri aralıksız devam ettirilmiştir (Keser, 2013: 55).

Kıbrıs Adası, bu bağlamda her dönem önemini korumuş bir ada olarak Türkiye için siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomisel açılardan önemli bir yere sahiptir. Kıbrıs sorunu ise güncelliğini korumuş bir konu olarak Türkiye dış politikasının önemli alanlarından biridir (Kaya, 2023: 537).

Kıbrıs Adası 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Ada'nın egemenliği İngiltere'ye bırakılmış ve böylece siyasi statüsü belirlenen ve çözüme kavuşturulan bir konu olarak Kıbrıs sorunu bir süre kenarda bekletilmiştir. Kaldı ki *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* döneminde özel ilgi gösterilen Ada, bu dönemden sonra belli bir süre Türk dış politikasının gündeminde yer almamış ve ancak 1950'li yıllarda Türkiye siyasetinde meşruluk kazanmıştır. Bu süre zarfında burada yaşayan Kıbrıs Türk toplumu ile kültürel ve toplumsal bağların koparılmaması için özel bir çaba sarf edilmiştir. Özellikle *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* dönemini Türk dış politikasının ilk ayağında, Kıbrıs ve Kıbrıs Türk toplumuna karşı hassas ve duyarlı bir politika izlenmiştir. Nitekim Kıbrıs Türk toplumu 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve bu yeni cumhuriyetin getirileriyle yakından ilgilenmiş, özellikle Atatürk ilke ve devrimlerini hemen hemen her alanda uygulamaya koymuşlardır. Bu gelişmeler ışığında özellikle Kıbrıs Türk siyasal yaşamı yepyeni bir döneme girmiş, İngiliz yönetiminin baskısı altında dahi olsa *Atatürkçü yaklaşımlar* geliştirilmiş ve bu doğrultuda şekillenen ideolojiler Kıbrıs siyasetinde söz sahibi olmuştur (Kaya, 2023: 537).

Kıbrıs Adası'nda yaşayn Kıbrıslı Türklerin Milli Mücadele sürecinde Anadolu'ya yardım faaliyetlerine başlayan seferberlik Cumhuriyet'in ilanının ardından da artarak devam eder. Akdeniz ve özellikle Kıbrıs'a özel bir önem veren *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün başta Söz ve Doğruyol gazeteleri olmak üzere Kıbrıs Türk basını aracılığıyla yürüttüğü girişimler ve dönemin

Darülbedayi, Darülfünun, Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi kurum ve kuruluşları vasıtasıyla *Kıbrıs Adası*'na yönelik yardım ve destek faaliyetleri de hem Rum-Yunan ikilisinin ve hem de İngilizlerin aleyhte propaganda çalışmalarını önleme düşüncesi olarak da değerlendirilebilir (Keser, 2021: 2481).

Kıbrıs Adası'na yönelik daha sonraki süreçte *Hamidiye* okul gemisi vasıtasıyla başlatılan stratejik hamle de gerek Hatay ve gerekse Kıbrıs konusunda atılmış önemli adımlardır Hamidiye eğitim gemisinin Dışişleri Bakanlığı-Genelkurmay Başkanlığı eşgüdümünde ve hassas bir stratejiyle önce Balkan coğrafyasında Yunanistan ve Yugoslavya ve ardından Bulgaristan limanlarına ziyarette bulunması ve hemen ardından 1938 yılı içerisinde Doğu Akdeniz'i kapsayan bir başka yolculuğa başlaması farklı stratejik amaçları hedeflemektedir. İlkinde Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan geminin olağan personeli tarafından ve olağan şartlarda ziyaret edilirken hemen ardından gelense Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi ve Deniz Harp Okulu komutanının da iştirak ettiği farklı bir programa dönüşür. Dönemin basın-yayın organları şüphesiz buradaki ince mesajları algılamakta ve aktarmakta güçlük çekerken yine de satır aralarına yansıyan bazı haberler *Hatay-Kıbrıs* hattında farklı mesajlar olduğunu da göstermektedir. Söz konusu yolculuğun başlaması ve geminin açık denize çıkmasının ardından *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün önce Ankara'da geniş katılımlı bir Hatay toplantısı yapması ve ardından Mersin ve Adana'yı kapsayan yurt gezisine çıkması psikolojik algı harekatı ve bölge insanına yönelik moral-güdülemeyi güçlendirici adımlar olarak değerlendirilir. Perde arkasında tam anlamıyla sinir savaşlarının yaşandığı, Fransız ve İngiliz yetkililerin geminin bu ziyaretlerinden ne kadar memnun olduklarını göstermeye çabaladıkları süreçte esasında intelijans servisleri de var güçleriyle çalışmaktadırlar (Keser, 2021: 2481-2482).

Kıbrıs Adası'na yönelik *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün çok özel ilgisi olmuş ve bu yönde de dönemin koşullarına göre harekete geçilmiştir. 1930'lu yıllarda ortaya çıkan konjonktürel altyapıya uygun olarak Berlin-Roma hattında tehditkar bir faşist yayılmacı zihniyetin kendini göstermesi, ardından Milli Mücadele sürecinde özellikle Çukurova coğrafyasında Fransız üniforması giymiş

Ermeniler üzerinden Türk insanına karşı savaşın güçlüğünü Fransa'nın en üst düzeyde anlaması Hatay sorununun Türkiye lehine ve müzakereci bir diplomatik yaklaşımla çözülebileceği kanaatini de uyandırır. Öngörülü, sabırlı, aklıselim çerçevesinde ve eldeki bütün olanaklar kullanılarak yürütülen bu akıl oyunlarında önemli mihenk taşlarından birisi de Balkan Savaşının amiral gemilerinden Hamidiye olacaktır. Böylece Hamidiye kendisine yüklenen ulvi sorumluluğu en üst dereceden başarıyla tamamlar ve Haziran-Temmuz 1938 sürecine girildiğinde yürütülen mekik diplomasinin sonuçları da meyvelerini vermeye başlar. Hamidiye'nin Fransa'ya yönelik *Hatay Türk toprağıdır ve elbet yine Türk olacaktır* mesajı kadar İngiltere'ye yönelik, *Lozan sonrasında ada Türk toprağı değilmiş gibi görünse de gözümüz, kulağımız Kıbrıslı Türk soydaşlarımızda ve onların ali menfaatlerindedir* mesajı da tam anlamıyla yerini bulmuştur (Keser, 2021: 2482-2483).

2.6.4 İstanbul Konusu

İstanbul'un işgal ve tahliyesi konusu müzakerelere damga vuran önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmuşur. Çünkü Lozan Konferansı'nın en önemli bir sonucu İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması; yani İstanbul'un kurtuluşudur. Nitekim İngiltere, Fransa ve İtalya silâhlı kuvvetlerince işgal edilen Türk topraklarının boşaltılmasına ilişkin protokol ve açıklama uyarınca, Barış Antlaşması ve eklerinin TBMM'ce 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylandığının İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri'ne o gün bildirilmesi ile gününde yürürlüğe girmiştir. Bunun üzerine, söz konusu kuvvetler Protokol'de öngörülen 6 hafta içinde, Türk topraklarını boşaltmışlardır. Yine Bozcaada ve İmroz Adaları 15 Eylül 1923 tarihinde Türklere teslim edilmiştir (Kaştan, 2015: 129).

İstanbul'u Müttefikler 2 Ekim 1923'te terk etmişler ve Türk Ordusu ***6 Ekim 1923***'te İstanbul'a girmiştir. Böylece 13 Kasım 1918 tarihinde fiilen, 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları Milli Mücadele sonrasında kazanılan zafer ile Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırılmıştır (Kaştan, 2015: 129).

2.6.5 Boğazlar Konusu

Boğazlar konusu da Lozan Konferansı'nın en önemli bir gündemini oluşturmuştu. Boğazlar'da barış ve savaş dönemlerinde denizden ve havadan serbest geçiş esası kabul edilmişti (md. 23). Bu maddeye ek protokole göre Boğazlar'dan geçişi denetlemek üzere bir Türk üyenin başkanlığında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Rusya ve Sırbistan temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktı. ABD de isterse bu komisyona üye olabilecekti. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın her iki yakasında belirli bir bölge silâhtan arındırılacaktı. Türkiye bu bölgede sayısı 12.000'i geçmeyen bir kuvvet bulundurabilecekti (Turan, 2003: 216).

Boğazlar konusunda müzakere devletleri arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmıştır. Nitekim Lozan Konferansı yeniden çalışmalarına başladıktan sonra 25 Mayıs'ta yapılan müzakereler sırasında İsmet Paşa, Rusya'nın konferansa davet edilmesini teklif etse de bu teklif İngilizler tarafından, Sovyet Hükümeti'nin Boğazlar Konvansiyonu'nu yalnız imzalamaya davet edilmesi, şeklinde kabul edildi. 19 Haziran tarihinde konferansın kâtibince Rusya tarafına, Konvansiyonu imzalayıp imzalamayacaklarına dair soru gönderildi. SSCB Konvansiyonu imzalama konusunda davet alsa da, kaydettiğimiz gibi İsviçre'ye temsilci göndermeyi reddetti. 24 Temmuz 1923 yılında Lozan Konferansı'nın kapanış toplantısında müttefik devletlerle Türkiye arasında Barış Antlaşması ve Lord Curzon Projesi temelinde Boğazlar Konvansiyonu imzalandı. 14 Ağustos 1923 yılında Roma'da Sovyet temsilcisi tarafından Lozan Konvansiyonu imzalandı. Fakat Rusya Lozan Konvansiyonu'nun Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin haklarını çiğneyen ve bu ülkelerin güvenliğini teminat altına almayan bir belge olduğunu bildirerek, onaylamayı reddetti. Lozan'da belirlenen Boğazlar rejimi bu sularda ve Karadeniz'de de İngiltere'nin hükümranlığı anlamına gelmekteydi. İngiltere en büyük rakibini- Rusya'yı Boğazlar sorununda sözünü söylemekten bir ültimatom vasıtasıyla mahrum bırakabilmişti (Gezalova, 2015: 52).

Boğazlar Türkiye için çok önemlidir. Kaldı ki Boğazlar, Türkiye için çıkar değil varlık, egemenlik ve güvenlik sorunudur. Boğazlar, Türk toprakları içindedir ve ülke bunlarla bir birlik olur. Çanakkale Boğazı

ile Karadeniz Boğazı arası, Türkiye'nin egemenliğine tabi iç sularıdır. Lozan'da Boğazlarla ilgili hukuk kaideleri değişmesine rağmen, Çanakkale ve İstanbul Boğazları Türk sınırları içinde kalmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye, Boğazlar'ın sahibi sıfatıyla Türkiye'nin evvela bunlara ait yapılacak bütün teklifleri bilmek ve bunların kendi egemenlik hakları ve mutlak bağımsızlığı ile ilişiğini incelemek, prensiplerini haklı olarak ileri sürdü, kabul ettirdi ve Türk Boğazlar'ında egemenlik elde etti (Kaştan, 2015: 129).

2.6.6 Kapitülasyonlar Konusu

Kapitülasyonlar konusunda da olumlu sonuç alınmıştır. Nitekim kapitülasyonlara yönelik olarak, *finansal*, *yönetsel* ve *adli kapitülasyonların*[110] derhal kaldırılmasını, karşılık esasına göre devletler hukuku ilkelerine uygun olmak koşuluyla ticaret, ikamet, konsolosluk ve suçluların iadesi konularında Türkiye'nin sözleşme yapmaya hazır olduğunun altı çizilmiştir (Hür, 2016: 123).

Kapitülasyonlarla Osmanlı, Avrupalı devletlere denizlerde yük ve yolcu taşıma hakkı (kabotaj) vermiş, zamanla denizyolu ulaşımı büyük ölçüde yabancıların denetimine geçmiştir. Bu durum Ulusal Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, yeni Türk devlet örgütü tarafından ekonomisel bağımsızlığın önündeki en önemli engellerden biri olarak görülmüştür. Türk sularında sadece Türk bayrağı taşıyan gemilerin yük ve yolcu taşıma hakkını elde etmesi üzerinde durulmuştur. Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde de kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararlılık doğrultusunda

110 ***Adli kapitülasyonlar*** konusunda direnmelerinin önemli bir nedeni Osmanlı ve yeni Türkiye devlet örgütünde mahkemelerin hukuka uygun olmamasıdır. Mahkemelerin hukuka uygun olmaması üzerine, özellikle Türkiye'de ticaret yapanların serbest ticaret yapabilmesi ve birey hak ve güvenliği açısından yargı reformu ile mahkemelerin hukuka uygun hale gelmesi talebi vardır. İsmet Paşa, mahkemeler konusunda reform yapmaya gereksinim olmadığını, yabancı tacirlerin bu durumu abarttığını, isterlerse Türkiye ile rahat ve güvenlik içinde ticaret yapabileceklerini iddia etmiştir. Gerçeğin böyle olmadığını İsmet Paşa'da bildiğinden, hukukçu uzmanların İtilaf Devletleri dışından olmak koşuluyla Türkiye'ye gelmesini ve yapılacak reformlarda yardımcı olmalarını kabul etmiştir. İsmet Paşa anılarında Hollanda ve İspanya'dan hukukçu uzmanların geldiğini, ancak yapılan adli reformlara çok fazla yararlarının olmadığını söylemektedir. Temel yasaların Avrupa'dan alındığı göz önüne alındığında, İsmet Paşa'nın açıklamaları biraz iç politika için yapılmış olduğu izlenimini vermektedir (Hür, 2016: 124).

Türkiye'de denizyolu ulaşımının da ulusallaşması istenmiştir (Özdemir, 2015: 617).

Kapitülasyonlar Lozan'da bütün neden ve sonuçlarıyla kaldırılmıştır (Demirtaş, 2015: 531). *Antlaşmayı yapan taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların tamamıyla kaldırılmasını her biri kendisiyle ilgili olarak kabul ettiğini açıklarlar* biçimindeki 28. maddenin hükmüyle Türkiye'de kapitülasyonlar tarihe karışmıştır (Turan, 2003: 216). Türkiye'deki yabancı ticaretsel örgütler de, Türk kanunlarına kayıtsız-koşulsuz uymak zorunda olacaktır. Fakat Lozan'da gümrük vergilerinin beş yıl Türk Hükümeti'nce artırılmaması da kabul edilmiştir (Demirtaş, 2015: 531). Ancak adliyeyi düzenlemek amacıyla birkaç yabancı uzman beş yıl süreyle Türkiye'de görev yapacaktı, fakat Türk Hükümeti bu uzmanların önerilerini kabul etmek zorunda olmayacaktı (Turan, 2003: 216).

Kapitülasyonlar konusunda, sonuç olarak, İtilaf Devletleri'nin talepleri kabul edilmemiş, hukuksal, ticaretsel ve finansal olmak üzere her türlü kapitülasyonlar kaldırılmış, beş yıl için savaşa katılmayan ülkelerden yargı reformu için danışman hâkim/yargıç gelmesine rıza gösterilmiştir. Lozan Antlaşması, kapitülasyonlar açısından Türk tarafının zaferi ile bitmiştir (Hür, 2016: 124).

Kapitülasyonlara bağlı olarak görüşülen *kabotaj hakkı* da yoğun tartışmaların yaşandığı konulardan biri olmuştur. Nitekim Türkiye'de önemli imtiyazlar elde eden Avrupalı Devletler bu isteğe karşı çıkmıştır. Ancak 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması, yeni Türk devlet örgütüne ekonomisel bağımsızlılıkla birlikte, denizlerde de bağımsızlığını kazanma yolunu açmıştır. Türkiye sahillerinde deniz taşımacılığı hakkı sadece Türk bayrağı taşıyan gemilere tanınmıştır. Ancak bu hak 19 Nisan 1926'da TBMM'de çıkartılan Kabotaj Kanunu ile 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren kullanılabilmiştir. Arada geçen sürede gerekli alt yapı ve depo, liman gibi tesisler hazırlanmış, Türkiye denizlerinde liman işletme, yük ve yolcu taşıma işi ulusallaştırılmıştır (Özdemir, 2015: 617).

Kapitülasyonlar, Antlaşmanın ekonomisel hükümleri bölümünde yer alan 28. maddeyle ekonomisel bağımsızlığın en önemli ayak bağı idi, *nihayetinde*, tüm unsurlarıyla kaldırıldı. Acımasız sömürü aracı olan

Serbest Ticaret Anlaşmaları hükümsüz kılındı. Ancak dış ticarette egemenlik sorunlarına neden olan gümrük politikasında ve Osmanlı borçları konusunda zamanlama olarak istenen sonuç alınamamıştır. Antlaşmaya ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'yle Osmanlı'nın en son 1916 yılında yabancıların dayatmaları sonucu belirlenen ve egemenlik haklarını zedeleyen gümrük tarifeleri, 24 Ağustos 1928 tarihine kadar geçerliliğini koruyacak, ancak bu tarihten itibaren Türkiye hükümranlık hakkını kullanacaktı. Bu durum 5 yıl müddetle genç devletin bağımsız bir dış ticaret uygulamasını engelliyor, dolayısıyla önemli bir gelir kaynağının da ciddi ölçülerde kısıtlanmasına neden oluyordu (Yücel, 2017: 68). Uzun müzakereler neticesinde Tük tarafının Osmanlı'dan kalan asırlık sorun kapitülasyonların kaldırılmasını sağlaması büyük bir başarı oldu (Demir, 2013: 25).

2.6.7 Borçlar Konusu

Borçlar konusu da olumlu şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Bu bağlamda Lozan Konferansı'nın önemli başarılardan birisi de Osmanlı'dan kalan *devlet borçlarının*[111] tasfiyesinde yaşanan süreç ve alınan sonuçtur. Bu bağlamda Lozan'da Türk Temsil Heyetinin elde ettiği en önemli başarı hiç şüphesiz Osmanlı borçlarının, Trablusgarp, Balkan harpleri neticesinde ve Lozan Antlaşması hükümlerince

111 ***Devlet borcu*** adı altında Osmanlı'dan önemli bir borç yükü kalmıştır. Nitekim Osmanlı'nın yönetici kadrosu, parçalanmayı durdurmak ve finansal bunalımı aşmak için yönetsel, askersel, toplumsal, hukuksal ve ekonomisel alanlarda reformlara yönelmiş ve çözüm arayışları içerisine girmiştir. Bazı zenginlerin ve görevden uzaklaştırılan vezirlerin mallarına yahut miraslarına el konularak ordu açıklarının kapatılmasına artık olanak kalmamıştır. Bu durumda Padişah I. Abdülhamit (1774-1789), mali bunalım karşısında devlet büyüklerinden para toplanmasını ve bir çeşit iç borçlanmaya gidilmesini düşünmektedir. Ancak bu yolda da başarı sağlanamamış ve zenginlerden ümidini kesen Padişah, Şeyhülislam'dan fetva alarak Osmanlı tarihinde ilk kez dış borçlanmayı denemiştir (Aysal, 2013: 3). Halbuki Osmanlı, yükselme döneminde, devletin hazinesi ve mali sistemi çok parlak devirler yaşamış ve devlet örgütü herhangi bir finansal sorunla karşılaşmamıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar İmparatorluk'ta yaşanan finansal bunalımlara, üst üste kaybedilen toprak ve savaşların zorunlu kıldığı yüksek askersel harcamalar da eklenince, bu yüzyılda büyük bütçe açıkları oluşmuş ve bu durum giderek artan bir şekilde ekonomiyi sarsmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı'nın gelirleri, zorunlu giderleri artık karşılayamaz hale gelmiş ve son derece bozuk olan bu finansal durum, Avrupa para piyasalarından borçlanma sürecini başlatmıştır. Osmanlı, 1854 yılından 1914 yılına kadar olan süre zarfında 41 adet dış borçlanma gerçekleştirmiş ve bu borçlanmalar sonucunda, acı deneyimler yaşayarak ve ağır bedeller ödeyerek 1918'de tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır (Aysal, 2013: 23).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak almış devletler arasında anapara ve faizleri olmak üzere paylaştırılmış olmasıdır. Lozan'da elde edilen ikinci başarı, borçların hangi para ile ödeneceği konusu ile ilgilidir. Müttefikler ödemenin altın ya da onun muadili sterlin üzerinden ödenmesinde ısrar etmişlerse de, Türk Temsil Heyeti böyle bir kaydın antlaşmaya konulmamasını sağlamışlardır. Bu itibarla konu, borçların rakam üzerinden taksimi ve ödeme koşulları tespit edilirken tekrar gündeme gelmiştir. Üçüncü başarı, Osmanlı borçlarının, bu devlet arazisinin taksimine iştirak eden bütün devletler arasında, her birinin aldığı arazinin geliri ile orantılı olarak dağıtılacağının vurgulanması ve ödenecek aidatı gösteren cetvellerin hazırlanması ile ilgili bir konseyin görevlendirilmiş olmasıdır (Akandere ve Semiz, 2002: 207).

Borçlar konusunda yeni Türk devlet örgütü önemli deneyimlerin yanı sıra ağır bir borç mirası da devralmıştır. Bu sorun, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış görüşmelerinde gündeme gelmiş ve 4 Şubat 1923 tarihinde görüşmelerin kesilmesine neden olan konuların içerisinde yer almıştır. 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci etap görüşmelerde ise bu sorun yeni Türk devlet örgütünün istediği şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı, genel borçlarının Balkan Devletleri ile Lozan Anlaşması'nın sonucu olarak Asya'da kuruluşu gerçekleşen devlet örgütleri arasında, toprakların genişliği ve ortalama gelir oranlarına göre bölüşülmesi kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları onun mirasına oturan on beş devlet arasında adil sayılabilecek bir biçimde paylaştırılmıştır (Aysal, 2013: 23). Bu bağlamda Türkiye'nin ödeyeceği borç 84.597.495 lira, Suriye ve Lübnan'ın ödeyeceği borç 11.108.858 lira, Yunanistan'ın ödeyeceği borç 11.054.534 lira, Irak'ın ödeyeceği borç 6.772.142 lira, Yugoslavya'nın ödeyeceği borç 5.435.597 lira, Filistin'in ödeyeceği borç 3.284.429 lira, Bulgaristan'ın ödeyeceği borç 1.776.354 lira, Arnavutluk'un ödeyeceği borç 1.633.233 lira, Suudi Arabistan'ın ödeyeceği borç 1.499.518 lira, Yemen'in ödeyeceği borç 1.182.104 lira, Ürdün'ün ödeyeceği borç 733.610 lira, İtalya'nın ödeyeceği borç 243.200 lira olarak paylaştırılmıştır (Hür, 2016: 125). Öte yandan bu konuda Fransa ile ciddi tartışmalar yaşanmıştır[112].

112 ***Fransa***, nitekim Osmanlı'nın en çok borç aldığı devlet örgütü idi. Bu bağlamda Lozan Müzakereleri'nde bu konuda Fransa ile gergin tartışmalar yaşanmıştır. Antlaşmadan üç yıl sonra borçların ödenme esaslarına ilişkin olarak 1926 yılının ilk çey-

Borçlar, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması için 1954 yılına kadar bir kambur olarak ülke ekonomisinin sırtında yük olmuştur. O nedenle Cumhuriyet'in ilanını takiben ilk 10 senede yapılanları düşünecek olursak, koşulların ne kadar zor olduğunu bir kez daha anlayabilmiş oluruz. Bulunduğumuz noktadan geçmişi yermek ya da yüceltmek oldukça kolaydır. Ancak hiçbir koşul altında değişmeyecek olan matematiksel veriler ile tarihe bakarsak, dönemin koşullarının ne derece zorlayıcı olduğunu ve tam bağımsızlık isteyen bir ülkenin bağımsızlığını ekonomisel anlamda da kazanabilmek için ne kadar mücadele ettiğini gözlemleyebiliriz (Aşçı, 2016: 1657).

2.6.8 Azınlıklar Konusu

Azınlıklar konusu, Lozan Konferansı'nın önemli başarılardan birisidir[113]. Bu bağlamda Antlaşmanın 37-44. maddeleriyle Türkiye'de yaşayan, müslüman olmayan azınlıklara bazı haklar tanınmıştı. Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'nin azınlık sayılan Rumlar'ın temsilcisi, ya da koruyucusu olduğuna ilişkin bir hükme ise yer verilmemişti. Barış görüşmelerinde Türk tarafı Patrikhâne'nin ülkeden çıkarılması gerektiğini belirtmişti. Fakat sonuçta Patrikhâne'nin evrensel (*ekümen*) olmaktan çıkması ve herhangi bir siyasal görev veya rol üstlenmeden yeni Türkiye'nin dinsel kurumları arasında yer alması görüşünde birleşildi (Turan, 2003: 216).

Azınlıklar konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Nitekim savaş içindeki Ermeni oyunları yüzünden konmuş olan *geri dönme* hükümlerinin Lozan'ın 37-45. maddelerinde yer almasının

---

reğinden itibaren Paris'te görüşmelere başlandı. Nihayet 13 Haziran 1928 tarihinde alacaklılarla bir anlaşmaya varıldı. Ne var ki, Türkiye'nin ilk taksiti ödemesinden kısa bir zaman sonra 1929 Dünya İktisadi Bunalımı çıktı. Bunun üzerine Hükümet bütçe gelirlerinin önemli bir bölümüne tekabül eden borç taksitlerinin ödemesini durdurdu. Daha sonra 1933 yılının ilk yarısında Paris'te yeni bir anlaşma imzalandı. Öncekine göre daha uygun koşullar içeren bu anlaşma uyarınca sürdürülen borç ödemeleri, 25 Mayıs 1954 tarihinde tamamlandı. Bu suretle 1854 yılından itibaren başlayan Osmanlı borçlarının tasfiyesi, 100 yıl sonra gerçekleştirilmiş oldu. Yeni Türk devlet örgütü tarafından devralınan ve tamamı ödenen toplam borçların, 2015 yılı değerleriyle uzmanlar tarafından yapılan hesaplamalara gore tutarı ***488 milyar dolar*** düzeyindedir (Yücel, 2017: 69-70).

113 ***Azınlıklar konusu*** I. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulacak yeni dünya düzeninde önemli bir gündeme sahipti. Bu bağlamda Lozan Barış Konferansı'nda birçok konunun yanında azınlıklar (*ekalliyetler*) konusu da gündeme gelmiştir.

önlenmesinin yanı sıra, gerek Sevr'le karşılaştırma açısından, gerekse dönemin standart azınlık koruma hükümlerini aşındırması açısından, Lozan'ın Türkiye lehinde getirdiği değişiklikler şu üç noktada toplanabilir (Demirtaş, 2015: 532):

- Sevr'deki azınlık koruma hükümlerinde, başka bir devletle herhangi bir karşılıklılık olmaksızın, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun yükümlülükleri söz konusudur. Bu, standart bir azınlık koruma hükmüdür. Oysa Lozan'ın 45. maddesi, Yunanistan'la karşılıklılık esası koymakta, standardı aşındırmaktadır.
- Sevr'de, azınlık koruma hükümlerinin uygulanmasının güvenceye alınması için Osmanlı Hükümeti'nin ne gibi önlemler alması gerektiğini, *Milletler Cemiyeti Konseyi ile birlikte inceledikten sonra saptayacak* olan, başlıca Müttefik Devletler'dir. Üstelik *Osmanlı Hükümeti, bu konuda alınacak bütün kararları şimdiden kabul ettiğini* bildirmektedir. Bununla birlikte, en azından aynı kuvvette bir neden de, Osmanlı'nın, kendisiyle antlaşma yapılan devlet örgütlerinin en zayıf ve kötü durumda bulunanı olmasıdır. Lozan, Sevr'in bu aşırılığını ortadan kaldırmış, dönemin standardını geri getirmiştir. Nitekim 44. maddede, bu bölümde getirilen azınlık koruma hükümlerinin yalnızca *Müslüman-olmayan* azınlıklarla ilgili maddelerinin uluslararası yükümlülük doğurduğu kabul edilmekte ve yalnızca bunlar Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına konmaktadır.
- Sevr'de en önemlisi, *azınlık* dendiği zaman *dil, soy ve din* azınlıkları (*yani, bütün azınlıklar*) söz konusudur ve bu da dönemin standardının özüdür. Oysa Lozan'da bu standart çok önemli biçimde aşındırılmış ve azınlık tanımı *Müslüman-olmayan* teriminden de anlaşıldığı gibi, yalnızca *din* ögesiyle sınırlanmıştır. Yani, Lozan'ın 37. ve 45. maddelerinden oluşan *Azınlıkların Korunması* kısmına göre Müslüman vatandaşlar azınlık statüsüne girmezler, dolayısıyla da azınlık koruma hükümlerinden yararlanamazlar.

Azınlıklar konusunda Türkiye, din konusunu ele almış ve *gayrimüslimleri* azınlık olarak kabul etmiştir. Soy ve dil farklılığını azınlık olarak kabul etmemiştir. İsmet Paşa'nın Lozan'da *Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık yoktur* sözü Türkiye'nin

azınlık konusundaki bakışını çok iyi özetlemektedir. Lozan'da Türk Temsil Heyetinin bir talebi de, Fener Rum Patrikhanesi'nin yurt dışına çıkarılmasıdır. Türk heyetinin bu talebi kabul edilmemiştir. Ancak Patrikhane'nin siyasal sorunlarla ilgilenmemesi, ruhani bir kurum olarak kalması kabul edilmiştir. Bu aslında Fransızlar'ın yaklaşımıdır. Türk tarafının Fener Ortodoks Patrikhanesi'nin yurt dışına çıkarılması tezine karşın, Yunanlılar, İngilizler ve ABD Türkiye'de kalması tezini savunuyor ve anlaşma sağlanamıyordu. Fransızlar, Patriğin tüm siyasal yetkileri kaldırılarak sadece ruhani yetkilerinin kalması ve bunun da Türk Hükümeti tarafından denetlenmesi konusunda bir ara formül oluşturmuş ve bu formül taraflarca kabul edilmiştir (Hür, 2016: 122)[114].

- **Kürtler Konusu**

Kürtlerle ilgili görüşmelerde ayrı bir gündem maddesi açılmadı ve *Kürdistan* sözü de tartışma konusu edilmedi. Bu şekilde *Kürt konusu* azınlıklar meselesi kapsamında dolaylı bir şekilde müzakere edilmiş oldu. Konferansta özellikle İngiltere, azınlık kavramının soy, dil, din azınlıkları olarak genişletilmesini gündeme getirdi. Türk Temsil Heyeti ise azınlık kavramının tanımını İslam hukukuna göre yaparak Kürtlerin ülkede azınlık olmadığını, asli unsur olduklarını savunarak ***Misâk-ı Millî*** sınırları içinde Müslüman azınlık kavramına şiddetle karşı çıktı. Türk Temsil Heyeti, müzakerelerde Türkler ile Kürtlerin ayrılmaz bir bütün olduğunu ısrarla vurguladı. Azınlığın tanımında; soy, dil, din ölçütlerinin yerine Müslüman olup olmama ölçütünün dikkate alınmasını önerdi. Türkiye'nin talebi doğrultusunda gayrimüslimlerin azınlık

114 ***Gayrimüslimlere*** ilişkin statü Lozan'da, kuşkusuz, Osmanlı dönemindekinden oldukça önemli farklılıklar taşımaktadır. Her şeyden önce Lozan Barış Antlaşması'nda gayrimüslimlerin statüsü ekalliyetler olarak (*azınlıklar*) kavramsallaştırılmıştır. Lozan öncesi Osmanlı resmi metinlerinde *ekalliyet* kavramı yer almamaktadır. Bu kavram farklılığı Lozan'la gayrimüslimlere verilen hakların Osmanlı dönemindeki uygulamalardan ayrı olduğu ve Avrupa hukukuna ilişkin bir anlayışı yansıttığı söylenebilir. Çünkü Osmanlılar'da hukuk sistemi sayısal esasa (*azınlık-çoğunluk gibi*) dayalı olmamıştır. Öte yandan gayrimüslimlere tanınan hakların Osmanlı dönemindeki uygulamalar esas alınarak yapıldığı da dikkati çekmektedir. Bu anlamda Lozan'da belirlenen gayrimüslimlerin statüsüne ilişkin düzenlemenin, Osmanlı Millet Sisteminin kısmen de olsa devamı niteliğinde olduğu görülmektedir (Bektaş, 2015: 170).

sayılmasına ve ölçütün dinsel esasa göre belirlenmesi görüşü kabul edildi. Müzakerelerde azınlıklarla ilgili maddelerin Türk görüşüne yakın ele alınması sonucunda sadece Müslüman olmayanlar azınlık sayıldı (Uçar, 2023: 190).

Kürtlere yönelik Türk Temsil Heyetinin önerisinin kabul edilmesi, İngilizlerin Kürtlerle ilgili politikalarının net bir şekilde Türkler lehine değiştiği bir gelişme oldu. Böylece Kürt meselesi, Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar kapsamında ele alınışı bakımından uzun bir süre uluslararası bir mesele olmaktan ziyade Türkiye, Suriye, Irak ve İran'ın bir iç meselesi hâline dönüştü (Uçar, 2023: 190).

2.6.9 Mübadele Konusu

Mübadele konusu konferansta müzakerelere adeta damga vurmuştur. Nitekim Lozan'da imzalanan Ek 6 numaralı protokole göre Türkiye'de yaşayan Rumlar'la Yunanistan'da kalan Türkler'den büyük bir kısmı karşılıklı olarak değiştirilecekti. İmroz, Bozcaada ve İstanbul'da bulunan Rumlar'la Batı Trakya'daki Türkler o dönemde her iki devletin izlediği siyasete uygun olarak mübadele dışı bırakılmıştı (Turan, 2003: 216). Bunun üzerine, İstanbul'da yaşayan Yunanlılar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında Türkiye'den Yunanistan'a yaklaşık 1 milyon 200 bin kişi, Yunanistan'dan Türkiye'ye 468 bin kişi göç etti. Türk tarafı İstanbul'da yaşayan Yunanlılar'dan Türk uyruklu olanlar ile İstanbul doğumlu olanların kalmasını, yapılan görüşmeler sonunda kabul etmiştir. Ancak son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davrananların da İstanbul'dan derhal çıkarılmasını istemiştir (Hür, 2016: 71).

Mübadelede tek kriterin *din*[115] olarak kabul edilmesi mecburi olmuştur. Türk-Yunan ilişkilerinde gerçektende din önemli bir bölen etken teşkil etmiştir. Mübadelede ırk üzerinden nüfus değişimi yapma olanağı, ırkların karışımı da göz önüne alındığında olanaksızdır. Dilin nüfus

115 ***Din esası*** üzerine Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan bir ek protokolle iki ülkenin yurttaşları zorunlu bir göçe tabi tutulmuştur. Mübadelenin kapsamı dine göre belirlendiğinden Yunanistan'a giden Rumlar arasında Hristiyan Türkler, Yunanistan'dan gelen Müslümanların arasında da Türk olmayan birçok milletten insan bulunmuştur. Bu mübadeleden Türkiye'de İstanbul ile Gökçeada ve Bozcaada'da oturan Rumlarla, Yunanistan'da Batı Trakya Türkleri muaf tutulmuştur (Eliaçık, 2015a: 549).

değişiminde kıstas kabul edilmesi de kabul edilemezdi. Çünkü örnek vermek gerekirse, Girit'te Müslümanların ana dili Yunanca'dır, yine Batı Trakya'daki Türkler açısından da durum aynıdır. Makedonya'da da durum farklı değildir. Anadolu'ya baktığımızda da örnek olarak Adana'da yaşayan ve büyük bir nüfusa sahip olan Rum Türkçe konuşmaktadırlar ve çok büyük bir çoğunluğu Yunanca bilmemektedir. 1820 yılında Mora'dan Adana'ya gelen Müslüman Türkler ise Yunanca bilmekte ve konuşmaktadır. Dolayısıyla nüfus değişiminde kriter olarak din zorunlu olarak seçilmiştir (Hür, 2016: 71).

Mübadele konusu ile her iki ülkenin ekonomisinde bazı krizler yaşanmıştır. Türkiye'de yerleştirilen mübadillerin tarımla uğraşanlarına arazi, bağ, bahçe, zeytinlik; sanatkâr olanlarına da dükkân, mağaza, imalâthane gibi üretim araçları verilip çeşitli kredilerle desteklenmişler; bunun için de mübadillerin Yunanistan'da bulunan mallarını kaydettirip bir mal bildirim belgesi getirmeleri istenmiştir. Bu bağlamda, mübadillerin mallarının tasfiyesi ile ilgili muameleler önem kazanmış ve bunun için bir muhtelit komisyon kurularak uzun süren tasfiye muameleleri yürütülmüştür. Bu muamelelerde arazi ve binaların keşif ve tespiti için komisyonca seçilen çeşitli yerlerde araştırmalar yapılmış, malların tasfiyesi adil biçimde yapılmaya ve suiistimaller önlenmeye çalışılmıştır (Eliaçık, 2015a: 549).

Mübadele sonucunda, savaştan yeni çıkan Türkiye ile Yunanistan ekonomilerinde kriz çıkartan ciddi bir sorun olmuştur. Türkiye'ye gelen mübadillerin birtakım yardımlarla üretici konuma getirilerek yeni memleketlerinde rahat ettirilmeleri, savaştan yeni çıkmış yeni Türk devlet örgütü için hiç kolay olmamıştır (Eliaçık, 2015a: 555).

Mübadillere menkûl ve gayr-i menkûl malların verilebilmesi için, bunların Yunanistan'daki mallarını sahih bir şekilde kaydettirip onaylı belge getirmeleri gerektiğinden, hem Yunanistan'da uygulanan müsadere ve baskıdan dolayı bazı mübadillerin herhangi bir belge getirememesi, hem de belgelerin mübadillerce hatalı doldurulması sonucu bazı haksızlıklar oluşmuş, bu da mal dağıtımında mübadillerin daha az veya daha çok mal almasına yol açmış ve böylece tasfiye işlemleri umulandan uzun sürmüştür (Eliaçık, 2015a: 555)[116].

116 ***Mübadillerin*** terkettikleri malların tasfiye ve istimlâki zor bir konu olduğundan özel yetkili bir Muhtelit Komisyonun kurulmasıyla bu işe başlanılmıştır. Mübadeleden Yuna-

2.6.10 İmtiyazlar Konusu

İmtiyazlar konusunda da Lozan Konferansı'nda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Nitekim İmparatorlukta XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demiryolu, havagazı, elektrik gibi çeşitli kamu hizmetlerinde imtiyaz usulünün uygulanmasıyla, ülkede modern yaşamın altyapısı oluşmuştur. Yaklaşık yetmiş yıllık bir uygulamadan sonra kamu hizmeti imtiyazları, Lozan Barış Konferansı'nda taraflar arasında uzun tartışmalara konu olmuştur. Konferansın sonunda imtiyazlar konusunun, TBMM Hükümeti ile şirketlerin yapacağı özel görüşmelere bırakılması kararlaştırılmış; Hükümet ile anlaşmaya varamamış şirketlerin durumu ise, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak imzalanan bir protokol ile düzenlenmiştir (Esirgen, 2012: 87).

İmtiyazlarla ilgili olarak özellikle, hakların yeniden tanınması, imtiyaz süresinin uzatımı, sözleşmelerin yeni koşullara uydurulması, anlaşmazlıklarda hakem yoluna gidilmesi ve şirketlerin savaş sırasındaki zararlarının tazmini gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Avrupa Devletleri, Konferans süresince söz konusu hususlara ilişkin taleplerinde direnirken; Türk Heyeti, sık sık Ankara ile telgraf yoluyla haberleşerek, imtiyazlara ve imtiyazlı şirketlere ilişkin politikalarında ısrar etmiştir (Esirgen, 2012: 112).

İmtiyazlar konusunda sonuçta tarafların görüş farklılıkları, Konferansın kesintiye uğramasında da etkili olduğu görülmüştür. Konferansın kesintiye uğradığı dönemde, özellikle *Chester imtiyazının* TBMM tarafından onaylanması, Konferansın ikinci dönemini doğrudan etkilemişse de; bu dönemin seyrini, esas itibariyle imtiyaz sahibi şirketlerin Ankara'da Hükümet'le yaptıkları özel görüşmeler yönlendirmiştir. Konferansın sonuna gelindiğinde ise, taraflar arasındaki düşünce ayrılıkları büyük ölçüde giderilmiş; Lozan Barış Antlaşması'na imtiyazlarla ilgili madde koyulmaması, sadece iki şirketle ilgili hususların Antlaşma'ya ek bir protokol ile düzenlenmesi kabul edilmiştir (Esirgen, 2012: 112).

---

nistan ekonomisinin daha çok hasar gördüğü söylenebilir. Türkiye'ye gelen 464.000 mübadile karşılık, Yunanistan'a bunun 2,6 katı olan 1.221.000 mübadil gelmiştir. Bu ülkenin yüzölçüm ve olanakları Türkiye ile kıyaslandığında yükün daha ağır olacağı aşikârdır. Ancak Türk ekonomisinin de ciddi bir kriz yaşadığı bilinmektedir. Sonuçta her iki ülke de bu zorunlu göçün uzun yıllar faturasını ödemekle meşgul olmuştur (Eliaçık, 2015a: 555).

- **Yabancı Sermayeli Şirketler Konusu**

Yabancı sermayeli şirketlere de açıklık getirilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda imtiyaz yöntemiyle çalışan yabancı sermayeli Türk şirketlerinin, Türk Hükümeti'yle yapacakları özel görüşmelerle Cumhuriyet dönemine geçişleri kararlaştırılmış; bu şekilde, çeşitli kamu hizmeti alanlarında Cumhuriyet dönemine altyapı hazırlanmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nda kazanılan zafer tescil edilirken, aynı zamanda kurulan yeni Türk devlet örgütünün ekonomisel bağımsızlığı ve egemenliği ***emperyalist*** devlet örgütleri tarafından da kabul edilmiş olmaktadır (Esirgen, 2012: 112).

Yabancı sermayeli şirketlerin statüsü Lozan Barış Konferansı'nda TBMM Hükûmeti ile İtilaf Devletleri arasında halledilmesi gereken en önemli konulardan birisini oluşturmuştur. Bir taraftan konferans süreci devam ederken diğer taraftan yükselen ulusalcı duygunun da etkisi ile yabancı sermayeli şirketlerde çalışan yabancıların ve gayrimüslimlerin tasfiyesine yönelik talepler yükselmeye başladı. Bu tasfiye talebini kapitülasyonlar ve diğer ayrıcalıklar sayesinde yabancıların ve gayrimüslimlerin ekonomisel olarak Türk kesimden daha iyi durumda olduklarına dair algı besliyordu. Türk kesimden gelen itirazlar ve eleştiriler doğrultusunda zaferden hemen sonra başlayan tasfiyeler Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla yoğunlaştı ve 1920'li yıllar boyunca devam etti (Özkan, 2023: 293).).

Yabancı sermayedarlara kapitülasyonlarla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren verilen imtiyazlar, Osmanlı ülkesini neredeyse yarı sömürge hâle düşürmüştü. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde her ne kadar *bir ulusal burjuvazi* yaratma isteği kendisini gösterse de hem uluslararası konjonktür hem de ülkedeki sermaye eksikliği bu isteğin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engeldi. Nitekim yabancı sermayeli şirketlerin Osmanlı döneminde elde etmiş oldukları imtiyazlar büyük oranda tanındığı gibi yeni birtakım imtiyazlar da verilmişti. Fakat yeni devlet örgütünü kuranlar yabancı sermayeli şirketlere eski düzenin devam etmeyeceğini, kuralların artık kendileri tarafından belirleneceğini gösteren birtakım koşullar koşmuştu. Bunların başında çalışanlarının Türklerden seçilmesi geliyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu doğrultuda şirketlerdeki yabancılar ve gayrimüslimler tasfiye edilerek yerlerine Türkler ikame edilmeye çalışıldı (Özkan, 2023: 326).

2.6.11 Musul Konusu

Musul konusunda Lozan Konferansı'nda ilerleme kaydedilmiş ve ileride çözülmek üzere ertelenmiştir. 1118'den itibaren bir Selçuklu toprağı ve 1517'den itibaren de bir Osmanlı vilayeti olan Musul, I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi bahane edilerek İngilizler tarafından işgal edilmiş, bunun üzerine İngilizler'le Türkler arasında şiddetli bir mücadeleye sahne olmuş, sorun silahlı mücadeleyle çözülememiş ve konu Lozan Konferansı'na bırakılmıştır. Musul bu konferansta büyük tartışmalara neden olmuştur (Kılıç, 2008: 319).

Musul'un statüsü burada da kesin olarak belirlenemediği için sorunun çözümü bir sonraki görüşmelere ertelenmiş, bu görüşmelerden de bir sonuç alınamaması üzerine 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması'yla İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmıştır (Kılıç, 2008: 319). Sonuç olarak 700 yıl Anadolu'nun bir parçası olan ve İstanbul'dan yaklaşık 335 yıl önce fethedilen kadim Türk toprağı olan Musul elden çıkmıştır.

2.6.12 Savaş Tazminatı Konusu

Savaş tazminatı konusunda Lozan Konferansı'nda Türkiye istediğini almıştır. Bu bağlamda Anadolu'da büyük yıkımlara neden olan Yunanistan'ın savaş tazminatı (*4 milyon altın*) ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu isteği haklı bulunmuş, Yunanistan savaş tazminatı ödemeye mahkum edilmiştir; ancak, finansal durumu iyi olmadığından, savaş sonrası durum göz önüne alındığından, Karaağaç ve çevresi savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verilmiştir (Tiryakioğlu, 2001: 86).

Savaş tazminatı konusu İtilaf Devletleri ile olmamıştır[117].

117 ***Savaş tazminatı*** konusunda taraflar farklı bir hesaplaşma ile anlaşmaya varmıştır. Bu bağlamda İtilaf Devletleri, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na katılması ve savaştan yenik olarak ayrılmış bulunması nedeniyle, Lozan'da, Türkiye'den savaş tazminatı istemişler, buna, kendi uyruklarının zarar ve ziyanlarını, İstanbul'un işgali sırasında bulundurdukları birliklerin masraflarına varıncaya kadar işgal masraflarını da eklemişlerdir (Tiryakioğlu, 2001: 86). Bu bağlamda müttefikler ordularının Türkiye'deki işgal masrafları olarak 50 milyon, yurttaşlarının uğradıkları zararlar karşılığında da 15 milyon altın tazminat talep edilmiştir. Sonuçta onların bu tazminattan, Türkiye'nin de Almanya ve Avusturya Hükümetleri'nin I. Dünya Savaşı sonunda kendilerine teslim etmiş oldukları Türk altınlarından ve İngiltere'ye sipariş edilen gemiler için ödenen paradan vazgeçmesiyle bir mutabakat sağlanmıştır (Turan, 2003: 215).

Bununla birlikte Yunanistan *Ulusal Kurtuluş Savaşı* dolayısıyla Türkiye'de büyük yakıp-yıkmalar ve zulüm yaptığını, bunların askerlik kurallarına, uluslararası geleneklere uymadığını, bu nedenle yaptığının tazmin edilmesi gerektiğini resmen ve açıkça kabullenmiştir. Bu bağlamda Yunanistan çok güçsüz ve ekonomisel yönden çökmüş durumda olmasından dolayı savaş tazminatı olarak Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmıştır (Demirtaş, 2015: 534).

2.6.13 Savaş Esirleri Konusu

Savaş esirleri konusunda ilerleme kaydedilmiş ve çözülmüştür. Bu bağlamda Lozan'da Yunanistan ile Türkiye arasında var olan bu sorunun çözümü için birçok görüşmeler yapılmıştır. *Ulusal Mücadele* döneminde Doğu, Güney ve Batı Cepheleri'nde gerçekleşen savaşlarda karşılıklı olarak subaylar ve askerler esir alınmıştır. *Ulusal Mücadele* içerisinde yapılan antlaşmalar ile Yunan savaş esirleri dışındaki diğer esirler karşılıklı olarak serbest bırakılmışlardır. Batı cephesi diğer cephelerden farklı olup savaşların ana merkezini oluşturduğu için, Türk ordusu çok sayıda Yunan subay ile askeri ve Yunan ordusu ile iş birliği yapan Rum'u esir etmiştir. Yunan ordusu ise özellikle Büyük Taarruz sürecinde geri çekilirken kadın, erkek birçok sivil Türk'ü esir almıştır. Lozan Konferansı'nın 20 Kasım 1922'de toplanması ile görüşmeler başlamış ve Konferansta görüşülen konular arasında *sivil rehineler ve savaş esirlerinin mübadelesi* de yer almıştır (Haytaoğlu, 2015: 563).

2.7 Lozan Barış Konferansı'nın Sonucu

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın devrimci stratejik liderliğinde tamamlanan ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye için hem I. Dünya Savaşı bitmiş hem de bağımsızlık mücadelesi kazanılmıştır. Lozan Barış Antlaşması bağımsız Türkiye'yi tüm dünyaya ilan eden bir antlaşma olmuştur. Nitekim birkaç ay sonra TBMM hükûmeti yönetim biçimini Cumhuriyet olarak belirlemiş, böylece imparatorluğun küllerinden doğan yeni bir devlet örgütü uluslararası sahnede yerini almıştır. ***Emperyalizme*** karşı verilen mücadele beraberinde barışı, bağımsızlığı yeni bir rejimi getirmiştir (Gencer, 2022: 612).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın devrimci stratejik liderliğinde sürdürülen gelişmeler sonucunda, akıl ve bilimie dayalı demokratik, laik ve yeni bir devlet örgütü kurulmuş ve dünyaya ilan edilmiştir. Nitekim parlamenter yönetim tarzı, ortak akıl, ulus devlete giden süreç, sıradan bireylerin yurttaş konumuna yükselip eşit değer kazanması, halk iradesi bu sürecin doğul sonucudur. Nitekim XX. yüzyıldaki hızlı gelişmeler sonrasında Orta Çağ'ın mutlak monarşi yönetimlerinin devri bitmiş, ortak aklı öne çıkaran, halk iradesine dayanan yönetimler dönemi başlamıştır. İşte Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu ilkeler doğrultusunda kurulmuştur. Yaygın görüşün aksine Osmanlı İmparatorluğu dinsel ilkelerden taviz verdiği için değil; bilim grubu (*ilmiye*) ve düşünce gelişimi ile eğitim sistemi yozlaşıp, çağın gereği akıl bilimden koptuğundan dolayı savaş alanlarında yenilip, doğal olarak çöküş sürecine girmiş ve tarih sahnesinden silinmiştir. İşte Lozan Barış Antlaşması bir bakıma gerilemesi bir türlü engellenemeyen bu hazin sürecin durdurularak yeni bir başlangıç için gerekli barış döneminin sağlanmasıdır (Köse, 2022: 521-522).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türk Temsil Heyetinin Lozan'da karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesi için gerekli talimatları vermiştir. Konferansta Türk heyeti *gerçekçi* bir yaklaşımla, caydırıcı ve ulusal çıkarları korumak ve bağımsız bir Türk devlet örgütünün ortaya çıkması için çaba göstermiştir. Bu bağlamda Türk Temsil Heyeti, *Diplomasi Araştırmaları ışığında çok taraflı diplomasi ve konferans diplomasisi örneğini meydana getirmişlerdir. Kendilerine sunulan 14 maddelik talimata bağlı kalarak ve Ankara'nın ilave talimatlarını yerine getirerek, barışın bir an önce elde edilmesi ve ulusal ve modern Türk devlet örgütünün uluslararası camia tarafından tanınması için* fedakârca önemli gayretler sarf etmiş, büyük *diplomatik*[118] *çaba göstermişler ve bunda başarılı olmuşlardır (Oba, 2023: 1-2).*

118 ***Diplomasi*** alanında Türk Temsil Heyeti önemli bir sınav vermiştir. Nitekim Antlaşma imzalanıncaya dek birçok diplomasi biçimi ön plan çıkmıştır. Konferansın toplanma şekli nedeniyle çok taraflı diplomasi ve barış antlaşması metninin tüm dünya kamuoyuna açıklanması nedeniyle açık diplomasi kullanılmıştır. Diğer diplomasi biçimleri ise tarafların politik tutumlarını güçlendirmek için başvurdukları stratejilerdir. Taraflar karşıt cepheler oluşturmak için hem ikili diplomasiyi hem de gizli diplomasiyi kullanmışlardır. Aynı zamanda birbirlerini diplomatik çözüme zorlamak için zorlayıcı diplomasiye ve duygusal diplomasiye, dünya kamuoyuna mesaj vermek için kamu diplomasisine ve siyasetçi, diplomat gibi önemli konumlarda bulunan kişilerden destek almak amacıyla sessiz diplomasiye başvurmuşlardır (Işık, 2023: 99).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğinden kaynaklanan muhteşem ışık, her alanda olduğu gibi, Lozan barış görüşmelerinin nihayetinde de kendisini göstermiştir. Nitekim, *devamlılığın* iki ucu keskin bir kılıç olarak yorumlandığı, halefiyetin ise belirsiz ve çekimser bir yaklaşımla değerlendirildiği uluslararası hukukta, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki ilişki, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde öngörülemez sonuçlar doğurması mümkün hukuksal boşluklar bırakılmayacak şekilde düzenlenmiştir. Yeni kurulan Türk devlet örgütünün dünyaya ilan ettiği ilkeler ve hedefler ışığında yürüttüğü barış görüşmeleri, 100. yılını tamamlayan bir Antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. *24 Temmuz 1923* tarihli Lozan Barış Antlaşması, uluslararası hukuk açısından tam bağımsız ve egemen bir devlet olarak Cumhuriyetin ilanına zemin hazırlamıştır. Bütün bu sürecin, yeni bir devlet çatısı altında eşitlik, bağımsızlık ve çağdaşlaşma yolunda yürütüldüğü; Osmanlı siyasal, ekonomisel ve hukuksal yapısı geride bırakıldığı devletin kuruluşunun her aşamasında kurucu kadro tarafından dile getirilmiştir. Bu doğrultuda Antlaşma metnine de yansıyan şekilde, *uluslararası hukuk*[119] bağlamında, geçmişin herhangi bir olası sorumluluğuna açık kapı bırakılmamıştır (Esirgen, 2023: 412-413).

119 ***Uluslararası hukuk*** çerçevesinde *halefiyet konusunun*, gerek Lozan Antlaşması'nın imzalandığı dönemde, gerek yüzyıl sonra, tek bir doğrunun bulunmadığı ve mevcut siyasal koşullar ışığında sıklıkla yenilendiği bir kapsama sahip olduğu görülmektedir. Gerçekten, halefiyet ve devamlılık, hukuksal sonuçları itibarıyla devletin tüm unsurlarına yansımakla birlikte; tarihsel süreç içinde öngörülebilirlik ve objektiflik açısından tutarlı bir uygulama geçmişi sunmamaktadır. Bu çerçevede yüzyıllık Cumhuriyet dönemini söz konusu tartışmalarla ilişkilendirebilecek herhangi bir hukuksal ilişki de, uluslararası hukukun ötesindedir (Esirgen, 2023: 413). I. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan işgallere karşı verilen *Ulusal Kurtuluş Savaşı* başarıya ulaşmış; sıra kurulan yeni devletin siyasal, ekonomisel ve hukuksal bağımsızlık hedefinin uluslararası düzeyde dile getirilmesine gelmiştir. Dolayısıyla mücadele, artık diplomasi alanına taşınmıştır. Barış Konferansı boyunca yapılan uzun tartışmalar, bu hedefin gerçekleşmesini sağlarken, Lozan Barış Antlaşması da, Türk hukuk tarihinde başlayan yeni dönemin hareket noktalarından birisini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve gerçekleştirilen hukuk devrimiyle birlikte, Türk hukuk sistemi, artık laik ve bağımsız bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede Türk hukuku, Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olurken, mahkeme içtihatlarında ve hukuk doktrininde de, ulusal ve uluslararası gelişmelerin takip edildiği, *dinamik* ve *yenilikçi* bir yaklaşım sergilenmiştir. Hukuk devriminin etkisi, Türk yargı sisteminde yüksek mahkemelerin verdiği kararlarla büyürken, bu kararların analizi tarihsel geçmişin günümüzdeki yansımalarını ortaya koymada doğru bilgiye ulaşmanın önemini de göstermektedir (Esirgen, 2023a: 39).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği altın kalemle İsmet Paşa, *24 Temmuz 1923* günü saat üçü dokuz geçe Türkiye Devleti'nin baş delegesi olarak Lozan Barış Antlaşması'nı Lozan Üniversitesi Salonu'nda düzenlenen törende imzalamıştır (Hür, 2016: 105). İmzalanan Lozan Barış Antlaşması 143 madde ve 4 bölümden oluşmuştur. Ayrıca Antlaşma tek bir metin olmayıp esas antlaşma ile ona ekli 17 ayrı protokol ya da sözleşmeden meydana gelmiştir. Bu bağlamda; (1) Siyasal içerikli olan toprak, tâbiiyet ve azınlıklara ilişkin maddeler (1-45); (2) Malî konular (46-63); (3) Ekonomisel hükümler (64-100); (4) Ulaşım ve sağlık sorunları (101-143) konuları çerçevesinde nihai metin oluşturulmuştur. Antlaşmada çözümü ileriye bırakılan Musul sorunu Türk-Irak sınırının tesbit edilmesi olarak anılmış ve bunun 9 ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirleneceği hükmüne yer verilmişti (md. 3). Antlaşmanın hükümlerini başlıca aşağıdaki başlıklar altında özetlemek mümkündür (Turan, 2003: 216).

- *Lozan Barış Antlaşması*'nın imzalanmasını müteakip, *uluslararası anlaşmaların meclis onaylarına sunulmasının bir gereği olarak taraf olan ülkelerin her biri kendi parlementolarının onayına sunulmuş*, bu bağlamda antlaşma, Türkiye tarafından 23 Ağustos 1923'te, Yunanistan tarafından 25 Ağustos 1923'te, İtalya tarafından 12 Mart 1924'te, Japonya tarafından 15 Mayıs 1924'te, İngiltere[120] tarafından ise 16 Temmuz 1924 onaylanarak resmi belgeler Paris'e iletilmiş ve 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

120 İngiltere Avam Kamarası'nda Antlaşma imzalanır imzalanmaz Lozan Antlaşması hakkında bir oturum yapılmıştır. Bu oturumda muhalefet antlaşmayı birçok açıdan eleştirmiştir. Büyük Ermenistan'ın kurulamaması ve kapitülasyonların kaldırılması Avam Kamarası'nda Lozan Antlaşması hakkında yapılan oturumda en büyük tartışma konusu olmuştur. Lozan Antlaşması ile borçlar konusuna getirilen çözüm ve Türklerden tazminat alınmaması muhalefetin tepkisine yol açmıştır. Boğazlarda kurulan rejim muhalefeti memnun etse de ticaret alanında yapılan düzenlemeler muhalefet tarafından başarısız bulunmuştur. Lozan Antlaşması'na Yunanistan lehine yeteri kadar madde koyulmadığı öne sürülmüştür. Muhalefet İngiliz Hükümeti'ni Ermenilere, Rumlara ve Bulgarlara yeterince destek olmamakla ve Rusya'ya karışı yanlış politika izlemekle de suçlamıştır. Buna karşın mevcut koşullarda daha iyisini elde edemeyeceğini bilen İngiliz Hükümeti tüm eleştirilere rağmen Lozan Barış Antlaşması'nı savunmuştur. Hükümetin çabaları sonucunda Antlaşmanın imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra İngiltere Parlamentosu tarafından onaylanmıştır (Yüksel, 2021: 262).

- *Lozan Barış Antlaşması* imzalandıktan sonra, İsmet Paşa ve arkadaşları, ABD ile de Antlaşma imzalamak için birkaç gün daha Lozan'da kalmıştır. Nihayet *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın vakit geçirmeksizin dönmelerini isteyen talimatı üzerine, 6 Ağustos 1923 salı günü, Amerika ile Antlaşmayı imzalar imzalamaz Lozan'dan hareket etmişlerdir (Avcı, 1993: 341).
- *Lozan Barış Antlaşması*'nı imzaladıktan sonra Türkiye'ye dönen İsmet Paşa ve arkadaşları büyük bir tezahürat ile karşılanmıştı. Bu arada yeni Türk Devleti için de yurt içinde ve yurt dışında yeni ufuklar açılmıştı. Artık ileriye doğru atılacak adımlar barışın verdiği güvenle daha cesaretli bir şekilde atılabilecektir (Avcı, 1993: 354).
- *Lozan Barış Antlaşması*'nı imzaladıktan sonra TBMM barışa kavuşmayı ve genel olarak antlaşmayı olumlu karşılamıştır. Ancak bazı üyeler, Musul sorununun geriye bırakılması ve Oniki Adalar ile savaş tazminatı açısından eleştirilerde bulunmuştur. Bununla birlikte Antlaşma ve ekleri 2 Ağustos 1923'te 14'e karşı 213 oyla TBMM'de[121] onaylanmıştır (Turan, 2003: 216). *24 Temmuz 1923*'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması toplam 143 maddeden oluşmaktadır. Lozan Barış Antlaşması ve ekleri, 23 Ağustos 1923 tarih ve 341, 342, 343 ve 344 sayılı yasalarla iç hukuk haline getirilmiştir (Oran, 1994: 291).
- *Lozan Barış Antlaşması* gerçeklikten hareket edilerek imzalanmıştır. Nitekim uluslararası ilişkilerin moral değeri, gerçeklere bakarak değil, sonuçlarıyla ve güçle ölçülmektedir. Moral prensipler ve bazı kazançlar uğruna ihtiyattan-güvenceden ayrılmaya ve risk altına girmeye uluslararası politika realizmi

121 ***TBMM*** Bu arada seçime gitmiş ve milletvekilleri yenilenmişti. Birinci Mecliste ikinci gruba ait milletvekilleri seçilememişti. Daha doğrusu Gümüşhane bağımsız milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu dışında seçilenlerin hepsi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylardan seçilmişti. Buna karşın Lozan Barış Antlaşması Meclisteüç gün boyunca (21-22-23 Ağustos 1923) hararetli tartışmalara neden oldu. Mersin milletvekili Niyazi (*Ramazanoğlu*) Bey ret oyu verme gerekçesi olarak, ***İskenderun*** ile ***Antakya***'nın ve ***Halep*** ile ***Rakka***'nın nüfusunun ezici çoğunluğunun Türkmen olduğunu, ancak ***Misak-ı Milli*** sınırları dışında bırakılıp, Fransa'nın egemenliğine terk edilmesinin doğru olmadığını dile getirmiş ve Lozan Anlaşmasını eleştirmiştir. Bursa milletvekili Necati Bey, Boğazlar konusunun çözüme bağlanmadığını dile getiriyor ve Batı Trakya'nın Türkiye'ye dâhil edilmemesini, yine Musul konusunda da diğer pek çok milletvekili gibi Lozan Antlaşması'nı eleştirmiştir (Hür, 2016: 107).

kuralları izin vermez. Ulusalcılıklarından şüphe duyulmayacak bir kadronun *gerçekçilikten* ayrılmayarak yapabileceklerinin azamisini yaptıkları görülmektedir (Özüçetin, 2001: 72).

- *Lozan Barış Antlaşması* sonrası uygulanan dış politika ulus çıkarına dayalı *Ulusal Siyaset* ilkesini temel almıştır. *Ulusal Siyaset* uygulamasında esas olan, ulusal bağımsızlık, ***Mîsâk-ı Millî***, uluslararası hukuk ölçüleri ile tatbik edilecektir. İsmet Paşa'nın dediğine göre *Ben baş murahhas olarak Mudanya Mütarekesinden geldiğimi söyledikçe Lord Curzon, bana Mondros Mütarekesini hatırlattı.* Bu durum dahi Lozan'da hangi koşullarda ondan fazla devletle nasıl mücadele edildiğini anlatmaktadır (Özüçetin, 2001: 72).

- *Lozan Barış Antlaşması*, ***emperyalist*** kuvvetler koalisyonuna karşı XX. yüzyılda ilk *Ulusal Kurtuluş Savaşın*'ı başlatan ve bunu başarı ile sonuçlandıran bir ulusun varolma kavgasını, savaş meydanlarından barış masalarına götürebilmek gücünü ve ehliyetini temsil etmektedir. Ayrıca, bu antlaşma hayalperest, kendi bireysel hırslarını ve çıkarlarını tatmin etmek uğruna uluslarını başka ulusların topraklarına ve varlıklarına saldırtmak ve bu yolda *emperyalist* güçlerle hiç çekinmeden ortaklık yapmak hatasını benimseyen yöneticilerin, medenî âlem karşısında düştükleri ağır sonuçları belgelendirmektedir. *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nda Türklüğün fiilen elde ettiği neticeyi devletler Lozan'da kabul ettiler ve çok güçlükle kabul ettiler. Onun için Lozan, istiklâldir (Özüçetin, 2001: 72).

- *Lozan Barış Antlaşması* kapsamında *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, ***Doğu Sorunu***'nun Türkler'in lehine sonuçlandığını, *Sevr Barış Antlaşması*! ile Anadolu'da imha edildiği zannedilen Türkler'in, Anadolu'da bağımsız bir şekilde yaşamaya devam edeceklerini, başta İtilaf Devletleri olmak üzere, bütün dünyanın bu Antlaşma ile bunu kabul ettiğini çok açık bir şekilde ifade etmiştir (Kodal, 2006: 241).

- *Lozan Barış Antlaşması* hala yürürlükte olan en uzun erimli bir antlaşma özelliğini taşımaktadır. Nitekim ***emperyalistler*** yüzyıllardır *Doğu Sorunu* adı altında Osmanlı topraklarını paylaşmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Sevr Barış Antlaşması! ile Anadolu da paylaşılmış ve böylece *Doğu Sorunu*'nun sonlandırıldığı düşünülmüştür. Ancak Anadolu'da ortaya çıkan *Ulusal Mücadele* neticesinde *Sevr Barış Antlaşması*! ortadan kaldırılmıştır. *Sevr Barış Antlaşması*'nın! yırtılıp atılması üzerine İtilaf Devletleri ile yeni Türk devlet örgütü arasında barışı sağlamak için Lozan Konferansı toplanmıştır. Konferans uzun ve çetin geçmiştir. Avrupa devletleri ortaya çıkan yeni Türkiye'yi anlamakta oldukça zorlanmışlardır. Konferans neticesinde varılan uzlaşma ile Lozan Barış Antlaşması ortaya çıkmıştır. Bu antlaşma I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmaları içinde günümüze kadar varlığını sürdüren tek antlaşma olmuştur (Yüksel, 2021: 261).

- *Lozan Barış Antlaşması* ile Türkiye, uluslararası planda resmen tanınmış olmaktaydı. Türk ulusal varlığının bu şekilde tanınması, dört yıllık ağır ve kanlı bir mücadelenin sonucunda kazanılmış olan kesin bir zaferle mümkün olabilmişti. Türkiye'nin ***Mîsâk-ı Millî*** ilkleri çerçevesinde, bağımsız ve egemen bir devlet örgütü olarak tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşması, ölü doğan *Sevr Barış Antlaşması*'nın! yerini almıştır (Tiryakioğlu, 2001: 82).
- *Lozan Barış Antlaşması*'nın imzalanmasından önce ve hemen sonrasındaki gelişmeleri Türk basını yakından takip etmiş, yapılan işlere destek vermiş, Türk ulusunun moralinin yüksek tutulması için gayret göstermiş, imzalanan Antlaşma büyük bir siyasal zafer olarak kabul edilmiş ve Türk kamuoyunun sevincine ortak olunmuştur. Türk kamuoyu, 13 yıldan bu yana yapmış olduğu savaşlardan sonra gerçekleşen Lozan Barış Antlaşması'nı büyük bir sevinç ile karşılamış, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923'ün o yılki Kurban Bayramı ile aynı tarihe denk gelmesi nedeniyle, Türk basınının ifadesiyle *bayram içerisinde bayram yaşamıştır*. Bu nedenle, Edirne'den Kars'a kadar Anadolu'nun her tarafında halkın geniş katılımıyla gerçekleşen gündüz ve gece kutlamaları düzenlenmiştir. Halkın bu kutlamalarına yer yer resmî makamlardan önemli bireyler katılmış, Lozan Barış Antlaşması ve bundan sora yapılacak olan işler hakkındaki görüşlerini kutlamalara katılanlarla paylaşmışlardır (Kodal, 2006: 241).

- *Lozan Barış Anlaşması* sonrasında (*antlaşmanın imzalandığı gün*) *Polonya*'nın Bern Büyükelçisi ile İsmet İnönü arasında karşılıklı güven içinde başlatılan görüşmeler neticesinde her iki ülke arasında geçmişten gelen dostluk çerçevesinde *Dostluk*, *Ticaret* ve *İkamet* olmak üzere üç adet anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaların meclislerde görüşülerek yürürlüğe girmesi sonrasında iki ülke arasında siyasal, ekonomisel, ticaretsel, kültürel, askersel ve eğitim alanlarında önemli anlaşmalar gerçekleştirilmiştir (Kaştan, 2016: 70).
- *Lozan Barış Antlaşması*, Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınması ve medeni dünya içinde yer almasının kesin belgesidir. Yıllarca süren bir ölüm-kalım mücadelesini galibiyetle sona erdiren Türk halkına dayatılan projelerin yerine şerefli bir barış antlaşması yapılmıştır (Tuğluoğlu, 2013: 285).
- *Lozan Barış Antlaşması*, TBMM Hükümeti'nin imzaladığı ilk uluslararası barış antlaşması olmuştur. Türkiye uluslararası ilişkilerde eşit koşullarda temsil edilmiştir. Avrupalıların *Doğu Sorunu* iflas etmiştir. Osmanlı topraklarında yeni, bağımsız ve çağdaş bir Türk Devleti kurulmuştur. Türkiye'nin bağımsızlığı bütün devletler tarafından tanınmıştır. Ermeni ve Rum iddiaları ortadan kalkmıştır. Türk dış politikasının esasları belirlenmiştir. Lozan'da savaş tazminatı ve azınlıklar sorunlarında en çok Yunanistan ile Musul konusunda İngiltere ile, Oniki Adalar konusunda İtalya ile, borçlar konusunda da Fransa ile mücadele edilmiştir (Demirtaş, 2015: 535).
- *Lozan Barış Antlaşması* ile İngiltere'nin en çok Ortadoğu ile ilgili planları bozulmuştur. Bu başarı sömürge altında olan ulusları etkilemiştir. 4 yılda, yenik bir devlet iken, yenen olmak ve büyük devletlerin karşısında eşit koşullarla konuşarak, tam bağımsızlığın kazanıldığını ispat etmek, gerçekten akıllara durgunluk veren bir başarı olmuştur. Lozan'da, savaş tazminatının ödenmemesi ve askersel ve ekonomisel sınırlamaların olmaması ile I. Dünya savaşında yenilen diğer devletlerle yapılan barış antlaşmalarından ayrılan bir yön olmuştur (Demirtaş, 2015: 535).

- *Lozan Barış Antlaşması* Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili varlığını sona erdiren hükümleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuksal temellerini oluşturan ve uluslararası hukukta geçerliliğini halen devam ettiren bir antlaşmadır. 22 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış görüşmeleri 4 Şubat 1923'e kadar 77 gün sürmüş, ancak taraflar arasında uzlaşma olmaması nedeniyle kesintiye uğramıştır. Konferans 23 Nisan 1923'de tekrar toplanmış 24 Temmuz 1923'de imzalanan antlaşma ile sona ermiştir (Polat, 2013: 248).
- *Lozan Barış Antlaşması*, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına ve toprak bütünlüğüne temel oluşturan en önemli uluslararası hukuk belgesidir. Hem I. Dünya Savaşı'nın, hem de sonrasında devam eden *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın sonuçlarını karara bağlamak üzere toplanan Lozan Konferansı, karşılıklı taleplerin dile getirildiği bir ortam olması bakımından aslında bir pazarlık sürecidir (Özdemir, 2013: 155).
- *Lozan Barış Antlaşması* sonucunda ulusal çıkarların büyük bir kısmı elde edilmiş, Türkiye'nin talepleri karşılanmıştır. Bu bağlamda Lozan Konferansı'nda yeni Türkiye Devleti'nin taleplerine karşılık, müttefik devletlerin ve Yunanistan başta olmak üzere diğer devletlerin karşı talepleri görüşme ve pazarlık konusu olmuştur. Bu görüşmeler Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa'nın en başından beri sürdürdüğü dikkat ve özen sonucu eşitler arasında bir görüşme ya da pazarlık olsa da, Türkiye'nin taleplerini elde etme bakımından en büyük zorluğu, çoğunlukla hali hazırda elde etmemiş olduğu noktalardaki talepleri dile getirmesi ile olmuştur. Buna karşılık müttefikler açısından kendi talepleri, daha çok hali hazırda elde tuttukları çıkarların ne kadarından vazgeçecekleri bağlamında ileri sürülmüştür. Yeniden bir savaş çıkmasını her iki tarafın da istemediği bir ortamda yürütülen görüşmelerde toprak, ayrıcalıklar, Osmanlı borçları, Boğazlar'ın askerden arındırılması gibi konular, başlıca tartışma alanlarını oluşturmakla birlikte yılların biriktirdiği birçok irili ufaklı sorunlar da Lozan'da görüşülmüştür (Özdemir, 2013: 155). Sonuç olarak Lozan Konferansı'nda Türkiye, masaya galip ve eşit bir ülke olarak oturmuştu. Buna rağmen Müttefikler hala Türkiye'yi yenik, Yunanistan'ı ise galip dev-

let olarak görmekteydiler. Bu bakış açıları altında Konferans doğal olarak ancak yaklaşık dokuz ayda tamamlanabilmiştir. Türkiye ise imzaladığı Antlaşma ile isteklerinin çok büyük kısmını alabilmiştir (Kaya, 2007: 48).

- *Lozan Barış Antlaşması*, Türkiye'nin uzun ve yıkıcı savaş yılları sonrasında bağımsız bir ülke olarak yaşamasını garanti altına alan bir antlaşmadır. *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'ı sonrasında Lozan'da İtilaf güçleriyle birlikte aynı masaya oturmaya hak kazanan Türkler, konferansın sonucunu uzun süre sabırla beklediler. Bu bekleyişleri 23 Temmuz 1923 günü son buldu ve başta kapitülasyonlar olmak üzere bağımsızlıklarını engelleyen tüm yaptırımları kaldırma fırsatı yakaladılar (Gökgöz, 2011: 95). Nitekim bu anlamlı gün uzun yıllar bayram şeklinde kutlanmıştır[122].
- *Lozan Barış Antlaşması* Türkler için uzun erimli bir projenin başarı hikayesidir. Nitekim Lozan Konferansı Türkler ile ***emperyalistler*** arasında zamanımıza kadar süregelen kimi zaman cephelerde, kimi zaman da diplomasi sahasında yaşanan savaşın ve ***Doğu Sorunu***'nun en önemli ve kritik raundu gibidir. Öyle ki artık Batı müttefiklerinin karşısında yıkılan ve sınırları çok önceden medeniyetler arasında paylaşılan bir Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı rüştünü isbata hazır ulusal bir Türk devlet örgütü vardır (Berber, 2006: 627).
- *Lozan Barış Antlaşması* bağımsız yeni bir Türk devlet örgütü kurulduğunun, başta I. Dünya Savaşı'nın galipleri olmak üzere bütün dünya devletlerince onaylandığını gösteren uluslararası bir belgedir. Aynı zamanda *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın siyasal hedeflerini gösteren ***Mîsâk-ı Millî*** hükümlerinin günün koşulları içinde büyük oranda gerçekleştirildiğini de kanıtlamaktadır. *Türkler'i Avrupa'dan çıkarmak* şeklinde özetlenebilecek olan yüzyıllık Avrupa siyaseti Lozan'da sona ermiş oluyordu; ayrıca bazı çevrelerin öne sürdüğü gibi bu antlaşma bir hezimet antlaşması değildi. I. Dünya Savaşı sonunda dayatılmış bir ant-

122 ***Bu anlamlı gün*** Türkler tarafından uzun yıllar *Lozan Sulh Bayramı* şeklinde kutlandı ve her yıl bu Bayram günlerinde üniversite çevreleri, halkevleri ve belediyeler tarafından anma törenleri, konferanslar, yarışmalar düzenlendi. Ancak Lozan Sulh Bayramı veya kutlamaları 1923-1950 arasında düzenli, Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle yalnızca sınırlı bir çevre tarafından kutlanan bir gün haline dönüştü (Gökgöz, 2011: 95).

laşmayı (Sevr) yeniden müzakereye açarak bundan başarıyla çıkılmasını sağlayan ve bağımsız bir devletin doğuşuna zemin hazırlayan çok büyük bir kazanımdı (Turan, 2003: 217). Bu devletin masa başındaki siyasal manevrasının Batılı devletler karşısında hem *realist* hem de *idealist* olması gerekiyordu. Duruma gayet vakıf olan *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, askersel sahada isbat ettiği kabiliyetini siyasete taşıyabilmiş, Lozan görüşmelere giden, başta İsmet Paşa olmak üzere tüm delegelere Türk tarafının dokunulmazlarını beyan etmiş ve konferans boyunca bu ilkeler doğrultusunda tutum sergilenmiştir (Berber, 2006: 627).

- *Lozan Barış Antlaşması*, pek çok bakımdan tarihi bir metin olarak önemini korumaktadır. Yeni Türk Devleti'nin bütün dünya tarafından tanınmasını sağlayan Lozan Barış Antlaşması, aynı zamanda yeni Türk Devleti'nin tapusu niteliğindedir. Bu antlaşma, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan ve halen yürürlükte olan tek barış antlaşması olma özelliğini de korumaktadır. Ne var ki, bu antlaşma, savaş sonunda imzalanan öteki barış antlaşmalarından da farklıdır. Diğer İttifak Devletleri ile imzalanan antlaşmalar galiplerin dikte ettirdiği metinler iken, Lozan Barış Antlaşması karşılıklı müzakereler sonucu imzalanmıştır (Çelebi, 2013: 3).
- *Lozan Barış Antlaşması* ile ***Mîsâk-ı Millî*** büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Bu, Türk tarafının konferansa giderken hedeflediği her şeyi elde ettiği anlamına gelmemektedir. Dönemin koşulları göz önünde tutularak değerlendirildiğinde, yedi düvele karşı verilmiş bir savaşın karşılığı alınmıştır. Lozan Barış Antlaşması değerlendirilirken, yaklaşık 10 yıldır savaşmakta olan bir ulusun barışa olan özlemi, dış koşulların Türkiye aleyhine olması, yeni devletin çağdaş uygarlık düzeyine çıkarılması arzusu, bunun için barış dönemine olan gereksinim ve *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın barış antlaşmasına stratejik yaklaşımı göz önünde tutulmalıdır (Çelebi, 2013: 3)[123].

123 ***Gazi Mustafa Kemal Paşa***, ***Misâk-ı Milli*** ilkeleri çerçevesinde, Türkiye'nin hedeflerini mümkün olduğunca karşılayan bir antlaşmanın imzalanmasını, belirtilen nedenlerden ötürü kabul etmiştir. Ancak *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, sonraki dönemde uluslararası konjonktürde meydana gelecek gelişmeleri yakından takip ederek,

- *Lozan Barış Antlaşması* çağın gerisinde kalmış olan (*sömürgeleşmiş*) bir imparatorluğu ayakta tutmak yerine, bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmek isteyen Türk halkının özgür iradesinin zaferidir. Bu antlaşma I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan diğer anıtlaşmalardan farklı olarak yeni anlaşmazlıkların sebebi haline gelmemiş, aksine yeni kurulan bu cumhuriyetin diğer devletlerle barışçı ilişkilerinde sağlam bir temel teşkil etmiştir (Tosun, 1994: 91).
- *Lozan Barış Antlaşması* sadece bir savaşın sonucunu düzenleyen bir antlaşma olmakla kalmayarak, uzun yıllar yabancı memleketlerle ilişkilerin temellerini teşkil eden ilkeler ve uygulamaları kökünden değiştirmiştir. Düzenlediği konular itibarıyla yalnız dış ilişkilerimizde ve hudut konularımızda değil hukuksal, yönetsel, ekonomisel ve birçok bakımdan ulusun günlük yaşamı ile ilgili geniş bir alanda etkisini göstermiştir (Tosun, 1994: 91).
- *Lozan Barış Antlaşması*'nın hezimet olduğunu söyleyenler hiç şüphesiz dönemin siyasal koşullarını göz önüne almadan değerlendirip, antlaşmada bir takım *gizli maddeler*[124] bulunduğunu ve bu maddelerle ülkenin feda edildiğini düşünenlerdir. Böylelikle yanlış değerlendirilen Lozan'ın önemi de yeterince anlaşılmamaktadır (Demirci, 2017:·250). Gerçek şu ki *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın ardından İstanbul'un tahliye edilmesi ve temelleri atılacak yeni devletin yapısal unsurlarının ortaya konulabilmesi için, barış antlaşmasının bir an önce imzalanması gerekiyordu. Bu bilinçle hareket eden Türk müzakere

---

Lozan'da eksik kalan ya da Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun olarak düşündüğü konuların Türkiye lehinde sonuçlandırılması gibi bir strateji izlemiştir. Nitekim sonraki dönemde Boğazlar'ın Türkiye Cumhuriyeti devletinin denetimine geçmesinin ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının, belirttiğimiz stratejinin örnekleri olarak görülmektedir (Çelebi, 2013: 3).

124 ***Gizli madde*** veya maddeleri barış antlaşmaları içer(e)mezler. Çünkü barış antlaşmaları, *savunma* ya da *taarruz* nitelikli ittifak antlaşmalarından farklıdır. Lozan'daki tek değişiklik, Antlaşma'nın dönemin koşullarında mecburen imzalanmak durumunda kalınan II Numaralı Ek'i [Lozan] Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmesi'dir (L-BRİS). Lozan'da oluşturulan Boğazlar geçiş rejimini yeniden düzenleyen, 1936 senesinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan'dan farklı olarak süreli (20 yıl) bir metindir. İmzacı tarafların ¾'ünün istemesi durumunda; 14 ve 18. maddelerde ise Türkiye'nin de desteklemesi koşuluyla Montrö'nün tadil edilmesi ya da yerine başka bir sözleşmenin ikame edilmesi talebinde bulunulabilir (Köse, 2022: 519-520).

heyeti Lozan Konferansı'nda ortaya koymuş olduğu diplomasi örneğiyle Cumhuriyet Türkiyesi için temel kaynak olmuştur (Babaoğlu, 2019: 132).

Lozan Barış Antlaşması ile Türkler, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, istedikleri bazı toprakları alamamışlardır, fakat askersel ve siyasal açıdan denetimlerinde bulunan hiçbir toprak parçasını da terk etmemişledir. Bu bağlamda özellikle Musul ve Hatay için *verildi* sözü değil, *alınamadı* ifadesi daha açıklayıcıdır. Daha net bir ifadeyle, Lozan Antlaşması'nda elde edilemeyen araziler, I. Dünya Savaşı ve öncesindeki savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden çıkmış olan bölgelerdi. TBMM Hükümeti ise Osmanlı'nın ulaştığı bütün toprakları değil, kaybetmiş olduğu askersel, siyasal ve ekonomisel bağımsızlığı yeniden kazanmayı hedeflediği için, Lozan'daki görüşmelerde bu hedefe uygun bir strateji izlemiş ve bunda da başarılı olmuştur (Ertan, 2016: 36).

Lozan Barış Antlaşması, yeni Türk devlet örgütünün askersel alandan sonra siyasal alanda da temellerinin atıldığı, bağımsız bir devlet olarak tanındığı Türk tarihinin en önemli sayfalarından birini oluşturmaktadır. Lozan Antlaşması ve yankıları hem uluslararası, hem de ülke içi gelişmelerde büyük etkiler yapmıştır. Uluslararası ilişkilerde yeni Türk devlet örgütünün varlığı artık herkes tarafından kabul edilmiş, iç politikada ise bireysel ve siyasal çekişmelere, çarpışmalara, dargınlıklara yol açarak, Türk siyasal yaşamının bundan sonraki şekillenmesinde büyük rol oynamıştır (Avcı, 1993: 341).

Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin deyim yerinde ise tapu senedi tescillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonucunda yıkılmasının ardından topraklarının paylaşımı gündeme gelmiş, yüzyıllardır üç kıtada hüküm süren devlet örgütünü tamamen ortadan kaldırmak ve Anadolu coğrafyasından silmek için yıllar öncesinden yapılan planlar yürürlüğe konulmuştu. Özellikle İstanbul ve Boğazlar tüm devletlerin ilgi alanına girmiştir. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın bu nedneden ötürü başlattığı Ulusal Mücadele ve uluslararası antlaşma olması hususiyle bilhassa önem arzeden Lozan Antlaşması, Anadolu coğrafyasında yeni bir Türk devlet örgütünün kazandığı varoluş vesikası gibidir (Berber, 2006: 625).

- *Lozan Barış Antlaşması*, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesidir. Ayrıca, Türkler'in imha planı olarak bilinen *Sevr Barış Antlaşması*'nı! geçersiz kılan, Türkler'in Anadolu'da imha edilemeyeceğini dünya kamuoyuna kabul ettiren ve kadim Türk toprakları olan Anadolu'nun Türk ulusuna ait olduğunu *zorla* kabul ettiren siyasal belgedir. Bu belge ile kurulmuş olan *siyasal ve ekonomisel* açıdan tam bağımsız Türkiye'nin, siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomisel açıdan dayanak noktaları, felsefesi ve ruhu vardır. Bu dayanak noktalarının, felsefenin ve *Lozan ruhunun* korunması için, herkes üzerine düşen görevi yerine getirmelidir (Kodal, 2006: 243).
- *Lozan Barış Antlaşması*'nın ne kadar önemli, büyük başarı olduğu ve aslında ne demek olduğu, Doğu Sorunu bağlamındaki politikaların Avrupa Birliği ülkeleri tarafından Türkler'e karşı yeniden takip edilmeye ve Türk ulusunun yeniden hırpalanmaya başlandığı bu günlerde daha iyi yorumlanmalı ve anlaşılmalıdır (Kodal, 2006: 243).
- *Lozan Barış Antlaşması* için olumlu birçok şey yazıldığı gibi, olumsuz pek çok eleştiri ve değerlendirme de yapılmıştır. Nitekim eleştiri ilmi tavrın içinde olması gereken bir davranıştır. *Lozan'da Türk Devleti tüm arzularına kavuşmuştur* demek ne kadar yanlış olursa, *Lozan başarısız bir antlaşmadır* demek de o kadar yanlış bir değerlendirme olur. Elbette yeni Türk devlet örgütü bu antlaşma ile her istediğini alamamıştır, zaten böyle bir durum uluslararası ilişkilerde mümkün değildir, ancak Lozan'da diplomaside mümkün olan yapılmış ve yeni bir devlet için gerekli olan unsurlar elde edilmiştir (Şentürk, 2018: 49).
- *Lozan Barış Antlaşması* birinci derecede öneme sahip bir barış antlaşması olup, çok taraflı ve akit özelliği olan aynı zamanda çok yönlü ve savaş haline son veren bir antlaşmadır. İmzalandığı andan itibaren Lozan Antlaşması için olumlu birçok şey yazıldığı gibi olumsuz pek çok değerlendirme de yapılmıştır. Nitekim Lozan Barış Antlaşması ile ilgili şu veya bu şekilde yapılan eleştirilerden çoğu, Türk Heyeti'nin bazı konularda taviz verdiğine yöneliktir. Eğer taraflardan biri taviz veriyorsa, bu diğer tarafın çıkar elde ettiği anlamına gelir. Ancak gerek Lozan Konferansı boyunca, gerekse antlaşmanın imzalanma-

sından onaylanarak yürürlüğe girdiği tarihe kadar İngiliz parlamentosunda özellikle Boğazlar, azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda Lozan Antlaşması'nın İngiltere açısından başarısız bir antlaşma olduğuna dair tartışmalar yapılmış, antlaşmanın onaylanarak yürürlüğe girmesi geciktirilmek istenmiştir. Türk tarafının taviz verdiği şeklinde algılanan konuların, aslında İngiliz parlamentosunda hiç de memnuniyet oluşturmaması, Lozan Antlaşması'nın Türkiye için başarısını ve önemini ortaya koymaktadır (Şentürk, 2018: 48).

- *Lozan Barış Antlaşması*, Türk ulusunun haklı ve kutsal mücadelesinin sonucunda gerçekleştirdiği şerefli bir barış antlaşmasıdır. Lozan Barış Antlaşması, XX. yüzyılda, emperyalizme karşı *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nı başlatan ve başarıyla sonuçlandıran Türk ulusunun, kendisine bağımsız yaşama hakkı tanımak istemeyen düşmanlarına, savaş meydanlarından sonra, barış masasında da bu hakkını kabul ettirişinin bir belgesidir (Tiryakioğlu, 2001: 87).
- *Lozan Barış Antlaşması*, devletin politik ve askersel koşullarının ışığında, yeni Türk devlet örgütü için parlak bir başlangıç oluşturmuştur. Yarı sömürge durumuna getirilmiş olan Türkiye, dünyanın en güçlü devletlerine karşı varlığını kanıtlamış, parçalanmak ve yok edilmek istenen bir vatan kurtarılarak, yeni bir devlet örgütü kurulmuştu. Lozan Antlaşması, *Sevr Barış Antlaşması*! ile diretilen utanç belgesini de ortadan kaldırmıştır (Tiryakioğlu, 2001: 87).
- *Lozan Barış Antlaşması*, Türk tarihinin Osmanlı dönemini kapsayan büyük özveri ve kahramanlıklar sonucu müttefiklerle sürdürülen, askersel ve diplomatik savaşı sona erdiren büyük siyasal bir zaferdir. Buna göre, *Ulusal Kurtuluş Savaşı* askersel alanda Mudanya, siyasal alanda ise *Lozan Antlaşması*, ile sona ermiştir. Yani uluslarası hukuk bakımından *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın sonu da bu antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi olmuştur. Bu nedenle Lozan görüşmeleri ve Türk Temsil Heyetinin çetin koşullar altındaki çalışmaları *Ulusal Mücadele* ve Devrim Tarihi'nde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Zira Lozan Konferansı ve onun getirdiği neticeler, o günün koşullarında ele alınmalıdır (Özüçetin, 2001: 59).

- *Lozan Barış Andlaşması*, sonuç olarak, Türk ulusunun sinesinde bir ferd-i mücahit ve gerçekleştirdikleriyle sadece Türkiye'nin lideri değil, bütün dünya ülkelerinde örnek alınan bir lider olan *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın da belirttiği gibi, Türk ulusu aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve *Sevr Barış Antlaşması*! ile ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını ifade eder bir vesikadır ve gerek *Ulusal Mücadele*'deki başarılarıyla, gerekse Lozan'daki duruşuyla Türk ulusunun sevgisini kazanan İsmet İnönü'nün belirttiği üzere de I. Dünya Savaşı'ndan sonra günümüze kadar dimdik ayakta kalan tek barış andlaşmasıdır (Demirci, 2017: 257).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan sonrası ***Mîsâk-ı Millî***'nin temel ruhunu terk etmeden akılcı bir tarzda hedefe doğru gittiği *görülebiliyordu*. 30 Agustos Zaferi'nin hemen sonrasında onun yüreğindeki ***Mîsâk-ı Millî*** düşüncesi tam bir coşku vaziyetindeydi. *Le Figaro Gazetesi*'ne verdigi demeç, kahraman liderin hedefini tam olarak belirtmekteydi; *Makedonya'yı ve Suriye'yi terk ettik. Fakat artık arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her seyi isteriz. Bunları kurtarmayı azmettik ve kurtaracağız. Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın kuzeyi* (Okan, 2007: 71).

Gazi Mustafa Kemal Paşa Lozan sonrası güneydeki bu hedeflere ulaşabilmek için yoğun bir çalışma dönemi başlattı. Nitekim daha önce belirtildiği üzere, Lozan Barış Antlaşması'nda bazı konuların çözümü sonraki döneme bırakılmıştı (Okan, 2007 71).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göre ***Mîsâk-ı Millî*** büyük zaferden sonra da ele alınan hedef olarak devam etmiştir. Stratejik lider, ***Mîsâk-ı Millî***'nin bir Türk sınırı içermediği üzerinde durarak, herhangi bir bölgede yaşayan Türklerin haklarının, çizilecek suni bir sınır vasıtası ile ezilmemesini amaçlamıştı (Okan, 2007 71).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, nitekim 1923'de Meclisin gizli oturumunda ***Mîsâk-ı Millî***'yi; ***Mîsâk-ı Millî****'nin ne oldugunu evvela anlamalı ondan mütecavizlerin kimler olduğunu meydana koymalı. Efendiler arazi meselesi ve hudut meselesi* ***Mîsâk-ı Millî****'nin malumualiniz, birinci maddesinin daire-i şumulündedir. O hududu çizen şey ulusun çıkarı ve Heyet-i Celile'nin isabeti hazarıdır. Yoksa bu*

haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde veya yapılması teklif olunan işlerde hiçbir vakitte buna taarruz edilmemiştir. Bilakis riayet edilmiştir. Şeklinde tanımlamaktadır (Okan, 2007: 71-72).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan Barış Antlaşması'nda elde edilen sonuçlardan ne kadar memnun olduğunu ifade etmek oldukça zordur. Ülkenin sınırları ile ilgili olarak alınan kararları ***Mîsâk-ı Millî*** ve ulusal çıkarlar doğrultusunda değiştirmeyi düşündüğü görülmektedir. Amerikalı General Mc. Arthur'un *Gazi Mustafa Kemal Paşa* ile ilgili bir anısında bu düşünceleri net bir şekilde açığa çıkmaktadır (Alp, 1988: 216).

- *Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankara'daki karşılaşmamızda bana: Almanya'ya dikkat edin, eğer diğer devletler akıllı davranmazlarsa bu hali ile Almanya ikiye bölünecek ve bundan en fazla Rusya kazançlı çıkacaktır.*

- *Sizin Türkiye'nin geleceği hakkında tasavvurlarınız nedir*? diye sorduğumda ise:

- *Allah nasip eder, ömrüm vefa ederse, Musul, Kerkük ve Adalar'ı geri alacağım. Selanik de dahil Batı Trakya'yı Türkiye hudutları içine katacağım* cevabını verdi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, sonuç olarak, ***Mîsâk-ı Millî***'den asla vazgeçmediğini, ***Mîsâk-ı Millî*** ile belirlediği hedeflere ulaşabilmek için gerekli zeminin oluşmasını beklediği görülmektedir (Alp, 1988: 216).

BÖLÜM III:

ANKARA ANTLAŞMASI'NIN SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ

3.1 Giriş

Musul, Ankara Antlaşmasının temel konusu olup İngilere ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Lozan'dan sonra tekrar masaya oturup müzakere yaptığı ve Türkler için çok önemli olan bir bölgedir. Nihayetinde Musul sorunu, İngilizlerle Ankara'da bu konu üzerinde yapılan görüşmeler bir anlaşma ile sona ermiştir.

Musul sorunu zaten Lozan Konferansı'nda önemli gündem maddelerinden birisi olarak uzun tartışmalara neden olmuş, hatta İngiltere ile Türkiye arasında barışı tehlikeye sokmuş, ama nihayetinde ileriki bir tarihe ertelenmiş ve taraflar arasında Antlaşma imzalanmıştı.

Musul, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Türklerin kadim yurtlarından biri idi. Bu bağlamda gerek Selçuklu gerekse Osmanlı döneminde yüzyıllarca Türklerin egemenliğinde kalmış, aynı zamanda ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içindeki toprak parçalarından biri olarak ilan edilmiştir.

Musul, öte yandan, gerek coğrafi lokasyonu gerekse barındırdığı petrol kaynakları bakımından İngiltere'nin de adeta göz bebeği konumunda idi. Musul her iki ülke açıdınan son derece önem arz ettiğinden dolayı müzakereler 9.5 aylık Lozan Konferansı'na sığmayarak ileriki bir tarihe taşmıştı. İşte ***Ankara Antlaşması*** bu sorunu çözmek amacı ile tertip edilmişti.

Musul Mezopotamya bölgesinin neredeyse tam kalbinde yer almaktadır. Kaldı ki Mezopotamya sahip olduğu konum hasebiyle sürekli rekabet alanı haline gelmiştir. Bereketli toprakları, stratejik konumu ve zengin yer altı kaynaklarının yanında semavi dinlerin bu topraklarda ortaya çıkmış olması çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmasıı beraberinde getirmiştir (Yiğit, 2016: 653).

Musul, Mezopotamya'nın (şimdi bir kısmı *Irak diye adlandırılan alan*) en değerli yer olarak nitelendirilen kuzey bölgesinde yer almakta olup, çeşitli kültür ve medeniyetlerin oluşması ve gelişmesinde etkili olmuştur (Kemal, 2007: 643).

Musul, bu bağlamda Asurlular'dan itibaren 16 devlet örgütü arasında el değiştirmiş, bunların yarısını Türk devletleri oluşturmuş,

Selçuklu Türk Devleti'nden itibaren ise yaklaşık 900 yıl kadar Türk egemenliğinde kalmıştır. Osmanlı zamanında ise Mezopotamya[125], *Musul, Bağdat ve Basra* vilayetleri şeklinde yönetilmiştir (Kemal, 2007: 643).

Musul bölgesinin bu bağlamda kadim Türk tarihi açısından da oldukça önemli bir yeri vardır[126]. Özellikle İslam dinini benimsemiş Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ve burayı vatanlaştırmaları sırasında Musul bölgesi önemli bir *üs* vazifesi görmüştür. Arap ulusçuluğu güden Emevîler'den sonra hâkim olan Abbasîler zamanında, Türklerin devlet örgütü içindeki müessiriyetlerinin artması, Musul-Kerkük üzerindeki nüfûzlarının da artması sonucunu getirmiştir. Abbasî Devleti'nin askersel yapısında çok önemli mevkilerde görev yapan Türk komutanlar, bu sayede geniş bir çevre ve faaliyet sahası kazanmışlardır. Türkler'in Araplar'dan ayrı yerleşim birimlerinde birarada yaşamaları sayesinde asimilasyon tehlikesi ortadan kalkmış ve böylece bölgede Türk nüfusu

125 ***Musul***, ***Kerkük*** ve ***Süleymaniye*** bölgelerini içine alan coğrafya, Sümerler tarafından yazının icadından bu yana köklü bir tarihi birikime sahip olduğu gibi, tarihte çeşitli toplumların mücadelesine sahne olmuş, pek çok etnik unsuru bünyesinde barındırmıştır. Türkler'in Musul-Kerkük coğrafyası ile ilk tanışmaları Abbasi Halifeliği dönemine rastlamaktadır. Abbasî ordularında görev alan Türkler önceleri Bağdat yakınlarında kurulan ordugâhlara yerleştirilmişler, Abbasi ordusunun belkemiğini teşkil etmişlerdir. Türkler için kurulan Samarra şehri zamanla genişlemiş ve sayıca büyük bir yekûna ulaşan Türkler, Abbasi ordusunda olduğu kadar siyasal örgütte de etkin bir konuma yükselmişlerdir. Abbasi Devleti'nde IX. yüzyılda vali olarak görevlendirilen pek çok Türk soylu idareciye rastlanır. Abbasiler'in uç bölgesi tabir ettikleri sınır boyu valileri genellikle Türkler'den seçilmişlerdir. Musul'da bu dönemde Türk valiler tarafından yönetilen bölgeler arasında yer almaktadır (Köylü, 2017: 100).

126 ***Musul***, Osmanlı yönetimine girdikten sonra Irak coğrafyasının anahtarı olmuş fakat aynı zamanda İran'da kurulan hanedanlıklarla süren mücadelelerde bir serhat şehri vazifesini görmüştür. Osmanlı egemenliğinde Irak bölgesi; Musul, Basra ve Bağdat şeklinde üç vilayete ayrılmıştı. Musul Merkez Sancağı, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil'den oluşan vilayet oldukça büyük bir araziyi kapsıyordu. Türkler, Kürtler, Araplar ve Yezidiler'in yoğun olarak yaşadıkları vilayet, I. Dünya Savaşı öncesi dönemde 400 bine yaklaşan nüfusuyla dikkat çekici bir büyüklüğe sahipti. Musul etnik ve dinsel açıdan da oldukça renkli bir coğrafyaydı. Bölgede yaşayan Türk, Kürt ve Araplar Müslüman iken, Nasturi ve Keldaniler Hristiyan dinine mensuptu. Süryaniler'in bir kısmı Katolik diğer bir kısmı Ortodoks idi. Ermeniler Gregoryen, Rumlar ise Ortodoks'tular. Renkli dinsel yapının içerisinde nüfusları az olmasına rağmen Musevi ve Yezidiler de bulunuyordu. Dicle Nehri ve çevresinde konumlanan şehrin temel ekonomisel kaynağını tarım ve ticaret oluşturuyordu. Sulanabilen tarım arazileri sayesinde tarım gelişmişti. Öte yandan dağlık bölgelerde de hayvancılık temel geçim kaynağıydı (Akay ve Tekir, 2018: xii).

hızla artmaya başlamıştır. Nitekim, zaman içinde bu şekilde bir *altyapı* kuran Türkler, yavaş yavaş *devletleşme* yoluna gitmişler ve sonunda Abbasî halifesine bağlı olsa da, Musul-Kerkük bölgesinin de sınırlarına dahil oldugu ilk Türk devlet örgütü olan *Tulunî Devleti*'ni kurmuşlardır (Binark, 1993: vii-viii).

Musul coğrafyasında daha X. yüzyılda kitleler halinde Orta Asya'dan yakın doğuya yönelik olarak gerçekleştirilen Türk göçerlerinin bir bölümü buraları yurt tutmuş ve nüfus yoğunluğunu oluşturmuşlardır. Diğer bir ifade ile Musul-Kerkük bölgesi, Anadolu'dan önce İslam dinini benimsemiş Türk topluluklarının yurt edindikleri topraklar olarak kayda geçmiştir. Anadolu'nun fethinden önceki dönemde Orta Asya'dan yakın doğuya yönelik Türk göçleri karşısında Abbasi halifeleri bunları Kuzey Irak kesimine yerleştirmiş, bölgeye daha hâkim olan Kürt gruplarına göre Türkler kısa sürede hâkim unsur olmuşlardır (Köylü, 2017: 100)[127]. Musul, bununla birlikte Mezopotamya bölgesinin en önemli merkezlerinden birisi olmuş, coğrafi, ulaştırma, toplumsal, ekonomisel, politik askersel özelliklerinden dolayı, tarih boyunca dünyanın büyük devletlerinin çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir (Kemal, 2007: 643).

Musul vilayetinin coğrafi, stratejik ve ekonomisel konumu itibarıyla, komşu ülkeler için önemli bir mevkide bulunması, tarih boyunca bölge üzerinde ***emperyalist*** devletlerin siyasal ve askersel çekişme-

127 ***Türkistan Türklerinin*** batıya yönelmeleri ve Tuğrul ve Çağrı beylerle başlayıp Alparslan ile sonuçlanan Anadolu üzerine akınları, burayı bir Türk ülkesi haline getirirken, bu *Türkleşme* hâdisesinden, yol üzerindeki Musul-Kerkük de nasibini almış ve bölge bir Türk yurdu haline gelmiştir. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra, Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine kadar geçen süre içinde Musul-Kerkük bölgesinde Irak Selçukluları, Zengiler, Erbil Atabeyliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler gibi bir çok Türk devlet örgütü kurulmuş ve bu devlet örgütlerinin egemenlikleri döneminde de Türkistan'dan gelmeye devam eden Türkmenler sayesinde bölgedeki Türk nüfusu önemli miktarda artmıştır (Binark, 1993: viii). Bu dönem içinde Moğol istilası ve Timur'un akınları ile de önemli sosyal degişiklikler ve çalkantılar yaşanmıştır (Binark, 1993: viii). Ayrıca zamanla çeşitli toplumsal ve tarihsel nedenler bölgedeki Türkmenler'in Kürtleşme'sine de neden olmuştur. Örneğin Osmanlı döneminde, XV-XVI. yüzyıllarda cereyan eden *Safevi-Osmanlı* mücadelesinde pek çok Alevi- Türkmen grubu kendilerini Kürt olarak tanımlamak durumunda kalmıştır (Köylü, 2017: 100). Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 yılında Osmanlı ülkesine katılan Musul ve Kerkük şehirleri ve bölgeleri, sahip oldukları stratejik konum ile gittikçe artan bir önem kazanmşlar ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde Musul'un eyalet haline getirilmesi kararlaştırılmıştır (Binark, 1993: viii).

lerine yol açmış ve bu çekişmelerin etkisi toplumun toplumsal ve inanç yapısına açık bir şekilde yansımıştır (Köylü, 2017: 100). Nitekim çok uzun zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alan ve yaşamasını isteyen ***emperyalist devletler***; dünya üzerindeki sömürgeci rakipleri arttıkça ve bundan dolayı sömürge alanları daraldıkça, kendi çıkarlarını ve sömürgeye dayalı güçlerini koruma ve muhafaza etme faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetlerini yerine getirirlerken, kendi uluslarından olmayan insanları ve toplumları hiçe saymış ve kendi ülkelerinin yaşamını devam ettirebilmek ve ellerindeki gücü muhafaza edebilmek için her türlü yıkıcı yönteme başvurmuşlardır (Umut, 2007: 4). Gelişen süreçle birlikte İngiltere XIX. yüzyıldan itibaren, özellikle 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu toprak bütünlüğü ile ilgili politikasını degiştirerek, Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist bir siyaset izlemeye başlamıştır (Gök, 1998: 57).

Musul bölgesi, nitekim *cografî konumu* ve *yeraltı zenginlikleri* ile yabancı güçlerin (*emperyalist devletlerin*) dikkatini çekmeye başlamış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransızlar için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir bölge haline gelmiştir. Nitekim bu yolda faaliyete geçen İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın mağlupları arasında yer almasından istifade ederek, Musul-Kerkük bölgesi üzerinde egemenlik kurmak için her türlü yolu denemekten kaçınmamıştır (Binark, 1993: viii). ***Emperyalist*** *devletler* petrol kaynaklarına sahip olmak amacıyla başta Musul olmak üzere bölgeye yönelik politikalarını uygularken, her zaman etnik kimlikleri ön plana çıkarmaya gayret göstermişlerdir (Köylü, 2017: 100).

Musul bölgesinde zengin petrol kaynaklarının bulunması nedeniyle sanayi alanında enerji gereksinimini katrşılamak için bölge ve çevresine göz diken İngiltere, bölgenin Türk egemenliğinden koparılması için elinden gelen her türlü faaliyeti yapmıştır. Osmanlı egemenliğinde kaldığı süre zarfında misyonerlik ve konsolosluk faaliyetleri sırasında bölgede yer alan dinsel ve etnik gruplar belirlenmiş ve gruplarının Osmanlı'dan kopması için faaliyetler yürütülmüş, önlerine gelen Osmanlı içişlerine karışma fırsatlarından hiç biri boş çevrilmemiştir. Özellikle bölgenin merkez ile olan uzaklığı ve çeşitli aşiretlerin varlığı İngiltere'nin işini kolaylaştırmıştır (Yalçınkaya, 2015: 162).

Musul ve civarına bu bağlamda, sinsi strateji doğrultusunda İngiltere tarafından Türk olmayan Müslüman ve gayr-i Müslim unsurlar arasına ayrılık düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmış; Türk olmayan unsurlara *ulusçuluk*, Müslüman olmayanlara da *din* propagandası yapılmıştır. Hemen hemen bin yıldır kadim Türk toprağı olan bu bölge, Osmanlı'dan koparılmaya çalışılmıştır. İngilizler'in bu propagandasından etkilenen halkın bir kısmı ile bazı çıkar sahipleri İngilizler'le işbirliğine girmişler ve tebaası oldukları Osmanlı'ya karşı mücadeleye başlamışlardır (Binark, 1993: ix).

Musul bölgesine yönelik özellikle İngiltere için coğrafi önemi olan böyle bir alanı rakiplerine kaptırmaktansa; Osmanlı'nın parçalara bölünmesini sağlayarak buralarda kendi nüfuzunun etkili olduğu, *küçük ve rahat yönetilebilen kukla devletler veya toplumlar yaratmak* İngiliz çıkarları açısından daha güvenli bir yöntem idi (Umut, 2007: 6). Örneğin ***emperyalist*** devletlerin oryantalistleri bölgede uzun yıllar hâkim unsur olarak kalmış bulunan Türkler'i bir kenara iterek, Kürtler'in, Araplar'ın, Süryani, Keldani ve Asuriler'le Nasturiliğin koruyuculuğuna soyunmuşlardır. Hatta bölgedeki faaliyetleri sırasında devlet merkezlerine yazdıkları raporlarda neredeyse Musul vilayetinde Türkler'in varlığından hiç söz etmemişlerdir. Öyle ki, bazı oryantalist çevrelerce bu sırada Kürtler'e duyulan ilgi hayranlık derecesine ulaştığı gibi, Kürtler'in proto-Avrupalılar olduğu düşüncesinin işlenmesine de yol açacaktır. Bu düşünceden hareketle, bu sırada Batı'da araştırma enstitüleri dahi kurulmuştur (Köylü, 2017: 100).

Musul bu bağlamda, Orta Doğu'daki petrollerin paylaşımının I. Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden biri olması nedeniyle İngiltere, işgâlin ardından bölgeyi elinde tutabilmek amacıyla her türlü diplomasi yöntemine de başvurmuştur. Özellikle de bölgede çoğunluğu oluşturan Kürtler'i kullanarak çeşitli vaadlerle yanına çekmeye çalışmıştır (Kodal, 2017: 236). Bununla birlikte, bölgenin sağduyulu ve devlete sadık ahalisinin çoğunluğu bu oyuna gelmeyerek, Osmanlı yönetimi altında yaşamak istediklerini bildirmişler, hatta kimi zaman devletin denetimi dışına dahi çıkarak, İngilizlere karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir (Binark, 1993: ix). Öte yandan İngiltere tarafından Araplara bağımsız Arap devleti sözü verildiği gibi bölgede bulunan Yezidiler gibi azınlık ama bulundukları

coğrafyada yaygın olmak sebebiyle bölge kaderini değiştirebilecek grupların Osmanlı İmparatorluğu ile başta zorunlu askerlik olmak üzere yaşadıkları anlaşmazlıkları kullanarak Osmanlı'nın içişlerine karışmaktanda kaçınmamışlardır. Bölgede bulunan Arap ve başta Yezidi olan grupların desteğini alan İngiltere Musul'u Mondros Mütarekesine aykırı olarak işgal ettiği zamanda bu grupların desteğini görmüştür. Nitekim *Lozan Konferansı* ve sonrası meydana gelen tartışmalarda İngilterenin en büyük argümanı arkasına aldığı bu destek olmuştur. Arapları ve Yezidileri petrole kavuşmak uğruna yüzyıllarca beraber yaşadıkları Türk ve Kürt halkından ayırmak isteyen İngilizler bunu yaparkende Musul'da bulunan Türk ve Kürt halkını hiçe saydığı görülmektedir. 1919 ve 1921 yıllarında bölgede görev yapan İngiliz subaylarının yaptıkları sayımlarda Arapların sayısının bilinçli olarak arttırılması İngilizler'in, kendi denetiminde bir Arap Irak devleti kurmak istediklerini açıkça ortaya koymaktadır (Yalçınkaya, 2015: 162).

3.2 Musul Bölgesi ve Petrol Kaynağı

Musul bölgesi coğrafi açıdan bulunduğu konum bakımından her zaman önemli bir yere sahip olmuş ve sahip olduğu tarımsal zenginliklerle kendisini göstermiştir. Avrupa'dan Hindistan'a giden yol üzerinde olması ve Basra Körfezi'ne çıkış noktasını denetleyebilme durumu da göz önüne alındığında stratejik olarak önemli bir bölgeyi etki alanı içerisine alabilme kabiliyeti vardır. Bunun yanında sanayileşme ve petrol ürünleri ile çalışan makinelerin yapılması ve beraberinde Musul bölgesinde de petrol bulunması gibi etkenler burasının ekonomisel olarak elde bulundurulması gereken *ekonomisel bir çıkar bölgesi* olmasına neden olmuştur (Umut, 2007: 141). Özellikle XIX. yüzyılda *Hızlı Sanayileşme Süreci* ile başlayan süreçte petrolün sanayi ve ulaşımda yoğun olarak kullanılması, zengin petrol yataklarına sahip olan *Musul ve Irak*[128] ***emperyalist*** devletlerin dikkatini çekmesine neden olmuştur.

128 ***Irak*** dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'nu barındırmaktadır ve bu rezervlerin %20'si kuzey Irak'ta yani Musul Vilayeti'nde yer almaktadır. 2007'de açıklanan verilere baktığımızda ise Irak'ın petrol rezervlerinin 116 milyar varil olduğu ve bu miktara ek olarak 100 milyar varil dolayında potansiyel bir petrol rezervinin daha mevcudiyetinden söz edilmektedir. Bu ek rezervin üretime alınıp işletilmesi durumunda Irak'ın, Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi olacağı

Bu bağlamda İngiltere'nin yanı sıra Rusya ve Fransa da Musul ve *Irak bölgesi* üzerinde planlar yapmaya başlamıştır (Akay ve Tekir, 2018: xii).

Musul ve Mezopotamya bölgesini de içine alan tüm Ortadoğu, sahip olduğu enerji kaynakları ile birlikte, *etnisitenin bir müdâhale aracı olarak* en ziyade kullanıldığı bir coğrafya olarak öne çıkmıştır. Üstelik XIX. yüzyıldan itibaren ulusçuluk akımlarının ve müteakiben XX. yüzyılın kimlik politikalarının özellikle kullanılığı siyasal süreç; Musul sorununa eklemlenerek, Hristiyan unsurlar (özellikle Nesturiler/ Nasturiler), Ermeni unsurlar ve Kürt unsurlar başlığı altındaki sorunları da belirlemiştir. Bu durum, Musul'un barındırdığı etnik ve dinî farklılıkların, *Musul petrollerine* sahip

---

tahmin edilmektedir. Bu bilgiden hareketle, Musul petrolleri üzerinde XIX. yüzyıldan beri büyük güçlerin egemenlik, denetim altına alma ve imtiyaz elde etme politikaları çerçevesinde yürüttükleri rekabetin günümüzde de halen devam ediyor olması şaşırtıcı değildir (Yazıcı, 2010: 17). *Hızlı Sanayileşeme Süreci*'ne bağlı olarak gerçekleştirilen önemli sanayi hamlelerinin gerçekleşmesiyle birlikte enerjiye olan bağımlılık artmış ve petrol, en önemli enerji girdi kaynağı olarak bu süreçte yerini almıştır. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılların enerji kaynağı olan kömürün, yerini petrole bırakması ekonomisel ve stratejik olarak güç dengelerinde değişikliğe neden olmuş ve petrole dayalı politikalar gündeme gelmeye başlamıştır. Yale Üniversitesi'nden 1854'de Profesör Silliman'ın yapmış olduğu araştırmalar sonucu petrolün kullanım fonksiyonlarının arttırılabileceğine dair raporları sunması üzerine ise petrol, XX. yüzyılın kaderini şekillendirmiştir. Raporun sunulmasıyla petrolün ekonomisel değerinin anlaşılması üzerine şirketler arası başlayan petrole dayalı ekonomisel savaş, giderek yerini devlet örgütü politikalarına bırakmaya başlamıştır. Çokuluslu petrol şirketleri ve bağlı bulundukları devletler, yaşanan enerji rekabetinde birlikte hareket ederek dünyanın seyrini değiştirebilecek politikalar izlemişlerdir. Petrolün kullanım alanı arttıkça petrol rezervlerine sahip topraklar ise hedef konumda olmuştur. Bu doğrultuda zengin petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ve bu toprakları egemenliği altında bulunduran Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılda petrole dayalı politikaların odağı haline gelmiştir (Akkaya, 2016: 159). Öte yandan petrol kaynaklarını denetleyebilmek veya hiç değilse petrole yaklaşabilmek için petrol şirketleri her alanda kıyasıya mücadeleler vermiştir. Dünyanın her yerinde petrol araştırmaları yapmışlar, rakip şirketleri alt etmek için her türlü yola başvurmuşlardır. Üstesinden gelemedikleri rakip şirketleri satın alarak denetimi kimseye bırakmayan şirketler bile olmuştur. Bu ticaretsel kazanç bir nevi ekonomisel alanda stratejik bir metadır ve kimseye bırakılmamalıdır. Petrol, ulusların kolay yönden servet kazanmalarını sağlamış; ekonomilerini kamçılamış, üretim ve tüketim sektörlerine daha geniş alanlarda daha büyük imkânlar sağlamıştır. Petrolün aranması, üretilmesi, nakliye edilmesi ve işlenmesi için iç içe geçmiş petrol şirketleri kurulmuştur. Petrol şirketleri uzun vadede kendi kabukları ve kendi ülke sınırları içerisinde kalmamışlar, bu şirketler zamanın kara elması olan petrolü kimseye kaptırmamak için bütün dünyayı çalışma alanı olarak seçmişler ve hudut tanımamışlardır. Bu şirketler ait oldukları ulusal devletlerin siyaseti üzerinde etkili olmuşlar ve zaman zaman bu devletlerin politikalarını ve hedeflerini etkileyebilecek nüfuza sahip olmuşlardır (Umut, 2007: 12).

olmak isteyen ***emperyalist*** güçler tarafından sürekli bir gerilim unsuru olarak kullanılmasına ve bu güçlerin *demokratik yapının gelişmesine hizmet* söylemiyle bölgeye müdahalelerine zemin hazırlamıştır (Yazıcı, 2011: 135).

Musul bu bağlamda İngilizler'in sinsi siyasal çalışmalarının yanı sıra bölgede askersel olarak etkin şekilde faaliyete göstermiştir. Nitekim İngilizler daha I. Dünya Savaşı başlamadan önce bölgede (Basra'ya) askersel müdahalelere için hazırlıklara başlamışlardır. Çünkü İngilizlere göre, petrol önemli bir stratejik madde idi ve imparatorluğun savaş alanlarına en yakın akaryakıt kaynağı Körfez idi. Osmanlı İmparatorluğu henüz savaşa girmeden Irak'a asker çıkarmadan çekinmediler. Hatta savaşın ilk günlerinde *Basra*'yı ele geçirdiler[129]. Hatta *Percy Cox*, 18 yıldan beri bulunduğu bölgeden ayrılmadı, İngiliz ordusu ile aşiretler arasında iletişim ve işbirliğini üstlendi; hatta işgal edilen bölgenin en yüksek devlet örgütü yöneticisi durumuna geçmiştir (Ergin, 1991: 166).

3.3 I. Dünya Savaşı ve Musul Bölgesinde Yaşanan Gelişmeler

I. Dünya Savaşı başladığında, İngiltere için çok önemli bir sömürge olan Hindistan'a giden yolların denetim altında tutma gereği neticesinde, stratejik olarak gördüğü tüm noktalara askersel hareketler ile müdahle etmiştir. İngiltere'nin kalbi olarak nitelenen Hindistan'ın sahip olduğu stratejik konum itibariyle bu ülkeye çıkan tüm yollara hegemon olma gücünü oluşturma istediği, Irak'a ilgi duymasına neden olmuştur. Başlangıçta Hindistan'dan kaynaklanan bu alaka, daha sonra Irak'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle İngiltere'nin bu topraklarda daha faal olmasına zemin hazırlamıştır (Yiğit, 2016: 653).

---

129 ***Basra*** bölgesi Orta Doğu bölgesinin en önemli coğrafi alanlarından birisini oluşturmaktadır. Nitekim tarih boyunca siyasal ve ekonomisel açıdan stratejik önemi hiç azalmayan bölgelerden biri bugün Orta Doğu olarak isimlendirilen coğrafya olmuştur. Geniş bir bölgeyi ifade eden bu kavramın içinde Osmanlı terimleri ile Irak, Suriye, Filistin, Bilad-ı Şam, Mısır, Hicaz, Yemen ve İfrikiyye gibi coğrafyalar yer alır. *Basra bölgesi* tam da bu geniş coğrafyanın merkezinde bulunuyor olmakla XIX. yüzyıldan itibaren giderek önemi artan bir özellik gösterir. Bahse konu dönemde Basra, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Selanik, İzmir, Trabzon ve Beyrut gibi en önemli ve dikkati çeken limanlarından biri olmasının yanısıra Mezopotamya ile dış dünyanın bağlantısını kuran bir nirengi noktasıdır (Şenel, 2016: 188).

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Almanya ile ittifaka girmesi İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiş ve olası bir üstünlükte Almanya'nın Basra'da etkin bir rol üstlenmesi ve Hindistan'a giden yolda stratejik bir konumda olması hasebiyle Irak için tehdit olarak görülmüştür. Dolayısıyla Irak üzerinden Hindistan güvenliği hassas bir nokta teşkil etmiştir. Ayrıca Bağdat'ın sahip olduğu siyasal üstünlük formu İngiltere tarafından önemsenmiş ve Hindistan güvenliğinden sonra önemli bir unsur teşkil etmiştir (Yiğit, 2016: 653). Gelişmelerin paralelinde Ekim 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesini takip eden günlerde İngilizler Ortadoğu'da hâkim olabilmek için *Irak Cephesi*'nde[130] savaştığı Osmanlı'ya karşı Basra'dan saldırıya geçmiştir (Akay ve Tekir, 2018: xii).

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Kasım 1914 tarihinden itibaren Basra Körfezi üzerinden hareketle Bağdat'ı işgal etmek üzere Şattül Arap bölgesine asker çıkarmasıyla Irak Cephesi'nde çarpışmalar başlamıştır. Bölgedeki Türk birliklerinin İngiliz taarruzu karşısında Bağdat şehri yakınlarına kadar kısa sürede geri çekilmesi ve *Selman-ı Pak* bölgesinde tutunması ile Irak Cephesi'ndeki savaşın gidişatı değişmeye başlamıştır (Metin, 2016: 97).

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi Bağdat'ta olan VI. Ordu'yu teşkil etmesi ve bölgeye yeni kuvvetlerin gönderilmesi sonucu *Selman-ı Pak* savaşlarında General Towsed'in başında bulunduğu İngiliz kuvvetleri ağır bir yenilgi alarak geri çekilmeye başlamış ve Dicle Nehri'nin çevrelediği *Kutü'l-Amâre* şehrine sığınmak zorunda kalmışlardır. Söz konusu şehirde kuşatma altında mahsur kalan İngilizler'i kurtarmak için gönderilen askersel birliklerin de Felâhiye bölgesinde mağlup olması ile zaten yiyecek ve erzak sıkıntısını hat safhada yaşayan General Towsend, yaklaşık 13.300 mevcutlu birliği ile Tük ordusu-

130 ***Irak cephesi*** Osmanlı'nın savaşa girdiğinde 10 cephesinden birini temsil etmekteydi. Osmanlı'nın tarih sahnesinden ayrılmasına neden olan olay I. Dünya Savaşı'dır. Bu savaşta devletin dört bir yanındaki topraklar savunma amacıyla cephe olmuştur. Bu cephelerden biri de sonuçları itibarıyla Orta Doğu'nun bugünkü şekillenmesini ortaya çıkaran Irak cephesidir. *Irak cephesi* ile ilgili araştırmalar cephenin önemi ile ters orantılı olacak şekilde azdır. Bu konuda en derli toplu bilgiler dönemi yaşayan kişilerin anılarında (*General Townshend, Ali İhsan Sabis, Liman Von Sanders, Ahmet İzzet Paşa*) yer almaktadır. Bununla birlikte Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan arşiv belgeleri de konuya ışık tutmaktadır (Sakin, 2010: 134).

nun başında bulunan Halil (Kut) Paşa'ya *29 Nisan 1916* tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır (Metin, 2016: 97). Yani İngiliz ordusu saldırının ilk aşaması başarısız olmuş ve *Kutü'l-Amâre*'de büyük bir hüsran yaşamıştır (Akay ve Tekir, 2018: xii) [131].

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı'nın kazandığı bu zafer, İngiltere'ye itibar kaybettirmiştir. Ayrıca kısa da olsa Osmanlı kuvvetleri Bağdat'ı emniyette tutmuşlardır. Bununla birlikte *Kutü'l-Amêre* muharebesiyle önce üstünlüğü kaybeden İngiltere, daha sonra mevcut istikrarsız ortamdan faydalanarak tekrar üstünlüğü ele geçirmiştir (Yiğit, 2016: 653). Bağdat'ı işgal edeceklerini düşünen İngiliz birliklerinin Kut'ül-Amare'de esir düşmesi başta Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere olmak üzere savaşın iki cephesinde de büyük yankı uyandırmıştı. Osmanlı kazandığı zaferin askersel ve siyasal faydalarını savaş içerisinde görürken, İngiltere büyük bir itibar kaybına uğramıştı. Kut'ül-Amare yenilgisi İngiliz kamuoyunda kendisine büyük yer bulurken, yenilgi nedeniyle önemli eleştiri ve soruşturmalara da şahit olundu. İngilizler önemli kayıplar vermiş olsalar da, Çanakkale ve Kut'ül-Amare'de yitirdikleri itibarlarını geri kazanmak için Bağdat'ı ele geçirme düşüncelerinden vazgeçmediler. Osmanlı'nın Kut'ül-Amare zaferi İngiltere'nin planlarını sekteye uğratsa da, savaşın genel gidişatını değiştirmeye yetmedi (Küçükvatan, 2013: 83).

I. Dünya Savaşı süresince, bununla birlikte, Irak cephesinde İn-

131 ***Kutü'l-Amare zaferi***, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Zaferi'nden sonra Türk ordusunun İngilizler'e karşı kazandığı en şanlı zaferdir. Kazanılan bu zafer ile İtilaf Devletleri'nin liderliğini yapan İngiltere, Çanakkale'de tatmış olduğu hezimeti, bu kez Irak topraklarında tatmış ve bu durum, hem İngiltere'nin iç siyasetinde hem de mütefikleriyle olan ilişkilerinde önemli yansımalar doğurmuştur. Özellikle Rusya, Kutü'l-Amare zaferi dolayısıyla Erzurum ve Trabzon'da elde ettiği başarıların gölgede kalmasından oldukça rahatsız olmuş ve arka arkaya yaşanan hezimetler dolayısıyla Rus kamuoyunun tepkisinden çekinmiştir. Öyle ki 1916 yılının Ağustos ayında Mustafa Kemal Paşa'nın Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtarması, Çanakale ve Kut zaferleriyle doğrudan ilgilidir. Halil Paşa komutasındaki Türk ordusunun bu büyük başarısı Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan devletleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, hatta Alman İmparatoru tarafından okullar bir gün süreyle tatil edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Kutü'l-Amare zaferi neticesinde esir düşen İngiliz askerilerine karşı oldukça müşfik davranmış, başta General Townshend olmak üzere esirlerin barınma, beslenme ve sağlık gereksinimlerini karşılamaya büyük bir özen göstermiştir (Olgun ve Babaoğlu, 2020: 498).

giltere'nin bölgeye verdiği önemle doğru orantılı olarak sistemli ve planlı bir şekilde hareket ettiği söylenebilir. Zira Basra'yı ele geçirmek için belli bir kuvvet göndermiş, başarı kazanıp ilerledikçe de kuvvet miktarını artırmıştır. Buna karşı Osmanlı İmparatorluğu, Irak cephesini yalnız bırakmış, Sarıkamış cephesine ağırlık vermiştir. Seçme birkaç subay ve milis kuvvetlerle başarının sağlanabileceği düşünülmüştür (Sakin, 2010: 150). Irak cephesine gereken önemin verilmesi ise bölgedeki komutanlardan gönderilen, silah ve asker ihtiyacını öne süren telgraflardan sonra olmuştur. Bu ise yaklaşık olarak 1 yıl 1 ay sürmüştür. Yani Aralık 1915'i bulmuştur. Gelinen noktada İngiliz kuvvetleri ileri yürüyüşlerine devamla Kurna, Şuaybe, Amare, Nasıriye ve Kutü'l-Amare'yi ele geçirmişlerdir. Bu sırada Osmanlı orduları Kutü'l-Amare'yi kuşatmış ve 5 aylık bir kuşatmadan sonra geri almışlardır. Fakat bu başarıyı devam ettirememiş ve bölgedeki kuvvetlerini başka tarafa kaydırmıştır (Sakin, 2010: 150). Nitekim bu büyük zaferin ardından İngilizler'in uzun süre harekete geçmeyeceğini değerlendiren Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti, İran'da baş gösteren Rus tehdidine karşı, Kutü'l-Amâre Cephesi'nde mevcut iki kolordudan birini İran Cephesi'ne sevk etmiştir. Bu durum İngilizler'in bölgede yeniden toparlanmasına neden olmuştur. 1916 yılı Aralık ayında başlayan İngiliz ileri taarruzu neticesinde 25 Şubat 1917'de Kutü'l-Amâre, 11 Mart 1917 tarihinde ise Bağdat elden çıkmıştır. 30 Ekim 1918 tarihine kadar İngilizler, stratejik hedef olarak seçtiği Musul'un güneyine kadar ilerlemişlerdir (Atabey, 2017: 205).

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İngiltere ve Fransa, Almanya'yı bölgeden tasfiye etmekle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu da imzaladıkları gizli anlaşmalarla böl-yönet stratejisi sarmalına almışlar ve bu anlaşmalar sonucu Mezopotamya, ***emperyalist*** güçler tarafından sınırları çizilen, yönetilmesi kolay, monarşik küçük Arap devletlerinin kurulmasına sahne olmuştur. Osmanlı egemenliğinde dört yüzyıl yönetilen ve büyük çapta petrol rezervlerine sahip olan tüm bölge, küresel çıkarlara bağlı olarak şekil almış ve petrol yatakları bu güçler tarafından talan edilmiştir (Akkaya, 2016: 160). Neticede meydana gelen gelişmeler İngiltere'nin bölgeye iyice yerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum ise bölgenin bugünkü şekillenmesinin başlangıcını oluşturmuştur (Sakin, 2010: 150).

3.4 Sykes-Picot Anlaşması

Sykes-Picot Antlaşması İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında yapmış olduğu en önemli gizli anlaşmalardan biri olup, Musul ve bölgesinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı'nın, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesi *Doğu Sorunu*'nun yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Anlaşma Devletleri ise bu soruna, savaş devam ederken Osmanlı topraklarını kendi aralarında gizli anlaşmalarla paylaşarak çözüm bulmuşlardır. Yapılan *gizli anlaşmalarda*, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle *Orta Doğu toprakları*[132] çetin çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Özellikle Fransa ve İngiltere bölgeye sahip olmak için ciddi çaba göstermişlerdir. Ocak 1916'da gizli anlaşmayla Ortadoğu'nun zengin topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Bu anlaşmayla *Musul toprakları* Fransa'nın mandasındaki Suriye'nin bir parçası olarak kabul edilerek, Fransa'ya verilmiştir (Karabulut, 2015: 345).

Sykes-Picot Anlaşması, 16 Mayıs 1916 tarihinde Britanya İmparatorluğu adına ***Mark Sykes*** ve Fransa Hükümeti adına ***Georges Picot*** tarafından yapılan, daha sonra Rusya'nın da katıldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki topraklarının paylaşılmasını öngören *gizli anlaşmadır*. Antlaşma 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren yeni Sovyet Hükümeti tarafından ifşa edilmiştir (Metintaş, 2017: 42). Nitekim Rusya'da Kasım 1917'de Bolşevik ayaklanmasının meydana gelmesi ve Rusya'nın harpten çekilmesini müteakip yönetimi devralan Bolşevikler yapılan gizli anlaşmaları ifşa etmişlerdir. ***Emperyalist*** devletlerin yönlendirmesi doğrultusunda Osmanlılar'a karşı müttefiklerin yanında savaşan Araplar ifşa edilen anlaşma koşullarını öğrenince şaşırmışlardır ama kendilerine bırakılacağı vaat edilen Suriye ve Irak bölgesinin müttefikler tarafından paylaşılmasını da kabul etmişlerdir (Umut, 2007: 47).

---

132 ***Orta Doğu toprakları*** tarih boyunca insanlık için kıymetli bir coğrafya olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde uzun yıllar barış ve huzurun egemen olduğu Ortadoğu toprakları, Osmanlı'nın eski gücünü kaybetmesi, *Hızlı Sanayileşme Süreci* ile Avrupa'nın ***emperyalist*** gereksiniminin artması sonucu dünya devletleri için odak noktası olmuştur. Her büyük gücün hâkim olmak istediği Ortadoğu, I. Dünya Savaşı'nda mücadelenin merkezi hâline gelmiştir. İtilaf Devletleri savaştan sonra birbirleriyle mücadele etmemek için Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarını İstanbul, Londra, Sykes-Picot, Saint Jean De Maurienne Antlaşmaları ile paylaşmışlardır (Umar ve Yenisu, 2020: 29).

Sykes-Picot Anlaşması'nda İngiltere'nin doğrudan egemenlik alanı olarak belirlenen *Kırmızı Bölge* küresel çaptaki İngiliz İmparatorluğu'nu büyütmek ve varlığını güçlendirmek için kritik öneme sahipti. İngiltere, her ne kadar savaş öncesinde bölgede ekonomisel ve siyasal açıdan etkin bir nüfuz alanı yaratmışsa da, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile karşı karşıya gelmesiyle beraber yeni bir projeyi uygulamaya koymuştur. Projede savaş sonrası dönem için bölgede artık Osmanlı egemenliğine yer yoktu. İngiltere, çıkarlarını doğrudan ilgilendiren toprakları artık tamamen kendi denetimine ve hatta gerekirse doğrudan idaresi altına almaya karar vermişti. Sykes-Picot, uygulamaya konulan bu projenin sadece ilk ve başlangıç safhasına ait bir anlaşmadır. Savaş halen devam ettiğinden ve gelecekte olacaklar tam olarak öngörülemediğinden, İngiltere açısından kesin ve nihai bir nitelik taşımamaktadır (Kocatürk, 2018: 228).

Sykes-Picot Anlaşması olarak tarihte yerini alan bu antlaşmayla, taraflar bölgeyi doğrudan idare etme niyetine girmişlerdir. Sömürge yönetiminde yetişmiş kişilerin çizdiği haritada, bölgenin beşeri, siyasal, dinsel ve coğrafi yapısından ziyade sömürgeci devletlerin çıkarları dikkate alınmıştır. Haritaya göre şekillendirilmeye çalışılan siyasal yapılar bölgeyi, uzun yıllar etkisi altına alacak ulusçuluk, mezhep çatışmaları ve kimlik sorunları başta olmak üzere birçok siyasal, toplumsal, dinsel ve askersel sorunlar yumağı içinde debelenmeye itmiştir. Diğer bir ifadeyle Sykes-Picot Antlaşması'nı planlayan zihniyet, bölgeyi kaosa sürüklemiştir (Şahin vd., 2015: 257).

Sykes-Picot Anlaşması'nda İngiltere'nin Ortadoğu'da nüfuz ve egemenlik alanı olarak düşündüğü topraklar aslında belirtilenden çok daha geniş bir bölgeyi içine almaktaydı. Ancak bunu savaşın en kritik döneminde müttefiklerine kabul ettirmek şöyle dursun, sunması bile mümkün olamazdı. Bu nedenle kendi projesi doğrultusunda, fakat bu aşamada çıkarlarına en az zarar verecek tavizlerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını müttefikleriyle beraber uzlaşarak paylaşmaya mecburdu (Kocatürk, 2018: 228).

Sykes-Picot gizli anlaşması ise bu mecburiyetin resmiyete konulan ilk ürünlerinden birisiydi. İngiltere, şüphesiz Sykes-Picot dâhil olmak üzere müttefikleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşım anlaşmalarını imzalarken, gelecekteki koşulların ve konjonktürün kendi lehine olarak revizyonlara izin verebileceğini hesap etmekteydi. Bir

başka deyişle, İngiltere, Fransa ile Sykes-Picot anlaşmasını yaparken verdiği tavizlerin en azından bir bölümünü savaş sonrası dönemde oluşacak uygun ortamda telafi etmeyi planlıyordu. Nitekim *Musul vilayeti* ve *Filistin bölgesi* için bunu başaracaktır (Kocatürk, 2018: 228).

Sykes-Picot Anlaşması tam olarak uygulanmasa bile, yüzyıllardır bölgede hâkim olan dengeyi bozan ilk uluslararası belge olması bakımından çok önemlidir. Bu antlaşma ve sonrasında buna eklenen bazı antlaşmalar, Avrupalı güçlerin Küçük Asya olarak tabir ettikleri bölgede toprak iddialarını yansıtması açısından oldukça dikkat çekicidir. Savaş sonrasında ortaya çıkan *Sevr Barış Antlaşması*! ve Anadolu'daki işgallerin bu antlaşmadaki toprak iddialarıyla benzerlik gösterdiği ve aynı düşüncenin bir ürünü olduğu, hatırda tutulması gereken bir husustur (Şahin vd., 2015: 257).

Sykes-Picot Antlaşması I. Dünya Savaşı'nın en hareketli döneminde gizli bir şekilde kaleme alınmış; bu bağlamda tarafların yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda, bölgenin sosyokültürel ve sosyo-ekonomisel yapısı dikkate alınmamıştır. Bölgede önemli çıkarları bulunan İngiltere'nin eş zamanlı olarak hem Araplar, hem de Fransızlar ile gizli görüşmeler yaptığı ve nihayetinde Şerif Hüseyin önderliğindeki Araplar'ı muğlak sözlerle oyalayıp, onlara vaat ettiği sözleri yerine getirmemiştir (Şahin vd., 2015: 241). Diğer taraftan İngiltere, Rusya'nın *Sıcak Denizlere İnme* şeklinde özetlenebilecek Güney siyasetini engelleyebilmek adına Fransa'yı kullanmıştır. Bu amaçla İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması yoluyla, Rusya ile arasına Fransa'yı yerleştirmiştir (Şahin vd., 2015: 241). Nitekim I. Dünya Savaşı devam ederken imzalanan gizli anlaşmalarla Musul bölgesi Irak'ın değil, Suriye'nin parçası sayılmış ve Fransa'ya bırakılmıştır. Savaş sonunda Suriye'den İngiliz birlikleri çekildiğinde Fransa, Suriye'de egemenlik kurmakta zorlanmış ve İngiltere'den yardım istemek zorunda kalmıştır. İngiltere Hükümeti Fransa'ya yardım edebileceklerini, fakat karşılığında Fransa'nın Musul bölgesindeki haklarından vazgeçmesini istemiştir (Karabulut, 2015: 329). Bu bağlamda Osmanlı topraklarına büyük önem veren İngiltere, savaş sürecinde gizli anlaşmayla Fransa'ya verdiği Musul topraklarını, 1919 yılında yapılan yeni anlaşmayla Fransa'dan alarak mandası altında olan Irak'ın bir parçası haline getirmiş ve kendi yayılma alanına katmıştır (Karabulut, 2015: 345).

3.5 Mondros Mütarekesi ve Musul

Mondros Mütarekesi İngilizler'in gütmüş olduğu siyasetin en önemli sonuçlarından birisidir. Nitekim, kömür, tütün ve tahıl zenginlikleriyle Musul'un potansiyel değerine çok uzun yıllardan beri vakıf olan İngilizler bölgenin Halep, Suriye, Filistin ve Doğu Anadolu'nun zahire ambarı olabileceğini, Fırat ve Dicle nehirleri sayesinde yeni bir Hindistan veya Mısır gibi bir yer yaratabileceklerini düşünüyorlardı (Gök, 1998: 57-58). Bu bağlamda İngiltere'nin savaşta kazandığı başarıları yeni sömürgeler elde etmek için kullanması, onun petrol zengini ve kendi sömürgelerine giden yollar üzerinde bulunan Musul vilayetini işgal etmesiyle sonuçlanmıştır (Karabulut, 2015: 329). Böylece *Irak bölgesinin*[133] en önemli stratejik ve petrol açısından değerli bir kenti de ele geçirilmiştir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı gün Musul şehri ve Musul Vilâyeti'nin önemli bir bölümü Osmanlı ordularının egemenliği altında idi. İngilizler Musul Vilayeti'ni 15 Kasım 1918'de, yani Mütareke imzalandıktan ve silahlar bırakıldıktan 15 gün sonra işgal etmiş ve bu işgali Mütareke Anlaşması'nın 7. maddesine (*Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunmaktadır*) dayandırarak meşru göstermek istemişlerdir (Şimşir, 2005: 859).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra kaldı ki diğer işgaller de derhal başlamıştır. İngiltere petrol yatakları

133 Irak bölgesi uğruna cephe açılan alanlardan birisidir. Nitekim I. Dünya Savaşı, birçok kıtada etkili olmuş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Savaş, yayıldığı geniş coğrafyaya rağmen etkisini, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ait topraklarda yoğun olarak hissettirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak Osmanlı topraklarında yaşanmasının en önemli nedeni Osmanlı'ya ait Orta Doğu topraklarını içine alan bölgenin sömürgelere yakın olması, stratejik önemleri ve geniş yeraltı zenginlikleridir. Bu durum İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı üzerinde önemle durmalarına neden olmuştur. Savaşın çıkışında etkili olan sömürge yarışı savaştan sonra da Osmanlı topraklarında devam etmiştir. İngiltere'nin, I. Dünya Savaşı başlamadan önce geniş sömürge topraklarına sahip olması ve savaşın sonunda kazanan devletlerin tarafında bulunması, var olan gücünü arttırmasına ve sömürge alanlarını genişletmesine yol açmıştır (Karabulut, 2015: 329). Kaldı ki Orta Doğu toprakları için en fazla savaş veren ülke İngiltere olmuştur. İngiltere, özellikle sömürgesi olan Hindistan'ı ve bu bölgeye giden yolları güvence altına almak için, Irak topraklarına büyük önem vermiştir. İngiltere'nin bu topraklara verdiği önemin sebebi yalnız sahip olduğu sömürgeleri koruma düşüncesi değil, aynı zamanda bu topraklardaki zengin petrol kaynaklarına da sahip olma isteğidir (Karabulut, 2015: 345).

açısından zengin olan Musul bölgesine sahip olabilmek için bölgedeki Türk askerlerinin hemen tahliye edilmesini istemiştir. O sırada bölgede bulunan 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa, İngiltere'nin bu isteği üzerine Hükümetten bilgi istemiş; Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, *mütareke hükümlerinde Musul'un boşaltılması ile ilgili bir madde yer almadığını, fakat düşmanın bölgeyi işgalinde ısrar etmesi durumunda karşı koyulmamasını ve birliklerin kuzeye doğru çekilmesini,* bildirmiştir. (Okan, 2007: 72-73).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından çok kısa süre sonra da (2 Kasım 1918) İngiliz kuvvetleri Musul'u ablukaya almıştır. Musul konusunda bu kadar ısrarlı davranan İngiltere'nin bu politikasını sürdürebilmesi için başka bir takım adımlar atması da beklenmekteydi ve nitekim kısa bir süre sonra da aradıkları bahaneyi buldular. Bölgede bulunan Ermeniler'in Türkler'in baskıları ile şehri terk etmeye başladıklarını ileri süren İngilizler Türk birliklerine bir ültimatom vererek Musul'u 15 Kasım'a kadar terk etmemeleri durumunda doğabilecek olaylardan sorumlu olacaklarını bildirdiler. İstanbul Hükümeti'nin bu duruma sessiz kalması üzerine de 10 Kasım'da şehir boşaltılmıştır (Okan, 2007: 72-73). Böylece yaklaşık 900 yıl Türk toprağı olan Musul, I. Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan İngiltere tarafından, hem Mondros Mütarekesi hükümlerine, hem de uluslararası savaş hukûkuna aykırı bir şekilde işgâl edilmiştir (Kodal, 2017: 236).

3.6 Mîsâk-ı Millî ve Musul

Mîsâk-ı Millî sınırları içerisinde yer almasına rağmen Musul, Mondros Mütarekesini müteakip İngilizler tarafından derhal işgal altına alınmıştır. Ancak *Ulusal Mücadele*'ye karar verren Türkler ise Mütareke imzalandıktan sonra Anadolu ve Trakya topraklarındaki işgalleri tanımadığı gibi, Musul vilayetinin işgalini de haksız saymış ve tanımamıştır.

Mîsâk-ı Millî ile Türkler'in yoğun olduğu bölgelerin vatandan ayrılamaz bir bütün olduğu ve bu bölgelerle birlikte Araplar'ın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde de halk oylamasına başvurularak, sınırların belirlenmesi kabul edilmiştir (Karabulut, 2015: 345). Diğer yandan Amerika başkanı Wilson'un I. Dünya Savaşı sonun-

da kazanan devletlerin topraklarını genişletmeyeceği ve halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirleyebileceği ile ilgili yaptığı açıklama, savaştan başarıyla çıkan devletleri ilgilendirmemiş, buldukları manda sistemiyle yeni topraklar kazanmaya ve sömürge sistemine devam etmişlerdir. Bu nedenle İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı Mondros Ateşkes Anlaşması'na uymayarak, başta Musul olmak üzere işgallerine devam etmiş ve savaşta işgal edemedikleri alanları işgal ederek Osmanlı'nın tüm Ortadoğu topraklarına egemen olmuştur (Karabulut, 2015: 345).

3.7 Paris Barış Konferansı ve Musul (18 Ocak 1919)

Paris Barış Konferansı, İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı mağlubu devletlere bir dayatma suretiyle barış antlaşması koşullarını belirledikleri siyasal bir platformdu. Almanlara zorla kabul ettirilen Versay Antlaşması'ndan sonra konferansın ana gündemi Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği olmuştu. Öyle ki, söz konusu konferans başladığında İtilaf Devletleri, ABD ve Japonya'nın devlet veya hükümet başkanları ile dışişleri bakanları dışında Yunanistan başbakanı da Paris'teydi. Özellikle Venizelos, Kuzey Epir, Batı Trakya, Doğu Trakya, Batı Anadolu ile Kıbrıs'ın Yunanistan'ı verilmesini talep etmiştir. Ayrıca, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Rum, Ermeni, Kürt ve Yahudi gibi toplulukların siyasal temsilcileri de özerklik ya da bağımsızlık projelerini İtilaf Devletlerine kabul ettirmek için Paris'e gelmişti. Hal böyle iken Osmanlı İmparatorluğu, bu konferansa 6 ay sonra davet edilmiş; bu davet, İzmir'in işgalinin[134] oluşturduğu karmaşık bir süreç içinde gerçekleşmiştir (Budak, 2020: 469).

Paris Barış Konferansı İttifak Devletleri'ne karşı savaşmış veya savaş ilân etmiş 32 devletin katılımı ile 18 Ocak 1919'da toplanmıştır. Konferansın karar mercii İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika ve Japonya başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar*

134 ***Paris Barış Konferansı***, ötc yandan, çıkarların uzlaştırılması konusunda arzu edilen sonuca uzak kalacaktı. Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları, kazanımlarını yeterli görmeyen İtalya'nın Antalya'ya çıkması, kendisini *müttefiklerin sözcüsü* konumunda gören İngiltere'nin verdiği destekle de Yunanlıların İzmir'i işgaline yol açacaktı (Demirci, 2023: 1).

Konseyi idi. Konsey, Osmanlı'dan tamamen ayrılması düşünülen bölgeleri de belirlemiştir. Bu bağlamda, içinde Arabistan, Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Ermenistan'ın da bulunduğu listeye İngiltere'nin teklifiyle kürt kökenli halkın yaşadığı bölgeler de eklenmiştir (Küçük, 2009: 1). Bu bağlamda Mondros Mütarekesi'nden sonra ***Musul***'u ele geçiren ve bölgede kendi denetiminde bir Kürt devleti kurdurmaya çalışan İngiltere, Ermenistan ve Mezopotamya arasında bir tampon oluşturarak bölgeyi Türkler'in denetiminden çıkarmayı ve petrol bölgesi Musul'a tamamen egemen olmayı planlamıştır (Küçük, 2009: 1).

3.8 Sevr Barış Antlaşması ve Musul

Sevr, aslında bir *barış antlaşmasından*! çok öte açık bir pasta paylaşma, yağmalama anlaşmasıydı. Galip devletler Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomisel yönden zengin olan, stratejik olarak önemli gördükleri ve gelecek vaat eden her yeri kendi aralarında paylaşıyor veya kolayca denetleyebilecekleri ve istikrarın zor sağlanabileceği yapılanmalara gidiyorlardı. Öte yandan 17 Şubat 1920'de ***Mîsâk-ı Millî***, Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuş olmasına rağmen; galip devletler Osmanlı toprakları içerisinde bir kısım yerleri işgal ederek denetimleri altına almak istemiştir. Haksız işgallere meşruluk kazandırmanın yoluda *Sevr Barış Antlaşması*'ndan! geçiyordu. Üç kıtada at koşturan muazzam Osmanlı İmparatorluğu, *Sevr Barış Antlaşması*! ile Anadolu içlerine hapsedilmek isteniyordu (Umut, 2007: 54).

Sevr Barış Antlaşması! ile tasarlanan programa göre Anadolu toprakları içerisinde Türklere layık görülen bölgeler ise hiçbir zaman garanti altında olmamıştı. Bu antlaşmaya göre Anadolu belli bölgelere ayrılmakta ve her bölgede ayrı ayrı galip devletlerin nüfuzu altına girmekteydi. Nitekim bu bölgelerde kurulacak yeni devletler ve Anadolu toprakları üzerinde kurulacak mandater yönetimler bile görüşmelere konu olmuştur (Umut, 2007: 54). Örneğin Osmanlı'ya dayatılan *Sevr Barış Antlaşması*'nın! 62. madde[135], 63. madde ve

135 ***62. maddeye*** göre Ermenistan sınırının güneyinde, Fırat'ın doğusunda, Türkiye ve Suriye sınırının kesişim sınırında altı ay sonra İngiliz, Fransız ve İtalya Devletleri temsilcilerinin belirleyeceği Kürtler'in temelini oluşturacağı; Süryani ve Keldaniler'in de dini ve kültürel özgürlüklerinin olacağı özerk bir devlet örgütü kurulacaktır. Komisyon

64. maddesine göre İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'nun güneyinde Kürtler için özerk bir devlet kurulması planlanmıştır (Erim, 1953: 551).

Sevr Barış Antlaşması! gerçi tasarımı kısa bir süre içinde yapılan bir çalışmanın ürünü değildir. Anlaşma taslağı yıllar öncesine dayanan galip devletlerin kendi aralarında yaptıkları Sykes-Picot-Sazanov Antlaşması, Saint-Jean De Maurienne Antlaşması, Paris Konferansı, San Remo Konferansı gibi anlaşma ve görüşmeleri temel almış bir anlaşma görünümündedir. Fark bu anlaşmalarda gizlice bölüşülen yerlerin Sevr'de daha açık bir şekilde beyan edilmesidir (Umut, 2007: 55).

Sevr Barış Antlaşması'nın! Osmanlı'yı tarihin sayfalarına gönderen bir belge olduğu açık ve kesindir. Osmanlı Sultanı ve İstanbul Hükümeti tam anlamıyla teslimiyetçi bir ruh sergilemiş ve ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'nı kazananlara teslim etmiştir. Tarihsel sürece baktığımızda aslında, I. Dünya Savaşı'nda yenilmekle sadece *Musul topraklarını* değil bütün topraklarını kaybetmiştir. Anadolu'da ekonomisel olarak gelecek vaat eden yerler İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve arkasından Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Türklere Anadolu içlerinde ufak bir bölge bırakılmış, Türkiye topraklarının doğusu Ermenilere ve Kürtlere, Karadeniz bölgesinin doğusu ise Rumlara söz verilmiştir. Türklere bırakılan yerlerin de maalesef hangi ülkenin manda yönetimine bırakılacağı tartışılmıştır (Umut, 2007: 142).

3.9 Lozan Barış Konferansı ve Musul

Lozan Barış Konferansı'nda ***Musul*** konusu gerek Türk gerekse İngiltere'nin en önemli gündem maddesi idi. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, bundan sonra *Sevr Barış Antlaşması*'nı! geçersiz kılmak ve ***Mîsâk-ı Millî***'yi gerçekleştirmek hedefine yönelmiş; bu bağlamda I. Dünya Savaşı, *Ulusal Mücadele*, Lozan görüşmeleri ve sonrasında da ***Musul sorunu*** ile çok yakından ilgilenmiş, İngiltere ile tekrar savaşı bile göze almıştır (Kemal, 2007: 643). *Gazi Mustafa Kemal*

kararlarını sorumlu oldukları devlet örgütlerine bildirecektir. 63. maddeye göre komisyon kararlarını 3 ay içerisinde tatbik edecektir. 64. maddeye göre Kürtler bağımsız olmak isterlerse bu kararını Milletler Cemiyeti'ne bildireceklerdir. Milletler Cemiyeti bu kararı uygun görürse Türkiye buna itiraz edemeyecektir (Erim, 1953: 551).

Paşa, bu bağlamda, *Ulusal Mücadele*'ye başladığı andan itibaren Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerin idaresinin BMM'ne bırakılmasında ısrarcı olmuş, çalışmalarını bu yönde yürütmüştür. Bu nedenle hem Milli Mücadele döneminde hem de Lozan Barış Konferansı'nın devam ettiği süreçte Musul ile ilgili görüşlerinde ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir (Karabulut, 2015: 333).

Lozan Barış Konferansı'na İsmet Paşa giderken hem İstanbul ve Boğazlar bölgesini, hem de Musul Vilâyeti'ni, diplomatik yolla yabancı işgalinden kurtarmak gibi ağır bir görev üstlenmiştir. Kaldı ki Türkiye için de Musul Vilâyeti önemli, çok önemli idi; ama İstanbul ve Boğazlar bölgesi yaşamsal derecede önemliydi, olmazsa olmazdı ve öncelik taşıyordu. Hükümet tarafından İsmet Paşa'ya verilen kapsamlı talimatın Musul ile ilgili maddesi şöyleydi; *Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümet'ten talimat alınacak* (Şimşir, 2005: 859).

Lozan Barış Konferansı'da Türkiye'nin temel hedefi tam bağımsızlığı gerçekleştirmekti. Musul'un da sınırlara katılması istenmekteydi, ama zorunlu değildi. *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, ancak bu stratejisini Ocak 1922'de İzmit Tren Garı'nda gazetecilere açıklamıştı. Buna göre tam bağımsızlık için Musul'dan vazgeçilemezdi (Şimşir, 2005: 861). İngiltere, Musul konusunda Fransa'ya karşı gösterdiği bu ısrarı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Lozan Barış Konferansı'nda da Türkiye'ye karşı sürdürmüştür. Türkiye de İngiltere'nin tavrına aynı karşılığı vermiş, yıllardır Osmanlı egemenliğinde olan ve yoğun olarak Türkler'in yaşadığı toprakları İngiltere'ye vermek istememiştir (Karabulut, 2015: 346). Öte yandan TBMM'nin Musul Vilayeti'nde bulunan petrol ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmaması ve Musul'un özellikle Türkler'in yoğun olarak yaşadığı bölge olması nedeniyle vatanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi, petrolü Türkiye için ikinci plana itmiştir. İngiltere için ise Musul petrolüne sahip olmak tek amaçtır (Karabulut, 2015: 346).

Lozan Barış Konferansı'nda, *bununla birlikte*, Türkiye'nin ise gerek Musul petrol rezervleri ile ilgili, gerekse İngiltere'nin bu konuda yaptığı çalışmalar konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, Türk delegelerinin İngiltere'nin Türkiye ve Musul petrolleri

ile ilgili gerçek dışı iddialarına yanıt verememesine ve Türkiye'nin Musul konusunda kendisini yeterince net ifade edememesine neden olmuştur. Buna rağmen her iki devletin de Musul Vilayeti'nden vazgeçmeme ısrarı, konuyu siyasal alandan askersel alana çekilme riski ile karşı karşıya getirmiştir. Türkiye'nin uzun ve yorucu bir mücadeleden yeni çıkması ve bu mücadele ile zor koşullarda kazanılan toprakların da kaybedilme olasılığı ve İngiltere'nin ısrarcı tavrının konferansın devamına engel olması, Türkiye'nin Musul konusunu Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki döneme bırakmasında etkili olmuştur (Karabulut, 2015: 346).

Lozan Barış Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda Musul sorunu ele alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Lozan'da Musul sorununa dair iki strateji izlemiştir. *Birincisi*, Kürtlerin Turani bir ırk olduğunu ispatlamak. *İkincisi* ise, Musul halkının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmak istediğini kanıtlamak için de referandum yapılmasıdır. İsmet Paşa Kürtler'in Turani olduğunu kanıtlamak için çeşitli bilimsel kaynaklara başvurmuştur (*Britannica Ansiklopedisi gibi*). Ayrıca İsmet Paşa Musul halkı ile Anadolu halkının inançlarının, geleneklerinin, örf ve adetlerinin (*bütün sosyolojik yapısının*) aynı olduğunu belirtmiş ve referandumla da bunun ispat edileceğini açıklamıştır. Lord Curzon ise Kürtler'in Hint halklarından biri olduğunu ve bölgede referandum yapılmasının olanaksız olduğunu iddia ederek, bölge halkının kara cahil olduğunu ve sandıkların içinden bomba çıkacağını sanacağını söylemiştir (Yalçın, 1988: 163).

Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa, ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içerisinde olan Musul'un; siyasal, etnografik, stratejik, coğrafyasal ve ekonomisel nedenlerden dolayı Türkiye'ye verilmesini, hem özel görüşmelerde, hem de resmî görüşmelerde istemiştir. Ancak, Türkiye'nin bu haklı isteğine İngiliz temsilcisi Lord Curzon karşı çıkmış ve Musul'un mandateri olduğu Irak'a bırakılmasını savunmuştur. Türkiye'nin Musul üzerinde haklarından vazgeçmemesi ve İngiltere'nin takip etmiş olduğu politika nedeniyle, taraflar bazı tekliflerde bulunmuşlardır. Türkiye, Cemiyet-i Akvâm önderliğinde dünyanın başka yerlerinde de yapılan ve Wilson ilkelerine uygun olan halkoyuna başvurulması yönteminin, Musul'da da uygulanmasını teklif etmiştir (Kodal, 2017: 236).

Lozan Barış Konferansı'nda uzun tartışmaların ardından *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın, İsmet Paşa ve hükûmetten yana tavır koymasıyla sorun çözüme kavuşturulmuş, finansal, ekonomisel, yönetsel ve hukuksal sorunlarda, Türkiye ve Türk ulusunun *tam bağımsızlığını* sağlamak amacıyla elde edilmesi zor olan konularda ılımlı politika takip edilmiş, bu nedenle Musul sorunu ikinci plâna alınarak, barış girişimlerine devam edilme kararı verilmiştir. Ayrıca, Musul'un bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını engellememesi ve diğer konularını çözüme kavuşturmuş Türkiye'nin, bu konu için İngiltere'yle daha güçlü bir şekilde mücadele edebileceği düşünülerek, Musul sorununun Lozan'ın ikinci döneminde ele alınmaması kararlaştırılmıştır. Bunun için Musul sorunu, Lozan'ın ikinci döneminde görüşülmemiştir. Ancak, bu sorunun Türkiye ve İngiltere arasında ne şekilde görüşüleceği karara bağlanmıştır. Buna göre; Türkiye ile Irak arsındaki sınır, Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden soraki dokuz ay içerisinde Türkiye ve İngiltere arasında dostça çözümlenmeye çalışılacaktır. Öngörülen bu süre içerisinde iki hükûmet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne götürülecektir. Böylece, Musul sorununda bir çözüme varılamamış ve anlaşmazlık Lozan sonrasına bırakılmıştır (Kodal, 2017: 237).

Lozan Barış Antlaşması'nda nihayetinde Musul'a dair verilen karar şu şekildedir: Madde 3, 2. Fıkra: *Türkiye ile Irak arasındaki sınır, iş bu Antlaşma'nın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içindeki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. Sınır konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askersel ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler* (Meray, 1969: 224).

Lozan Barış Konferansı'nda İngiltere'nin ısrarcı tavrının ve etkin konumunun, Türkiye'yi yeni bir savaşın eşiğine getirmesi ve Türkiye'nin, *Ulusal Mücadele* ile güç koşullarda kazandığı başarının kaybedilme durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Türkiye, Musul konusunun çözümünü Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraya

bırakmıştır. Fakat İngiltere belirlenen süre içerisinde sorunun çözülmesine engel olarak, Musul konusunun kendisinin etkili olduğu Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine zemin hazırlamıştır (Karabulut, 2015: 329). Böylece Türkiye, Irak sınırının tespitini Lozan Barış Konferansı'ndan sonraki döneme bırakarak konuyu İngiltere ile çözmek istemiş, İngiltere ise Lozan Barış Antlaşması'ndan itibaren verilen dokuz aylık sürede konuyu sürüncemede bırakarak, Musul konusunda kendisinin kurucu üye olduğu ve etkin siyasal nüfusunun bulunduğu Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine neden olmuştur. Bu kararın alınmasında Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra toplanan İstanbul Konferansı'nda da İngiltere'nin çözümden yana olmayan tutumunun etkisi olmuştur (Karabulut, 2015: 346).

3.10 Haliç Konferansı

Haliç Konferansı Lozan Barış Antlaşması'nın Musul'a özel bir devamı şeklinde tertiplenmiştir. Lozan Barış Antlaşması gereği olarak iki ülke temsilcileri, İstanbul'da Haliç Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir. Türkiye, Lozan'dan itibaren ileri sürmüş olduğu gerekçelere dayanarak eski Musul Vilâyeti'nin tamamını, *ki Süleymaniye ve Kerkük'te bu sınırlar içerisindedir*, bir kez daha istemiştir (Kodal, 2017: 237).

Haliç Konferansı'nda *19 Mayıs 1924*'te toplanan heyetlerden Türkiye'yi Ali Fethi Bey, İngiltere'yi ise Sir Percy Cox temsil etmiştir. TBMM tarafından Ali Fethi Bey'e verilen talimat *gerekirse Musul'daki petrolden pay verebiliriz* şeklindeydi. Ali Fethi Bey yapmış olduğu konuşmada Musul'un Türkiye için yaşamsal önemde olduğunu, Türkler ve Kürtler arasında kültürel ve dinsel yakınlıkların bulunduğunu ve coğrafi açıdan da Musul'un Türkiye'den ayrı düşünülemeyeceğini belirtmiştir. Sir Cox ise, Musul ile birlikte ***Nasturiler***'e Hakkâri'nin verilmesini istemiştir. Türkiye her şeye rağmen görüşmek istemiş, fakat İngiltere bir oldu bitti ile birlikte Türkiye'nin Nasturiler'e Hakkâri'yi vermesini, aksi takdirde konferanstan çekilip, Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne taşıyacağını açıklamıştır (Şimşir, 2005: 864).

Haliç Konferansı'nda İngiltere, Türkiye'ye ve Türk ulusuna karşı takip etmiş olduğu ***emperyalist*** politikasında herhangi bir değ-

şiklik yapmamıştır. Din ve ırk temeline dayalı olarak azınlıklar politikasına devam etmiş, Türkler'in bölgedeki Hristiyanlar'a kötü davranışlarda bulunduğunu ileri sürerek, Nasturîler'e yurt sağlanması amacıyla bazı isteklerde bulunmuştur. Bu nedenle, Musul'u Türkiye'ye geri vermeğe yanaşmadığı gibi, hiçbir şekilde gündemde olmayan, Lozan'da bahsi bile geçmeyen ve Türkiye'nin mevcut sınırları dâhilinde olan Hakkari'yi de istemiştir (Kodal, 2017: 237).

Haliç Konferansı'nda İngiltere'nin, *damdan düşer gibi* böyle bir istekte bulunması nedeniyle Musul sorunu doğru-dürüst görüşülüp tartışılamamıştır. Azınlık hak ve özgürlüklerini bahane eden İngiltere, bu manevrayı bilerek ve isteyerek yapmış, Musul sorununun bir an önce kendi denetimi altındaki Cemiyet-i Akvâm'a gelmesi amacını gütmüştür. Türkiye'nin, bu isteği hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini ve Musul üzerindeki haklarından vazgeçmeyeceğini bildirmesinin ardından, Haliç Konferansı asıl gündemine dahi geçemeden sonuçsuz kalmıştır. Ardından İngiltere tek taraflı olarak Musul sorununun Birleşmiş Milletler'de çözülmesi için başvuruda bulunmuştur (Kodal, 2017: 237)[136].

136 ***Haliç Konferansı*** sürecinde Türkiye olumlu bir sonuç alınamamıştır. Kaldı ki daha önce Lozan'da da görüşmeler her açıdan Türkiye aleyhine başlamıştır. En basitinden karşı grupta bir dizi güçlü devlet yer alırken Türkiye tek başınaydı. En önemli kenti halen işgal altındaydı. Görüşmelere giden heyetin diplomatik görüşmeleri yürütme potansiyeli diğer devletlere göre ne yazık ki yeterli değildi. Bütün bunlara rağmen Lozan'da her iki devlet diplomasi alanında kozlarını paylaşmışlar, tezlerini birbirlerine kabul ettirmeye çalışmışlarsa da Musul konusunda yine bir sonuç elde edememişlerdir. Aslında mesele çok açıktır: Bir ülke kendisine ait olan ve sonra haksız bir şekilde elinden alınmaya çalışılan uusal sınırlarını korumaya baş koyan bir ülke konumundayken diğer ülke kendi ülkesinden çok uzakta bulunan bir toprak parçasını, ***emperyalist*** güçlerle aralarında yaptıkları antlaşmalar çerçevesinde kendisine ait olduğunu savunarak sömürgeleştirmek diğer bir ifadeyle Musul'un zenginliklerine sahip olmak için çabalayan bir ülke konumundadır. Aslında iki ülke arasındaki bu farktan başka bir fark daha bulunmaktadır. Türkiye politikasını dimdik tek başına savunurken İngiltere'nin arkasında geniş bir destekçi grubu bulunmaktaydı. İngilizler sorunu Türkiye ile baş başa çözmekten genel olarak kaçınıyor, uluslararası alana çekerek konuyu burada çözümlemek istiyordu. Çabası bir bakıma işe yaramış ve konu Birleşmiş Milletler'e (*Cemiyet-i Akvam'a*) havale edilme safhasına gelmişti. Ancak iki taraf son bir kez daha beraber masaya oturmuşlardır. Bu görüşmeler için süre 9 ay olarak belirlenmiştir. *Haliç Konferansı* dediğimiz bu süreçten de olumlu sonuç alınamamıştır. Zaten İngiliz tarafı masaya gönülsüz oturmuştur. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Uzmanı W.G. Osborne'un *Görüşmelere başlayacağız da ne olacak. Aynı tartışmalar bir kez daha tekrarlanacak. Nasıl olsa nihai ve bizim için en uygun çözüm Milletler Cemiyeti'nde sağlanacaktır* sözleri bu görüşü doğrulamaktadır (Yerlikaya, 2019: 100).

Haliç Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Türkiye, üyesi bulunmadığı ve fazla da güvenmediği Cemiyet-i Akvâm'a gitmek istememiş, sorunun yine ikili görüşmeler yoluyla çözülmesini istemiştir. Ancak, İngiltere, Irak'ta insan haklarını geliştirmek, geri kalmış bölgelere medeniyet götürmek gibi ***emperyalizmin*** klasik görüntüsünü sergileyerek, Irak'taki mandaterliğini meşrulaştırdıktan sonra, dokuz aylık sürenin dolması nedeniyle, Cemiyet-i Akvâm'a başvurmuş ve Musul sorununun gündeme alınmasını istemiştir. Bu isteğin hemen ardından, Nasturîler'in Türkiye'ye karşı ayaklanmasını desteklemiş, Cemiyet-i Akvâm'a gitmekte direnen Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır (Kodal, 2017: 237).

3.11 Nasturi Ayaklanması

Nasturiler 7 Ağustos 1924 günü Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklanma başlattılar. 16 Eylül 1924'te Trabzon'da çalışma ve denetimlerde bulunan *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'ya İsmet Paşa'dan telgraf geldi. Çünkü Türk İstihbaratı eski Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya ile kardeşi teğmen Ali Rıza'nın gizli yazışmalarını yakalamış ve çözmüştü. Teğmen Ali Rıza Nasturi Ayaklanmasını bastırmakla görevli Beytüşşebap'taki 18. Alayın emir subayıydı. Ali Rıza hainlik ederek ordudan kaçmış, kaçarken de 351 erin firarına ve 10 otomatik, 380 kurmalı tüfeğin kaçırılmasına neden olmuştu. *Yusuf Ziya* tutuklanmış[137], Teğmen Ali Rıza'nın ise Zaho'da İngilizler'e katıldığı tespit edilmişti (Mumcu, 2005: 47).

Nasturi ayaklanması İngilizler'in kışkırtmasıyla başlamıştır. Aslında İngilizler'in Musul dolayısıyla açtıkları bu mesele siyasal ve askersel çok çetin mücadeleler sonunda tarafların kısmen lehlerinde kabul ettikleri *Brüksel Hattı*'nın iki tarafına çekilmekle halledilmiş kabul edildi. Gerçekte Türk kuvvetleri, ne asiler üzerinde ve ne de Musul meselesinin nihai çözümünde etkili olacak bir başarı elde edebildiler (Işık, 2021: 272).

---

137 ***Yusuf Ziya Bey*** Nasturi isyanında etkin bir rol aldığını gördüğümüz Birinci Dönem TBMM Bitlis Milletvekili olup, Mecliste Musul meselesi tartışılırken, İngilizler'in siyasetini fark edebilmiş ve Türkler ve Kürtlerin birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunu, Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediklerini en açık ifadelerle savunduğu halde, Nasturi meselesinde buna tam muhalif bir hal içerisine girdiği görüldü. Zaten isyan hareketi bastırıldıktan sonra isyana ismi karışanlarla beraber tutuklandıktan sonra yargılanarak idam edildi (Işık, 2021: 272).

Nasturi ayaklanması, daha sonraki Şeyh Sait isyanının da bir nevi ön adımı olmuş oldu. Aradaki fark ise; Şeyh Sait isyanının içeriğinde çok az siyasal maksat gözetilmişken (*genellikle dini içerikli sloganlar yapılmıştı*), Nasturi isyanında tam anlamıyla siyasal içerikli ve tamamen dış destekli bir isyan hareketi olmuştur (Işık, 2021: 272).

Nasturiler, ilki 1915, ikincisi ise 1924 yılında gerçekleşen ayaklanmaların ardından bağımsız bir devlet örgütü kurmak bir yana, yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren artan misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya gibi devletlerin zengin petrol rezervlerine sahip olan Ortadoğu'ya hakim olma çabaları bu bölgede yaşayan farklı din ve etnik gruptan halkları uluslararası çekişmelerin içine çekmiştir. Bu halklardan biri de önce Rusya ardından da İngiltere'nin bağımsızlık vaatlerine kapılarak ayaklanan Nasturiler olmuştur (Yılmaz, 2015: 107).

3.12 Cemiyet-i Akvam ve Musul Araştırma Komisyonu

Cemiyet-i Akvâm'daki görüşmelerde Türkiye, Lozan'dan itibaren ileri sürmüş olduğu görüşlerini tekrarlamış, Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini savunmuştur (Kodal, 2017: 237). Aynı şekilde İngiltere de, hiçbir haklı gerekçesi olmayan, görüşlerinde ısrar etmiştir. Bunun üzerine Cemiyet-i Akvâm, Musul'da araştırma yapacak bir *Araştırma Komisyon*'u kurmuştur. Bu arada, iki ülke Musul nedeniyle yeniden savaşın eşiğine gelmiştir. Ancak, Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan dünyanın jandarması olarak çıkan ve belirlemiş olduğu politikaya bütün devletlerin uymakta olduğu İngiltere'ye karşı, tek başına yeni bir savaşı göze alamamıştır. Bu gerginlik ***Brüksel Hattı***'nın kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Buna göre; Nasturî ayaklanması nedeniyle ve bir oldu-bitti ile geçici olarak kabul edilmiş olan *Brüksel Hattı*, Türkiye ile Irak dolayısıyla İngiltere arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Bu kararla, ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içerisinde ve *Türkiye'nin eczâ-yı mütemmimesinden* olan Musul, Türkiye sınırlarının dışında kalmıştır. Türkiye aleyhine oluşan koşullar altında çalışmalarını tamamlayan Araştırma Komisyonu, Türk basınının ifadesiyle *hangi niyetle yersen o tadı*

verebilen ve Muz'a benzeyen bir rapor hazırlamıştır. Raporda, Musul'un Türkiye'ye de, Irak'a da bırakılacağı dile getirilirken, Irak'a bırakılması ise, ön koşula bağlanmıştır. Buna göre; Türkiye, Musul üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçmediği müddetçe, bu arazinin Irak'a dolayısıyla İngiltere'ye bırakılmasının söz konusu olamayacağı ifade edilmiştir. Ancak, Türkiye, ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içerisinde olan ve her açıdan haklı olduğu Musul konusunda net bir ifadenin kullanılmayarak, Anavatan'a bırakılmamasını protesto etmiş ve raporu tanımamıştır. İngiltere, Lozan'dan itibaren takip ettiği *ayak sürüme* ve hep bir yerlere *havale etme* politikasına bir kez daha başvurmuş, Nasturî sorunu nedeniyle etki altına almış olduğu komisyon üyelerinin de yardımıyla, Musul sorununun *Uluslararası Adalet Divanı*'na gönderilmesini sağlamıştır. Türkiye, *siyasal* bir konu olan Musul sorununun *hukuksal* bir kurumda görüşülemeyeceği gerekçesiyle, Adalet Divanı'na temsilci dahi göndermemiş, İngiltere'nin bu politikasını tepkiyle karşılamıştır. Uluslararası Adalet Divanı'nın vermiş olduğu *Meclis, kararını oybirliği ile vermek zorundadır. Tarafların temsilcileri oylamaya katılacak, fakat oybirliğinin saptanmasında bunların oyları göz önünde tutulmayacaktır* şeklindeki hukuk dışı bir kararın ardından, Cemiyet-i Akvâm Meclisi kararını açıklamış ve Musul'u, İngiltere mandası altındaki Irak'a bırakmıştır (Kodal, 2017: 238).

Cemiyet-i Akvâm'ın bu kararı üzerine Türkiye, karara karşı sert tepki göstermiş, Türkiye'nin Musul üzerindeki egemenlik hakkının olduğu gibi devam ettiğini açıklamıştır. Türk basını ve kamuoyu da karara karşı aynı sertlikte yanıt vermiş, protesto telgrafları çekilmiş, gösteri ve toplantılar yapılmıştır. Musul'un Türklüğü, Türkiye'den ayrılmazlığı, İngiltere'nin emperyalist politikası ve Cemiyet-i Akvâm'ın İngiltere'nin dümen suyunda hareket ettiği, Musul'un Anavatan'a dâhil edilmesinin ancak savaş yapılarak mümkün olabileceği yönünde sert yazılar kaleme alınmıştır. Ancak, *Locarno Antlaşması*'ndan[138] sonra Avrupa'da birlikteliği sağlayan İngiltere,

138 ***Locarno Antlaşması***, Avrupalı devletler arasında güvenliği sağlamak üzere yapılmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'ya kabul ettirilen Versailles Antlaşması'yla Avrupa'daki denge bozulmuş, kıta büyük güvenlik sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum da I. Dünya Savaşı gibi bir felaketten sonra dahi silahlanmanın artırılmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca galip devletler Almanya'ya yüklenilen tamirat ve tazminat borçlarıyla zararlarını karşılamayı ve ekonomilerini düzeltmeyi

Türkiye'ye karşı tutumunda herhangi bir değişikliğe gitmemiş, hatta Türkiye'yi uzlaşmaya itmek amacıyla, İtalya ve Bulgaristan ile ilişkilerine hız vermiş, Türkiye'yi güneyden ve batıdan çevirme politikası takip etmeye başlamıştır (Kodal, 2017: 238).

Cemiyet-i Akvâm'ın kararının hemen ardından Türkiye Sovyet Rusya ile *dostluk ve saldırmazlık* antlaşması imzalamışsa da, dünyanın câzibe merkezinin Londra olduğu bir dönemde, bu antlaşma etkili olamamıştır. Bu nedenle Türkiye, bu antlaşmaya güvenerek İngiltere ile yeni bir savaşı göze alamamış, sorunun Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğinde değil de, daha önce yarım kalan ikili görüşmeler yoluyla çözülmesine rıza göstermiştir (Kodal, 2017: 238).

Cemiyet-i Akvâm Meclisi *30 Eylül 1924*'te üç kişilik bir komisyon kurmaya karar verdi. Bölgede karışıklık azami safhaya ulaşmıştı. Türkler haklarını korumak için isyancıları cezalandırmaya başlamıştı. İngilizler ise isyancılardan yana dövüşüyordu. Çatışmaların sonucunda Brüksel Hattı kuruldu. Adı geçen komisyon Cenevre'de çalışmalara başladı, 4 Ocak 1925'te Ankara'da temaslarda bulundu, 16 Ocak'ta Bağdat'a gitti. Ankara'dan itibaren komisyona Cevat Paşa da katıldı. Cevat Paşa halkın gözünde bir kahramandı, hatta Araplar'ın gözünde bile! Herkes *Cevat Paşa*'yı ayakta alkışlıyor ve kendisine tezahüratta bulunuyordu. Komisyonun Macar üyesi Kont Teleki bunu raporunda da belirtmişti. Fakat her şey Türkiye'nin lehine olacakken birden bire Şeyh Sait Ayaklanması başladı (Şimşir, 2005: 865).

Cemiyet-i Akvâm'a üfçlü komisyon halkın Türkiye'ye olan teveccühünü görmezden gelerek 16 Temmuz 1925'de bir rapor sundu. Rapora göre Kürtler'in Türkiye'ye katılmak gibi bir arzuları yok-

---

amaçlamışlardır. Bu durum Almanya'nın ekonomisinin daha da bozulmasına neden olmuş, bu durumdan Avrupa ekonomisi de büyük ölçüde etkilenmiştir. Avrupa'nın kötü gidişatını düzeltmek için çareler aranmış ve birçok konferans düzenlenmiştir. Fakat bu konferansların hiçbiri beklenilen sonuçları vermemiştir. Bir süre sonra taraflar arasında belli bir yumuşama dönemi başlamış ve İsviçre'nin Locarno kentinde bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Konferansa Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya katılmıştır. Konferansın konusunu bir güvenlik antlaşmasının yapılması, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve oluşacak anlaşmazlıklarda başvurmak üzere hakem usulünün uygulanması oluşturmuştur. Konferansın sonucunda bir nihai protokol kabul edilmiş Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya arasında Güvenlik Antlaşması yapılmıştır. Ayrıca Almanya ile Fransa, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya devletleri arasında Tahkim Sözleşmeleri kabul edilmiştir. Antlaşma ve sözleşmelerin imza töreni Londra'da yapılmıştır (Cevizliler ve Öncü, 2013: 307).

tu ama İngiliz mandası altına girmek konusunda da heyecanları yoktu. Bölgedeki aşiret reislerine göreyse Musul, Türkiye'nin bir vilayeti ya da bölgesi kesinlikle olmamalıydı. Ayrıca rapora göre Brüksel Hattı kalmalıydı. Fakat bunun belirli koşulları olmalıydı. Belirtilen koşullar ise şunlardı: Manda yönetimi 1928'de bitecektir ve bu yönetim 15 yıl daha uzatılmalıdır. Kürtler'e kültürel haklar verilmelidir. Manda sona erer de Kürtler'e haklar verilirse Kürtler, kendilerini Araplar'ın değil; Kürtler'in yönetmesini isteyecektir. Eğer bölge taksim edilirse, Türkiye sınırı Küçük Zap Suyu olabilir (Özersay, 2003: 163).

3.13 Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat 1925)

Şeyh Sait Ayaklanması, Cumhuriyetin henüz kuruluş yıllarında meşru hükümete karşı 13 Şubat 1925'de ortaya çıkmış bir isyan hareketidir[139]. Toplumsal yapı üzerinde etki kurmak amacıyla dinsel söylemler kullanılarak ortaya çıkan bu isyan hareketi, iç ve dış politikada amacının ötesinde bir takım sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına vesile olan bu süreç, devletin dış politikada bazı olumsuz durumlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Dış

139 *Şeyh Sait ayaklanması* Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir sonra ortaya çıkan ilk geniş çaplı ayaklanmadır. Ayaklanmanın çok yönlü nedenlere dayandığı anlaşılmaktadır. Dini, milliyetçi ve dışarıdan kaynaklanan provokasyonların etkisiyle çıkarıldığı söylenebilir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından yeni devletin rejimi belli olmuş, Cumhuriyet ilan edilmiştir. Siyasal alanda daha önce başlatılmış olan inkılaplar, büyük bir hızla devam ettirilmiştir. Bu hızlı reform süreci halkın bazı kesimlerince özellikle Kürtler tarafından benimsenmemiş olabilir. Özellikle laiklik uygulamalarının ve Hilafetin kaldırılmasının Kürtler arasında olumlu karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Bu koşullarda ortaya çıkan ayaklanmanın bastırılması için dönemin Başbakanı Ali Fethi'nin (Okyar) hemen askersel birlikleri harekete geçirerek gereken önlemlerin alınması yoluna gittiği görülür. Fakat özellikle kış koşullarının ağır olması nedeniyle askersel birliklerin zaman zaman yetersiz kaldığı durumlar olmuş ve isyan genişlemeye başlamıştır. Bu durum endişelere yol açmış, Ali Fethi Bey, kendi hükümetinden gelen ağır eleştirilerle de karşılaşmıştır. İsyanın önlenmesi için olağanüstü önlemler alınmasını reddeden Ali Fethi Bey, bu konudaki ısrarlar sonucunda istifa etmiş, yerine sert önlemler alınmasından yana olan İsmet (İnönü) Paşa, hükümeti kurmuştur. Hükümetin ilk icraatı sıkıyönetim kanunu olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmak olmuştur. Bu kanun gereğince İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş ve yakalanan asiler gereken cezalara çarptırılmışlardır (Koç, 2013: 153).

politikadaki önemli sorun alanlarından biri olan Musul sorunu[140], bu süreçte devletin aleyhine sonuçlanmıştır (Acar, 2019a: 2935).

Şeyh Sait Ayaklanması Musul sorunu konusunda İngiltere'nin elinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu isyanın İngiltere tarafından çıkarılıp çıkarılmadığı kesin olarak bilinmemesine rağmen, İngiltere'nin bölgedeki aşiretleri, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren desteklediği bilinmektedir. İsyan ile Türk-Kürt ayrılığının ortaya çıkarılması, Musul'un Türkiye'ye verilmesi tezinin zaafa uğratılmasına neden olmuştur. İsyanın bastırılması için uğraşan Türkiye, Musul'un elinden çıkmasına engel olamamıştır (Karabulut, 2015: 346).

Şeyh Sait Ayaklanması olayı üzerine Şeyh Said ve yandaşları, Doğu Anadolu Bölgesi'ni belli bir süre belirsizliğe sürüklediler. Bu duruma kayıtsız kalmayan Türk Hükümeti, bölgeye asker göndererek asileri bertaraf etmiştir. Bu yapılırken, hem bölgedeki Kürt kökenli yurttaşlar hem de devletin kolluk kuvvetleri farklı ve çetin zorluklarla karşılaşmıştır (Atalay, 2015: 1).

Şeyh Sait Ayaklanması yarattığı Türkiye'nin doğu illeri için hassas durum ve Musul bölgesi için İngilizlerle birlikte Arap tehdidi söz konusu olmuştur. Bölgede asayişi sağlama girişimleri ve özellikle Şeyh Sait ayaklanmasının doğuracağı sonuçlar ve ayaklanmayı bastırmaya yönelik faaliyetler maalesef Türkiye'nin elini zayıflatmış ve konunun bir an önce çözülmesi yönünde etki yaratmıştır (Umut, 2007: 143).

---

140 ***Musul sorununun*** gündemde olduğu bir dönemde (*Lozan Barış Görüşmeleri sırasında çözüme kavuşturulamayan ve İngiltere ile Türkiye arasında çözümlenmek üzere ileri bir tarihe ertelenen*) çıkan bu isyan, Fransız basınında bazı soru işaretleri doğurmuştur. Musul meselesinde Türkiye'nin ana tezi, Kürtlerin Türklerle bir oldukları ve Musul'da yaşayan Kürtlerin de bu duyguları paylaştığı şeklindeydi. Bu noktada Fransız gazeteleri, Kürtlerin isyan etmesinin Türkiye'nin Musul'daki tezlerini çürütebilecek bir örnek olduğu üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle gazeteler, İngilizler'in Musul'da elini kuvvetlendirebilecek olan bu isyanda İngiliz parmağı olup olmadığını tartışmışlardır. Bazı gazeteler isyanın Musul petrollerine göz koyan İngilizler tarafından körüklendiği üzerinde ısrarla durmuşlardır (Karakaş ve Selçuk, 2021: 122).

3.14 Ankara Antlaşması'nın İmzalanması (5 Haziran 1926)

Ankara Antlaşması 5 Haziran 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanmış, bu bağlamda Musul bölgesi resmen İngiliz mandasında bulunan Irak'a bırakılmıştır (Karabulut, 2015: 346). Böylece, Musul sorunu son safhasına Ankara'da girilmiştir. Türkiye'nin doğu sınırlarının güvenliğinin sağlanmasının temel hedef sayılması ve buna öncelik verilmesi üzerine, Ankara'da yapılan ikili görüşmeler sonrasında, Türkiye-İngiltere ve İngiltere'nin manda yönetimi altındaki Irak arasında antlaşma (*Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması*) imzalanmıştır (Kodal, 2017: 238). *Cemiyet-i Akvâm*, İngiltere'nin siyasal nüfuzunun etkisiyle, Türkiye'nin Musul ile ilgili iddialarını dikkate almamış ve Musul konusunu Türkiye'nin aleyhine çözümleyerek, Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin Türkiye'nin elinden çıkmasına neden olmuştur (Karabulut, 2015: 330)[141]. Diğer bir ifade ile kadim Türk toprakları olan ve bin yıldan daha fazla bir zaman Barış *(İslâm)* dinini benimsemiş Türklerin yerleştikleri, yaşadıkları ve yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı egemenliğinde kalmış olan Musul Vilayeti I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mondros Ateşkes Anlaşması ertesinde İngiltere'nin denetimi altına girmiş ve 1926 yılı itibariyle de Türkiye'nin etki alanından tamamen çıkmıştır (Umut, 2007: 52).

Ankara Antlaşması kapsamında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, antlaşmanın imzası TBMM'de görüşülürken günümüz Türkiye'sinin uygar uluslar arasında sayıldığını, İngiltere ile ilişkilerin sürdürülebilmesi ve yakın komşumuz Irak'ın Türkiye gibi medeni ve inkılapçı bir ülke olması için Musul sorununa katlandığını be-

141 *Cemiyet-i Akvam*'ın Musul için aldığı kararda, İngiltere'nin tutumunun haklılığından ya da onun doğruları söyleyip söylemediğinden çok, Cemiyet üzerindeki siyasal nüfusu etkili olmuştur. Çünkü kararın alındığı dönemde İngiltere, Cemiyet'in kurucu üyesi iken, Türkiye Cemiyet'e üye değildir. Türkiye'nin savaştan sonraki dönemde yalnız bırakılması da İngiltere'nin bu kararı Cemiyet'e aldırtmasında etkili olmuştur (Karabulut, 2015: 346). Türk diplomat Bilal Nihat Şimşir'in ifadesiyle Milletler Cemiyeti Musul konusunda İngiltere lehine karar verince, Türkiye'nin önünde iki seçenek belirdi: Ya Musul'u vilayet olarak sayıp İngiltere ile çatışmaya devam edip savaş riskini göze almak, ya da Milletler Cemiyeti'nin kararına saygı duyup İngiltere ile uzlaşma yollarını aramak. Birinci ihtimal revizyonist bir yoldu ve hiç de rasyonel değildi. Bu yüzden zaten üzerinde hiç düşünülmedi (Şimşir, 2005: 872).

lirtmiştir. Dokuz seneden beri süregelen Musul sorununun devam etmesi halinde İngiltere ile savaşın kaçınılmaz olduğunu, sadece İngiltere'nin değil faşist İtalya'nın da Türkiye ile Doğu Akdeniz için savaşacağını ve Gazi'nin bunu çok iyi hesap (analiz) ettiğini, nihai olarak da bağrımıza taş basa basa Ankara Antlaşması'nı imzaladıklarını açıklamıştır (Öke, 1987: 94).

Ankara Antlaşması'ndan önce Türkiye'nin 1922-1926 yılları arasındaki dış politikasının en önemli parametresini Musul konusu teşkil etmiştir. Türkiye, görüşmelerden olumlu bir sonuç alamaması, İtilaf Devletleri'yle çeşitli sorunlar yaşaması, iç isyanların ülkenin bütünlüğünü tehdit etmesi ve başlatılan devrimlerin sürdürülmesi nedenlerinden dolayı, 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması'nı imzalayarak, savaş seçeneğinden vazgeçmiş, *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın, *Yurtta Barış Dünyada Barış* sözlerini dış politikasının parolası haline getirmiş ve Musul'un İngiltere'nin mandası olan Irak'ın sınırlarına dâhil olduğunu kabul etmiştir (Kemal, 2007: 643). Kaldı ki I. Dünya Savaş'ından sonra Türkiye-İngiltere arasında yapılan bütün toplantıların konusu Musul sorunu olmuştur. Musul sorunu Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamamıştır. Taraflar uzlaşmaya varamayınca Lozan Konferansı'nın 3. maddesi gereği konu Milletler Meclisi'ne havale edilmiş, Milletler Meclisi bölgeye bir komisyon göndererek konu halka sorulmuştur. Bölge halkının verdiği yanıtlar doğrultusunda bir karara varılamamış, buna rağmen komisyon İngiltere lehine rapor vermiştir. O dönemde hassas bir konumda bulunan Türkiye, *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'ndan daha yeni çıkmış ve Cumhuriyeti yeni kurmuştu. Bu bağlamda neticeden rahatsız olmasına rağmen Türkiye, Irak ve İngiltere arasında gerçekleştirilen antlaşmayı imzalamıştır (Eyicil ve Hamadlak, 2015: 67).

Ankara Antlaşması'na göre Musul Vilayeti sınırında yaşayan Türkmenler iki ay içerisinde dilerlerse Türk yurttaşlığına geçebileceklerdir. Fakat bu iki aylık süre ikametgâh ve yurttaşlık için oldukça kısa bir süredir. Ayrıca Türkiye'nin isteği üzerine antlaşmaya 16. madde eklenmiştir. Bu maddeye göre Irak Devleti tarafından, Türkiye lehine ama İngiltere ve Irak aleyhine siyasal eylem ve benzeri faaliyetlerde bulunanlar için genel af ilan edilmiştir (Şimşir, 2005: 878). Türkiye ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığını ortadan kal-

dıran 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması'nda Irak Türkmenlerine yeterince ve belirgin bir şekilde yer verilmemiştir. Ankara Antlaşmasının 4. maddesi ile Irak Türkmenlerinin istemeleri halinde ve anlaşmadan sonra iki ay içinde, *Türkiye tarafına göç etme ve Türkiye'de yerleşme hakkını* elde etmişlerdir. Ancak bu kısa süre içinde ve dönemin koşullarında Türkmenlerin bundan haberdar olmaları ve Türkiye'ye göç etmeleri söz konusu olmamıştır. Antlaşmanın Türkmenlerle ilgili tek maddesi işte budur. Ancak bu maddede de Türkmenlerin adı yer almamış; sadece dolaylı bir atıf yapılmıştır (Kayıran ve Saygın, 2011: 286)[142].

3.15 Ankara Antlaşması'nın Sonucu

Ankara Antlaşması ile *Musul Sorunu* olarak adlandırılan konu, Musul ve civarının İngiliz sömürgesi Irak Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye askersel harekât dâhil bütün senaryoları gündeme alırken, dünya siyasetinde yalnızlaşması üzerine Musul petrollerinden alacağı %10 pay ile Musul'daki haklardan feragat etmiştir (Akay ve Tekir, 2018: xiii).

Ankara Antlaşması sürecinden çok önceleri, zaten *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın stratejik liderliğinde başlayan Ulusal Mücadele hareketinin sınırlarını çizen ***Mîsâk-ı Millî*** belgesinde, haksız şekilde İngiliz işgaline uğrayan Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanıyordu. Millî Mücadele hareketi 1922'de başarıya ulaştı; fakat Musul konusunda Osmanlı'dan devralınan sorunlu miras TBMM'sini oldukça zorlayıcı bir süreçle karşı kar-

142 ***Türkmeneli*** Türklerin en önemli yaşam bölgelerinden birisi olup, Kuzey Irak'taki Musul Vilayetinin diğer adıdır. Nitekim Barış (İslam) dinini benimsemiş Türkler buraya *Emeviler* ve *Abbasiler* döneminde gruplar halinde getirilip yerleştirilmiştir. Büyük Selçuklu ve Osmanlı imparatorlukları zamanında ise daha büyük gruplar halinde ve fatihler olarak bu bölgeye gelmeye yerleşmeye devam etmişlerdir. Mondros Mütarekesi'nden sonra ise Türkmeneli, İngiliz işgaline uğramıştır. Türkiye bu işgali kabul etmemiştir. İki ülke arasında bir Musul Sorunu çıkmıştır. Lozan Antlaşması'nda ise Musul kapsam dışı tutulmuştur. Ankara Antlaşması ile Musul, Türkmeneli bölgesi Irak sınırları içinde kalmıştır. Antlaşma da Türkmenler, kurucu asli unsur sayılmadıkları gibi azınlık ta sayılmamıştır. Böylece Türkmenler, ulusal yasa ve uluslararası antlaşmalara göre korunma hakkından yoksun kalmıştır. Türkmeneli 1950'lere kadar daha çok Araplar tarafından bu tarihten sonra ise hem Arapların hem de Kürtlerin yoğun iskanına ve saldırısına açılmıştır. Irak'ın ABD tarafından 2003'te işgal edilmesinden sonra ise bu işgal ve saldırılar artmıştır. Türkmenler bir beka sorunu ile karşı karşıyadır (Kayıran ve Saygın, 2011: 273).

şıya bıraktı. Lozan Konferansı sırasında uzun tartışmalara neden olan sorunun çözümü sonraya bırakıldı. Lozan'da çözülemeyen sorun yeni kurulan ve temelde büyük devletlerin meydana getirdiği statükonun korunmasından başka bir işlevi olmayan Birleşmiş Milletler (BM)'de (*Milletler Cemiyeti'nde*) Türkiye'nin aleyhine karar verdi (Akay ve Tekir, 2018: xiii). Öte yandan İngiltere'nin bölgede takip etmiş olduğu, hem sanayisi, hem de donanması için gerekli olan petrolü merkeze alan sömürgeci petrol siyâseti, Musul'un elden çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bölgedeki petrolün paylaşımının ne kadar önemli olduğunu anlamak için günümüzde Orta Doğu'da cereyân eden olaylara bakmamız yeterli olacaktır. O günlerde olduğu gibi günümüzde de, bu bölgedeki petrol, sadece İngiltere için değil, Fransa, ABD hatta İtalya ve Almanya için çok önemli durumdadır. Bu nedenle bu güçler, böyle bir ekonomisel ve stratejik hammaddeyi bünyesinde barındıran Musul'un Türkiye'nin eline geçmesine razı olmamışlardır. Bu nedenle, Musul Irak'a bıraktırıldıktan ve Irak petrollerine sahip olduktan sonra, *Nasturî sorunu*, *Yezidî sorunu*, İnsan hakları, *Irak'a medeniyetin götürülmesi* her şeyden önemlisi *Kürtlere özerklik verilmesi* gibi politik araçlar, İngiltere tarafından bir anda unutuluvermiştir (Kodal, 2017: 239). Sonuçta Türkiye'nin, Musul konusundaki ısrarına karşın, İngiltere petrol nedeniyle bu toprakları kesinlikle bırakmak istememiş ve Milletler Cemiyeti'ndeki nüfuzu sayesinde Musul'u almıştır (Karabulut, 2015: 347).

Ankara Antlaşması'nın 1926 yılında imzalanması ile ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içerisinde olan Musul toprakları tüm çabalara rağmen kaybedilmiştir. Bu antlaşmadan sonra Türkiye, Musul konusunda alınan karara saygı duymuş ve Musul'u geri almak için hiçbir askersel ve siyasal oluşumun içinde yer almamıştır (Karabulut, 2015: 347). Aslına bakıldığında Musul ve Kerkük sorunu İngilizler'in istediği şekilde sonuçlanmasının birçok sebebi vardır. Bunlardan biri de Nasturi İsyanı'dır. Tamamiyle İngiliz misyonerlerin yürütmüş olduğu faaliyetlerin sonucunda bir *Nasturi Devleti* kurmakla tehdit edilmeye başlanmış ve sanki bu olaydan taviz verircesine Musul Sorununu kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır (Şenoğlugil, 2015: 89). Kaldı ki Musul konusunda Ankara Hükümeti o gün var olan bütün olasılıkları göz önüne almıştır. Diplomatik girişimlerin

yanında askersel çözüm arayışlarını da düşünmüştür. O dönemin mevcut koşulları göz önüne alındığında askersel çözüm arayışları gerçekten de Türkiye'nin sonunu nereye götüreceği belli olmayan bir maceradır. Türkiye'nin askersel gücü vardır, ama Doğu Trakya için Yunan tehdidi, Balkanlar ve Akdeniz bölgesi için İtalyan ve Bulgar tehdidi ile birlikte patlak veren Şeyh Said ayaklanması karar verme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir (Umut, 2007: 143).

Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye, Musul'un Anavatan'dan ayrılması ile birlikte, bölgedeki Türk nüfusunun Türkiye'ye geçmesine, *bazı milletvekilleri ve Musul sorunu nedeniyle İngiliz*, Irak baskısı altında olanlar hâriç-razı olmamış, demografik yapının değişmesini istememiştir. Bu tutum, daha sonra Hatay'ın Anavatan'a katılması sırasında demografik yapının etkili olduğu düşünülürse- yerinde bir politikadır. Ancak, Türkiye, ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içerisinde olan Musul'u, Hatay gibi Anavatan'a katmak gibi bir dünya dengesini ve desteğini hiçbir zaman net bir şekilde yakalayamamıştır, yakaladığı anlarda da riski göze alan liderler ve yöneticiler söz konusu olmamıştır (Kodal, 2017: 239).

Ankara Antlaşması'ndan sonra da Musul eskiden beri stratejik öneme sahip olup şimdiye kadar da bu önemini koruyan yerlerden biridir. İlk başlarda ana ticaret yolları üzerinde bulunan bu şehrin önemi, petrol çıkarılmaya başladıktan sonra daha da artmıştır. Musul sorunu Mondros Ateşkes Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. İngiltere, Musul Vilayeti'nin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunun farkına varmış, ateşkes ilan edilmesine rağmen İngiltere kuvvetleri Musul'a girmiştir. Türkiye bu durumu kabullenmemiş ve buna bağlı olarak sorunlar yaşanmıştır (Eyicil ve Hamadlak, 2015: 67). Musul Sorunu, ***Türkiye*** için *vatanın bir parçasının kazanılması*, ***emperyalist devletler*** içinse *ekonomisel* çıkar meselesiydi. Bugün bulunulan noktadan geçmişe bakıldığında İngiltere'nin, Musul için söz verdiği barış dolu günlerin yerine istikrarsız siyasal yaşamın devam ettiği gözlenmekte ve petrol savaşının emperyalist ülkeler arasında ne kadar acımasız bir biçimde sürdüğü yaşanarak tekrar tecrübe edilmektedir (Umut, 2007: 146).

BÖLÜM IV:

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ SÜRECİ VE STRATEJİK ANALİZİ

4.1 Giriş

Türk Boğazları son iki yüzyılın uluslararası politikalarının önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmuş ve ardışık yapılan konferanslar ile birlikte birçok sözleşmeye bağlı düzenlemeye gidilmiştir. Nitekim konferansların en son halkasını ise Montrö Boğazlar Konferansı oluşturulmuş ve bu Konferansta kabul edilen kurallarla 1936 ***Montrö Boğazlar Sözleşmesi*** ortaya çıkarak bugünkü *Türk Boğazları Rejimi* kurulmuştur.

Türk Boğazları, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nı kapsamaktadır. Bu bağlamda, Ege Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan 31 km uzunluğundaki İstanbul Boğazını, 70 km uzunluğundaki Çanakkale Boğazını ve 224 km uzunluğundaki Marmara Denizi geçişini kapsayan, yaklaşık 325 km'lik bir su yolunu içermektedir. Boğazlar bu özellikleri ile *uluslararası boğaz*[143] niteliğindedir (Karakaya, 2007: 82).

Türk Boğazları Karadeniz'i Akdeniz'e bağlaması bakımından tarihsel ve siyasal önemi olan bir suyoludur. Özellikle Karadeniz kıyıdaşı ülkeler tarafından Akdeniz'e açılan tek suyolu olması nedeniyle önem arz etmektedir. Avrupa ile Asya kıtalarını ayıran

143 ***Boğazlar***, uluslararası alanda, kara parçaları arasında kalmış veya denizleri birleştiren dar suyollarıdır. Daha da önemlisi uluslararası deniz trafiğinin kullanımına açık olmalarıdır. Boğazların uluslararası önemi, ulaşım için dar geçiş bölgeleri oluşturmalarına, ciddî miktarda deniz yolu trafiğinin bu bölgeleri kullanmasına, bulundukları alanda genelde kullanılabilir tek deniz yolu olmasına bağlıdır (Ökten, 2008: 1). ***Kanallar*** ise uluslararası hukukta, çeşitli denizleri birbirine bağlayan ve uluslararası seyrüsefer için kullanılan insan yapımı su yollarıdır. Deniz yollarını kısaltarak deniz seyrüseferinde ve dünya ticaretinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu sayede gemilerin, daha kısa sürede hedeflerine ulaşması gerçekleşmektedir. Zira bu maliyetlerin düşürülmesi, kârın artırılması anlamına gelir. Ayrıca, stratejik bir askersel önemi de haizdirler. Günümüz milletlerarası hukukunda, kara ülkesi içinde yer alan kanallar, boğazlar ve nehirler gibi genel olarak, ***suyolları*** altında ele alınmaktadır. Suyolları; bütünüyle tek bir devletin ülkesinde yer alabileceği gibi, iki ya da daha çok devletin ülkesinden geçebilmekte veya aralarında sınır oluşturabilmektedir. Bir suyolu tamamıyla bir devletin ülkesinde yer alıyorsa, kara ülkesindeki iç sular olarak değerlendirilmekte ve her bakımdan o devletin ülkesel egemenliğine tâbi olmakta ve o devletin münhasır yetkisi içinde bulunmaktadır. Oysa iki ya da daha çok devletin ülkesinden geçiyor veya aralarında sınır oluşturuyorsa ***uluslararası suyolları*** adını almaktadır (Tütüncü, 2017: 116).

deniz sınırı olmakla beraber, aynı zamanda iki kıtayı birbirine yaklaştırması bakımından coğrafi ve stratejik değer taşımaktadır. Karadeniz'i Akdeniz'e ve dolayısıyla diğer açık denizlere bağlayan Boğazların, tek deniz geçidi olmaları nedeniyle, hukuksal statüsü düzenlenirken Türkiye'nin yaşamsal haklarını ve savunmasını göz önünde bulundurmak mutlak bir zorunluluktur. Diğer devletler açısından herkese hak veren (*erga omnes*) bir özellik taşıyan boğazların hukuksal statüsü tarihin sürecinde önemli yer tutmaktadır (Vurgun, 2015: 1).

Türk Boğazları dünya üzerinde üzerinde yaşayan birçok toplumun politikalarına, bir bakıma da kaderlerine, yüzlerce yıl yön vermiş coğrafyalardan bir tanesidir (Ökten, 2008: 6). Nitekim Türk Boğazları, Avrupa ve Asya gibi iki önemli kıtayı birbirine bağlayan askersel, ekonomisel ve kültürel açıdan köprü vazifesi görmektedir. Bunun yanında, Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan tek su yolu olan Boğazlar, sahip oldukları bu stratejik önem sebebiyle tarih boyunca büyük güçlerin sahip olmak için uğruna rekabet verdiği önemli doğal su yollarından biridir (Zenginkuzucu ve Çintan, 2019: 76).

Türk Boğazları, bölge ülkelerinin dünya denizleri ile bağlantısını sağlayan tek deniz yolu olması nedeniyle stratejik ve ekonomisel cidi bir değere sahiptir. Bununla beraber köprü işleviyle sahip olduğu güvenlik ve siyasal boyutuyla da stratejik değerini korumaktadır. Tarihsel seyri içerisinde bu cografyada egemen olan devletlerin doğu-batı istikâmetinde genişlemeye açık ve uzun süreli devletler kurabilmiş olmaları, dünya politikasına yön veren güçlerin boğazlara sahip olma arzusunu kışkırtmıştır. Türk Bogazlar'ı bir iç deniz olan Karadeniz'in kıyılarındaki ulaştırma faaliyetlerini denetleme olanağı sunmaktadır (Ökten, 2008: 6).

Türk Boğazları, bu vasfının yanı sıra, sahip olduğu coğrafik, hidrografik, meteorolojik ve jeolojik özellikler nedeniyle tarihin ilk çağlarından beri birçok anlaşmazlık, uyuşmazlık ve uluslararası sözleşmelere de konu olmuştur. Nitekim bu bölge üzerinde cereyan eden olaylarda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ile birlikte, dünyanın birçok devleti de önemli roller üstlenmişlerdir (Oğuz, 2007: ii).

Türk Boğazları, jeopolitik açıdan dünyanın en önemli geçitlerinden biri olan ve bir iç deniz niteliğindeki Karadeniz'i Akdeniz'e,

dolayısıyla Atlas Okyanusu'na bağlayan bir özelliğe sahip olup, aynı zamanda ticaretsel bakımdan nehir taşımacılığına da bağlantılı niteliği de taşımaktadır. Bu bağlamda Türk Boğazları, Karadeniz'e akan ve taşımacılığına elverişli Tuna, Don, gibi nehirler yoluyla, Avrupa Kıtası'nın içlerine kadar uzanan bir bölge için de ticaretsel bakımdan önemlidir (Aybay, 2019: 2729).

Türk Boğazları'ndan geçiş, tarih boyunca anlaşmalarla düzenlendiğinden *ahdi bir düzene tabidir*[144]. Bu antlaşmalarda, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Türk Boğazları stratejik bir mevki ve politik bir araç olarak ön plana çıkmıştır (Arıdemir, 2016: 244)[145].

Türk Boğazları, tarih boyunca siyasal, askerî ve ekonomisel yönden stratejik öneme sahip olup, üzerinde egemenlik kurmak isteyen Rusya ve *emperyalist* devletlerin büyük mücadelelerine sahne olmuştur. *Boğazlar Sorunu* olarak ifade edilen bu mücadele, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na hâkim olan devlet ile deniz yolu olarak bu Boğazlar'dan yararlanmak isteyen devletler arasında çıkan sorunları ve bunların bir çözüme bağlanmasını ifade etmektedir. *Türk Boğazları* tarihsel süreç içerisinde stratejik yönden ***emperyalist*** devletlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Bu ilgi özellikle ekonomisel, siyasal ve askerî yönden ortaya çıkmaktadır (Acar, 2019: 107)[146].

---

144 ***Ahdi bir düzene tabi*** olan bu antlaşmalar sırasıyla; 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, 1809 tarihli Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması, 1829 tarihli Edirne Antlaşması, 1841 tarihli Londra Boğazlar Antlaşması, 1856 tarihli Paris Antlaşması, 1871 tarihli Londra Antlaşması, 1923 tarihli Lozan Antlaşması, 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'dir (Arıdemir, 2016: 244).

145 ***Türk Boğazları***, kaldı ki tarihin hemen her döneminde gerek askersel ve stratejik olarak, gerekse de ticaretsel açılardan önemli sayılmış ve hukuksal düzenlemelere konu olmuştur. Bu düzenlemeler, yapıldıkları dönemde uluslararası ilişkilere egemen güçlerin çıkarlarının çatışmasına göre biçimlenmiştir. Bu düzenlemelerde, zamanın Osmanlı-Türk yönetimlerinin askersel ve ekonomisel güç durumunun ve diplomatik becerisinin de rolü olmuştur (Acar, 2019: 2729).

146 ***Türk Boğazları***'nın dünya tarihi açısından önemini ortaya koyabilmek için değişik örnekler verilebilir. Bunlardan ilki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini ortadan kaldıracak bir dünya savaşına katılmasına neden olan kıvılcımın, Göben ve Breslav olayı ile bu bölgeden ateşlenmesidir. Bir diğeri ise, I. Dünya Savaşı sırasında, Türk Boğazları'nın kapalı tutulmasının Rus Çarlığı gibi büyük bir devletin savaşı kaybetmesinde önemli bir etken olmasıdır (Özersay, 1999: 20).

4.2 Türk Boğazlarında Uygulanan Geçiş Rejimleri

Türk Boğazları İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinden sonra tamamen Türk egemenliğine ve denetimine girmiştir. Bununla birlikte gelişen olaylar çerçevesinde Türk Boğazları'nın egemenlik statüsü zamanla değişim göstermiştir.

Türk Boğazları'nda uygulanan geçiş rejimleri bu bağlamda değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethi sonrasından başlamak üzere; (1) Tek Taraflı Uygulamalar Dönemi (1453-1809), (2) İki Taraflı Antlaşmalar Dönemi (1809-1841) ve (3) Çok Taraflı Antlaşmalar Dönemi (1841- Günümüz) şeklinde üç dönemde incelenmektedir (Zenginkuzucu ve Çintan, 2019: 68) [147].

4.2.1 Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimleri ve Tek Taraflı Uygulamalar Dönemi (1453-1809)

Türk Boğazları Asya'yı Avrupa'ya ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan özelliğe sahip olup, ekonomisel, askersel ve siyasal önemleri dolayısıyla tarih boyunca pek çok devlet örgütünün ilgisini çekmiş ve devamlı surette mücadele konusu olmuştur. Romalılar'ın egemenliğine girdiği milâttan önce III. yüzyıla kadar Truvalılar, Atinalılar, Ispartalılar ve İranlılar; Roma İmparatoru Konstantin'in kendi adı ile anılacak eski Bizantion'u merkez yapmasından (M.S. 300), bilhassa Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra da sırasıyla Hunlar, Avarlar, İranlılar ve Araplar İstanbul'u almak ve Boğazlar'a hâkim olmak için birbirleriyle mücadele ettiler (Beydilli, 1992: 266).

Türk Boğazları'na yakın mesafede kurulan Osmanlı'da bu mücadeleye katılarak daha önce pek çok devletin başaramadığı bir işi gerçekleştirdi. 1353'te Çanakkale Boğazı'nı aşıp Rumeli'ye ayak

147 ***Türk Boğazları***'nda ekonomisel ve stratejik önemi olan çıkarı olan devletler, bu boğazları serbestçe kullanılabilmek için, boğazlara sahip olan devletler ise boğazlar üzerindeki haklarını korumak için uluslararası alanda sürekli bir mücadele göstermektedirler. Bu mücadeleler sonucunda milletlerarası bir hukuk oluşmuştur. Bu oluşan hukuk değişen koşullar çerçevesinde şekillenmeye devam etmektedir. Boğazlar rejimi genellikle milli hukuka veya devletler hukukuna konu olmaktadır (Ökten, 2008: 2).

Tablo 1: Türk Boğazları'nı İlgilendiren Önemli Tarihler

No	Antlaşmanın Adı	Antlaşma Yılı	Antlaşmalar Dönemi
1	İstanbul'un Fethi	1453	Tek Taraflı Uygulamalar Dönemi
2	Karlofça Antlaşması	1699	
3	Küçük Kaynarca Antlaşması	1774	
4	Osmanlı-Rus İttifak Antlaşması	1798	
5	Osmanlı-Rus İttifak Antlaşması	1805	
6	Osmanlı-Rus İttifak Antlaşması'nın Kaldırılması	1807	
7	Kale-i Sultaniye Antlaşması	1809	İki Taraflı Antlaşmalar Dönemi
8	Edirne Antlaşması	1829	
9	Hünkar İskelesi Antlaşması	1833	
10	Londra Boğazlar Sözleşmesi	1841	Çok Taraflı Antlaşmalar Dönemi
11	Paris Sözleşmesi	1856	
12	Karadeniz Hakkında Londra Boğazlar Sözleşmesi	1871	
13	Berlin Antlaşması	1878	
14	Sevr Antlaşma Taslağı	1920	
15	Lozan Boğazlar Sözleşmesi	1923	
16	Montrö Boğazlar Sözleşmesi	1936	
17	1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi	1958	
18	UNESCO, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme	1974	
19	1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi	1982	
20	Cenova Bildirgesi, Akdeniz'de Ortak Öneme Sahip 100 Tarihsel Sit	1985	
21	Boğazlar ve Marmara Deniz Trafik Düzeni Hakkındaki Tüzük	1994	
22	Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü	1998	

Kaynak: Akten vd., 2011: 23.

basan Osmanlılar XIV. yüzyıl sonlarında Marmara denizinin büyük kısmına hâkim oldular. Nihayet *29 Mayıs 1453'te* İstanbul'un fethiyle Bizans ortadan kaldırılarak, Boğazlar'ın egemenliği tamamen Osmanlı'ların eline geçti. Fâtih Sultan Mehmed Kilitbahir ve Seddülbahir mevkilerine kaleler, Çanakkale Boğazı ağzında bulunan Bozcaada'ya bir hisar inşa ettirerek Çanakkale Boğazı'nı tahkim etti (Beydilli, 1992: 266).

Türk Boğazları'nın coğrafi konumu Osmalı'nın gelişmesinde önemli üstünlük sağlamıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması ve kısa zamanda örgütlenerek gelişmeye başlaması, XV. yüzyılın, ortalarından itibaren 1453'de İstanbul'un ve arkasından Sinop, Trabzon, Kırım ve Eflak-Boğdan'nın Osmanlı egemenliği altına girmesiyle Marmara ile Karadeniz birer iç deniz halini almıştır. Böylelikle Boğazlar üzerinde Türk egemenliği kesin olarak kurulmuş ve bu tarihten itibaren İstanbul Boğazı bütün yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştır. Bu durum uzun süre Osmanlı'nın üzerinde titizlikle durduğu temel ilkelerden biri olmuştur. Nitekim Boğazlar stratejik açıdan Osmanlı'ya bu dönemde hep faydalı olmuştur. Örneğin üç kıtaya birden kısa zamanda yayılması açısından büyük avantaj teşkil etmiştir (Tosun, 1994: 87). Böylelikle XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar tümüyle Osmanlı'nın egemenliğinde olan Karadeniz ve Boğazlar, tek taraflı tasarruflarla düzenlenmiş nizamlarla idare edilmiştir. Ayrıca Osmanlı diğer yabancı devletlere verdiği ticaretsel imtiyazlar vasıtasıyla egemenliğine zarar vermeden transit geçişlere izin vermiş ve askerî amaçlar uğruna *Türk Boğazları*'nı tümüyle kapalı tutarak, jeopolitik konumunu avantaj olarak kullanmıştır (Acar, 2019: 129).

Türk Boğazları'na yönelik bu ilke, *bununla birlikte*, titiz bir şekilde sürekli devam ettirilememiş, 1536'da Fransa'ya, 1579'da İngiltere'ye, 1598'de Hollanda'ya ***Kapitilasyonlar*** adı altında bazı ekonomisel ayrıcalıklar verilmeğe başlaması ile de bu ilkeler yumuşatılmıştır. Böylelikle *Türk Boğazları*'ndan yabancı devletlerin gemileri geçmeye başlamış, ancak buna rağmen Karadeniz'in bir iç deniz olma özelliği devam etmiştir (Tosun, 1994: 87). Nitekim Karadeniz sahilleri ve özellikle Kırım Hanlığı'nın Osmanlı siyasal bünyesi içine alınması ile Karadeniz yabancı gemilerin serbestçe

dolaşmalarına kapalı bir Osmanlı iç denizi (*Mare Clausum*) haline geldi. Boğazlar'dan geçiş ve Karadeniz'de ticaret yapabilme, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgili devletlere verdiği *özel* imtiyazlarla (*ahidnâme-kapitülasyon*) tanzim edilir oldu. Boğazlar'ın kesin olarak Türk egemenliği altında bulunduğu bu uzun devir, Rusya'nın zamanla kuvvetlenip Karadeniz sahillerine erişme teşebbüsünde bulunmasına kadar (1695-1696) ciddi bir tehlike ve tehditten uzak bir şekilde devam etti (Beydilli, 1992: 266). Kaldı ki tarihsel süreç içerisinde, özellikle XVIII. yüzyıldan sonra Avrupa'daki durum çok değişmiş, devlet örgütleri arasında her bakımdan bir rekabet ve üstünlük kurma yarışı başlamıştır. Nitekim süper güç olma hevesini taşıyan birçok devlet, bu yarışı bir amaca ulaştırabilmek için Türk Boğazları'nı ele geçirmeyi, hiç olmazsa üzerinde denetim sağlamayı esas almışlardır. Bu durum Türk Boğazları'nın, *dolayısı ile*, Osmanlı İmparatorluğu'nun hedef olmasına yol açmıştır (Tosun, 1994: 87).

Türk Boğazları'na yönelik tehdit Rusya'nın güçlenmesi ile daha belirgin hale gelmiştir. Çünkü XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinde, Karadeniz'in kuzeyinde güçlü bir devlet örgütü olarak ortaya çıkan *Rusya*'nın önemli bir yeri vardır. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı Rusya'nın yıllarca içinde beslediği ideallerini artık tam anlamıyla yaşama geçirmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde *Rus Çarı I. Petro* ile temeli atılan *yayılmacı ve genişleme siyasetinin*[148] hede-

148 ***Rusya***, coğrafi olarak sıcak denizlere çıkışı olmayan bir ülkedir. Çünkü, Kuzeyinde buzlarla kaplı denizler ve güneyinde ise İstanbul ile Çanakkale boğazlarının sahibi ve bu özelliği nedeniyle Karadeniz'in tek hakimi olan Osmanlı'nın kuşatması altındadır. Rusya'nın sıcak denizlere çıkabilmek için sahip olması gereken en kısa yol İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçmektedir. Fakat her iki Boğazın da mutlak hakimi olan Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyunca, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini benimseyerek sulh zamanında hiçbir devletin harp gemilerinin geçişine müsaade etmemiştir. Bu durum XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar aynen devam etmiştir (Keleş, 2008: 150).

Çar I. Petro (1689-1725), ticaretin gelişmesi ve devletin dünyaya egemen olabilmesi için mutlaka sıcak denizlere sahip olmaları gerektiğini ilk defa ortaya koymuştur. Bunun içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak, Boğazlar'ın Ruslar'ın eline geçmesi yönünde bir politika takip etmiştir. Kendisi bu hedefe ulaşamamış ise de, Rusya tahtına çıkan halefleri onun başlattığı bu politikayı aynen benimsemiş ve devam ettirmişlerdir. Rusya, siyasal olarak XVIII. yüzyılın sonlarında daha işlevsel bir politika izlemiş, elde ettiği askersel başarıları siyasal antlaşmalarla da pekiştirerek zaman içinde boğazlar üzerinde geçici de olsa bir takım haklar elde etmiştir. Tüm bunlara rağmen Rusya, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Boğazlar'dan serbest geçiş hakkını elde edememiştir (Keleş, 2008: 150).

finde Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir yer işgal etmesi, iki ülke siyasal ilişkilerinin sürekli bir mücadele ortamında geçmesine sebebiyet vermiştir (Kuzucu, 2012: xi). Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyinde yer alan Ruslar'ın gün geçtikçe güçlenmesi ve tarihsel emelleri olan *sıcak denizlere inme politikasını* harekete geçirmesi sonucunda Türk Boğazları'na göz koyması, durumu daha da hassas bir hale sokmuştur (Tosun, 1994: 87). Bu amaç doğrultusunda Ruslar, 1769-1774 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları savaşta sıcak denizlere inme yolunda önemli adımlar atmıştır (Acar, 2019: 110)[149].

Türk Boğazları'na yönelik tehditlerin ayak sesleri aslında bakıldığında Karlofça Antlaşması'na kadar götürülebilir. Nitekim Ruslar'ın 1699'da Karlofça Antlaşması ile *Azak Kalesi*'ni[150] ele geçirmesi ve burada bir filo yapmaya başlaması Karadeniz'deki[151]

149 ***Ruslar*** aslına bakıldığında su ve denizlere yabancı bir ulus değildi. Daha X. yüzyılda Ruslar'ın ticaret ve soygun amacıyla Akdeniz'e kadar geldikleri biliniyor. Ruslar, XI-XVI. yüzyıllarda çeşitli nedenlerden dolayı güneye inememişlerdir. Fakat Ortodoks olan Ruslar Moskova'nın Üçüncü Roma olduğunu ve İstanbul'dan Roma'ya kadar uzanan toprakları bir gün elde edeceklerini düşünüyorlardı. Çarlık Rusyası'nın Akdeniz politikasının temelinde de bu yatıyordu. Rusya'yı güçlendiren I. Petro haleflerine sıcak denizlere inmeyi büyük tarihsel bir politik miras olarak bırakmıştır. Onun haleflerinden II. Katerina ilk defa Akdeniz'e Rus donanması göndermeyi başarmıştır. Rusya'nın bir dünya gücü olmasını sağlaması için uluslararası ticaretin kesiştiği nokta olan Akdeniz'de var olması koşul idi. Rusya İmparatorluğu'nun yıkıldığı 1917 yılına kadar, Akdeniz'de kalıcı olmak, İstanbul'a ve Boğazlar'a sahip olmak için her yolu denemiş, ancak bunda kısmen başarılı olabilmiştir (Derviş ve Devrisheva, 2015: 351).

150 ***Azak Kalesi*** Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, XVII. yüzyılda dört köşeli, 4.000 adım çevresi olan bir kale idi. Aynı sur içinde üç bölümden oluşan şehirde Frenk Hisarı diye bilinen kısım Venedikliler'e aitti. Diğer bölümler, Ortahisar diye bilinen Ceneviz Kalesi ile Tatar akıncılarının oturduğu Toprak Kalesi idi. Şehirde 2650 evden başka paşa sarayları ve konaklar bulunuyordu. Ayrıca Azak'ta 13.000 asker ve pek çok top mevcuttu (Bilge, 1991: 300).

151 ***Karadeniz***'e İstanbul'un fethiyle birlikte hakim olan Türkler, XVI. yüzyıldan itibaren devletlerinin bekasını sıcak denizlere açılmakta gören Ruslar'ın bunun için de en kısa yol olan Karadeniz'e yönelmesiyle birlikte, bu ülkeyle Karadeniz'in egemenliği için mücadele etmeye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden söz konusu mücadele iki savaş arası dönemde durulsa da, özellikle II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yeniden alevlenmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın nihayete ermesinden kısa bir süre sonra dünyanın doğu ve batı bloku olarak ikiye bölünmesiyle adeta iki kutup arasında sınır haline gelen Karadeniz'deki mücadele 1936 tarihli Montrö'nün kurduğu düzenin sağladığı istikrarla durulmuş ve Karadeniz Soğuk Savaş süresince görece sakin bir dönem geçirmiştir (Kurt, 2017: 306).

güç dengesini değiştirmeye başlamıştır (Tosun, 1994: 88). Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında Çar I. Petro Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını gerçekleştirmek üzere Azak'ı büyük bir ordu ile kuşatmıştır. 1695 yılında doksan beş gün süren bu kuşatmanın başarısız kalması üzerine I. Petro Don Nehri'nde bir donanma oluşturmuş ve Azak Kalesi'ni karadan ve denizden 31.000 asker ve 170 topla muhasara ederek teslim almıştır (6 Ağustos 1696). Bu sırada kalede 7.000 asker bulunuyordu. Azak Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçmesi Karlofça müzakerelerinde Osmanlılar'a karşı Rusya'nın durumunu güçlendirmiş ve İstanbul Antlaşması'yla (1700) kale Rusya'ya bırakılmıştır. Akabinde 1696-1711 arasında Azak sahillerinde Rusya tarafından 215 gemi inşa edilmiş ve böylece ilk düzenli *Rus donanması* oluşturulmuştur (Bilge, 1991: 300-301). Daha sonraları 1711'de Purut Antlaşması ile Azak yeniden Osmanlı'ya geçmiş, geçici de olsa Karadeniz'de eski güç yeniden kurulmuştur (Tosun, 1994: 88). Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı Prut Zaferi'nden *1713 Edirne Antlaşması*'yla Azak'taki donanma imha edilmiş ve kale tekrar ele geçirilmiştir. Böylece Karadeniz bir Türk gölü olma vasfını korumayı sürdürmüştür (Bilge, 1991: 301). Ruslar 1736'da savaş ilân etmeden Azak Kalesi'ni kuşattılar. Avusturya yanında Rusya'ya karşı da sürdürülen savaşta Azak Kalesi'ni tekrar ele geçiren Rusya, 1739 Belgrat Antlaşması ile bu kalenin yıkılması ve kalenin yer aldığı bölgenin her iki devlet tarafından boşaltılması esasına dayanan bir antlaşma yapmaya razı oldu, dolayısıyla Rusya tekrar Azak denizi ve Karadeniz'den de uzak durmak mecburiyetinde bırakıldı (Beydilli, 1992: 266)[152]. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşının ağır bir mağlûbiyet ile bitmesi üzerine 21 Temmuz 1774'de imzalanan ***Küçük Kaynarca Antlaşması*** gereğince ilk defa Karadeniz'e çıkmaya ve serbestçe ticaret yapmaya muvaffak olan Rusya'ya diğer devletlere tanındığı gibi Boğazlar'dan ticaretsel geçiş hakkı verilmek zorunda kalınmıştır. Böylece II. Bayezid zamanından beri süregelen ve üçyüzyıl kadar bir Türk gölü olarak kalan Karadeniz bu özelliğini kaybetmeye ve Boğazlar artık devletler arası hukukun konusu olmaya başlamıştır (Beydilli, 1992: 266).

152 ***Belgrad Antlaşması***'na (1739) göre istihkâmları yıkılmak koşulu ile Rusya'ya terkedilmiştir. Bu tarihten itibaren çevresi mille dolan ve önemini giderek kaybeden Azak, yakınındaki Rostov'un gelişmesiyle buraya bağlanmıştır (Bilge, 1991: 301).

Türk Boğazları üzerindeki Rusların zaten heves ve iştahı bir türlü dinmemiştir. Nitekim 1770 yılının başlarında Kont Orlov kumandasındaki Rus donanması Akdeniz'e inerek oradan Ege hattı boyunca ilerlemeye başlamıştır. Rus donanmasının Akdeniz'e kadar ilerlemesi İngiltere'nin yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Rusya, İngiltere'nin yardımıyla, donanmasını Baltık denizinden Akdeniz'e ulaştırmıştır. Bu arada Fransa, bu iki devletin yardımlaşma ve işbirliği haberini alarak Osmanlı'ya ulaştırmıştır. Bu durum karşısında Rus donamasının Akdeniz'den Ege'ye doğru ilerleyişini Osmanlı donanması geri püskürtmüş, gelişen olaylar üzerine Rus donanması *7 Temmuz 1770* günü Çeşme Körfezi'ne ani bir baskın düzenleyerek Osmanlı donanmasını yakarak yok etmiştir (Acar, 2019: 110). Osmanlı donanmasının imhası üzerine Rus filosu Akdeniz ve Ege'de daha rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürme olanağı elde etmiş, korumasız kalan Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış ve İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştır. Ancak mükemmel şekilde tahkim edilen Çanakkale Boğazı'nı geçmeye cesaret edemeyen Rus filosu Limni'ye asker çıkartmak ve kalesini kuşatmakla yetinmiş, fakat Cezayirli Hasan Bey imdada yetişerek burayı kurtarmıştır. Ruslar'ın ilân ettikleri abluka Osmanlı ticaretini kısmen zarara uğratmaktan başka önemli bir netice vermemekle birlikte, Rus filosunun Osmanlı donanmasının tahribinden sonra 1774'e kadar Akdeniz'de ve Ege'de gösterdiği faaliyetler Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir âmil olmuştur (Aktepe, 1993: 293). Nitekim Ege denizinde gücü ele geçiren Rusya bu avantajını iyi kullanarak siyasal arenada da kendisine pay kapmaya çalışmıştır. Süreçle birlikte ileriki dönemlerde *17 Temmuz 1774*'de Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı *Küçük Kaynarca Antlaşması*[153] neticesini de lehine çevirmiştir. Bu

153 ***Küçük Kaynarca Antlaşması*** Osmanlı ve Ruslar arasında gerçekleştirilmiştir. Aslına bakıldığında II. Katerina'nın dış politikası, Rusya'nın sıcak denizlere ulaşmasına bir engel olarak gördüğü Osmanlı'yı yıkmak ve bu maksatla getiştirdiği *Grek Projesi*'ni gerçekleştirmek üzerine kuruluydu. Bu projeye göre, özetle Osmanlı İmparatorluğu yıkılacak ve bir Rus prensinin yönetiminde İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu yeniden kurulacaktı. II. Katerina bu büyük emeline ulaşabileceğine inanmaktaydı. Bu ilke üzerine hareket eden Rusya ile Osmanlı devlet örgütleri arasındaki barış ortamı fazla uzun sürmedi. II. Katerina'nın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Lehistan'da patlak veren iç karışıklıklar, iki devleti bir savaşın içine sokmakta gecikmedi. Rusya'nın Lehistan'ın iç işlerine müdahalesi ve Balkanlar'da Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulunması yüzünden iki devlet arasında 1768 yılında yeni bir savaş patlak verdi. Yaklaşık 6 yıl süren bu savaşın faturası Osmanlı'ya çok ağır oldu ve 1774 yılında *Küçük Kaynarca Antlaşması* imzalandı (Kuzucu, 2012: 172).

antlaşmanın 11. maddesi ile Rusya, Osmanlı'nın Fransa'ya ve İngiltere'ye verdiği kapitülasyon haklarının aynısını elde etmiştir. Rusya, bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde ticaret yapma serbestliğini kazanmıştır. Böylece Kırım Rusya'nın eline geçmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya tarafının en büyük hedeflerinden biri olarak Kırım'ın ilhakı için büyük bir adım atılmış ve Karadeniz bir *Türk gölü* olmaktan çıkmıştır. Boğazlar'ın kapalılığı ilkesi Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında da devamlılığını sürdürmüştür (Acar, 2019: 110)[154].

Türk Boğazları'na yönelik Rus tehditi tarihsel süreç içinde artarak devam etmiştir. Nitekim Rusya, *21 Mart 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi*'nden sonra da planlarını adım adım gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda *1783* yılında *Kırım*'ı resmen işgal ederek kendisine bağladıktan sonra, Karadeniz'de egemenlik kurmak için harekete geçmiştir. Böylece Rusya en büyük hedeflerinden birini gerçekleştirmiştir. Rusya'nın bu süreçte önünde sadece tek hedef kalmıştır ki o da Boğazlar'dan geçip Akdeniz'e inmektir. Rusya, bu emelini gerçekleştirmek için Avusturya ile planlar yapmaya başlamıştır (Acar, 2019: 112). Bundan sonraki tarihlerde de Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek ve Türk Boğazları'na sahip olmak, Rus dış siyasetinin amaçlarından birini oluşturmuş; nihayet

154 ***Küçük Kaynarca Antlaşması*** (1774) ile başlayan Osmanlı ve Rusya arasında barış ortamı, en büyük hayali İstanbul'da Bizans'ı yeniden kurmak olan II. Katerina'nın ihtirasları yüzünden pek uzun sürmedi. Ayrıca Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası iki devlet arasındaki ihtilafların bir türlü bitmek bilmemesi de barışın bozulmasında etkili oldu. Zira bu antlaşmanın hükümleri, uygulamada iki devlet örgütü arasında barıştan çok huzursuzluğa neden oluyordu. Bunlardan en önemlisi, antlaşmanın üçüncü maddesine göre bağımsız olan Kırım Hanlığı sorunu idi. 1787–1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nın zeminini hazırlayan en önemli etken de Kırım üzerindeki egemenlik mücadelesiydi. *Küçük Kaynarca Antlaşması* ile Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı iki devlet tarafından resmen kabul edilmişti. Aslında bu Rusya'nın Kırım Hanlığı'nı egemenliği altına almak için yaptığı ayak oyunundan başka bir şey değildi. Nitekim antlaşmanın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Rusya, Kırım Hanlığı'nın iç işlerine müdahil olmaya başladı. İlk önce Kırım'daki hanlık seçimlerine karışarak kendine yakın gördüğü Şahin Giray'ı zorla seçtirdi. Ruslar'ın bu müdahalesi Kırım halkı tarafından hoş karşılanmadığı gibi, Osmanlı da bu duruma müdahil olarak Selim Giray'ı Kırım hanı olarak tayin etti. Bu iki han arasında yaşanan mücadelelere, iki devletin taraf olmasıyla birlikte, siyasal kriz iyice büyüdü. Rusya ve Osmanlı devlet örgütleri arasındaki bu mücadelenin savaşa dönüşeceği esnada Fransa'nın araya girmesi 1779 yılında imzalanan *Aynalıkavak Antlaşması* ile bu ortamı bir nebze de olsa sakinleştirdi (Kuzucu, 2012: 172-173).

1784'de Kırım'ı topraklarına resmen katmasıyla Ruslar Karadeniz'e kesin olarak yerleşmişlerdir (Tosun, 1994: 88).

Türk Boğazları ile ilgilenen bir diğer devlet, Osmanlı İmparatorluğu ile geçmişten gelen siyasal ve ekonomisel iş birliği bulunan *Fransa*'dır[155]. XVIII. yüzyılda Amerika'daki sömürgelerini İngilizler'e kaptırınca, yeni sömürge arayışına girişerek Akdeniz'i Fransız gölü haline getirmeyi amaçlamıştır. Fransa bu amacını gerçekleştirmek için 7 adet Yunan adasını ve Mısır'ı işgal etmiş, Venedik Cumhuriyeti'nin topraklarını Avusturya ile bölüşmüştür. Sıra İstanbul ve Türk Boğazları'na gelince, buralarda Rusya'yı karşısında bulmuştur. Fransa'nın bu tutumu karşısında Rusya tarafından tepki gecikmemiştir. Bundan sonra Fransa, Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerine yaptığı tüm hareketlerin karşısında yer almış, Rusya da aynı şekilde Fransa'nın Akdeniz'deki tüm faaliyetlerinin karşısında yer almıştır (Acar, 2019: 111)[156]. Fransa'nın Mısır'dan çıkmasıyla Osmanlı'nın müttefikleriyle arası bozulmaya başlaması, Rusya'nın Mora ve Ege adalarındaki Hristiyan halkı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtması ve İngiltere'nin Mısır'a yerleşmek istemesi üzerine Osmanlı, Fransa'yla bir antlaşma yapmak istemiştir. Bunun üzerine *25 Haziran 1802*'de *Paris Antlaşması* imzalanmış ve bu antlaşmayla birlikte Fransız ve İngiliz ticaret gemilerinin Karadeniz'e geçmelerine izin verilmiştir. Aynı izin İngiliz gemilerine de verilmiştir (Acar, 2019: 113). Nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun 1484 yılında başlayan Boğazlar ve Karadeniz üzerindeki egemenliği, 1774 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihte imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar tek taraflı antlaşmalarla sürdürülmüştür (Acar, 2019: 129).

---

155 ***Napolyon*** tehlikesine karşı Osmanlı bu gelişmeyi kabul etmek zorunda kalmıştı. Napolyon'nun potansiyel tehdidine karşı Osmanlı, Rus savaş gemilerinin geçici olarak ve kendisine yardım etmek amacıyla Boğazlar'dan geçmesine izin vermiş, yine bu izinle de Karadeniz'de Ruslar'ın ortaklığını kabullenmiştir. Tabiiki bu durum Boğazlar Sorunu'nda yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Tosun, 1994: 88).

156 ***Fransız Devrimi*** (1789) ile birlikte Avrupa'da siyasî dengeler değişmiştir. Fransız lider Napolyon Akdeniz'deki en güçlü rakip olarak gördüğü İngiltere'yi bu topraklardan uzaklaştırmak için 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Bu durum Osmanlı'nın Fransa ve İngiltere ile olan münasebetlerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Acar, 2019: 112).

4.2.2 Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimleri ve İki Taraflı Antlaşmalar Dönemi (1809-1841)

Türk Boğazları üzerindeki egemenliği Osmanlı'nın XIX. yüzyılda yaşadığı gerileme ve çöküş süreci ile etkilenmiş ve konunun giderek uluslararası bir sorun haline gelmesine neden olmuştur (Acar, 2019: 129). *XIX. yüzyılın başlarından itibaren*[157], bu gelişmelerin paralelinde, dünya güç dengesinin değişmesine paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu Fransa yanlısı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında yaklaşık 6 yıl süren (1806-1812) bir savaşın ortaya çıkmasına netice vermiştir.

Türk Boğazları'dan bununla birlikte yabancı savaş gemilerinin geçiş yasağı sürmekte idi. Ancak Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal eden Fransa'ya karşı askersel önlemler almak zorunda kalınması üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya (23 Aralık 1798) ve İngiltere (5 Ocak 1799) ile birer ittifak yapmasıyla bu konudaki ilk taviz verilmiş oldu. İttifak gereğince Rus savaş gemileri ilk defa Boğazlar'dan serbestçe geçti ve Akdeniz'e açılarak Fransa'ya karşı girişilen ortak askerî operasyona katıldı. Böylece Rusya tarihsel hedeflerinden en önemlisine geçici dahi olsa ulaşmış oldu. Ruslar, sekiz yıl süreli olan bu antlaşma ile kendilerine tanınmış bulunan Boğazlar'dan geçme hakkını Osmanlı İmparatorluğu'nun sıkışık ve zayıf durumlarından faydalanarak kalıcı bir şekle sokmak arzusuna düştüler. Nitekim Fransa Mısır'dan ve Adriyatik Adaları'ndan çoktan atılmış olmasına rağmen, bu antlaşmanın bitiş tarihi olan 1805'te tekrar yeniletmeyi başardı. Fakat bu antlaşma 1806'da yeni bir Rus-Osmanlı savaşının çıkması ile yürürlükten kalktı (Beydilli, 1992: 266). 1812 tarihi, hem Osmanlı hem de İngiliz ve Fransız Devletleri'nin tarihi açısından son derece önemliydi. İngiltere'nin desteklediği Osmanlı, 1806-1812 savaşında Rusya'ya yenilmişti. Aynı yıl Rusya, Fransa'yı da yenmeyi başardı. Napolyon, Rusya'ya

157 ***XIX. yüzyıldan itibaren*** dönemin ***emperyalist*** devletleri, bir yandan gelişen endüstrileri için gerekli hammaddelerin sömürge ve yarı sömürge ülkelerden getirtilebilmesi için; öte yandan da, üretilmiş mamul malların uzak ülkelerde pazarlanabilmesi için, ilgi alanlarındaki bütün boğazlardan serbest geçişi sağlamaya önem vermişlerdir. Uluslararası hukuk, o dönemin güçlü devletlerinin istekleri yönünde geliştirilmiş ve dünyadaki çeşitli boğazlarla ilgili olarak, serbest geçişi düzenleyen birçok uluslararası sözleşme bu dönemde imzalanmıştır (Acar, 2019: 2729).

karşı ağır bir yenilgi alarak Avrupa arenasında önemli bir prestij kaybına uğradı ve o tarihten itibaren Fransız İmparatorluğu düşüşe geçti. Böylece Rusya uzun süredir Osmanlı İmparatorluğu'nun ikna edemediği İngiliz ve Fransızları kışkırtarak, fitili ateşlemeyi başardı (Şimşek, 2017: 70). Öte yandan Osmanlı-Rus savaşı sürerken, Ruslar'ı destekleyen İngiltere'nin donanma ile Çanakkale Boğazı'ndan geçip İstanbul üzerinde baskı kurması, Boğazlar'a yönelik yeni bir antlaşmanın kapısını açmıştır. Ancak Rus Çarı'nın farklı bir politika izleyerek Napolyon ile uzlaşmaya gitmesiyle, İngiltere de Osmanlı ile uzlaşma gereği duymuş ve nihayetinde İngiltere ile Osmanlı arasında *5 Ocak 1809* yılında *Kale-i Sultaniye* (Çanakkale Antlaşması) *antlaşması*[158] imzalanmıştır (Armaoğlu, 2014: 112).

Türk Boğazları'nın rejiminin düzenlenmesinde, Osmanlı'nın mutlak egemenlik devri, İngilizler'le 5 Ocak 1809 tarihinde Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın yapılmasıyla sona ermiştir. Bu tarihten sonra Türk Boğazları üzerindeki rejim, Osmanlı'nın taraf olduğu ikili antlaşmalarla[159] düzenlenmiştir (Ökten, 2008: 18). Osmanlı bu antlaşma ile artık güvenmediği Fransa'nın yerine İngiltere'yi koymayı ve bu sayede Çarlık Rusya'sı ile toprak kaybetmeden barış antlaşması yapmayı hedeflemiştir. İngiltere ise bu antlaşmanın ticaretsel ve siyasal çıkarları bakımından faydalı olacağına inanmıştır. İngiltere, böylece bir taraftan dengeyi kurarken diğer taraftan Boğazları Rus savaş gemilerine kapatıp, Hindistan yollarını güvende tutmayı amaçlamıştır (Ökten, 2008: 19). İngiltere öte yandan bu antlaşma ile Boğazlar'ın kapatılmasını Avrupa sorunu haline getirmek için uğraşmıştır. Kale-i Sultaniye Antlaşması ile İngiltere ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki bu uğraşları gün yüzüne çıkmıştır. Bu antlaşma, Boğazlar Sorunu'nun önemli bir aşamasını

158 ***Antlaşma*** ile İngiltere; elinde bulunan Osmanlı kalelerini geri verecek, Osmanlı ise el koymuş olduğu İngiliz gemilerini ve bu gemilerin taşıdığı malları İngiliz hükümetine geri iade edecektir. Kapitülasyonların devamlılığı sağlanacak, eğer Fransa Osmanlı İmparatorluğu'na saldırırsa, İngiliz Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu sahillerini Fransa'ya karşı koruyacak ve Osmanlı kuvvetlerine silah ve mühimmat yardımında bulunacaktır. Boğazlar'ın kapalılığı kuralını İngiltere diğer devletlere de kabul ettirmek için uğraşmıştır. İngiltere'nin bu amacı, Rusya'nın güneye inmesini önlemek olarak yorumlanmıştır (Acar, 2019: 114).

159 ***Antlaşamalar***, Kale-i Sultaniye Atlaşması ile birlikte 14 Eylül 1829 ve 8 Temmuz 1833 tarihlerinde sırasıyla *Edirne Antlaşması* ve *Hünkâr İskelesi Antlaşması* da bu döneme ait antlaşmalardır (Ökten, 2008: 18).

teşkil etmiştir. İngiltere, Osmanlı ile Rusya'nın daha önce yapmış olduğu, 1798 İttifak Antlaşması'nın çıkarlarını tehlikeye düşüreceğini görmüş ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasını fırsat bilerek, yapılan bu antlaşmaya Boğazlar'la ilgili bir hüküm konulmasını sağlamıştır. Antlaşmanın 11. maddesi gereğince barış döneminde Boğazlar yabancı savaş gemilerine kapalılığını sürdürecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı statüko İngiltere tarafından kabul edilecektir (Acar, 2019: 114). Nihayetinde bu antlaşma ile Boğazlar'ın bütün devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kabul edilmiştir. Osmanlı, Boğazlar'ın bu durumunu korumaya garanti vermiştir. Yine bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazlar üzerindeki serbestliğine önemli bir kısıntı da getirilmiştir. Ayrıca ilk defa *Boğazlar Sorunu*, Ruslar'ın dışında İngilizler'in de katılması ile birlikte, *uluslararası* bir sorun halini almıştır (Tosun, 1994: 88)[160].

Türk Boğazları'na yönelik diğer tarihsel bir gelişme 1815 tarihinde gerçekleşen Viyana Kongresi'dir. Nitekim bu konferansta ***emperyalist*** devletler başka devletlerin iç işlerine karışma niyetlerini aşikâr belli etmişlerdir. Fakat bu devlet örgütleri 1821 yılında ortaya çıkan Yunan İsyanını bastırmak için hiçbir teşebbüste bulunmamıştır. Bu devletlerden Rusya, Fransa ve İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda, Yunan isyanını desteklemeye başlamıştır. İngiltere ile Fransa'nın bu ayaklanmayı desteklemelerinin nedeni Rusya'nın güneye inmesini engellemek ve Doğu Akdeniz'de egemenlik kurmak olarak değerlendirilmiştir (Acar, 2019: 114-115). Öte yandan Yunan isyanının bastırılması için Osmanlı İmparatorluğu, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mehmet Ali Paşa bu yardım karşılığında Osmanlı'dan Mora ve Girit valiliklerini istemiştir. Osmanlı'nın bu isteği kabul etmesi üzerine Mehmet Ali Paşa isyanın bastırılması

160 ***Boğazlar*** ve Akdeniz XVIII. yüzyılda İngiltere için büyük önem arz etmiştir. Çünkü İngiltere'nin sömürgelerine giden yollar buralardan geçmektedir. Bunun yanında İngiltere doğuda himaye ettiği sömürgelerin önemine istinaden Akdeniz'e hâkim olma politikası gütmüştür. Hindistan'dan İngiltere'ye giden en kısa yol Akdeniz'den geçmektedir. Napolyon, Mısır'ı işgal ettiğinde İngiltere, Rusya ve Osmanlı ile antlaşma yaparak Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak istemiştir. Zaten Fransa'nın amacı İngiltere'yi Akdeniz'den çıkarmak olarak değerlendirilmiştir. Hindistan'a giden bir diğer yol ise Dicle ve Fırat vadisinden Basra Körfezi'ne uzanan yoldur. Bu önemli iki yolun Rusya ve Fransa'nın eline geçmemesi için İngiltere, bu dönemde Osmanlı ile sürekli iş birliği içinde kalmayı tercih etmiştir (Acar, 2019: 110-111).

için oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirmiştir. İbrahim Paşa, dönemin modern silah ve donanmasına sahip olması nedeniyle isyanı kısa sürede bastırmıştır. İsyan bastırıldıktan sonra Rusya, Osmanlı İmparatorluğuna bir ültimatom göndermiştir. Bunun üzerine Osmanlı, Rusya ile görüşmelere başlamış ve bu görüşmeler sonucunda Rusya ile *7 Ekim 1826 Akkerman Antlaşması* imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Rusya'ya Karadeniz'de ticaret yapma hakkı verilmiştir (Acar, 2019: 115). Ancak bu antlaşmadan sonra Avrupalı Devletler *Yunan Sorununu* görüşmek için 6 Temmuz 1827 yılında Londra'da bir araya gelmiş ve bu görüşme sonucunda özerk bir Yunanistan kurulmasına karar verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun alınan bu karara itiraz etmesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya donanmaları ***Navarin***'de Osmanlı donanmasını yakmıştır (Acar, 2019: 115).

Türk Boğazları'nın durumu Çarlık Rusya'sının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı elde ettiği başarılardan daha da tehlikeli bir durum arz etmiştir. Bu ortamdan son derece rahatsız olan Avrupa, savaşın bitmesi için harekete geçmiştir. ***Emperyalist*** devletlerin aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra, 22 Mart 1829'da Londra Protokolü imzalanmıştır. Protokole göre Yunanistan Devleti kurulacak, kurulan devlet örgütü, Avrupa'nın seçtiği Hristiyan bir Prens tarafından yönetilecek ve her yıl Osmanlı İmparatorluğu'na belli miktarda vergi verecekti. Osmanlı ise bu protokol kararlarını reddetmiştir. Ancak Osmanlı-Rus savaşı devam ettiği gibi, Ruslar, Balkanlar'da 20 Ağustos 1829'da Edirne'ye; Doğu'da ise Erzurum'a kadar gelmişlerdir. Barışa mecbur kalan Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya ile *14 Eylül 1829* tarihinde *Edirne Antlaşması*'nı[161] imzalamıştır (Ökten, 2008: 20-21). Bu antlaşma ile Rusya'nın Boğazlar'dan geçirdiği ticaret gemilerine Osmanlı hiçbir şekilde karışmayacak ve Osmanlı İmparatorluğu Türk Boğazlarını, diğer devletlerin ticaret gemilerine de açacaktır (Acar, 2019: 115).

161 ***Edirne Antlaşması*** ile birlikte Rusya, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uyguladığı siyasette değişikliklere gitmiştir. Bu siyasetin değişmesinin en önemli nedeni, Rusya'nın Osmanlı karşısında güçlü bir konuma gelmesinin Batılı devletlerin çıkarlarına ters düşmesi olarak değerlendirilmiştir. Buna göre eğer Rusya Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne göz dikecek olursa, bu durum ***emperyalist*** devletlerin Osmanlı'nın yanında yer almasına neden olacaktır. Bu nedenle Rusya ***emperyalist*** devletleri karşısına almaktan çekindiği için bu siyasetinde değişikliğe giderek, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyaseti gütmeye başlamıştır (Acar, 2019: 115).

Türk Boğazları'dan, Edirne Antlaşması ile Ruslar kendi ticaret gemilerinin geçiş hakkını Osmanlı'ya bir defa daha kabul ettirmiş ve bu haktan bütün devletlerin gemilerinin de yararlanabileceğini ilan etmiştir. Böylece Boğazlar'ın ticaret gemilerine de kapalılığı ilkesi değişerek, yerine Boğazlar'ın bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı ilkesi getirilmiştir (Tosun, 1994: 88). Ancak Ruslar *1833*'de yaptığı *Hünkar İskelesi Antlaşması* ile Çanakkale Boğazı'nın yabancı devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını almıştır. *Ruslar*[162] böylece Karadeniz'de Boğazlar'da üstün nüfuza sahip devlet olma statüsünü elde etmiştir. Bu da *diğer devletlerin* Boğazlar sorunu ile daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur (Tosun, 1994: 88).

Türk Boğazları'daki Türk egemenliği, görüldüğü gibi bu tarihlerden itibaren ***emperyalist*** devletler tarafından ikili antlaşmalarla kısıtlanmak için zorlanmış, gelişen siyasal ve ekonomisel koşullar sonucunda ***emperyalist*** devletler kendi çıkarları doğrultusunda Boğazlar sorununa daha çok eğilmiş ve burada kendi lehine yeni bir statünün kurulması için uğraşmaya başlamıştır (Tosun, 1994: 89). *Avusturya ve Prusya*'ya gelince, bu iki devlet denizle bağlantıları olmadıkları için diğer devletlerin Türk Boğazları üzerindeki politikaları gibi politika izleyememişlerdir. Bu iki devletin Boğazlar sorunlarıyla alakaları şuydu; Avusturya, Osmanlı'nın komşusu olduğu için Boğazlar konusundaki sorunla ilgilenmiştir. Prusya ise Avrupalı büyük devletlerden sayıldığı için bu sorunun hallinde çağırılmıştır (Acar, 2019: 111).

4.2.3 Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimleri ve Çok Taraflı Antlaşmalar Dönemi (1841- Günümüz)

Türk Boğazları, sahip oldukları askersel, siyasal, ekonomisel, jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle dünyanın en önemli su yolları arasındadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de dünya siyaseti üzerindeki etkisi tartışılmaz bir şekilde devam etmektedir. Bu bağlamda Boğazlar üzerinde egemenlik kurma çabaları da çok eskiye dayanmaktadır. Türkler'in İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na hâkim olma süreci 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle hız

162 ***Rusya*** sonuç olarak; 1829 Edirne Antlaşması'ndaki konumunu 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla daha da güçlendirmiş ve Çanakkale Boğazı'nın yabancı savaş gemilerine kapalı olma koşulu getirilmiş, bunun yanında yardım bahanesiyle Rus savaş gemilerine geçiş hakkı tanınmıştır (Zenginkuzucu ve Çintan, 2019: 70).

kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Karadeniz sahilleri Osmanlı'nın himayesine girmeye başlamış, 1484 yılından sonra da Boğazlar üzerindeki egemenlik tam anlamıyla Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir (Ökten, 2008: 164).

Türk Boğazları'na yönelik bu egemenlik 1774'de imzalanan *Küçük Kaynarca Antlaşması*'na[163] kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren *1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi*'ne kadar Boğazlar'da Türk egemenliği, tek taraflı antlaşmalar ile tahdit edilmiştir. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar ilk defa uluslararası bir antlaşmaya konu olmuş ve Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi, imzacı devler tarafından kesin olarak kabul edilmiştir (Ökten, 2008: 164). Nihayetinde 1841 yılında imzalanan *Londra Boğazlar Sözleşmesi*'yle birlikte *Türk Boğazları*'nın hukuksal rejimi açısından çok taraflı antlaşmalar dönemi başlamış, bu antlaşma ile birlikte barış zamanında yabancı savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi Osmanlı'nın egemenliğinden çıkmış, uluslararası yükümlülüklere dayanan bir kural haline gelmiştir (Zenginkuzucu ve Çintan, 2019: 70).

Türk Boğazları bununla birlikte 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile uluslararası bir sorun haline gelmiş ve Türk Boğazları'nın savaş gemilerine kapalılığı ilkesi antlaşmaya katılan devletler tarafından kabul edilmiştir. Bu bağlamda 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi, 1856 Paris Antlaşma

sı, 1871 Londra Antlaşması, 1878 Berlin Antlaşması ile Boğazlarda geçiş rejimi Avrupalı Devletler'in istediği biçimde düzenlenmiş ve zaman zaman mevcut statünün korunmasına olanak tanınmıştır (Acar, 2019: 129).

Türk Boğazları'nı 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması ile harp gemilerinin geçişine açtırmayı başaran Rusya, 1841 Londra Boğazlar

163 ***Küçük Kaynarca Andlaşması*** Türk Boğazlan için yeni bir dönemin başlangıcı sayılır. Bu tarihten itibaren, Boğazlar birtakım uluslararası antlaşmaların konusunu oluşturmaya ve dönemin ***emperyalist*** devletleri arasında çekişme yaratmaya başlamıştır. Bu çekişmenin gitgide artması, Boğazlardan geçiş rejiminin çok taraflı bir uluslararası andlaşma ile düzenlenmesiyle sonuçlanmıştır. Dönemin ***emperyalist*** devletleri arasında yapılan 1841 *Londra Boğazlar Sözleşmesi*'nden günümüze değin Türk Boğazlarından geçiş rejimi çok taraflı uluslararası antlaşmalar ile düzenlenegelmiştir (Özersay, 1999: 20).

Sözleşmesi ile bu hakkını kaybetmiştir[164]. 1853'de başlayan Kırım Savaşı'nın en önemli müzakere konularını, Boğazlar'ın kapalılığı ve Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesi oluşturmuştur. *1856 Paris Antlaşması* ile Boğazlar'ın kapalılığı ve Karadeniz'in tarafsızlığı bir kez daha teyit edilmiştir (Keleş, 2008: 149).

Türk Boğazları ve Karadeniz, Kırım Savaşı'nın sonunda yapılan antlaşmalarla eskiden olduğu gibi tüm devletlere kapalı hale getirilmiştir. Ayrıca, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlar'ı Rusya'ya açmak zorunda kalan ve 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile tekrar Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini teyit ettiren Osmanlı, bir kez daha bu ilkeyi Avrupa'nın önde gelen devletlerine kabul ettirmiştir. Rusya ise, sıcak denizlere inme politikasını bir süre daha ertelemek zorunda kalmıştır. Yine Karadeniz'de harp gemisi ve tersane bulundurmasının yasaklanması, Rusya açısından güney tarafının tamamen savunmasız kalması demekti. İngiltere ise Rusya gibi güçlü bir rakibini boğazların içine harp gemisi ve tersanesi olmaksızın hapsederek kendisi için son derece büyük öneme sahip Hindistan ticaret yolunun güvenliğini temin ederken; Fransa ise aynı şekilde Doğu Akdeniz'deki ticaretsel çıkarlarını güvence altına almıştır. Buna karşın Fransa, Rusya ile birlikte hareket ederek İngiltere'nin Hindistan üzerindeki egemenliğine son verme girişimlerinde başarısız olmuştur (Keleş, 2008: 188).

Türk Boğazları ve Karadeniz'le ilgili hükümler *bununla birlikte* Rusya'yı tatmin etmedi. Antlaşma Rusya'nın Karadeniz egemenliğine son verdiği için, Rusya Karadeniz'in tarafsızlığından kurtulması için fırsat kollamaya başladı. 1870'te Alman-Fransız savaşıyla bozulan Avrupa siyasal durumundan faydalanan Rusya,

---

164 ***Rusya***, *sıcak denizlere* çıkışı bulunmayan bir ülkedir. Tarihi boyunca, kuzeyindeki buzlarla kaplı denizler ile güneyinde Osmanlı'nın denetimi altında bulunan Karadeniz arasında sıkışmış kalmıştır. Osmanlı, İstanbul'a sahip olduktan sonra Boğazlar'ı tüm devletlerin harp gemilerine kapalı fakat ticaret gemilerine açık tutmuştur. Güçlü olduğu sürece bu siyasetini aynen devam ettirmiştir. Dolayısıyla Rusya, Boğazlar üzerinden Karadeniz'e harp gemisi sokamadığı gibi burada bulunan harp gemilerini de çıkaramamıştır. Rusya, bu nedenle XVIII. yüzyıldan itibaren Çar I. Petro ile birlikte Karadeniz ve Boğazlar üzerinden sıcak denizlere çıkabilme politikası takip etmeye başlamıştır. Onun bu politikası kendisinden sonra gelen Rus hükümdarları tarafından da aynen benimsenmiştir. Rusya, zaman zaman siyasal ortamdan yararlanmak suretiyle ufak bazı haklar elde etmiş ise de, bunlar tam olarak Rusya'nın Karadeniz'e ve Boğazlar'a hakim olmasını sağlayamamıştır (Keleş, 2008: 149).

tek taraflı olarak Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerini tanımadığını ilân etti (31 Ekim 1870). Almanya'nın Rusya'yı desteklemesi üzerine Ruslar'a karşı savaşı göze alamayan Âlî Paşa İngiliz siyasetine dayanmayı tercih etti. İngiltere'nin davetiyle, Londra'da Türkiye, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın katılmalarıyla bir konferans toplandı (17 Ocak 1871). İmzalanan dokuz maddelik *13 Mart 1871* tarihli *Londra Antlaşması* ile Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırıldı. Aynı zamanda Türkiye'ye Boğazlar'ı barış zamanında kapalı tutmak mecburiyetini yükleyen madde de iptal edildi. Böylece Bâbıâli'nin lüzum gördüğü zaman dost ve müttefik donanmalarını içeri almakta serbest bırakılması, Türkiye için çok önemli bir taviz ve Rusya için de yeni bir tehdit unsuru oldu (Beydilli, 1992: 267).

Türk Boğazları konusunda Rusya, *93 Harbi* adı verilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı'dan bazı tavizler koparmak istediyse de, İngiltere'nin ciddi tehditleri karşısında, tavizleri sadece istemekle kaldı. 13 Temmuz 1878 tarihli *Berlin Antlaşması*, Boğazlar'ın hukuksal durumunu değiştirmeden, sadece 13 Mart 1871 *Londra Antlaşması* hükümlerinin yürürlükte olduğunu teyit etmekle yetindi (Beydilli, 1992: 268). Bununla birlikte 1890 yılına gelindiğinde, o yıla kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, Rusya'yla anlaşma yapmak istemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda teklifte bulunmuştur (Acar, 2019: 122).

Türk Boğazları üzerindeki emellerini gerçekleştirecek olan bu teklifi Rusya, İngiltere'ye güvenmediği için reddetmiştir. Rusya, 1905 yılında Japonya'ya yenilince, Boğazlar'ın savaş gemilerine açılması için tekrardan girişimlere başlamıştır. İngiltere ise tamamen kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. 1907'den sonra İngiltere ve Rusya yakın ilişkiler kurmuş, Osmanlı'yı parçalamak için ortak hareket etmeye başlamışlardır. 1908 yılına gelindiğinde Rusya, Boğazlar Sorunu'nu yeniden gündeme getirmiştir. Bu sırada da Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. 2 Temmuz 1908 tarihinde Viyana'da, Avusturya ve Rusya anlaşma yapmıştır. Buna göre Rusya, Avusturya'nın Bosna- Hersek'i işgal etmesine ses çıkarmayacak, Avusturya ise Rusya'nın Boğazlar'dan geçirmek istediği savaş gemileri konusunda itiraz etmeyecektir (Acar, 2019: 122).

Türk Boğazları'nın bu hukuksal durumu, uygulamada zamanla çıkan bazı görüşlere rağmen, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girişine kadar (29 Ekim 1914) aynen muhafaza edilmiştir (Beydilli, 1992: 268). Diğer bir ifade ile, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulan Boğazlardan geçiş statüsü, 1918 yılına gelene kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak I. Dünya Savaşı Boğazlar Sorunu'nu yeniden gündeme getirmiştir (Acar, 2019: 129). Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na dahil olması ile birlikte, Boğazlar'la ilgili hükümleri içeren sözleşmeler tek taraflı olarak yürürlükten kalkmıştır (Acar, 2019: 123).

Türk Boğazları konusunda Rusya I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında bir yandan müttefikleri İngiltere ve Fransa nezdinde zemin yoklarken, bir yandan da Boğazlar'ın kendisine verilmesi koşulu ile Almanya ile anlaşma yollarını araştırıyordu. İngiltere Boğazlar Sorunu'nun Rusya'nın yararına çözüleceğini bildirmekle birlikte, bu çözümün kesin şeklini Almanya'nın yenilgisinden sonraya bırakmak istiyordu. Çünkü İngiltere Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirince Almanya ile anlaşıp savaştan çekilmesinden korkuyordu. Fransa ise Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini belirtmiş ve Rusya da bunu kabul etmişti. Müttefikler, kendileri Çanakkale'yi zorlarken, Rusya'nın da filosu ile İstanbul Boğazı'na girmeye çalışmasını teklif ettiler. Rusya, donanmasının yetersizliğini ileri sürerek bu teklifi kabul etmedi. Fakat İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar'ı ele geçirmelerini de kendisi için tehlikeli bulduğundan 4 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya verdiği notalarla İstanbul şehri, Boğazlar, Marmara'nın batı kıyıları ve Midye-Enez çizgisine kadar Güney Trakya, Sakarya Nehri ile İzmit Körfezi arasında daha sonra belirlenecek sınıra kadar olan topraklarla, Marmara Denizi'ndeki adaların kendisine verilmesini istedi. Rusya'nın bu baskısı müttefiklerin hoşuna gitmemekle birlikte, İngiltere 12 Mart'ta, Fransa da 10 Nisan'da Rusya'ya verdikleri notalarla Rusya'nın isteklerini kabul ettiklerini bildirmek zorunda kaldılar. Böylece Rusya kâğıt üzerinde de olsa, nihayet Boğazlar üzerindeki tarihsel emellerini Fransa ve İngiltere'ye kabul ettirmiş oldu. Ancak müttefiklerin 1915 başlarındaki Çanakkale saldırılarının hezimetle sonuçlanması, 1917'de iç karışıklığı had safhaya varan Rusya'da ihtilâl çıkması, çarlığın çökmesi ve Brest-Litovsk Antlaşması'yla (3 Mart 1918)

Rusya'nın savaştan çekilmesi, Boğazlar üzerindeki Rus emellerinin gerçekleşmesine engel oldu (Beydilli, 1992: 268).

Türk Boğazları'nın durumunu elbette I. Dünya Savaşı süreci önemli oranda etkilemiştir. Nitekim daha sonra 1917 yılında harbe giren ABD Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918'de 14 maddelik tarihsel mesajı ile barış koşullarını ilan etmiştir. Wilson'a ait bu prensiplerin devletlerce kabul edilmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi antlaşması imzalanmıştır. Alınan askersel önlemlerle, Türk Boğazları'nda seyrüsefer serbestisi kurulmuş, böylece Wilson ilkelerine dayanılarak boğazların *beynelmilelleştirilmesi* yolunda ilk adım atılmıştır (Tosun, 1994: 89). Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan yenilgi ile ayrılması sonrasında ağır koşullara sahip Mondros Mütarekesi imzalanarak uygulamaya geçilmiştir. İtilaf Devletleri'yle *30 Ekim 1918* yılında imzalanan bu antlaşmanın 1. maddesi gereği Türk Boğazları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Böylelikle 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi geçerliliğini yitirmiş ve Boğazların kapalılığı ilkesi ortadan kalkmıştır (Acar, 2019: 129). Bununla birlikte Mondros Mütarekesi ile tam barış sağlanamamış idi. Çünkü daha sonraları İngiltere'nin de yardımı ile Yunanistan Anadolu'nun batı kısmını işgal etmiş, yani Mondros Ateşkes Antlaşması açık bir şekilde ihlal edilmiştir. Kaldı ki Müttefikler bununla da yetinmeyerek İstanbul'u işgal altına almış, Anadolu'nun paylaşılması için kısa sürede aralarında anlaşma sağlayarak *19 Ağustos 1920*'de *Sevr Barış Antlaşması*'nı! imzalamıştır (Tosun, 1994: 89-90). Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi *Türk Boğazları* konusunu yine önemle gündeme getirmiş ve bu savaşın galipleri *Sevr Barış Antlaşması*! ile Türk Boğazları'nda her türlü ticaret ve savaş gemilerinin serbestçe geçişini Osmanlı'ya kabul ettirmiştir (Tosun, 1994: 111).

Türk Boğazları ile ilgili *Sevr Barış Antlaşması*'nın! (20 Ağustos 1920) maddeleri Türk Boğazlarını uluslararası bir statüye sokmaktaydı. Buna göre Marmara dahil Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçiş savaşta bayrak farkı gözetilmeksizin her türlü savaş ve ticaret gemilerine açık bulundurulacaktı. Bu işlerin görülmesi ve Boğazlar'ın denetimi geniş yetkilerle donatılmış devletlerarası bir komisyona havale edilmekte, Boğazlar'ın her iki yakası silâh-

sızlandırılmış bölgeler haline getirilmekteydi. Bununla beraber Fransa, İngiltere ve İtalya bu bölgelerde asker bulundurabilecekti. *Sevr Barış Antlaşması*! Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamakta ve Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğine son vermekte, aynı zamanda İstanbul'a da el koymakta ve burada Padişah ve Hükümeti'ne ancak galip devletlerin arzu ettiği müddetçe barınabilme olanağı tanımaktaydı (Beydilli, 1992: 268). Ancak Anadolu'da başlayan *Ulusal Mücadele* hareketi *Sevr Barış Antlaşması*'nın! yürürlüğe girmeyeceğini kısa sürede göstermiştir. Böyle beklenmedik bir durum karşısında Müttefikler bu hareketin kimliğini tanıyarak 28 Ekim 1922'de yeni Türk devlet örgütünü Lozan'da toplanacak olan barış konferansına bir heyetle katılmak üzere davet ettirmiş; böylece *Doğu Sorunu* ve onun bir uzantısı olan *Türk Boğazları Sorunu* bu şekilde Lozan'a taşınmıştır (Tosun, 1994: 90).

Türk Boğazları konusu Lozan Barış Konferansı'nda önemli tartışmaların yaşandığı olayalara sahne olmuştur. Lozan'da yeni Türk devlet örgütünün varlığı İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir. Bu antlaşmaya ek olarak imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'ın statüsü yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle Boğazlar'ın egemenliği uluslarası bir statükoya sokularak, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği çok büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Acar, 2019: 130)[165]. Bununla birlikte *Lozan Barış Antlaşması* süresiz olmasına rağmen, Almanya ve İtalya'daki köklü siyasal rejim değişikliği, Lozan Sözleşmesi'nin garantör devletlerinden birisi

165 ***Türk Boğazları*** önceleri Milletler Cemiyeti'ne bağlı İstanbul ve Boğazlar Devleti'nin denetimine bırakılması şeklinde tartışılmış; *Sevr Barış Antlaşması*'na! göre müstakil bir devlet örgütü statüsüne sahip olması plânlanan Boğazlar Komisyonu'nun yönetimine terk edilmek istendi. Bu dönemde gelişen Ulusal Mücadele hareketinin, *Sevr Barış Antlaşması*'nın! yaşama geçirilmesine engel olması İtilâf Devletlerini Boğazları elde tutacak yeni bir formül arayışına itecektir. Koruyucu bir refleks sergileyen ve çevrelerinde tarafsız bölgeler meydana getirerek Türk Boğazlarını denetim altında tutmaya çalışan İtilâf kuvvetleri, Yunanlıların yenilerek Anadolu'dan çekilmelerinden sonra TBMM kuvvetleriyle karşı karşıya geleceklerdir. TBMM'nin Boğazları geri alma, İtilâf Devletlerinin özellikle İngilizler'in ise elde tutma çabaları Çanakkale Bunalımı (Krizi) ile sonuçlanacak, taraflar arasındaki psikolojik harp sıcak çatışmaya dönüşmeden Mudanya Mütarekesi'nde varılan uzlaşma ile neticelenecektir. Mudanya Mütarekesi İtilâf Devletlerinin Boğazları Türk denetimine iade etmeye hazır oldukları şeklinde peşin bir önyargı, daha doğrusu bir yanılgı oluşturmuştu. Ancak *Lozan Konferansı*'nda bu yanılgı anlaşılabilmiş, İtilâf temsilcileri siyasî manevralarla Boğazları uluslararası denetim altında, koşullu olarak Türk yönetimine bırakmayı tasarladıklarını göstermişlerdi (Bozkurt, 2017: 16).

olan Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırması gibi Sözleşme'nin imzalandığı sıradaki siyasal koşullarda esaslı değişiklerin ortaya çıkması sebebiyle bu Lozan Sözleşmesinin ilgili düzünlenmesi ancak 13 yıl yürürlükte kalabilmiştir (Demirel, 2017: 24).

Türk Boğazları Sorunu'nun, 1930'larda dünyada meydana gelen politik ve askerî değişimler sonrasında Milletler Cemiyeti'nin etkisini yavaş yavaş kaybetmesi üzerine yeniden görüşülmesi gereksinimi doğmuştur. Nitekim Türkiye'nin önderliğinde SSCB, İngiltere ve Fransa'nın da desteği ile *20 Temmuz 1936* yılında *Montrö Boğazlar Sözleşmesi*'nin imzalanması ile Boğazlar üzerinde tam egemenlik ve tasarruf hakkı tümüyle Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır. Böylece Uluslararası Komisyon'un tüm hakları Türkiye'ye devredilmekle birlikte, askerden arındırılma hükmü de kaldırılmıştır (Cengiz, 2019: 193). Nihayetinde, İstanbul'un Fethi ile başlayan Boğazlar'daki Türk egemenliği, uzun yıllar süren mücadeleler sonrasında yeniden sağlanmıştır. Boğazlar üzerindeki bu statüko, devletlerarası ilişkilere yeni bir barış havası getirmiştir (Acar, 2019: 130).

4.3 Lozan Barış Antlaşması ve Boğazların Durumu

Türk Boğazları'nın durumu Lozan Barış Konferansı'nın en önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmuştur. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'de Türkiye ile Büyük Britanya, Fransa, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Japonya ve Yugoslavya arasında İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanmıştı. Türkiye'yi temsilen İsmet Paşa'nın başkanlığında bir heyet yer almıştı. Lozan Antlaşması tarafından çözümlenen en önemli uluslararası sorunlardan biri de Türk Boğazları'nın statüsü idi (Tosun, 1994: 91).

Türk Boğazlarına yönelik durumun da yeni bir şekle sokulmasını kaçınılmaz kılmakta olan bu antlaşma, aynı zamanda, yeni Türk devlet örgütünün de müstakil bir siyasal güç olarak tanınmasına olanak veriyordu. Nitekim Antlaşmanın 33. maddesiyle antlaşmayı imzalayan devletler Boğazlar'dan geçişin serbest olduğunu ve bu hususun imzalanacak özel bir sözleşmenin hükümlerinde ayrıntılı olarak tesbit edileceğini kabul ettiler. Lozan ile aynı anda imzalanan ve *Boğazlar'ın Tâbi Olacağı Usul Hakkında Mukavelenâme* adını

taşıyan bu belgede imza sahibi devletler *(İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, İtalya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Rusya, Japonya ve Türkiye)*, her iki Boğaz'dan ve Marmara'dan savaş ve barış zamanında her türlü geçişin serbest olacağını öngörmekteydiler. Mukavelenâmenin 2. maddesi gereğince bu geçişlerin esasları ayrı bir ekte tesbit edildi (Beydilli, 1992: 268).

Türk Boğazlarına yönelik maddelere göre ticaret gemileri barış zamanında bayrağı ve yükü ne olursa olsun gece ve gündüz Boğazlar'dan tamamen serbest bir şekilde ve kılavuz almak mecburiyetinde olmadan geçebileceklerdi. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta Boğazlar'dan geçiş tamamen barış zamanı için öngörülmüş koşullara göre yapılacaktı. Türkiye'nin dahil olduğu bir savaşta Boğazlar'dan tarafsız gemiler, kaçak ve yasaklanmış mal ve düşman asker ve tebaası taşımamak kaydıyla serbestçe geçebilecek, Türkiye bu gemileri denetleme ve tarafsız gemilerin geçişini engellememek koşulu ile düşman gemileri hakkında devletler hukukunun kabul ettiği önlemleri alma hakkına sahip olacaktı. Barış zamanında hangi devlete ait olursa olsun bütün savaş gemileri de gece ve gündüz geçme hakkına sahipti. Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin âzami kuvveti, bu denizde kıyısı bulunan devletlerden donanması en kuvvetli olanın deniz gücünden daha fazla olmayacaktı. Bununla beraber devletlerin her biri gerek gördüklerinde 10.000 tonilatoyu geçmeyen en çok üç gemisini Karadeniz'e geçirebilme hakkına sahip olacak ve Türkiye Boğazlar'dan geçen gemilerin miktarı konusunda hiçbir sorumluluk taşımayacaktı. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta bütün savaş gemilerine barış zamanı için öngörülen koşullar uygulanacaktı. Türkiye'nin dahil olduğu bir savaşta tarafsız ülke gemileri barış zamanındaki muameleye tâbi olacaklar ve bu gibi gemilerin geçişi alınan savaş önlemleri nedeni ile güçleştirilmeyecekti. Ayrıca Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, Boğazlar'dan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacıyla, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın her iki kıyısı ile Marmara Denizi'ndeki adalar askerden arındırılmış hale getirildi ve bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklandı. Buna karşılık bölgenin herhangi bir saldırıya karşı güvenliği de sözleşmeyi imzalayan devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alındı (Beydilli, 1992: 268).

Türk Boğazlarına yönelik olarak bununla birlikte Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan Çanakkale ve İstanbul Bogazları'nın silahsızlandırılması ve Boğazlar'da tahkimatın yasaklanması, olası bir saldırıya karşı Milletler Cemiyeti'nin garantisinde olması, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini kısıtladı. Lozan'da sadece savaş ve barış zamanları için yapılacak düzenlemeler belirlenmiş, ancak herhangi bir saldırı tehlikesi durumunda ne olacağı hükmü koyulmamıştı. Türkiye bir savaş tehdidi hissettiğinde sözleşme nedeniyle meşrû müdafaa hakkını kullanamayacaktı. Sınırları içinde yer alan bir bölgenin güvenliğini ve korunmasını uluslararası bir kuruma bırakmış olması ve Bogazlar'ın askerden arındırılmış olması Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürmüştü (Ökten, 2008: 55). Nitekim 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'yla kurulan Boğazlar'dan geçiş statüsü, devletlerarası çeşitli antlaşma, pazarlık ve çatışmalara konu olmasına rağmen, 1918 yılına kadar değişmeden geçerliliğini korumuştu. Osmanlı, I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış; akabinde bu antlaşmanın 1. maddesi gereği Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılarak, Türk Boğazları İtilaf Devletleri tarafından işgâl edilmişti. Bu gelişmeyle birlikte 1841'den itibaren süregelen *Londra Boğazlar Antlaşması*'nın geçerliliği ortadan kalkmış ve Boğazlar'ın kapalılığı ilkesine son verilmişti (Tosun, 1994: 96).

Türk Boğazları, kısaca ifade edilecek olursa, 1453'den itibaren yaşanan *Mutlak Egemenlik* ve İkili An*tlaşmalar* dönemlerinin ardından başlayan ve çoklu antlaşmalar ile geçişi düzenlenmiş, bu nedenle uluslararası bir boğaz statüsünü kazanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirleyen Lozan Barış Antlaşması'na kadar da Londra Boğazlar Sözleşmesi ile geçiş rejimi düzenlenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak hazırlanan Lozan Boğazların Rejimine Dair Sözleşme ile rejimin detayları oluşturularak üç ilkeye dayandırılmıştır. Birinci olarak, Boğazların askersiz hale getirilmesi, ikinci olarak, Boğazlarda geçişi denetlemek ve Milletler Cemiyeti'ne geçişle ilgili bilgiler vermekle yetkili bir Boğazlar Komisyonu kurulması, üçüncü olarak, askersel bakımdan Türkiye için tehlike teşkil edecek bir duruma engel olmak üzere Milletler Cemiyeti'nin, özellikle Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya'nın garantisi sağlanmıştı (Vurgun, 2015: 192).

Türk Boğazları'nın statüsü 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme ile yeniden düzenlenmiş; buna göre Boğazlar'dan geçiş serbest olmuş, bu bölgede belirlenen statünün uygulanabilmesi için, başkanlığını Türk temsilcisinin yapacağı bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştu. Böylece Boğazlar'ın denetimi ve yönetimi Türkiye'nin de yer aldığı uluslararası bir statüye bağlanmıştı. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkileri geniş ölçüde sınırlanmıştı (Ökten, 2008: 164). Kaldı ki Lozan Barış Sözleşmesi, barış ve harp hallerinde, bütün ticaret ve savaş gemileri lehine tam geçme serbestisini de kabul etmiş, gerek Türk kara sularında, gerekse de Boğazlar üzerindeki hava uzayında Türk egemenliğini sınırlamıştı (Tosun, 1994: 96).

Türk Boğazları'ndan geçiş rejimi, yine de *Gazi Mustafa Kemal Paşa* ve arkadaşları tarafından başlatılan bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi neticesinde doğan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli diplomatik başarılarından olan ve bir nevi kuruluş senedi niteliği taşıyan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'na ekli Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin isteklerine yakın bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti o günün koşullarına göre kabul etmek durumunda kaldığı ve tam bağımsızlığını daima eksik ve gölgede bırakan bu statüden daima rahatsızlık duymuş ve değiştirme fırsatlarını kollamıştır (Oğuz, 2007: 99).

4.4 Lozan Barış Antlaşmasından Sonra Güçler Dengesinde Görülen Değişimler

Lozan Barış Antlaşması'ndan yaklaşık 10 yıl sonra güç dengeleri yeniden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle Almanya ve İtalya mevcut durumun değiştirilmesini isteyen bir dış politika izlemeye başladılar (Tosun, 1994: 98). Gelişmelerin paralelinde Milletler Cemiyeti'nin Ankara'nın Boğazlar Komisyonu hakkındaki güvenlik endişelerini karşılayamaması, Avrupa'da silahsızlanma müzakerelerinde başarısız olması, Türkiye'nin her iki konudaki umutları gerçekleşmemiştir. 1933'ten sonra İtalya, Almanya, SSCB silahlanmaya başlamıştır. İtalya, Habeşistan'a; Japonya, Mançurya'ya saldırırken; Almanya, asker bulundurmaması gereken Ren Bölgesi'ne girdiği halde, Milletler Cemiyeti bu durumu

önleyememiştir. İki faşist devlet Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası'nın Ortadoğu ve Akdeniz'de askersel üstünlük kurma çabaları, Lozan'ın iki karşıt devleti İngiltere ve Türkiye'yi birbirine yaklaştırmıştır (Caşın, 2017: 72).

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, öte yandan Türkiye, Milletler Cemiyeti üyeliğinden sonra Balkan Devletleri ile de iyi ilişkiler kurabilmek için girişimlerde bulunmuş ve bu yönde de başarılı olunarak *Balkan Antantı*'nı gerçekleştirmiştir[166]. Çünkü bu dönemde İtalya ile Almanya yeni dünya dengesi için tehlike olmaya başlamışlardı. İşte bu bağlamda Türkiye Balkan Antantı'nı Balkanlar'da statükonun, dolayısıyla barışın korunmasına yardımcı, aynı zamanda Balkan Devletleri dışından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu tarihlerde Türkiye için en büyük tehlike, Balkanlâr'da ve Doğu Akdeniz'de istekleri bulunan, sahip olduğu 12 ada ile de Türkiye'nin komşusu olan İtalya idi. Bu nedenle Türkiye İtalya'nın yayılma politikasına karşı Balkanlar'da istikrar istemekteydi (Tosun, 1994: 98).

Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye bir devlet örgütü olarak tanındıktan sonra stratejisini her zaman egemenliğe saygılı daimi diyalog çerçevesinde oluşturdu. Örneğin; Almanya, İngiltere ve Fransa ile gittikçe çatışmaya doğru giderken, Türkiye hem Almanya hem de İngiltere ile karşılıklı siyasal ve ticaretsel diyaloglarını sürdürdü. Fakat kendisini tehdit eden bir duruma karşı da tepkisini uluslararası alanda dile getirdi. Dahiliye Vekili Tevfik Rüştü Aras İtalya, Habeşistan'a saldırıp burayı ilhak ettikten sonra Milletler Cemiyeti'nde muhakkak bir şey yapılması gerektiğini belirtti. Türkiye'nin bu çağrısı Milletler Cemiyeti'nde çok olumlu bir hava yarattı (Uzgel, 2004: 371).

Lozan Barış Antlaşması'nın öte yandan kusurları kısa sürede belirmeye başlamış, *serbesti ilkesinin* devamının Türkiye için tehlikeli ve çekilmez bir yüküm olduğu açıkça farkedilmiş, ayrıca askerlikten tecrit edilen İstanbul ve Boğazlar her türlü savunmadan mahrum ve her türlü tesire açık bırakılmıştı (Tosun, 1994: 99).

---

166 ***Balkan Antantı*** kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda bazı başarılı sonuçlar aldı. Buna en güzel örnek olarak 1936'da Montrö Konferansı'nda Boğazlar statükosunun Türkiye lehine değiştirilmesinde antant üyelerinin aynı dayanışma politikasını izlemiş olması gösterilebilir (Tosun, 1994: 99).

Lozan Barış Antlaşması'nda alınan karara göre, nitekim boğazların her iki yakası askersiz hale getirilmişti. Bu durum Anadolu ile Trakya arasındaki bağlantıyı koparabilecek bazı tehlikeleri de beraberinde getirmişti. Bir düşman donanması kolayca boğazı aşacak ve İstanbul'u tehdit edebilecekti. Ayrıca, Trakya'da tehdit altına girecekti. Bunun yanında dünyadaki gelişmelere bakıldığında yeni bir dünya savaşının kaçınılmaz olduğu görülüyordu ve böyle bir durumda savaşa giden ülkeler donanmalarını boğazlardan geçirebilecekleri için Türkiye istemeden de olsa bir savaşa dahil olmak zorunda kalabilirdi (Okan, 2007: 78).

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra diğer yandan değişen dünya dengesinin de etkisiyle Boğazlar rejimini kendi himayesi altında kurduran Milletler Cemiyeti işlemez hale gelmişti. I. Dünya Savaşı sonrasında *Versay Antlaşması* sistemine dayanan Avrupa siyasal örgütü yıkılma halinde idi. Hitlerin iktidara gelmesi ile silahsızlanma konferansının başarsızlığı Almanya'nın yeniden silahlanması, uluslararası gerginliğin artması, *Locarno Antlaşması*'nın feshi ve daha önce askersizleştirilmiş olan Ren bölgesinin işgali, bütün versay sistemini sona erdirmiş bulunuyordu (Tosun, 1994: 99).

Lozan'daki Boğazlar sorununun çözülememesinden kaldı ki SSCB de şikâyetçiydi ve Türkiye'nin Boğazlar konusundaki görüşlerini desteklemekteydi. İngiltere, SSCB'ye karşı Türkiye'yi kaybetmemek için, Türkiye'nin önerilerini destekledi. Fransa, Almanya tehlikesine karşı Almanya'nın güney komşusu SSCB ile 1935'den bu yana yakınlık kurmaya başlamıştı ve SSCB'nin Türkiye ile yakınlaşmasını olumlu karşılıyordu. Bulgaristan, I. Dünya Savaşından sonra *Neuilly Antlaşması*'nı imzalamıştı ve bu antlaşmanın ilga edilmesini hiç olmazsa kendi lehine düzeltilmesini istiyordu. Bu nedenden dolayı (*her ne kadar Boğazlar'ın denetiminin tamamen Türkiye'de olmasını istemese de*) Boğazlar sorununun Türkiye'nin isteği doğrultusunda çözülmesini istiyordu. Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya ise Balkan Paktı'ndan dolayı Türkiye'nin müttefikleriydiler ve doğal olarak Türkiye'ye destek veriyorlardı. Türkiye'nin önerisine karşı Lozan'a imzacı devletlerden tek olumsuz tepki İtalya'dan geldi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nde Habeşistan'ın işgali karşısında vermiş olduğu tepki İtalya'yı kızdırmıştı (Uzgel, 2004: 372).

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki gelişmelere paralel olarak Türkiye İtalya'nın her şeye rağmen Montrö Boğazlar Konferansı'na katılmasını istiyordu. Bu amaçla 2 Şubat 1937'de İtalya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi. Bir gün sonra Türk ve İtalyan Dışişleri Bakanları ortak yapıkları açıklamada, iki ülke arasında olumsuz herhangi bir gelişme olmadığını ve işbirliğinin artarak devam edeceğini belirtmişlerdir. Ama sonraki gelişmeler bununla paralel gitmemiştir (Müezzinoğlu; 2018, 138-140). İspanya İç Savaşı nedeniyle deniz korsanlığı bilhassa İngiltere için büyük bir tehlikeydi. 10 Eylül 1937'de toplanan Nyon Konferansı'na İtalya ile birlikte müttefikleri olan Arnavutluk ve Almanya katılmamış, İngiltere'nin çağrısına olumlu yanıt veren Türkiye ise katılmıştır. Bu da Türkiye-İtalya arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. İngiltere, İtalya ve SSCB'ye karşı Türkiye ile birlikte hareket etmek istemiştir. Fakat sonraki süreçte Türkiye, siyasal olarak çatışsa bile, ticaretsel olarak İtalya ile birlikte çalışmaya devam etmiş ve İtalya'ya 10 adet yük ve yolcu gemisi siparişi vermiştir (Müezzinoğlu, 2018: 138-140).

Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye açısından temel hedefi, bağımsızlığını masada da kazanmak ve en önemlisi kapitülasyonların kaldırılmasının sağlanarak sadece toprak bağımsızlığını değil, ekonomisel bağımsızlığı da elde etmekti. Diğer önemli konular ise ertelenmişti. Bunlardan ilki *Musul sorunu*, ikincisi *Türk Boğazları*'nın durumuydu. Türkiye Musul'u gözden çıkarmaya stratejik olarak rıza gösterdi. Fakat Boğazlar için acele etmedi. Türkiye bunu uluslararası hukuk yönüyle çözmek istiyordu. 1931'e kadar olan süreçte deniz ve kara silahsızlanmasında her şey idealist bir politikadayken, bu yıldan sonra ülkeler arasındaki silahlanma yarışı hız kazandı (Uzgel, 2004: 370).

4.5 Türkiye Notası ve Boğazlar Komisyonu'nun Tasfiyesi

Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra, Batı'ya uyum sürecini hızlandırırken, bölgesinde daha canlı bir politika izleyerek *Türk Boğazları* ile ilgili taleplerini gündeme getirmiştir (Bozkurt, 2017: 14).

Türkiye, nitekim Milletler Cemiyeti'nin yetersiz kalması ve güven vermemesi, dünyada meydana gelen silahlanma ve gergin ortam nedeniyle özellikle ***Mîsâk-ı Millî*** içinde tam bağımsızlık elde etmek

amacıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Kaldı ki bu arzusuna Almanya, Japonya ve İtalya gibi, uluslararası antlaşmaları ihlâl ederek ulaşmak yerine, barışçıl yollarla uluslararası platformlarda hukuka uygun bir şekilde ulaşmayı hedeflemiştir. Sonuçta; 1935 sonlarında gerçekleştirilen Milletler Cemiyeti toplantısında Türkiye, isteklerine olumlu yanıt alması ile birlikte, bu konudaki diplomatik çalışmalarına hız vermiştir (Ökten, 2008: 65). Gelişmelerin paralelinde, Boğazlar Komisyonu Başkanı Mehmet Ali Talay'ın *11 Nisan 1936*'da komisyon üyesi ülkelere (*Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere*) birer ***nota*** göndermesi neticesinde Milletler Cemiyeti'nin desteğiyle komisyon feshedilmiştir.

Türkiye bu nota ile tadili gerektiren delilleri sıralamış ve *Türk toprağının dokunulmazlığı için zaruri güvenlik koşulları* ve Akdeniz'le Karadeniz arasında ticaretsel seyrüsefer devamlı surette ve en liberal bir ruh içinde düzenleyerek yeni boğazlar rejiminin akdi için görüşmelere hazır olduğunu bildirmiştir (Tosun, 1994: 99).

Türkiye'nin *notası şu 4 esası kapsıyordu.* (1) Yeni dünya dengesi bakımından, Avrupa'nın 1923'deki durumu, 1936'dakinden çok farklı idi. 1923'te Avrupa silahsızlanmağa doğru yürüyor ve kıtanın siyasal örgütü uluslararası garantilerle söz edilen değişmez prensipler üzerine kuruluyordu. Türkiye 1923 Lozan Sözleşmesi'ni imzalamıştı. Çünkü 18. maddenin sağladığı teminata ve buna ek olarak 4 ***emperyalist*** devletin Boğazlar'ı savunma konusunda verdikleri garantiye güvenmişti. Ancak şimdi koşullar büsbütün değişmiş, Akdeniz'de yeniden bir güvensizlik belirmeye başlamış ve Boğazlar'ın güvensizliğine çare teşkil edecek tek garantinin de elden gittiği ve gelecek de büyük tehlikelere gebe kalınacağı gerçeği ile yüzleşilmişti. (2) Sözleşmenin koruduğu garantiler işlemez hale gelmişti. Türkiye verilen teminat dışında güvenliği, bütün arazisinin güvenliği için zaruri olan bir toprak parçası üzerinde egemenliğinin kısıtlanmasına tabiiki asla razı olamazdı. Bu garantiler işlemez hale geldiğine göre, bütün sözleşmenin dengesi, yalnız Türkiye'nin değil, Avrupa barışının da aleyhine bozulmuş bulunmakta idi. Türkiye sözleşmenin yüklediği külfete karşılık olarak verilen teminat arasında yalnız dört büyük devletin garantisi, zamanında Türk toprak bütünlüğünü sağlamaya müsait

görünmüştü. Halbuki bu devletlerin Milletler Cemiyeti'ne karşı davaları da zamanla hayli değişikliklere uğramıştı. (3) 1923 rejimi sınırlı veya genel harp tehdidini hesaba katmıştı. Bu husus Lozan rejiminde görülen noksanlardan biri idi. Sistem sadece barış ve savaş hallerini ve savaşta da yalnız Türkiye'nin tarafsızlığını veya muharipliğini öngörmüştü. Sistemin eksikliği, harp tehdidi halinde Türkiye'yi meşru müdafaası için gereğini yapmaktan men etmesi idi. (4) Türkiye Lozan Sözleşmesi'nin tadili müzakerelerine katılmağa hazır olduğunu ifade etmekte idi. Doğuşundan beri Türkiye Cumhuriyeti, ağır fedakârlıklar pahasına bile olsa, daima barış ve anlaşma politikası izlemiş, uzlaşma eğilimini, vecibelere, sadakat ve barış davasına bağlılık delillerini her fırsatta vermişti. Türkiye başka memleketlere sağladığı güvenliği, kendi içinde talep etmek hakkına haiz olmalıydı (Tosun, 1994: 100).

4.6 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Süreci

Montrö Konferansı Avusturalya, Büyük Britanya, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti Devleti[167] ve Yugoslavya hükûmetlerinin katılımıyla *22 Haziran 1936* günü açılmıştır. Avusturalya konferansa iştirak ile kabul edilen tek dominyon devlet idi. Açılış oturumu İsviçre Federal Devleti Politik Departman Şefi M. Motto'nın başkanlığında yapılmıştır (Tosun, 1994: 101).

Montrö Konferansı'nın çalışmaları hemen Karadeniz'de sahili olan ve olmayan devletler arasında bugüne kadar gelen alışılmış çıkarların çatışmasıyla karşılaştı. Yine Sovyetler Birliği daha ön-

167 ***Türkiye Cumhuriyeti Devleti*** adına Montrö Boğazlar Konferansı'na Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Londra Türkiye Büyükelçisi Ali Fethi Okyar, Paris Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Asım Gündüz, Milletler Cemiyeti'nde Türkiye Sürekli Temsilcisi Necmeddin Sadak, Dışişleri Bakanlığı Baş Hukuk Danışmanı Ziya Kızıltan, İktisat Bakanlığı Deniz Ticareti Müsteşarı Sadullah Güney, Dışişleri Bakanlığı'nda Daire Başkanı Müşfik Selami İnegöl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nda Sağlık İşleri Genel Müdürü, Dr. Asım Arar, Savaş Filosu Komutanı Fahri Engin, Kurmay Albay Rıfat Mataracı, Hava Alay Komutanı Kurmay Yarbay Şefik Çakmak, Kurmay Binbaşı Yusuf Egeli, Hava Binbaşı İhsan Orgun, Türkiye'nin Roma Deniz Ataşesi Deniz Binbaşı Fahri Korutürk, Paris'te Türkiye Askeri Ataşesi Kurmay Yüzbaşı Seyfi Kurtbek, Dışişleri Bakanı Özel Kalem Müdürü Refik Amir Kocamaz katılmışlardır (Korutürk, 1976: 18-19).

cesinde de olduğu gibi, sahil sahibi devletlerin kendi gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için tam serbesti verilmesini ve sahili olmayan devletlere ait gemilerin geçişinin de mümkün olduğunca kısıtlanmasını istiyordu. Diğer yandan başta İngiltere olmak üzere Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletler, bu deniz üzerinde akla uygun bir denge kurmaya özen göstererek, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden herhangi biri ile bir sorun çıkması halinde hareket serbestliğini korumaya çalışmakta idiler. Temelde birbirinin karşıtı bu iki görüş arasında kalan Türkiye'nin tezi kendi güvenliği endişesi üzerine bina edilmişti. Yani Türkiye Karadeniz'e sınırı olsun veya olmasın, kendi sularından geçecek savaş gemilerinin mümkün olduğu ölçüde sınırlandırılması taraftarı idi. Çalışmanın yönetilmesi için ortak bir yöntem kabul edildi. Tartışmalara Türk heyetince hazırlanan 13 maddelik bir projenin ele alınması ile başlanmıştı. Maddeler görüşüldükçe yapılan iş, teknik komiteye ya da yazı kuruluna gönderilmişti (Tosun, 1994: 101-102).

Montrö Konferansı süreci kapsamında 23 Haziran'da Türkiye'nin sunduğu tasarıya göre ticaret gemilerinin durumu Lozan'daki gibi kabul ediliyor, savaş gemileri ise Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin aleyhine düzenleniyordu. İngiltere her ne kadar istemese de bu öneriyi kabul ediyordu. Çünkü İngiltere Donanma Komutanlığı Akdeniz için de sınırsız tonaj hakkının doğabileceğini ve Ortadoğu'da bunun tehlikeli olacağını rapor etmişti. Romanya Türkiye'ye destek veriyor ve dışarıdan zorla kabul ettirilen düşüncelerin egemenlik hakkına saldırı olduğunu belirtiyordu. SSCB, Türkiye gibi, antlaşmanın Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin lehine olması taraftarıydı. İngiltere Akdeniz riskine rağmen yine de taviz alma peşindeydi (Uzgel, 2004: 374).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin istediği boğazlar üzerinde tam egemenliğin yanı sıra, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere pozitif ayrımcılık taşıyan hak verilmiş; aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere, Türkiye dahil Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin haklarını gasp etmeyecek ayrıcalıklar tanımıştır. Sovyetler ve Fransızlar bu gelişmelerden memnun olurken, İngilizler bu teze karşı çıkmışlardır. İngiltere Türkiye'nin tezine destek verirken Boğazlar Komisyonu'nun devamını istemiştir. İngiltere'nin bu isteği konferansın iki ay uzamasına neden olmuştur. Neticede,

Türkiye'nin istediği olmuş ve bütün tezleri kabul edilerek 20 Temmuz 1939'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi kabul edilmiştir (Tosun; 1994, 192-194).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi 29 Madde, 4 Ek ve 1 Protokol'den oluşmaktadır. Montrö Sözleşmesi Türkiye'nin boğazlara yönelik egemenlik haklarını artırırken, 1936 yılından bu güne 80 yıl boyunca boğazlardan geçiş ve ulaşımı düzenleyen en uzun ömürlü antlaşma olma özelliğini de taşımaktadır. Montrö Sözleşmesi'nin temel amacı Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin (*Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan*) güvenliğinin sağlanmasıdır (Arıdemir, 2016: 245). Sözleşme'nin imzalanması ile Boğazlar'ın askerden arındırılmasına ilişkin hükümlerin yanı sıra Uluslararası Boğazlar Komisyonu da kaldırılmıştır. Bölgenin güvenliği tümüyle Türkiye'ye bırakılmıştır (Caşın, 2017: 73).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi; Türkiye'nin güvenliğinin korunması, geçiş serbestisi kullanımının düzenlenmesi ve Karadeniz-Akdeniz dengesinin sağlanması ile ilgilidir. Türkiye, Montrö Sözleşmesi ile bir yandan kendi güvenliğini attırmak için Boğazlar bölgesini silahlandırma hakkına sahip olurken, Sözleşme'nin 19, 20 ve 21. maddeleriyle çok önemli stratejik kozlara da sahip olmuştur. Sözleşme ile kurulan Boğazlar rejiminin öncelikli yaklaşımını Türkiye'nin ulusal güvenlik algılamaları teşkil etmiştir. Gerçekten yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesi, Almanya ve SSCB'nin silahlanması, İtalya'nın Türkiye aleyhindeki politikaları bu endişeleri güçlendirmiştir. Sözleşme'nin giriş kısmında ele alındığı üzere, açıkça belirtilen bu ilkeye yine Sözleşme'nin 5, 6, 14, 15, 16 ve 23. maddelerinde de değinilmektedir (Caşın, 2017: 73).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Türkiye-İngiltere ilişkileri daha da sıcak hale gelmiştir. Boğazlar'ın silahsızlandırılması işlemleri ve Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın yapımı İngiltere'ye verilmiştir. Akabinde İngiltere Kralı VIII. Edward Türkiye'ye ziyarette bulunuştur (Akın; 2016, 142)[168].

168 İngiltere, diğer imzacı ülkeler ve aynı zamanda Almanya'da iktidarda bulunan Adolf Hitler ve onun Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) de 10 Nisan 1936'dan itibaren Türk Boğazları ve Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. O yıllarda Avrupa'da yükselen bir güç haline gelen Almanya'nın Montrö'ye olan ilgisinde sözleşmeye taraf dahi olamamasının tahammülsüzlüğü yattığı düşünülmek-

4.7 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Denge Rejimi

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin sağlamış olduğu denge rejimi bir tarafta Türk Boğazları'ndan geçiş ve ulaşım serbestliği diğer tarafta ise Türkiye ve Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin güvenliğinin sağlanması üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda *Uluslararası Deniz Hukuku*'na ilişkin kurallar oluşurken iki nokta üzerindeki tartışmalar önem kazanmaktadır. Bunlardan birincisi deniz alanlarından *geçiş ve ulaşım serbestliğinin sağlanması*, ikincisi ise deniz alanlarına kıyıdaş olan ülkelerin *güvenliğinin sağlanmasıdır*. Ülkeler arası gelişmişlik farkı bu iki noktanın birbiriyle çatışmasına neden olmaktadır. Şöyle ki, gelişmiş ülkeler dünya denizlerinden daha fazla yararlanabilmek amacıyla deniz alanlarının dar tanımlanması ve uluslararası ulaşımın serbestleştirilmesi eğilimindedirler. Gelişmekte olan ülkeler ise güvenliklerini bahane ederek deniz alanlarının mümkün olduğu kadar geniş tanımlanması ve geçiş ve ulaşım serbestliğini denetlemek istemektedirler (Arıdemir, 2016: 245). 1930'lu yıllara gelindiğinde, dünya siyaseti üzerindeki dengelerin değişmesiyle birlikte Boğazlar'da garantörlük görevini yerine getiremeyen Milletler Cemiyeti gittikçe etkisini yitirmeye başladı. Bu durum üzerine Boğazlar'da yeni bir statüye gereksinim duyularak Türkiye'nin liderliğinde, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin de desteğiyle 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır (Ökten, 2008: 164-165).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Boğazlar'ın statüsü; barış hali, Türkiye'nin girmediği savaş hali, Türkiye'nin girdiği savaş hali ve savaş tehlikesi hali olmak üzere dört ayrı duruma göre belirlendi. Bu antlaşma neticesinde Türkiye, Lozan Antlaşması ile güvenliğini ve egemenliğini sınırlayan Boğazlar statüsünü, dönemin değişen güçler dengesinden çok iyi yararlanarak değiştirmeyi

---

tedir. Nitekim Almanya, önce benzer bir sözleşmeyi Türkiye ile yapma girişiminde bulunmuş, ancak bir sonuç elde edemeyince bu kez sözleşmeye dair itirazlara başlamıştır. 1941 yılına kadar süren Almanya'nın bu konudaki girişimleri ve itirazları yıldan yıla farklılık göstermiş ve bu farklılıkta dünya konjonktürü kadar kurduğu ittifaklar da rol oynamıştır. Boğazlar konusu sonuçta Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun istifasına dahi neden olmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni konu alan ve 1936-1941 yıllarını kapsayan Alman Dışişleri Bakanlığı belgelerinden yola çıkılarak Almanya'nın konuyla ile olan ilgisi, değerlendirmeleri, itirazları ve bunların gerekçeleri bu araştırmada ortaya konulmuştur (Kılıç, 2012: 1).

ve kendi lehine çevirmeyi başardı. Boğazlar Komisyonu kaldırıldı, Boğazlar'ın askerileşmesi sağlandı, aynı zamanda kurulan statünün yürürlüğünü ve denetimini Türkiye üstlendi. Türk Boğazları'nda çok hassas dengelere dayanan yeni bir statünün kurulması, Türkiye'ye olduğu kadar bölge ve dünya devletlerarası siyasette bir uyuşma ve barış havası estirdi (Ökten, 2008: 164-165).

4.8 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Sonucu

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne gelene kadar Türk Boğazları'nın hukuksal durumu, Osmanlı'nın Karadeniz'deki egemenliğini kaybetmeye başlaması ile birlikte, 1809-1841 döneminde iki taraflı antlaşmalarla, 1841 sonrasında ise çok taraflı antlaşmalarla düzenlenmiştir. Yani neredeyse 450 yıl devam eden Osmanlı egemenliğinin ardından, dünyanın yeniden şekillendiği ve güç dengelerinin yeniden kurulduğu I. ve II. Dünya savaşları ve sonrasında, Boğazlar'a ilişkin siyasal gelişmeler dikkate alındığında, Türk Boğazları'nın gerek doğu Akdeniz, gerekse dünya tarihinin akışı bakımından, ne denli önemli bir *denge unsuru* olduğu açıkça görülmektedir (Güneş, 2007: 218).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Türk Boğazları üzerinde tam denetim hakkı vermiş ve barış zamanı sivil gemilerin özgürce geçişini garantilemiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Türk Boğazları'ndan geçiş rejimi çok taraflı antlaşmalarla düzenlenme geleneği çerçevesinde, ilk olarak 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile belirlenmiştir. 1930'lu yıllarda uluslararası siyasal koşullarda kaydedilen olumsuz gelişmeler karşısında Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin *koşullar değişmediği sürece (rebus sic stantibus) ilkesi* ışığında değiştirilmesi yönünde, barışçı bir diplomatik süreç başlatmış ve nihayet 1936 yılında Montrö'de toplanan konferans sonucu, geçerliğini günümüzde de koruyan Montrö Boğazlar Sözleşmesi kabul edilmiştir (Güneş, 2007: 218).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi yalnızca uluslararası bir su yolunun statüsünü belirleyen bir sözleşme olmanın ötesinde, bu su yolunun devamında var olan kapalı bir denizin ve dahası bu denizin çevresindeki devletleri de aşan bir havzanın stratejik anlamını da etkilemektedir. Nitekim Karadeniz, dünyanın başka bazı denizleri

çin de geçerli olabilecek jeostratejik bir öneme sahiptir. Ancak, Karadeniz'i stratejik açıdan önemli diğer denizlerden farklı kılan olgu, bu denizin statüsünün son 80 yıldır uluslararası bir sözleşmenin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği hükümler ışığında belirleniyor oluşudur (Karlıklı, 2017: 29).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, diğer bir ifade ile, Türk Boğazları'nın geleceğini tayin eden Lozan Barış Antlaşması kapsamında Lozan Boğazların Rejimine dair konvansiyonun yerine akdedilen 20 Temmuz 1936'da Montrö'de imzalanıp 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiş, dönemin siyasal konjonktüründe yapılmış dahiyane bir sözleşmedir. Bu sözleşme, ülkeler arasında yaşanan olumsuz ilişkilerin II. Dünya Savaşı arenasına dönüşebileceği olasılığı üzerine yapılan çalışmaların sonucu ortaya çıkmıştır (Vurgun, 2015: ii).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin bir diplomatik zaferi olarak dünya barışının sağlanmasında önemli bir denge unsurudur. Bu bağlamda elde edilen kazanımların ve mevcut dengenin korunması için Sözleşme'ye sadık kalınması ve Sözleşme hükümlerinin titizlikle uygulanmasına gayret edilmesi hususunda hemen hemen bir düşünce birliği vardır (Demir, 2018: 353-354).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi kapsamında Türkiye'nin talebi ile bir araya gelen devletler İsviçre'nin Montrö şehrinde biraraya gelerek Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını kısıtlayan Boğazlar Komisyonunu kaldırmış, Türkiye'ye Boğazlarda asker bulundurma ve Boğazları silahlandırma hakkı tanımış; boğazlardan savaş ve ticaret gemilerinin geçiş esaslarını belirlemiştir. Nitekim Türkiye'nin boğazlardaki egemenlik haklarını sınırlandıran 1923 Lozan Barış Antlaşması Almanya ve İtalya'nın 1930'larda silahlanma yarışına girmesi ile Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktan uzak kalmıştır. Lozan Anlaşmasına dahil olmayan Almanya'nın bu sözleşmede Alman isteklerinin aksine Sovyetler Birliği'nin Boğazların Karadeniz'e sahildar olan devletlerin harp gemilerine tamamen açık olması önerisi kabul görmüş ve Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e inmelerinin önü açılmıştır (Atabey, 2013: 19).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, bununla birlikte günümüzde Türk Boğazları'na yönelik askersel, stratejik ve ekonomisel kaygılara, bir de çevresel boyut eklendiği görülmektedir. Türk Bo-

ğazları'nda çevre ve ulaşım güvenliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler yer almamaktadır. Türkiye boğazlarda can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak üzere, 1994 yılında yürürlüğe giren *Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük* çerçevesinde önlemler almaya başlamış, söz konusu bu düzenleme, 1998 yılında yapılan *Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü*'ne yerini bırakmıştır (Güneş, 2007: 217)[169].

Montrö Boğazlar Sözleşmesi gündemini *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün 1936 yılına hakim kılması bunun basit bir plan olmasından öte, bu sorunun halli için koşulların iç ve dış siyasal zeminde Boğazlar Sorunun çözümlenebilmesi adına en iyi olduğu anı bilmesinden ve bu anı kollamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1933 yılında Londra'da yapılan silahsızlanma görüşmelerinde, Türk Boğazları konusu tekrar ele alınmış, bölgenin stratejik öneminden dolayı güvenliğinin sağlanmasının ne denli önemli olduğu hususu vurgulanmış, savunma konusunda yetersizliğini bundan sonraki görüşmelerde de ısrarla tekrarlayarak, Lozan'da yapılan sözleşmenin değişmesi gerektiğine dünyayı ikna etmeyi başarmıştır. 1936 yılında yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlar üzerindeki tüm karar ve uygulamalar Türk Devleti'nin denetimi altına geçmiştir (Berber, 2006: 627).

---

169 ***Montrö Boğazlar Sözleşmesi***'nin 21. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti, Türk Boğazlarından savaş gemilerinin geçişini dilediği şekilde düzenleyebilir. Söz konusu Sözleşmenin 20. maddesine göre Türkiye savaş durumunda savaşan taraf ise Boğazları harp gemilerine kapatabilir veya Montrö hükümlerinde öngörülmüş olan Karadeniz'e kıyıdaş olmayan ülkelere getirilen tonaj sınırını tamamen kaldırabilir. Montrö Sözleşmesinin Türkiye'ye bu hakları sadece *savaş durumunda iken* değil *pek yakın bir savaş tehdidi* altında olması durumunda da tanıması gibi bir düzenleme, uluslarası hukukta bir istisna olarak yalnızca Türk Boğazları için *Montrö Anlaşması* ile yapılmıştır. Türk Boğazları'ndan geçen gemilerin sayısı, tonajı ve tehlikeli yük miktarında artış Boğazların çevre güvenliğini tehdit etmektedir. Montrö Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar Bölgesindeki egemenlik haklarını yalnızca geçiş ve ulaştırma konusunda sınırlamaktadır. Montrö Sözleşme'sindeki hükümlere ters düşmemek, genel uluslararası ilkelere bağlı kalmak ve Boğazlardan geçiş hakkının özüne dokunmamak koşulu ile; deniz kirlenmesinin önlenmesi, deniz trafiğinin serbestlik ilkesine zarar vermeden düzenlenmesi gibi Sözleşmede düzenlenmeyen konularda, Türkiye'nin zabıta ve yargı yetkisi ile geçişin zararsız olmasını isteme ve geçişi düzenleme yetkileri saklıdır. Bu kapsamda 1994 yılında uygulamaya konulan ve 1988 yılında revize edilen Türk Boğazları Tüzüğü ve 31.12.2003 yılında tesis edilen Gemi Trafik Sistemi (VTS) özellikle İstanbul Boğazı'ndaki kaza riskini önemli ölçüde azaltmıştır (Akten vd., 2011: 7).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin asıl amacı kıyı devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını saklı tutmakla beraber uluslararası deniz ticaretinin gereklerini ve yararlarını bu haklarla bağdaştırmaktır (Tosun, 1994: 111-112).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'dan yeni bir geçiş rejimi kabul edilmiş, bu yeni rejimin uygulanması ve denetimi sorumluluğu Türkiye'ye verilmiştir. Yine bu sözleşme ile Boğazlar'ın savaş gemileri tarafından kullanılmasında, Türkiye'nin güvenlik çıkarları gözetilmiş, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler ayrımı yapılmış ve kıyısı olma yararına ayrıcalıklar da içermiştir. Bu şekildeki ayrımlar sayesindedir ki, Türkiye kendi güvenliğini sağlamıştır (Tosun, 1994: 111-112).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi şayet olmasaydı herhangi bir savaş tehlikesinde Türkiye Boğazlar'dan geçecek savaş gemilerini engelleyerek güvenliğini sağlayamazdı. Yine bu sözleşmeye dayalı kısımlarda olmasa, bölgedeki herhangi bir savaş durumunda Türkiye tarafsızlığını sağlayamaz, bunun yenli büyük devletlerin büyük savaş gemilerini Karadeniz'de bulundurma hakkı doğar, bu durum böyle ülkeleri olumsuz etkiler ve Türkiye'nin değişik baskılar altında kalmasına yol açardı. Bundan dolayı Montrö bu bölgede barış ve güvenlik içinde gerekli dengeyi sağlayan önemli bir mihenk taşıdır (Tosun, 1994: 111-112).

Montrö Konferansı'nın toplanması öncesinde ve konferans sırasında Türkiye, Boğazlar sorununu çözümlemek için, deyim yerinde ise çok ince bir diplomasi yürütmüştür. Konuya olan ilgisi birçok ülkenin çatışan çıkarlarını, Türkiye'nin de yararına olabilecek bir şekilde, uzlaştırmak amacıyla yoğun ve titiz bir mesai harcanmıştır. Özellikle de konferans sırasında İngiltere ve SSCB'nin zaman zaman düşünce ayrılıklarına düşmelerine karşın, ortak noktada uzlaşmalarını zor da olsa başarmıştır. Bu durum, Türk dış politikası için oldukça önemli bir başarıdır (Uzun, 2017: 420).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlar'ı denetimine alması, stratejik değerini daha da artırmış uluslararası politikada önemli konuma yükselmesini sağlamıştır. Ayrıca, göz ardı edilmemesi gereken bir başka nokta da, Türkiye'nin bu başarıyı savaşmadan ve masa başında elde etmiş olmasıdır (Uzun, 2017: 420).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi aynı zamanda Türkiye'nin Türk Boğazları üzerinde kazanım sağladığı en üst egemenlik antlaşmasıdır. Türk Boğazları geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Bugünkü statüsüne, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı dönemde düşünüldüğü gibi, 1930'lu yılların başlarında oluşan uygun konjonktürün yarattığı ortamda, Sözleşme'nin ve uluslararası hukukun ilgili hükümlerinden istifade ile başlatılan girişim sonucunda imzalanan 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kavuşan Türk Boğazları'nın hukuki rejimi, Türkiye'nin egemenlik haklarını en üst düzeyde gözeten bir rejimdir. Statüleri özel antlaşmalarla veya örf ve adet hukuku kurallarıyla belirlenmiş olan uluslararası boğazların hiçbirinde, Montrö'de Türkiye'ye verilen nitelikte bir yetkinin kıyı devletine tanınmamış olduğu dikkate alınacak olursa, Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kazandığı avantajların önemi daha kolay değerlendirilebilecek ve anlaşılabilecektir (Doğru, 2013: 143).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi aynı zamanda uluslararası *dengeyi* sağlayan önemli bir antlaşma niteliğine de sahiptir. Nitekim Karadeniz Bölgesi'nde ortaya çıkan yeni koşullar ve giderek daha belirginleşen ABD-Rusya rekabeti nedeniyle, Türkiye'nin bölgedeki rolü daha da önem kazanmaktadır. ABD ve Rusya, politika ve stratejilerinin gereği olarak bölgede yeni üsler edinmek ve etkinliklerini arttırmak istemektedirler. ABD ve Rusya'nın Montrö Denge Rejimi'ne yaklaşımı değerlendirildiğinde, Rusya Federasyonu'nun dengenin devamı kapsamında politika izlediği, ABD'nin ise Montrö Denge Rejimi'ni kabul ederek dengeyi müttefikleri üzerinden değiştirmek üzere politikalar ürettiği söylenebilir. Bu kapsamda ABD'nin bölgede dengeleri kendi lehine değiştirmek için önümüzdeki dönemde yeni açılım ve politikalara yönelmesi ve Türkiye'ye yeni roller biçilmesi beklenebilir. Bu durumda, Türkiye açısından, bölgedeki gerginliklerin sıcak çatışmaya dönüşmeden çözümlenmesi ve bölgenin durağanlaştırılması en uygun politika olacaktır. Bu çerçevede, bölgede *Montrö Sözleşmesi ile sağlanmış olan güç dengesinin* taraflardan herhangi birinin lehine bozulması ve çatışmaların yayılması Türkiye'nin aleyhine olan ve güvenliğine tehdit oluşturacak en önemli ögedir (Arıdemir, 2016: 252).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin sürekliliği, başarısı ve etkinliği de, uluslararası sistemin yapısı ve boğazlar konusunda politika üre-

ten ülkeler arasındaki güç dengelerine ve Türkiye'nin uygulamalarına göre belirlenmiştir. *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* uzun yılları aşkın bir süreden bu yana yürürlüktedir. Söz konusu Sözleşme'nin değiştirilmesi veya sona erdirilmesine yönelik resmi hukuksal bir girişim bugüne dek gerçekleşmemiştir. 1936 yılından sonra dünya politikasında önemli değişiklikler ortaya çıkmış olmasına rağmen; Sözleşme gerek II. Dünya Savaşı, gerekse artık sona eren soğuk savaş döneminde yürürlükte kalmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin bu denli uzun bir sure uygulanabilmesinin uluslararası siyasal dengelerle yakın bağlantısı olmakla birlikte, Türkiye'nin bu sözleşmeyi en ağır siyasal koşullar altında bile, Karadeniz devletleri ile Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler arasında Sözleşme ile kurulmuş olan dengeyi gözeterek uygulamış olmasının, önemli payı olduğu görülmektedir (Güneş, 2007: 245).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile elde edilen kazanımlar özetlendiğinde; Türk Boğazları'nın hukuksal statüsü Osmanlı İmparatorluğu'nun 1453'te İstanbul'u fethetmesinden 1809 yılına kadar Osmanlı tarafından tek taraflı olarak düzenlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın mutlak egemenliği *kadim-i kaidesi* söz konusudur. 1809-1841 yıllarında ise, Türk Boğazları'nın rejimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu ikili antlaşmalara göre düzenlenmiştir. 1841'de imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'ın rejimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinden çıkmış, uluslararası yükümlülüklere dayanan bir rejim kurulmuştur. Bu tarihten itibaren, Osmanlı'nın Boğazlar üzerinde ilke olarak benimsediği tek taraflı *kapalılık ilkesi* ortadan kalkmış ve Türk Boğazlar'nın rejimi çok taraflı anlaşmalar ile düzenlenmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması sonucunda Boğazlar İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş ve 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Boğazlar rejimi ortadan kalkmıştır. Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği, Osmanlı İmparatorluğu'na 10 Ağustos 1920 yılında zorla imzalatılan *Sevr Barış Antlaşması*! ile ortadan kaldırılmış ve Boğazlar'ın denetimi bağımsız bir komisyona bırakılmıştır. Ancak, kurtuluş hareketiyle birlikte *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın stratejik liderliğindeki Ankara Hükümeti bu Antlaşmayı reddetmiş ve Anadolu'da başlayan Ulusal Mücadele de başarıya

ulaşınca, *Sevr Barış Antlaşması*! onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Ulusal Mücadele sonunda 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte Boğazlar'ın statüsü yeniden düzenlenmiştir. Boğazlar'dan geçiş serbest hale getirilmiş ve Boğazlar'ın idaresi Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Boğazlar Komisyonuna verilerek uluslararası bir statüye bağlanmıştır. Bu sözleşmeyle, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkileri geniş ölçüde kısıtlandırılmıştır. Türkiye, 1930'lu yıllarda değişen dünya dengesi paralelinde, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin kendi güvenlik gereksinimlerine yanıt vermediği ve kurulan Boğazlar Rejimi'nin dönemin koşullarına uymadığı gerekçesiyle, konunun Milletler Cemiyeti nezdinde ele alınması için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler 1936 yılında karşılık bulmuş ve günümüzde de yürürlükte olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmeyle, Türkiye'ye Boğazlar üzerinde egemenlik hakkı tanınmış, Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve Boğazlar Türkiye tarafından askerleştirilmiştir (Zenginkuzucu ve Çintan, 2019: 76).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte Lozan'da kabul edilmiş olan Boğazlar Komisyonu ve askersizleştirme statüsü ortadan kaldırılmış, Komisyon'un yetkileri Türkiye'ye devredilmiş ve Boğazlar tekrar Türkiye'nin askerlerine açılarak egemenliğine geri dönmüştür. Konvansiyon'un amaçlarından biri olarak da Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de kıyıdaş olan devletlerin Karadeniz'deki güvenliği çerçevesinde koruyacak bir düzen amaçlanmıştır. Boğazlardan geçiş rejimi, ticaret ve savaş gemileri ayrımı gözetilerek dört durum öngörülerek düzenlenmiştir: Barış zamanı, Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı, Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı ve Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidine maruz saydığı durum (Arıkoğlu, 2017: 188).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'ye tanınan haklar, günümüzde statüsü özel anlaşmalarla belirlenen uluslararası Boğazlar'ın hiçbirinde kıyı devletine tanınmamış olduğu dikkate alınırsa, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye açısından önemi daha kolay anlaşılabilecektir. Sözleşme Türkiye, Boğazları kullanan devletler ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler için hak ve yükümlülükler doğuran hukuksal bir belgenin yanında, aynı zamanda siyasal

bir belgedir. Değiştirilmesi ve yürürlükten kaldırılması yönünde bazı girişimlerde bulunulmasına ve yaşanan bazı olaylara rağmen, Montrö Boğazlar Sözleşmesi halen yürürlükte ve Türkiye'nin gözetiminde uygulanmaktadır (Zenginkuzucu ve Çintan, 2019: 76). Türkiye, boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün diplomatik başarılarından biri olan Balkan Paktı sayesinde Balkan komşularıyla iyi dostluk ilişkilerini perçinleyerek elde etmiştir (Akten vd., 2011: 22).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar sorununun o günün koşullarına barışçıl yolla çözülmesindeki başarıda en büyük pay elbette stratejik lider *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'e ait olup, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren *Yurtta Sulh, Cihanda Sulh* ilkesiyle hareket ederek dünya devletleri arasında Türkiye'yi güvenilen, saygı duyulan bir devlet haline getirmiştir. Hiç şüphesiz Montrö Boğazlar Sözleşmesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda kazandığı itibarın bir simgesi olarak, dış politikada kazandığı en önemli zaferlerindendir (Ökten, 2008: 169).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imza edildiği 1936'da bu yana yaşanan hukuksal, teknolojik, siyasal ve örgütsel anlamda birçok değişikliğin meydana geldiği ortadadır. Her imzalanan sözleşme için de aynı durum söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti olarak imzalanan bu sözleşmesinin idamesini en iyi koşullarda sağlamak birincil görevimizdir. Unutulmamalıdır ki, yeniden masaya yatırılacak sözleşme daha iyi sonuçlar veremeyebileceği hususu değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca bu sözleşmenin de çok iyi hukuk kuralları içerisinde yapılmış olması, bu sözleşmenin yürürlülükte kalması talebini Türkiye açısından arttıran bir unsurdur. Her mecra ve her yerde bu sözleşmenin iyileştirilmesi belirli kural ve koşullar içerisinde yapılırsa kabul edilebilir, feshi ise asla kabul edilmemesi gereken bir hususdur (Vurgun, 2015: 204-205).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, yürürlükte olduğu yaklaşık 1 asırlık dönemde yeni olgular karşısında yetersiz kaldığı gerekçesiyle zaman zaman eleştirilmiş, değiştirilmesi gerektiği ileri sürülmüş ancak, bu taleplerin hiçbiri hukuki süreç başlatma boyutuna ulaştırılmamıştır. Bu tutum, içerdiği hükümlerden rahatsızlık duyulsa bile Montrö'nün, en azından ehveni şer olarak görüldüğü, yerine yeni bir statü kurma süreci başlatmanın göze alınamayacak riskler

taşıdığı yönündeki bir değerlendirmenin sonucu olarak görülebilir. Ne var ki, yaşanan ve gelecekte de sona ereceği konusunda hiç de iyimserlik aşılamayan siyasal gerilimler, Türkiye'nin izlediği geleneksel barışçı Karadeniz politikası üzerinde uluslararası baskı yaratma potansiyeline sahiptir. Son yıllarda Orta Doğu'da büyük bir hızla gelişen, kolaylıkla çatışmaya dönüşebilen siyasal gerilimler, Türkiye'nin izleyeceği politikayı daha da önemli kılmaktadır. Geleneksel barışçı dış politika geleneğinin terk edilerek, dış politikada etkin rol oynama arzusunun ortaya konması, son derecede kırılgan uluslararası ilişkiler ortamında Türkiye'yi güç dengeleri arasında saf tutmak zorunda bırakabilecek ve karşılanması olanaksız önerilerin muhatabı haline getirebilecektir. Bu risk ve tehditlerin Cumhuriyet Döneminde olmadığı kadar açık ve yakın olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır. Karadeniz ve Türk Boğazları Akdeniz'in uzantısı olduğu kadar bu denizin kuzey girişidir. Dolayısıyla Akdeniz'de yaşanan krizlerin Karadeniz'i de içine alması, ürkütücü derecede olası görünmektedir. Türkiye için boğazlar ve Karadeniz'i Akdeniz ve Ortadoğu'daki krizlerden uzak tutmak, yaşamsal öneme sahiptir. Dolayısıyla Montrö ve Karadeniz'in geleceği, Türkiye'nin izleyeceği politikaya bağlı görünmektedir (Karlıklı, 2017: 47-48). Türkiye, Boğazlar'da elde ettiği jeopolitik, jeostratejik, siyasal, askersel ve hukuksal kazanımların geçerliliğinin sadece hukuksal metinlerle değil dünya güç dengeleriyle de yakından ilgili olduğu düşünülürse, Montrö Boğazlar rejiminin değişimi konusunda ileri sürülecek her türlü isteğe, argümana ve baskıya karşı Türkiye'nin sadece uluslararası hukuka dayanmayıp, içinde bulunulan bölgesel ve küresel güç dengelerini iyi değerlendirmesi ve kendi ulusal gücüne dayalı, proaktif bir yaklaşım içerisinde olması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Dolayısıyla, beş asırdan beridir bütün güvenliği ve varlığı Boğazlar'a bağlanmış olan Türkiye'nin ve bütün bir Anadolu coğrafyasının kaderinin **Kanal İstanbul** projesi gibi jeopolitik bir belirsizlikle irtibatlandırılması, Türk dış politikası ve Türk tarihi açısından XXI. yüzyıldaki **en büyük jeopolitik hata** olacaktır. Tarih, dış politikada kötümserlerden daha fazla iyimserlerin yanıldıklarını gösteren örneklerle doludur (Şener, 2021: 546-547).

BÖLÜM V:

SONUÇ

Sonuç ve Öneriler

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih sahnesinde yer almaya başladığı esnada ortam gerçekten bir *ataşten gömlek* idi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam evresinin son döneminde ulusçuluk hareketleri imparatorluğun neredeyse her tarafını sarmış, Trablusgarp ve Balkanlarda patlak veren savaşlar nedeni ile iyice takatten kesilmişti. I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı iyice zayıflamış, coğrafyasının büyük bir kısmı ile birlikte ekonomisinin ve insan kaynağının da önemli bir kesimini yaşadığı savaşlarda hazin bir şekilde tüketmişti. Deyim yerinde ise memleket fakruzaruret içinde harap ve bitap düşmüş idi. Mevcut durumun en kötüsü ise Osmanlı'nın bağımsızlık ve ulusal egemenlik gücünün büyük sarsıntıya maruz kalmasıydı.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk anti-emperyalist bir lider olup, ömrü boyunca mücadele etmiştir. Çünkü XX. yüzyılın ilk çeyreğinde adeta kurumsallaşmış ***emperyalizminin*** temsilcisi olan devletler, *3300 yıllık Doğu Sorunu Doktrini temelinde*, Anadolu Türklüğü'nü parçalamak, bağımsızlığını elinden almak ve uydu devletçikler ile yapay bir siyasal coğrafya oluşturmak için harekete geçmiş, bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu tarih sayfalarında son yıllarını yaşayan bir devlet örgütü haline gelmiştir. Nitekim işgal ve istila hareketlerine bağlı olarak çekirdek yurdun büyük bölümü ile birlikte başkent İstanbul bile 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiştir (Tural, 2003: 1). Osmanlı artık sekarattadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları tarihin, atalarının ve toprağın ruhunu kendi bedenlerinde duyan bu duyarlılığın yüklediği sorumluluğa sahip çıkan kahramanlar olarak, ***emperyalizme*** karşı 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattıkları ve 9 Eylül 1922'de İzmir'de tamamladıkları büyük bir zaferi Türk ulusuna kazandırdılar. Bağımsız bir devlet örgütünün doğuşunu kabul etmek anlamına

gele bu zafer, İsviçre'nin Lozan şehrinde, çok taraflı imza edilmiş siyasal sınırları ve ekonomisel hakları belirleyen bir barış antlaşması ile tamamlanarak dünyaya ilan edilmiştir (Tural, 2003: 1).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesinden sonra, *Ulusal Mücadele* hareketi ile başlayan direniş ve yerel örgütlenme, genelgeler ve kongrelerle tek merkezden yönetilmeye başlanmıştır. Özellikle ***Mîsâk-ı Millî***'nin *Meclis-i Mebûsan*'da kabul edilmesiyle birlikte, güçlü bir direniş ruhu yakalayan *Ulusal Mücadele Hareketi*, doğu, güney ve batı cephelerindeki askersel gelişmeler ve başarılar sonucunda hanesine yazılan siyasal kazançlar, *Mudanya Mütarekesi*, *Lozan Barış Antlaşması*, *Ankara Antlaşması* ve *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* ile tamamlanmıştır (Ertan, 2016: 25).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde *Ulusal Mücadele*'ye bağlı Anadolu'da başlayan ulusal bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi, savaşlardan galip ayrılana kadar devam etmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan siyasal gelişmelerin en sonuncusu Lozan Konferansı'dır. Lozan, Anadolu halkının kendi topraklarında verdiği kurtuluş mücadelesinin bir sonuç belgesidir. Bunun yanında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dünya üzerinde var olduğunu gösteren bir kanıt ve tescil niteliği taşımaktadır (Acar, 2021: 331).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk aslına bakıldığında stratejik liderliğinin en güzel örneklerini *Ulusal Mücadele* süreci esnasında en parlak bir şekilde yansıtmıştır. Bununla birlikte *Mudanya Mütarekesi*, *Lozan Barış Antlaşması* ve *Ankara Antlaşması*'na dair tartışılan konuların en başında, sözü geçen antlaşmaların ***zafer*** mi yoksa ***hezimet*** mi olduğudur. Hatta konu genel bir çerçevede *komplo kuramlarına* kadar girmektedir. Örneğin Ankara Antlaşması'nı inceleyen herhangi biri, Musul'a dair iddianın olmadığını, Türkiye'nin o zamanki koşullar altında barışı her zaman muhafaza etmek istediğini bilir. Ama aynı şekilde Hatay'ın alınması da hukuksal koşullar altında, Fransa'nın rızasıyla olmuştur. Dolayısıyla sadece bir ihtimal II. Dünya Savaşı döneminde, İngiltere ile diplomatik koşullar altında Musul konusu yeniden müzakere edilebilirdi; tabi bu da sadece bir varsayımdır (Demirci, 2017: 250).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Ulusal Mücadele süreci ile birlikte sürdürülen *Ulusal Kurtu-*

luş Savaşı'nın başarıyla sonlanmasının ardından, dönemin siyasal oyuncuları, bir an önce, tam bağımsızlık ve ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devlet örgütünün temellerini atmak istemişlerdir. Savaş haline son vermek için toplanan Lozan Barış Konferansı, var olan sorunların çözülmesi için bir fırsat olarak görülmüştür (*zira İstanbul'un tahliye edilmesi ve savaş sonrası duruma geçilip devletler arasındaki sorunların kalıcı bir şekilde çözülebilmesi için Lozan Konferansı büyük önem taşımaktaydı*) (Babaoğlu, 2019: 95).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ile birlikte yıllardır savaşın her türlü yüzü ve koşuluyla muhatap olan Türk ulusu, kaldı ki artık, Lozan'da imzalanan antlaşma ile bir barış ortamına geri dönebilecekti. Nitekim adı geçen antlaşma Türk ulusuna, tam bağımsız bir ülke ve bu ülkenin tüm kaynaklarını vaat etmekteydi. Zira topyekûn bir mücadele nihayetinde şerefli bir barış antlaşması elde edilmişti. Bu süreçte görüşmeler uzadıkça ve çıkmazlar yaşandıkça, İsmet Paşa farklı bir savaş alanına girdiğinin farkına varacaktı ve yıllar sonra o günleri anlatırken; *Lozan'da çektiklerimi tasavvur edebilseydim, gitmemekte ısrar ederdim* diyecekti (Cevizliler ve Akbulut, 2019: 188).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çok uzun bir süreden beri silah arkadaşı ve aynı zamanda güvendiği kişilerden birisi olan İsmet Paşa, omuzunda işte bu ağır sorumluluk ile Lozan'a gitti. Aynı zamanda Türk ordusunun kazandığı zaferin bilincinde olarak her konuya bu zaferin getirdiği gurur ve eşitlik ilkesi ile yaklaştı. Avrupa kamuoyu her ne kadar Türk ordusunun sadece Yunan ordusunu mağlup ettiğini kabullenmiş görünse de, Türk Temsil Heyeti konferans toplantılarında ve basınla yapılan temaslarda, zafer kazanan bir ordunun ruhunu hep canlı tuttu. İsmet Paşa müzakerelerde gün geçtikçe yeni şeyler öğrendi, her ortama ayak uydurdu ve diplomatik usulleri hemen edinebildi. Bu bağlamda Lozan'ın ilk günlerinde *farklı bir savaş alanına* girdiğini fark eden İsmet Paşa, kendini bu alanın kurallarını öğrenmeye adadı. Curzon İsmet Paşa'yı, birinci sınıf diplomat ve usta bir müzakereci olarak takdir etmekteydi. Rumbold'a göre de Müttefikler için antlaşma tatmin edici olmamakla birlikte, mevcut koşullarda elde edilebilecek en iyi sonuçtu. İsmet Paşa'nın görüşmeler boyunca çok iyi müzakere yaptığını, tek bir noktada dahi gereksiz yere vazgeçmediğini belirtmekteydi.

Fransız delege Pelle, İsmet Paşa'nın müstakil bir asker olduğu kadar mükemmel bir diplomat da olduğunu, az fakat öz konuştuğunu ileri sürmekteydi. Amerikan delegesi Grew, İsmet Paşa'nın bütün müttefiklerin sırtını yere getirerek büyük bir diplomatik mücadele kazandığını vurgulamaktaydı (Cevizliler ve Akbulut, 2019: 188).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte Türk ulusu Lozan Barış Antlaşması'nın için neyi ifade ettiği, Cumhuriyet Türkiye'sindeki yerinin ne olduğu, uluslararası hukuksal antlaşmalar arasında ne gibi bir öneminin bulunduğu ve diğer uluslara ne şekilde tesir yaptığı herkesçe malumdur. Ancak Antlaşma'nın öneminin daha iyi anlaşılması için Antlaşma'yı, dönemin koşulları içerisinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Özellikle I. Dünya Savaşı sonunda Müttefiklerle mağlup devletler arasında imzalanan diğer barış antlaşmalarıyla, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan *10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması*'nı! karşılaştırmak ve günümüz koşullarına göre Lozan'a bakmak gerekmektedir (Demirci, 2017: 250).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan'dan önce, *en başta söylemek gerekirse*, girişimde bulunulan *Sevr Barış Antlaşması*! hukuken geçerlilik kazanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Nitekim *Ulusal Mücadele*'nin kazanılmasından sonra imzalanan Lozan Barış Antlaşması, Sevr'in geçersizliğini tescil etmiştir. *Sevr Barış Antlaşması*! *Ulusal Mücadele*'nin haklılığını bir kez daha somut bir şekilde ortaya çıkararak, kararsız halkın bu mücadeleye daha bir kararlılıkla katılımını sağlamıştır. Bu insafsız ve haksız antlaşma, mücadele azmini güçlendirerek, dünyanın birçok yerindeki Barış (*İslâm*) dinini benimsemiş toplulukların da Türklerin ulusal mücadelesini desteklemelerine vesile olmuştur (Beyoğlu, 2018: 138).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması *Sevr Barış Antlaşması*! ile kıyaslandığında önemli noktaların gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Nitetkim *Sevr* ve *Lozan*'a giden süreçle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, her iki siyasal gelişmenin de belli bir dönem birlikte yol arkadaşlığı yaptığını söylemek mümkündür. Ancak Sevr, Lozan'a göre daha önce imzalanmış olması nedeniyle Lozan'a giden süreçte ret ya da kabul mekanizmaları açısından bir hareket noktası oluşturmuştur. Daha açık bir deyişle Sevr, Lozan'a göre daha önce doğmuş, ama sadece Lozan'a göre değil, pek çok siyasal antlaş-

maya göre de erken ölmüş, daha doğrusu deyim yerinde ise adeta ölü *doğmuş* bir antlaşma olarak tarihe geçmiştir (Ertan, 2016: 22).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması *ömür açısından* değerlendirildiğinde, Sevr'e göre daha sonra doğmuş, ancak sadece Sevr'e göre değil, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan diğer antlaşmalara göre de en uzun ömürlü bir antlaşma niteliği kazanmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın uzun erimli bir antlaşma olması, en son imzalanmasından dolayı değil, *son derece gerçekçi* olmasından kaynaklanmıştır (Ertan, 2016: 22).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında sürdürülen ve savaş meydanlarında gösterilen bağımsızlık arzusu ve mücadele ruhu, diplomasi sahasında da kendisini hissettirmiş ve tam bağımsızlık ülküsü etrafında birleşen asil Türk ulusu, başlattığı ***devrim*** hareketini aynı kararlılıkla sürdürmüştür. Sonuç olarak, *Mondros Mütarekesi*[170] ile başlayıp *Sevr Barış Anlaşması*!

---

170 ***Mondros Mütarekesi*** ile Osmanlı, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletlerinin kurmak istedikleri düzenin koşullarına uygun hareket ederek politika yapmayı esas kabul etmiştir. Öyle ki Wilson Prensipleri'nin Osmanlı'yı ilgilendiren 12. maddesinden hareketle *kendi kaderini yönetme ilkesini* vesile ederek mütareke müracaatı yapılmıştır. Yenilginin müsebbibi olarak görülen İttihatçı hükûmetin muhatap alınmaması üzerine kurulan Ahmet İzzet Paşa hükûmeti dayatılan ağır şartları kabul ederken Padişah'ın *koşulları ağır olsa da kabul edelim, bilahere İngiliz dostluğunu kazanırız* ümidi belirleyici olmuştur. Mütarekeden sonraki adım olarak ise düzenlenecek barış konferansında diplomasi yoluyla devletin devamını sağlamak hedeflenmişti. Bu anlayış çerçevesinde mütarekenin imzalanmasını takip eden günlerde birbiri ardına yaşanan ihlallere ses çıkarmamak, işgallere direnmemek ilkesi takip edilmiştir. Bu vesile ile barış anlaşması yapılana kadar ağırbaşlılığı korumak ve İtilaf işgallerine karşı koymamak vatanseverlik olarak nitelendirilmekteydi. Bu çerçevede Yakup Şevki Paşa'ya *Musul*'un işgaline karşı koyma izni verilmemiş, Yakup Şevki Paşa'nın bölgenin müdafaasına dönük girişimlerine yeşil ışık yakılmamıştı. Aynı şekilde 10 Kasım günü İskenderun'un işgali durumunda silahla karşı koyma emri veren Yıldırım Ordular Grubu Komutanı *Mustafa Kemal Paşa*, Harbiye Nezareti emrine alınmıştır. 13 Kasım'da İtilaf Devletleri orduları tarafından gerçekleştirilen İstanbul'un fiili işgali gerek Padişah, gerekse hükûmetin teslimiyet ve acziyetini bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur. İtilaf Devletleri yetkililerinin her istediklerini yapan buna mukabil kendisi devleti ve milletin hukukunu savunmak için muhatap alınmayan Padişah'ın örs ile çekiç arasında kaldığı ifadesi yenilgiyi kabullenmenin ve galiplerin istedikleri her şeyi yapabileceklerine olan inancını göstermekteydi. Nitekim hanedan üyelerinin yalı ve köşklerini isteyen işgal kuvvetlerine Beylerbeyi Sarayı'nı teklif edecek kadar kendini çaresiz hisseden Vahideddin, başkâtibinin itirazı üzerine, *Canım siz nasıl kafa taşıyorsunuz? Biz hâl-i esaretteyiz. Dolmabahçe Sarayı'nı da isterlerse ne yapacağız* diyecek durumdaydı. Bu bakış açısıyla gösterilen teslimiyet Padişah'ı ve hükûmetini Paris Barış Konferansı'nda koşulları dayatılan Sevr metnini kabul ettirmiştir (Eraslan, 2021: 10).

ile Türk toprakları üzerindeki emellerini kabul ettirmek isteyen ***emperyalist*** devletler, Türk ulusunun haklı direnişi karşısında başarıya ulaşamamıştır (Önal, 2019: 122). Deyim yerinde ise iyi bir ders almıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci stratejik liderliğinde Türk ulusunun verdiği *Ulusal Kurtuluş Savaşı*, savaş meydanında ***emperyalizme*** karşı kazanılan ilk askeri zaferdir. Lozan Barış Antlaşması ise, ***emperyalizmin*** diplomasideki ilk siyasal yenilgisinin belgesidir. Yani *cephede* ve *masada* kazanılan bu iki zaferin sonucunda, Türk ulusu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yok olmaktan var olmayı, esaretten özgür bir ulus ve tam bağımsız, aklın, bilimin ve mantığın hâkim olduğu, akılcı, çağdaş ve modern bir devlet örgütü olmayı başarmıştır. Bu iki zafer, XX. yüzyılın mazlum uluslarına da örnek olmuştur (Hülagü, 2014: 11).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış antlaşması, öte yandan, *Doğu Sorunu Doktrini* temelinde sonuca ulaşmayı amaçlayan ***emperyalistlerin*** kağıt üzerinde kursağında kalmış bir başarısı sayılan Sevr'i, hukuksal ve işlevsel olarak ortadan kaldırmış, yürürlükte olan bir antlaşmadır. Sonuç olarak; o günün siyasal dengelerine göre hazırlanan ve imzalanan, İngiliz Parlamentosu'nun genel olarak memnuniyetsiz kaldığı ve İngiltere için başarısız olarak kabul edilerek onaylamayı geciktirmeye çalıştığı bu antlaşma, XIX. yüzyıl başından itibaren Türk ulusu lehine imzalanan önemli ve ciddi bir antlaşmadır. Lozan, Türkiye için bir sonuç değil, bir başlangıçtır. Yeni, çağdaş ve güçlü bir Türkiye'nin başlangıcıdır (Şentürk, 2018: 65-66).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin birçok talebi olmuş, İtilaf Devletiri ile müzakere sürecine gidilmiştir. Nitekim Lozan Konferansı'nda tartışılacak konular, eşitlikçi konum gereği her iki tarafın birbirinden taleplerini içeriyordu. Yoksa sadece bir tarafın talepleri ve diğer tarafın bu taleplere direnmesi biçiminde bir görüşme söz konusu değildir. Bu bakımdan aşağıda yer alan Tablo'da ana başlıklar altında, her tartışma konusu açısından Türkiye'nin ve karşı tarafın talepleri ve anlaşmada yer aldığı biçimiyle bu taleplerin sonuçlarını gözden geçirmek, başarı hakkında yorum yapılmasına rehber olacaktır (Özdemir, 2013: 167).

Tablo 2: Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Türkiye'nin Talepleri ve Sonuçları

No	Konu	Türkiye'nin Talepleri	İtilaf Devletlerinin Yanıtı	Sonuç
1	Trakya Sınırı	Karadeniz kıyısından Meriç Nehrine Kadar olan Mustafapaşa Köprüsü-Dimetoka - Simelin Parçası Türkiye'de kalsın (*Doğu Trakya için 1913 sınırı geçerli olsun*).	Meriç'in sol yakasında Türkiye'ye toprak verilemez. (*Karaağaç bölgesi Türkler'e verilmesin*).	Karaağaç Türkiye'de kaldı.
2	Batı Trakya	Halk oylaması yapılsın.	Halk oylaması yapılmasın.	Halk oylaması yapılmadı, Lozan Antlaşması'na halk oylamasına ilişkin bir hüküm konulmadı.
3	Ege Adaları	Küçük ve yakın adalarla, İmroz, Bozcaada Tavşan Adaları ve Semadirek Adası Türkiye'ye bırakılsın. Diğer adalar askerden arındırılmalı, tarafsız ya da müstakil olmalı. Askerden arınma havadan uçma yasağını da kapsamalı.	Curzon, Türkiye'nin belirttiği adalar için istediği özerkliğe karşı çıktı. Buna karşılık müttefikler Semadirek, Limni, Bozcaada, İmroz (*Gökçeada*) adaları askerden arındırılmasını kabul etiler.	Tavşan Adaları, İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye bırakıldı. Semadirek Yunanistan'a, Meis İtalya'ya bırakıldı. Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar Türkiye'ye bırakıldı. Yunanistan'ın kendisine bırakılan adalardan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında deniz üssü kuramayacağı ve istihkam yapılamayacağı hükme bağlandı.

4	Osmanlı Borçlarının Paylaşımı ve Ödenmesi	Osmanlı borçları Osmanlı'dan ayrılan topraklara paylaştırılmalı. Bu paylaşımda 1918'e kadar olan borçlar esas alınmalı. Türkiye Osmanlı borçlarının ödenmesine, borçların paylaşımı koşulu ile karşı çıkmadı. Karşı taraf ise 1914 yılına kadar olan borçların bölüşülmesini kabul ederek, 1914-1918 yılına kadar olan borçların tamamının Türkiye tarafından üstlenilmesini istedi. Türkiye borçların Türk lirası ile ödenmesini ilk öneri olarak düşünmektedir. Daha sonra Frankla ödeme söz konusu edilmiştir.	Yunanistan Osmanlı Borçlarından pay üstlenmeyeceklerini bildirdi. İtilaf devletleri, Osmanlı borçlarının 1914 yılına kadar olan kısmının bölüşülmesini kabul etti.	Lozan Antlaşması ile Osmanlı devlet borçları, Balkan Savaşları sonucunda kendilerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan topraklar katılan devletler ile Lozan Antlaşması ile belirtilen adalar kendilerine bırakılmış devletler arasında bölüştürüldü. Ancak bu noktada 1914 yılına kadar olan borçlar kapsama alındı. Borçların Türkiye'nin karşı çıktığı altın ya da sterlinle ödenmesi hükmü Lozan Antlaşması'nda yer almamıştır.

5	Trakya Sınırının ve Boğazların Her İki Yakasının Askerden Arındırılması	Antlaşmayı imzalayacak devletler askerden arındırılacak olan Türk topraklarının olabilecek saldırılara karşı savunulacağı yolunda garanti verecekler. Buna ek olarak bu bölgenin yabancılar tarafından denetlenmesi, denetlenmesi söz konusu olamayacak.	İtilaf Devletleri bir güvence vermeyi kabul etmediler.	24 Temmuz 1923 günü imzalanan *Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme*'sinin 1.maddesi ile Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile olan sınırlarının her iki yanındaki 30 km'lik bir şeridin askerden arındırılmasını, bu şerit üzerinde hiçbir ülkenin uçağı da uçamayacağı hükmü karara bağlandı. Ayrıca Boğazların her iki yakasında genişliği değişecek şekilde bir şeridin askerden arındırılması kabul edildi. İtilaf Devletleri'nin askerden arındırılmış bölgelerle ilgili denetleme yetkisi, Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri arasına konulmamış, *Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme*'sinin 18. maddesinde *askerden arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek* olduğunda alınacak önlemlerin kararlaştırılması yetkisi Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır. Böylelikle askerden arındırılmış bölgenin denetim yetkisi yabancılara bırakılmamıştır.

6	Yunanistan'ın Ödeyeceği Tazminat (Tamirat) Sorunu	Türkiye Yunanistan'ın Anadolu'daki işgali süresince yaptığı hasarların tazmini istedi.	Yunanistan Tazminat (Tamirat) ödemeyeceklerini bildirdi.	Yunanistan, neden olduğu yıkımdan doğan zararları onama yükünü kabul etmekle birlikte Türkiye bu konuda ileri süreceği istemden vaz geçmiştir. Buna karşılık ise Karaağaç bölgesi için Lozan Antlaşması ile aynı gün düzenlenen ek bir protokol ile Karaağaç Türkiye'ye bırakıldı.
7	Kapitülasyonlar	Kapitülasyonlar bütünüyle kaldırılmalıdır.	İtilaf Devletleri bunu kabul etmedi.	Lozan Antlaşması ile Kapitülasyonların her bakımdan kaldırılması kabul edildi.
8	Musul	Musul Türkiye'ye verilmelidir. Gerekirse halkoylaması yapılmasını kabul ediyoruz.	Musul Türkiye'ye bırakılamaz.	Lozan Antlaşması'nda *Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasından dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir* hükmü yer aldı. Musul konusu Lozan Antlaşmasının İmzalanması'nın ardından Milletler Cemiyeti'ne gitti. Buradan Türkiye'nin istediği sonuç çıkmadı. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Musul sınırlarımız dışında kalmış oldu.

9	Adakale	Türkiye Tuna Nehri üzerindeki 600 nüfuslu Adakale'nin kendisine bırakılmasını istedi.	İtilaf Devletleri bunu kabul etmedi.	Türkiye'nin Adakale'yi de kapsayan bir ifade ile Lozan Antlaşması'nda sözü edilen adaların dışındaki diğer adalar üzerindeki haklarından vazgeçmiş sayılacağı hükme bağlandı.
10	Kabotaj Hakkı	Türkiye kabotaj hakkını istedi.	Türkiye'nin Kabotaj hakkına itiraz edilmedi. Buna karşılık İtalya, Fransa ve İngiltere'ye tanınan Kabotaj hakkının 2.5 yıl boyunca devam etmesi ısrarından daha sonra bu devletler vazgeçti.	Türkiye'nin Kabotaj hakkı kabul edildi.
11	Savaş Tutsakları	Türkiye, Yunan ordusu tarafından savaş sırasında zorla götürülmüş olan sivil tutsaklarla savaş tutsaklarının hemen serbest bırakılmasını istedi.	Yunanistan ilke olarak esir değişimine karşı çıkmadı.	Bu konuda antlaşmaya varıldı. Türk esirler alındıktan sonra Yunan esirlerinin iadesi kabul edildi.
12	El Konulan Altınlar	Türkiye savaş döneminde İtilaf Devletleri'nce en konulan 5 milyon altın liranın kendisine verilmesini istedi.	Müttefikler bu talebi reddettiler.	Lozan Antlaşması ile Türkiye, bu kapsamdaki her türlü haktan vazgeçmeyi kabul etti.

13	Boğazların Savunulması	Türkiye Gelibolu Yarımadası'nın savunulması için 5.000 kişilik bir garnizon bulundurma hakkı talep etmekle birlikte, bu konuda İtilaf Devletleri'nin teklif edeceği rakamı kabul edeceğini belirtti. Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarının kayıtsız olarak tahkimi ve bu denizde Türk donanmasının hareket özgürlüğü açısından kısıtlama kabul edilmedi.	İtilaf Devletleri Gelibolu Yarımadası'nı Boğazların her iki yakasında bulunan askerden arındırılmış bölgeye dahil etmek istediler.	Lozan Antlaşması'na ekli olan haritaya bakıldığında Gelibolu Yarımadası'nın askerden arındırılmış bölgeye dahi edildiği görülmektedir.
14	Sınırlarımız Dışında Kalan Bölgelerde Halkoylaması	Türkiye sınırları dışında kaldığını ve hiçbir niyet beslemediğini belirttiği halde ***Misak-ı Milli***'nin 1. Maddesinde belirtildiği üzere Mezopotamya (Irak), Hicaz, Mısır ve Suriye'deki halkların kendi yönetimlerini özgürce seçmeleri (halkoylaması yapılması) gerektiğini belirtti (*ancak bu genel ifade dışında Musul adı dile getirilerek bir plesibit istenmedi*).	İngilizler halkoylaması (*plesibit*) düşüncesini kabul etmedi.	Lozan Antlaşması'nda, Türkiye'nin sınırları dışında kalan bölgeler için halkoylaması yapılması ile ilgili bir hüküm yer almadı.

15	I. Dünya Savaşı Öncesi El Konulan Türk Savaş Gemileri	Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'den sipariş edilen ve bedelleri ödendiği halde el konularak kendisine verilmeyen Sultan Osman ve Reşadiye adlı savaş gemilerinin bedeli olarak 5 milyon İngiliz lirası talep etti.	İngilizler bu bedeli ödemeyi kabul etmedi.	Lozan Antlaşması ile Türkiye, 1914 yılında İngiltere'nin el koyduğu savaş gemileri için ödenmiş bulanan parayı İngiltere'den ya da İngiliz uyruklu kişilerden istememeyi kabul etti.

Kaynak: Özdemir, 2013: 168-171.

Tablo 3: Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Türkiye'den Talepler ve Sonuçları

No	Konu	İtilaf Devletlerinin Talepleri	Türkiye'nin Yanıtı	Sonuç
1	Askerden Arındırılmış Bölge	Türkiye'nin Trakya sınırının her iki tarafında 30 km'lik bir askerden arındırılmış bölge olsun. Ayrıca Boğazların her iki yakasında genişliği değişecek şekilde bir şeridin askerden arındırılması talep edildi.	Türkiye boğazların her iki yarısını silahsızlandırılmayı kabul etti. Barış döneminde Karadeniz'deki en güçlü donanma kadar savaş gemisinin boğazlardan geçebilmesini kabul etti.	24 Temmuz 1923 günü imzalanan *Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme*'nin 1. maddesi ile Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile olan sınırlarının her iki yanındaki 30 km'lik bir şeritin askerden arındırılmasını, bu şerit üzerinde hiçbir ülkenin uçağı da uçamayacağı hükmü karara bağlandı.

2	Türkiye'den İstenecek Savaş Tazminatı	Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Türkiye'yi işgal ettikleri dönemde yapmış oldukları giderler Türkiye tarafından üstlenilmelidir. Bu rakam Müttefiklerce 15 milyon altın lira olarak talep edildi.	Türkiye bu talebin Mondros Mütarekesi hükümlerine dayandırıldığını ancak Türkiye'nin Lozan'da Mudanya Silah Bırakışma Antlaşması'na göre bulunduğunu, bu yüzden bu talebi hiçbir şekilde görüşemeyeceği yanıtını verdi. Ancak Türkiye, süreç içinde kendi (*Yunanlılardan istenen*) tazminat talebinin müttefiklerce taahhüt altına alınması karşılığında müttefik devletler vatandaşlarının zararlarını ödemeye hazır olduğunu bildirme noktasına geldi.	Türkiye ve İtilaf Devletleri savaş tazminatlarından karşılıklı olarak vazgeçmeyi kabul etmişlerdir. Yunanistan, neden olduğu yıkımdan doğan zararları onama yükünü kabul etmekle birlikte Türkiye bu konuda ileri süreceği istemden vazgeçmiştir. Buna karşılık ise Karaağaç bölgesi için Lozan Antlaşması ile aynı gün düzenlenen ek bir protokol ile Karaağaç Türkiye'ye bırakıldı ve burada yaşayan Rumlar da mübadele kapsamına sokuldu.
3	Ege Adaları	Yunanistan nüfusu dolayısıyla İmroz adasının Yunanistan'a verilmesini istedi. Lord Curzon Bozcaada'yı Türkiye'ye bırakmayı kabul etti, ancak İmroz Adası'nın Yunanistan'a bırakılmasını talep etti.	Türkiye, bunu kabul etmeyerek İmroz, Bozcaada, Semadirek ve Meis adalarının kendisine bırakılmasını istedi.	Tavşan Adaları, İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye bırakıldı. Semadirek Yunanistan'a, Meis İtalya'ya bırakıldı.

4	Mübadele	İtilaf Devletleri Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılmasını istediler.	Türkiye ilke olarak nüfus mübadelesine karşı çıkmadı. Ancak mübadelenin İzmir ve İstanbul dahil olmak üzere Türkiye'nin bütün Rum nüfusunu kapsamasını istedi.	30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*'un 2. Maddesine göre mübadele, Batı Trakya'da oturan müslümanları ve İstanbul'da oturan Rumları kapsamayacaktır.
5	Kapitülasyonlar	İtilaf devletleri kapitülasyonları başka bir adla devam ettirmek istediler.	Türkiye kapitülasyonların, başka bir adla da olsa devam etmesine kesinlikle karşı çıktı, kapitülasyonların toptan kaldırılması dışında bir çözüme razı olamayacağını belirtti.	Lozan Antlaşması ile Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı kabul edildi.

6	Boğazlar Konusu	İtilaf Devletleri esas olarak geçiş serbestisi istedi. Ayrıca bir Boğazlar Komisyonu gözetiminde Boğazların her iki yanındaki bir şeridin askersizleştirilmesi istendi.	Türk tarafı Rusya-Ukrayna ve Gürcistan teklifine yakın bir görüşle, Bütün devletlerin (*ticaretsel*) gemileri için savaş ve barışta serbesti, Türkiye dışındaki devletlerin savaş gemilerine ve hava kuvvetlerine Boğazlar ve Marmara Denizi'nin kapanması ve kıyıları Türkiye'nin istediği gibi askeri tahkimi biçimindeki bir düzenlemeyi önerdi. Konferans süreci içinde bu sert tavrını yumuşattı. Boğazları savunma hakkına sahip olma karşılığında yabancı savaş gemilerinin geçmesini kabul etmeyi, Konferansın kesilmesi için temel gerekçe yapma düşüncesinden uzaklaştı. Buna ek olarak Türkiye Marmara Denizi'nin *Boğazlar* terimi kapsamından çıkartılmasını istedi. Ayrıca Türkiye askerden arındırmanın kabulü karşılığında bu kabulün,Türkiye'nin güvenliğine zarar vermeyeceğine ilişkin taraf devletlerce siyasal bir garanti verilmesini istedi. Türkiye Boğazlar Komisyonu'na Yunanistan'ın temsilci vermesini kabul etmedi.	24 Temmuz 1923 günü imzalanan *Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme* ile Türkiye, genel olarak serbest geçiş esasını kabul etti. Boğazların her iki yakasında genişliği değişecek şekilde bir şeridin askerden arındırılması kabul edildi. Marmara Denizi, *Boğazlar* terimi kapsamında kabul edildi. Ancak İtilaf Devletleri'nin askerden arındırılmış bölgelerle ilgili denetleme yetkisi, Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri arasına konulmamış, *Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'nin* 18. maddesinde *askerden arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek* olduğunda alınacak önlemlerin kararlaştırılması yetkisi Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır. Böylelikle askerden arındırılmış bölgenin denetim yetkisi yabancılara bırakılmamıştır. Boğazlar Komisyonu'na Yunanistan'ın da üye vermesi kabul edildi.

7	Ayrıcalıklar *(Yabancı Şirketler'e)*: 1	İtilaf Devletleri, hukuken Türk uyruklu olan yabancı şirketler için tazminat istediler. Özelikle bazı Fransız şirketlerinin çıkarlarını gözetmek için Antlaşmaya hüküm koymak istediler.	Türkiye antlaşmaya ayrıcalıklı şirketlerle ilgili hükümler konulmasını reddetti. Buna karşılık bu şirketlerin Türk Hükümetine başvurabileceklerini kabul etti.	Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Osmanlı İmparatorluğu'nda Birtakım Ayrıcalıklara (İmtiyazlara) ilişkin Protokol ve Bildiri'nin 1., 2. ve 7. maddesine göre, Osmanlı Hükümeti ile 29 Ekim 1914'ten önce yapılmış bazı sözleşmelerin geçerli olacağına ve Türkiye'nin bu ayrıcalık sözleşmelerine onay vermeme durumunda bir tazminat ödemesi gerekeceği hükme bağlandı.
8	Ayrıcalıklar: 2	Müslüman olmayanlar askerden muaf olsun.	Türkiye bunu reddetti.	Türkiye'de Türk vatandaşı olan ama Müslüman olmayanların askerlikten muaf tutulmamaları kabul edilmedi. Sadece Türkiye'de (*yaşayan*) İtilaf Devletleri uyruğunda olan kişilerin askerlik hizmeti ya da bunun yerine geçecek herhangi başka bir yükümlülüğe tabii olmayacakları kabul edildi.

9	Mübadelede İstisnalar	Batı Trakya Türklerine karşılık İstanbul'daki Rumları mübadele dışında bırakmayı istediler.	Türkiye bu konuda esnek olma kararı verdi. Bu noktada İstanbul'dan sayılmanın niteliği konusunda açıklık istemektedir.	30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*'un 2. maddesinin *b* fıkrasının 2. paragrafına göre mübadelede İstanbul›da 30 Ekim 1918›den önce yerleşmiş bulunan Rumlar İstanbul Ahalisi sayılarak mübadeleden istisna edileceklerdir.
10	Amerikan Okulları	Türkiye'de kalsın.	Belli koşullar altında kalabilirler.	Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye, sadece Amerikan okullarının değil Müslüman olmayan diğer azınlıkların da okul kurmak, yönetmek, denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak, ilk okullarda anadilleriyle öğretimde bulunmak hakkını kabul etti. Ancak bu hükmün söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmaya engel olmayacağı da hükme bağlandı.

11	Ermeni Yurdu	Ermenilere bir yurt verilsin (*bu hususta özellikle Amerikan Heyeti ısrarlı davranmıştır*).	Türkiye toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu düşüncesini kesinlikle reddetti.	Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye sınırları içinde bir Ermeni Devleti öngörülmedi.
12	Azınlıklar: 1	Bağımsız bir örgütün azınlıkların korunma sını denetlenmesi önerildi.	Türkiye bunu reddetti.	Lozan Antlaşması'nda buna ilişkin bir hüküm yer almadı.
13	Azınlıklar: 3 (Adli Kapitülasyonlar Kapsamında)	İtilaf Devletleri azınlıklar Türk kanunlarına tabii olmasın, azınlıkların yargılanacağı mahkemelerde yabancı hakimler de olsun isteğinde bulundular. İtilaf Devletleri direnç karşısında en azından bir geçiş dönemi için ısrar ettiler.	Türkiye bu önerilerin hepsini reddetti. Buna karşılık adliyenin reform sürecinde tarafsız danışmanlar çağrılabileceğini kabul etti. Ayrıca Türkiye, kapitülasyonların geçici de olsa bir süre daha sürmesi anlamına gelecek bir geçiş dönemi önerisini de reddetti.	Söz konusu kişilerin *malları, hakları ve çıkarları bakımından Türkiye'de ülke kanunlarının ve makamlarının en tam ve sürekli korumasından yararlanacaklardır.* hükmü ile ayrıcalıklı konumları kabul edilmedi. İtilaf (bağıtlı) Devletlerin uyruğu olan kişilerin, bu ülkelerdeki Türk uyruklu kişilerle eşit olarak, (*bulundukları ülke mahkemelerine*) ülke uyruklarıyla aynı koşullar altında başvuracakları hükme bağlandı.

14	Azınlıklar: 3	Müttefikler Türkiye'de yaşayan *Müslüman azınlık* kategorisi oluşturmaya çalıştılar ve buna ilişkin düzenlemeler önerdiler.	Türkiye sadece *Müslüman Olmayan Azınlıklar* ya da *Hıristiyan Azınlıklar* deyiminin kullanabileceğini belirtti.	Türkiye'nin sadece *Müslüman Olmayan Azınlık* kavramına izin veren tavrı kabul gördü.
15	Genel Af	Türkiye'nin bir genel af ilan etmesi istendi.	Türkiye bunu kabul etti. Ancak antlaşmaya iç işlerine müdahale görüntüsü vereceği için buna ilişkin hüküm konulmasına itiraz etti. Buna ek olarak Türkiye genel aftan yararlanamayacak 150 kişiyi belirleme hakkını istedi.	150 kişi Türkiye'de ilan edilecek genel af dışı kaldı (*bu kişiler 150'likler olarak anılacaktır*). Buna ek olarak genel af konusu iç işlerine müdahale olacağı düşüncesiyle Türkiye'nin istediği gibi Lozan Antlaşmasına dahil edilmedi, ayrı bir beyanname ile düzenlendi.

16	Patriklik	Fener Rum Patrikliğinin Türkiye'de kalması istendi.	Türkiye görünüşte Patrikliğin Türkiye dışına çıkmasını istedi. (*Mustafa Kemal açıkça Fener Rum Patrikliğini fesat ve hıyanet yuvası olarak nitelendirdi ve bu kurumun doğal yerinin Yunanistan olduğunu açıkça belirtti*). Ancak Türkiye'nin bunu bir pazarlık unsuru olarak elinde tutmak için bu istekte bulunduğunu söyleyebiliriz. Aslında Türkiye (Rıza Nur) Türkiye'deki bir Patriğin daha kolay denetim ltında tutulabileceği görüşündedir. Bu konu, Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda gerçek düşüncesine ters olduğu halde sadece pazarlık unsuru olarak kullanmak ve başka konularda ödün alabilmek için göstermelik olarak reddettiği bir konudur. Buna karşılık Türkiye Patriğin siyasal ve yönetsel yetkilerinin kaldırılmasını istedi.	Fener Rum Patrikliği Türkiye'de kaldı. Bu esasen Türkiye'nin de istediği bir durumdu. Patrikliğin sadece Ruhani yetkileri kaldı, siyasal ve yönetsel yetkileri kaldırıldı.

17	Boğazlar Komisyonunun Görevleri	Müttefikler, Boğazlar Komisyonu'nun askersizleştirilmeyi ve diğer denetleme yetkilerini de içeren bir komisyon tasarısı öne sürdüler.	Türkiye kurulacak Boğazlar Komisyonu'nun varlığını kabul etti, ancak bu komisyonun sadece boğazlardan geçişlere ilişkin hükümleri denetleme yetkisi olması gerektiğini belirtti. Türkiye Boğazlar Komisyonu'nun geçişi denetlemeden ibaret yetkilerle kurulmasını, boğazlardan geçecek savaş gemilerinin sorumluluğunu Sovyet-Rusya'ya karşı tek başına üstlenmemek için reddetmemiştir.	Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak Lozan Antlaşması ile aynı gün, 24 Temmuz 1923'te imzalanan bir sözleşme ile (*Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme*) bir *Boğazlar Komisyonu* kuruldu. Sözleşmenin 14. maddesinde Komisyon için, *savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi göz önünde tutulup tutulmadığını bakmakla görevli olacaktır* hükmü yer almıştır. Buna karşılık İtilaf Devletleri'nin askerden arındırılmış bölgelerle ilgili denetleme yetkisi, Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri arasına konulmamış, *Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme*'sinin 18.maddesinde *askerden arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek* olduğunda alınacak önlemlerin kararlaştırılması yetkisi Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır.

18	Çanakkale'deki İtilaf Devletleri Askerlerine Ait Mezarlıklar	Müttefikler Gelibolu yarımadasındaki kendi askerlerine ait mezarlıkların mülkiyetini istediler. Yine İngilizler Arıburnu savaş alanının mezarlık gibi kendilerine tahsisini istediler.	Türkiye mezarlıkların İtilaf Devletlerine ait bir toprak statüsünü kabul etmedi.	Lozan Antlaşması'nın içinde *Mezarlıklar* ayrı başlığı altına yapılan bir düzenleme ile Türk egemenliğine helal getirmeyecek biçimde İtilaf Devletleri askerlerine ait mezarlıklar bu ülkelerin kullanımına bırakılacaktır. Buna ek olarak İngiliz Hükümeti'ne Gelibolu Yarımadası'nın Arıburnu bölgesinde Lozan Antlaşmasına ekli haritada özel olarak gösterilen bir bölge mezarlık olarak İngiliz Hükümetine bırakıldı. Bu haklar karşılıklılık esası içerecek biçimde Türkiye'ye de tanındı.
19	İtalyan Tabiyetine Geçirilmesi İstenen Türk Vatandaşları	İtalyan 2.500 aile reisinin İtalyan vatandaşlığına geçmesini Türkiye'nin kabul etmesini istediler.	Türkiye bu sayıyı 1.000 kişi ile sınırlamak istedi.	Türkiye bu sayıyı 1.500 kişi olarak kabul etmek zorunda kaldı.

20	Musul	Musul Türkiye'ye bırakılamaz. Anlaşmazlık sürerse Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurulmalıdır.	Türkiye Musul'un kendisine verilmesini isteyerek konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini kabul etmedi.	Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinde *Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre* içinde Türkiye ile İngiltere arasından dostça bir çözüm *yoluyla saptanacaktır.* Öngörülen *süre* içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine *götürülecektir* hükmü yer aldı. Musul konusu Lozan Barış Antlaşmasının İmzalanması'nın ardından Milletler Cemiyeti'ne gitti. Buradan Türkiye'nin istediği sonuç çıkmadı. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Musul sınırlarımız dışında kalmış oldu.

Kaynak: Özdemir, 2013: 171-178.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında tasarlanıp ihdas edildiği andan itibaren, uluslararası alanda barış ve güvenliği sağlamak amacıyla yapılan tüm çalışmalara katılan Türkiye; bir süre sonra tüm dünyaya, sorunların barışçı yollardan çözümlenmesinin kendisi açısından temel bir tercih nedeni olduğunu göstermiştir. Nitekim Türkiye'nin bu tutumu, dünyanın hızla savaşa doğru sürüklendiği bir dönemde karşılığını bulmuş ve Lozan'da istediği gibi çözümleyemediği Boğazlar'ın statüsü ve Hatay sorunu gibi, Türkiye'nin güvenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ilgilendiren konuları kendi lehine çözebilmiştir (Uzun, 2017: 419).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması'nın sonuçları uzun süren müzakereler sonrası Türkiye açısından olumlu sonuçlanmıştır. Öncelikle Lozan

Barış Antlaşması Türkiye'nin uluslararası alanda tanınmasına vesile olmuş ve bağımsızlığı ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları çerçevesinde kabul görmüş ve *Sevr Barış Antlaşması*! tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır. Lozan Barış Antlaşması diğer devletlerin Türkiye'nin içişlerine müdahale etmeleri hakkına son vermiştir. Bütün bunların karşılığında Türkiye, 1923 yılında Lozan'da talep edip de ertelemek zorunda olduğu taleperin bir kısmını 1936'da Montrö'de kazanmış ve Türk Boğazları üzerinde yasal bütün hakları tesis edilmiştir (Hasanlı, 2015: 13). ***Mîsâk-ı Millî*** metniyle Türk ulusu tam bağımsızlık yönünde önemli bir adım atmıştır. Halkının büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Batı Trakya, Kars, Ardahan ve Batum'da halk oylaması yapılmasından korkulmamıştır. Boğazların işgalci güçler tarafından denetlenmesine karşı çıkılmış ve kapitülasyonlara ilk ciddi tepki verilmiştir. ***Türkiye'nin siyasal, hukuksal, finansal ve diğer gelişmelerini engelleyici koşullara muhalefet edilmiştir*** (Türkoğlu, 2021: 4).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında tasarlanan ***Mîsâk-ı Millî*** belgesi, tekelci kapitalizm çağında ***emperyalizme*** karşı ilk mücadeleyi gerçekleştiren bir halkın işgalcilere meydan okumasını ifade eden, direnişin ilkelerini belirleyen bir özgürlük belgesidir. Bu belgede Türk vatanının bir bütün olarak bölünmez olduğuna vurgu yapılıyor, yabancı işgali reddediliyordu. Belge'de ülke unsuruna ilişkin ilkeler tespit edilirken bu ülkedeki insan unsuruna dikkat çekiliyordu. *Tam bağımsızlık* ve *ulusal egemenlik* ilkelerine yapılan göndermeler, ulusal ve ekonomisel kalkınma, modern bir örgütsel yönetimin gerçekleşmesi için haklı talepler belgenin içeriğinde açıkça dile getiriliyordu. Tüm bunların gerçekleşmesinin tek koşulunun *tam bağımsızlık* olduğunun altı çizilirken ***devletin siyasal, hukuksal, finansal ve her türlü gelişimine konacak sınırlar külliyen reddediliyordu***. Haklı ve devamlı bir barış için belirlenen bu ilkeler gösterilebilecek azami fedakârlığın sınırlarıydı. Tunaya'nın belirttiği gibi aslında ***Mîsâk-ı Millî***, bağımsız bir devlet örgütü için gerekli bütün unsurları dikkate almış olması açısından bağımsızlık talebiyle yola çıkanların birlikte yaşamak üzere uzlaştıkları koşulları içeren bir ***toplumsal sözleşme*** idi ve kurulacak yeni devlet örgütü bu sözleşmenin içeriğine göre şekillenecekti (Turan, 2021: 70).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması ***Mîsâk-ı Millî*** açısından eksik olmakla beraber, o günün koşullları içinde mümkün olanın en iyisi olarak değerlendirilebilir. Yine ***Mîsâk-ı Millî*** *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'na endekslenmiş bir hedef de değildir. Zaman ve koşullara göre bu *ulusal amaca* ulaşılması konusunda, *Ulusal Kurtuluş Savaşı* sırasında azami mücadele yapılmış, savaş ile cephede elde edilebilen başarı ile yetinilsin şeklinde bir anlayış olmamıştır (Doğanay, 2001: 293-294).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde müsait koşullar oldukça bu fırsatlar değerlendirilmeye çalışılmış, ulaşılamayan hedeflerde silaha müracaat edilmemiş, beklenmiş, hedefin bazı kısımlarına daha sonraki yıllarda, sulh yolu ile hedeflere ulaşılmıştır. Hatay Meselesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve hatta Kıbrıs olayı bu anlayışın somut örnekleridir (Doğanay, 2001: 293-294). Nitekim Lozan Konferansı'nda Türk tarafı adına çözüme kavuşturulan ve ileriki bir tarihte çözülmek üzere ertelenen sorunlar olmuş, bu sorunlar Cumhuriyet'in ilk döneminde iç ve dış politikanın ilkesel olarak yönünü belirlemiştir. Buna, Azınlık okullarının *Maarif Vekâleti*'ne bağlanması, nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi, Irak sınırının belirlenmesi, Boğazların yeni statüye kavuşturulması, Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı, Osmanlı borçlarının taksimi ve ödenmesi gibi sorunlar örnek olarak gösterilebilir (Önal, 2019: 122). Benzer durumların, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün stratejik liderliği ışığında, günümüz dış ilişkiler stratejilerinde de uygulamanın ve aynı yolu takip etmenin elzem olduğu öngörülmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen ***Lozan Barış Antlaşması***, sadece I. Dünya Savaşı ve *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın[171] sonuçlarını değil, yaklaşık 3300 yıllık

171 ***Lozan*** *Ulusal Kurtuluş Savaşı* ile özelde Yunanistan, genelde ise İtilaf Devletleri'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz projelerine büyük bir darbe vuran Anadolu Hareketi için, askersel zaferin siyasal başarıya dönüştürülmesi yolunda büyük önem taşımaktaydı. Zaten ölü doğmuş bir antlaşma niteliği taşıyan ve Anadolu'daki direniş nedeniyle de uygulanamayan *Sevr Barış Antlaşması*'nın! yerine daha adaletli ve insanî bir antlaşma yapma çabalarının bir sonucu olan Lozan Konferansı, Türkiye açısından dış politika kadar, iç politik dengeler ve ulusal siyaset açısından da oldukça önemli bir süreçtir. Konferans öncesinde temsil edecek hükûmet konusundaki tartışmaların Saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanması, 600 yılı aşkın bir süre ülkeyi yöneten bir hanedanının yönetimden uzaklaştırılmasından öte sonuçlar doğurmuş ve cumhuriyetin ilanına giden yolu açmıştır (Ertan, 2013: 74).

Doğu Sorunu'nun çözümünü ilgilendiren; aynı zamanda, kuruluş aşamasındaki yeni Türk devlet örgütünün doğrudan sorumluluk üstlendiği ilk uluslararası müzakere niteliğini de taşımaktadır. Ayrıca son iki yüz yıl seyrek de olsa askersel başarılar elde eden Türkler'in, aynı dönemde hemen hemen hiçbir siyasal antlaşmadan başarıyla çıkamamış olması, başka bir deyişle masa başında büyük kayıplarla karşı karşıya kalması, Lozan Konferansı'nı daha önemli bir hale getirmiştir (Ertan, 2013: 74).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması, bir yandan I. Dünya Savaşı'nı Türkiye açısından sona erdirirken, bir yandan da Osmanlı İmparatorluğunu hukuksal ve finansal açıdan tasfiye edip, yeni Türk devlet örgütünün uluslararası temele oturtulmasını sağlamıştır. Yabancı güçlerin İstanbul'dan çekilmesi, 6 Ekim'de Şükrü Nâilî Paşa kumandasındaki Türk birliklerinin İstanbul'a girmesiyle tamamlanmış; Ankara 13 Ekim'de yeni devletin başkenti olurken, 29 Ekim 1923'te Türkiye Devleti'nin yönetim şeklinin ***cumhuriyet*** olduğu ilân edilmiştir (Küçük, 2005: 83).

- **Lozan Barış Antlaşması'nda Elde Edilen Temel Kazanımların Stratejik Analizi**

Lozan Barış Antlaşması; *Türk ulusuna karşı, yüzyıllardan beri hazırlana gelen ve Sevr Barış Antlaşması! ile tamamlandığı zannedilen büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir muazzam bir belgedir. Benzeri görülmemiş bir siyasal zaferin eseridir*! Nitekim paramparça olmuş bir imparatorluğun toprakları üzerinde yepyeni bir devlet örgütü kurulmuş ve uluslararası alanda diğer devlet örgütleri ile eşit haklara sahip tam bağımsız ve ulusal egemenliğini elde etmiş bir devlet örgütü olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu belge, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, ekonomisel ve siyasal bağımsızlığını, uluslararası düzeyde tartışmasız biçimde kabul ettirmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın üzerinden bir asır geçmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde ***emperyalist*** devletlere karşı imzalanan ve diplomaside *eşsiz bir zafer* olarak tarihsel kayıtlara adını altın harflere yazdıran bu antlaşma; ***emperyalist***

devletlerin sömürgeci ve yağmacı anlayışlarını temsil eden ve Sevr ile araçsallaştırılan çekirdek vatan topraklarının işgal, istila ve parçalanma sürecini tamamen bertaraf ederek, Anadolu topraklarında yeni ve tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş senedine konulan bir taahhütnameyi başarılı bir şekilde Türkler'e armağan etmiştir. Nitekim ülkenin kesin sınırları bu antlaşma ile belirlenmiş ve *tam bağımsız, egemen ve saygın bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti tüm dünya devletlerine ilan edilmiştir*[172].

Lozan'da Türklerin göstermiş olduğu bu gayreti ve başarısı diğer ***emperyalizmin*** sömürüsüne maruz kalmış *mazlum uluslara* da örnek ve önemli bir rol model olmuştur. Kaldı ki; laik, demokratik, toplumsal bir hukuk devlet örgütü olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, hem birçok ülkeye ve sömürüye maruz kalmış Hindistan[173]

---

172 ***Lozan Barış Antlaşması*** ile Osmanlı İmparatorluğu'nun halef devleti Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın mirasını üstlenerek uluslararası ortamda yerini almış, farklı bir modelle, demokratik, parlamenter ilkelere göre kurumsallaşmıştır. Esasında gerek en başından itibaren çağın gereksinimlerine uygun olarak örgütlenen Millî Mücadele gerekse yeni devlet örgütünün yönetim şekli halka dayanacak şekilde inşa edilmiştir (Köse, 2022: 522).

173 ***Hindistan***'ın Bombay kentinde Pherozeshah Mehta öncülüğünde bir grup liberal tarafından 1910 yılında yayın yaşamına başlayan *The Bombay Chronicle*, kısa bir zaman sonra Hindistan bağımsızlık hareketinin sözcüsü konumuna yükselmiştir. 1920'li yıllarda Hindistan basın yaşamının ana akım gazetelerinden biri olmasının yanı sıra, *The Bombay Chronicle*'ın ulusaşırı konulara ayırdığı geniş sütunlar ve gazetenin bu minvaldeki politik yönü Türk ulusal mücadelesi karşısında aldığı tavırda da gözlenebilmektedir. Hindistan Hilafet hareketinin dünya kamuoyuna açılan bir penceresi konumunda olan *The Bombay Chronicle*, Lozan Konferansı'nı takip eden muhabirleri aracılığıyla gelişmelere büyük bir titizlikle yaklaşmıştır. 1920'li yılların yarattığı siyasal belirsizlik ortamında Ankara Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'nda yürüttüğü diplomatik mücadele The Bombay Chronicle'da İslami anlamlar yüklenerek Hindistan kamuoyuna sunulmuştur. Bu bağlamda; Ermeni yurdu meselesi, azınlıklar, sınırlar ve dış borçlar gibi konularda Türk delegasyonunun öne sürdüğü argümanların savunulduğu *The Bombay Chronicle*'da yer verilen haber ve yorumlarda Asya uluslarının uyanışı tezine sıklıkla yer verilmiş, ayrıca Anadolu hareketi ile Hindistan bağımsızlık mücadelesi arasında kader ortaklığı kurulmasına ilişkin yorumlar gazetenin yayın politikasının bir parçası olarak görülmüştür. Ankara Hükûmeti'nin öncülüğü nde Lozan'da yürütülen diplomasinin bir yönüyle İslam toplumlarının hamiliği şeklinde yorumlandığı *The Bombay Chronicle*, dünyanın siyasal haritasının şekillendirildiği bir ortamda üçüncü dünyadan güçlü bir ses olarak öne çıkmıştır. Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin İslam dünyasıyla arasındaki güçlü bağların sembol kanallarından biri haline gelen *The Bombay Chronicle*, aynı zamanda Lozan sonrası dönemde yeni Türkiye Devletinin dış politikada sahip olduğu ittifak ve manevra olanakları hakkında da ipuçları vermektedir. Gazetenin Lozan Konferansı'nı ***anti-emperyalist*** bir bağlamda değerlendirdiği haber ve yorum yazılarında öne çıkan tema, Anadolu hareketinin toplumlar ve kıtalar arasındaki siyasal ve ekonomisel eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için moral bir de-

gibi mazlum uluslara örnek teşkil etmiş, *aynı zamanda*, hızlı ve istikrarlı bir sosyo-ekonomisel kalkınma programının da nasıl başarılabileceğini net bir şekilde göstermiştir.

✓ ***Tam Bağımsızlık, Özgürlük ve Ulusal Egemenlik***

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ***Misâk-ı Millî***'den ilham alarak tam bağımsızlık düşüncesini; *biz, yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz. Bilgin, cahil, istisnasız bütün millet fertleri, belki içinde bulundukları güçlükleri tamamen anlamaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta: tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasal, finansal, ekonomisel, adlî, askerî, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir* şeklinde ifade etmektedir (Sakin, 2002: 314).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması, hem *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın ve ulusal bağımsızlığının *uluslararası resmi bir tescili* hem de ezilen mazlum ulusların özgür ve bağımsız olma iradesini temsil etmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması, Türklerin tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik haklarını imha etmeyi içeren Sevr sürecini tamamen durdurmuştur. Nitekim *Sevr* koşulları nasıl ki asırlardan beri hazırlanmış ***Doğu Sorunu Dokrini***'nin en son merhalesini teşkil eden bir imha planı idiyse, Lozan Antlaşması da bir o kadar bu hasmane tutum, düşünce, suikast ve hainâne faaliyetleri itlaf eden ***onurlu bir zaferdir***. Çünkü Müttefikler (*yani emperyalist devletler bloku*) Türkleri I. Dünya Savaşı'nın mağlubu olarak görüyordu. ***Doğu Sorunu Dokrini*** idealini Türkler aleyhine yaklaşık 3300 yıldır gündemde tutan masadaki herkes, Türkler'e karşı cephede

ğer taşıdığı yönünde olmuştur. Hindistan, Mısır ve Afganistan uluslarının Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin öne sürdüğü tez ve iddiaları desteklediğinin vurgulandığı The Bombay Chronicle, Ankara Hükûmeti'nin bağımsızlık yolunda üçüncü dünyadan aldığı desteğin önemli bir sembolüdür (Babaoğlu, 2023: 24).

tek vücut halinde birleşmişti. Doğal olarak Lozan'da ilk sunulan anlaşma metni Sevr'de yer alan imha planından farksızdı. Ancak Türkler, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün eşsiz stratejik liderliği çerçevesinde yürüttükleri Milli Mücadele neticesinin en önemli aşamasını teşkil eden *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın galibi olarak Lozan'da masaya oturmuştu.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk temel stratejiyi belirlemişti. Nitekim bu doğrultuda İsmet Paşa masaya *tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik* iddiası ile müzakereye oturdu ve bu iddiasını antlaşma süreci bitinceye kadar sürdürdü. Nihayetinde istediğini de aldı. Hariciyeciler tarafından *kurt politikacı* olarak değerlendirilen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, bu durum için İsmet söylediğimiz her şeye aynı cevabı verdi: Bağımsızlık diyerek pes etti. Halbuki ***emperyalistlerin*** dayatma ile takatten kesilmiş mecalsiz bir devlete imzalatmış olduğu Mondros Mütarekesi, Sevr'in önsözü olarak tasarlanmıştı. Ancak, bu sinsi imha planını (*mütareke koşullarını*) görerek direnmeye karar veren bir kısım yurtsever asil Türk evladı, adeta canını dişine takarak mücadeleye koyuldu. Neticede Türkler, dünya tarihinde eşine ender rastlanan bedeller ödeyerek, üstelik ***tiksindirici vatan hainlerine*** rağmen, galip gelmeyi başardı.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün korkusuz, cesur ve kahramanane kararlılığının, iradesinin, cesaretinin[174], müthiş deha niteliğinin

---

174 ***Gazi Mustafa Kemal Paşa*** Sivas'ta Milli Mücadele faaliyetlerini yürüttüğü esnada, *General Habord* (*aynı zamanda General Pershing'in kurmay başkanı*) görüşme talebinde bulunmuş ve aşağıda yer alan konuşmalar cereyan etmiştir;

- *Türk tarihini okudum. Ulusunuz büyük komutanlar yetiştirmiş, büyük ordular hazırlamıştır. Bunları yapan bir ulus elbette bir medeniyet sahibi olmalıdır. Takdir ederim. Ama bugünkü duruma bakalım. Başta Almanya müttefikinizle dört yıl harp ettiniz, yenildiniz; dördünüzün bir anda yapamadığınız şeyi, bu duruma tek başınıza yapmayı nasıl düşünebiliyorsunuz? Bireylerin intihar ettikleri, vakit vakit görülür. Bir ulusun intihar ettiğini mi göreceğiz?*

- Gazi Mustafa Kemal Paşa, General'e;

- *Teşekkür ederim; tarihimizi okumuş, bizi öğrenmişsiniz. Fakat, şunu bilmenizi isterim ki, biz* ***emperyalizm*** *pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş aşağılık bir ölüme mahkum olmaktansa, babalarımızın oğulları olarak vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz!*

- *Bizde olsa böyle yapardık* diye şaşkınlıklarını ifade eden General ve arkadaşları sessizce ayağa kalktılar.

ve Türk şehit ve gazi fedakârlıklarının açtığı yol Lozan'da adeta cisimleşip, heykelleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin *tapu senedi* olan Lozan Belgesi'nde, şehit ve gazi Mehmetçiklerin azimleri, gözyaşları, duaları, emekleri; nihayetinde, asil Türk ulusunun sonsuz özverisi ve sarsılmaz direncinin kan ile yazılan imzası vardır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde başarı ile tamamlanan Lozan Barış Antlaşması, bilimsel olarak analiz edildiğinde elbette Türkler için çok önemli diplomatik bir zaferdir! ***Mîsâk-ı Millî****'yi gerçekleştirmek; Türkiye'de bir Ermeni devletinin kurulmasını engellemek, ekonomisel bağımsızlığı elde etmek, kapitülasyonları kaldırmak, Türkiye ile Yunanistan arasında Batı Trakya, Ege adaları, nüfus değişim, savaş tazminatı gibi sorunları çözmek ve Türkiye ile Avrupa devletleri-emperyalistler arasındaki ekonomisel, siyasal, hukuksal sorunları çözmek* gibi birçok büyük başarı elde edilmiştir. Özellikle ***Mîsâk-ı Millî*** çerçevesinde alınan kararların büyük bir kısmı gerçekleştirilmiş olup, tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik sağlanmış, Osmanlı'nın gerileme ve dağılma dönemine damgasını vuran *ezik diplomasi*[175] geleneği son bularak, ***emperyalistler*** ile her anlamda eşit ilişkiler dönemi başlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ve O'na yürekten bağlı asil Türk ulusunun barışçı kimliğinin de bir yansıması olan Lozan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgeleri arasında yer almış ve önemli kazanımlar sağlamıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan benzer antlaşmalardan bugün geçerliliğini ve güncelliğini koruyan *tek belge* olan Lozan Barış Antlaşması, yalnızca Türk tarihi için değil, dünya tarihi için de büyük bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen ve tarihsel kayıtlara altın harflerle yazılmış olan Lozan Barış Antlaşması'ndaki bu onurlu başarıyı küçümsemek,

---

175 ***Diplomasi***, devletler arasındaki ilişkilerin barışçıl yollarla yürütülmesidir. Diğer bir deyişle, Uluslararası İlişkileri yürütme sanatıdır. Kendi içinde farklı şekilde gelişen diplomasi, Osmanlı'da ilginç bir süreç izlemiştir. Başlangıçta *amaca özel* (*ad hoc*) diplomasiyi kullanan Osmanlı, zayıflamaya başlayıp toprak kaybetmeye başlayınca *sürekli diplomasiyi* kullanmaya başlamıştır. Yani Osmanlı İmparatorluğu diplomasiyi ayakta kalmak için kullanmıştır. Yine de bu durum Osmanlı'nın yıkılmasını engelleyememiştir (Kodaman ve Akçay, 2010: 75).

hakir görmek veya görmezlikten gelmek kelimenin tam anlamı ile cehalettir. Öyle ki cehalet sözcüğü dahi durumun vahametini tanımlamada aciz kalır! Kaldı ki Lozan Barış Antlaşması'nda elde edilen kazanımlar basitçe bir kıyaslama yapılarak çok daha iyi kavranabilir. Aslına bakıldığında bunun için derinlemesine bilimsel bir analiz yapmaya da gerek yoktur; sadece ve sadece, Lozan'dan 3 yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan *Sevr Barış Antlaşması*'nda yer alan maddeleri-koşulları incelemek ve Lozan kazanımları ile karşılaştırmak yeterlidir. Bu kıyaslama neticesinde hiç kuşkusuz açıkça görülecektir ki, *Lozan* ve *Sevr* karşılaştırıldığında, Anadolu'daki Türk varlığı akıbetinin, bugünün sömürülen ve ezilen mazlum uluslarından bir farkının kalmayacağı görülecekti.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk tarihinin en büyük eseri olan Nutuk'ta Lozan zaferini Türk ulusuna, hem ***tarih yaratıcısı*** hem de ***tarih yazıcısı*** rolüyle ifade etmiştir. Nitekim Lozan'daki zaferi gölgelemeye çalışanlara ve bundan sonra da çalışacaklara ders niteliğinde gereken yanıtı; *saygıdeğer efendiler, Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükümleri öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu kanaatindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı, yüzyıllardan beri hazırlana gelen ve Sevr Barış Antlaşması! ile tamamlandığı zannedilen büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir muazzam bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal zaferin eseridir*! diye vererek son noktayı koymuştur.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ulusal çıkarları önceleyerek ve mevcut gerçeklere uyum sağlayarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmış, stratejik liderliğinin bir yansıması olarak, mantık çerçevesinde ve çok fazla hayale kapılmadan ***gerçekçi*** bir dış politika tarzı benimsemiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Almanların ***reel politik*** diye adlandırdıkları kavramı gayet iyi algılayarak ve uygulamış; olayları değerlendirirken bu çerçevede hareket ederek hayalperest, romantik, melankolik ve mistik hiçbir düşünceye ve aksiyona yer vermemiştir. Bu temel strateji düşüncesi ile Lozan'a gönderilen ve sürekli *reel politika* doğrultusunda yani *gerçeklerden* hareket eden Türk Temsil Heyeti, aşağıdaki başlıklarda yer alan (özet) konular çerçevesinde mutabakata varmış ve başarılı sonuçlara imza

atmıştır. En önemli kazanım ise kuşkusuz ekonomisel bağımsızlık anlamına gelen stratejik kararların alınması; yani ***kapitülasyonların*** tamamen kaldırılmasıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde bir bağımsızlık savaşının kazanılması sonrası kapitülasyonların kaldırılması fırsatı önümüze gelecektir. TBMM tarafından Lozan görüşmelerinden en önem verilen konu kapitülasyonların kesin olarak kaldırılmasıydı. İngiltere Lozan'a gelirken bir kapitülasyon raporu hazırlamıştı. Bu raporda Japonya'da kapitülasyonların kaldırılmasının nedeni olarak Japonya'nın güçlü olmasına vurgu yapılmıştır. Savaşı kazanmış bir TBMM Hükümeti olarak, Lozan antlaşmasında kapitülasyonların kaldırılması ilk öncelikti. Nitekim İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan'daki Türk delegeleri bu konuda hiç taviz vermemişlerdi. Bunun sonucunda da Lozan görüşmelerine ara verilmesine rağmen sonuçta kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Lozan Antlaşması sadece tek maddeden oluşsa ve o tek madde de kapitülasyonların kaldırılması olsa bile bu tek madde Türkler için Lozan'ı büyük bir zafer yapar (Elmacı, 2023: 18).

✓ *Ekonomisel Bağımsızlık*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk geleceği keskin bir şekilde zaten okumuştur; hatta görmüş gibi hareket etmiştir. Nitekim, Lozan görüşmelerine gönderilen Türk Temsil Heyeti'ne, ekonomisel bağımsızlığın en önemli ayağını temsil eden *kapitülasyonlar* konusunda kesinlikle taviz verilmemesini ve kayıtsız-koşulsuz tamamen kaldırılması talimatını vermiştir. Bu bağlamda, yaklaşık 500 yıllık (*ilkin 1555 yılında Fransızlar'a verilmişti*) yabancılara verilen başta ekonomisel olmak üzere siyasal, toplumsal her türlü ayrıcalığı ifade eden ***kapitülasyonlar*** tamamen kaldırılmıştır[176].

176 ***Emperyalist*** devletlere karşı Türk halkının bağımsız bir ulus-devlet olma mücadelesinin askersel safhası, işgalci güçlerin Anadolu'dan atılmasıyla büyük oranda tamamlandı. 20 Kasım 1922'de başlayan ve mücadelenin diplomatik safhasını oluşturan Lozan Görüşmeleri'nde ise temel amaç, Türk ulus-devletinin bağımsızlığını ***emperyal*** güçlere onaylatmaktı. Bu bağlamda Ankara Hükümeti, İsmet Paşa'nın başkanlık yaptığı heyete sınırlar ve yeni Türk ulus-devletin düzeniyle ilgili 14 maddelik bir talimat vermişti. Söz konusu bu talimatta Türk heyetine, Müttefik Devletlerin Ermeni yurdu ve kapitülasyonları sürdürmek konusunda ısrarları karşısında görüşmeleri kesme yetkisi verilmişti. Bu yetki, Türk ulus-devletinin kurucu kadrosunun

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün net ifadesi ile; *Osmanlı* İmparatorluğu'nun *ekonomisel ve finansal egemenliğini temelinden yıkan bu aygıt, bir daha geri dönülemez bir biçimde yok edilmiştir*! Kapitülasyonların tamamı kaldırılmış ve ekonomisel bağımsızlık elde edilmiştir. Bunun doğal sonuç olarak ***emperyalistlerin*** kölelik, sömürgecilik ve kolonicilik düzeni Türk topraklarında son bulmuştur. Daha önce adeta ekonomisel prangalar ile Türkleri kendine köle ediveren (*sömürgeleştiren*) ***emperyalist*** güçlerin en önemli kozu ekonomisel sömürge araçları bertaraf edilmiştir. Özetle bağımsız, yerli ve ulusal bir ekonomi oluşumu için mucizeye yakın hamleler gerçekleştirilmiştir. Örneğin; *Gümrük tarifeleri* konusunda Osmanlı'nın 1 Eylül 1916 tarihli tarifesinin 5 yıl süreyle geçerli olması Türkiye tarafından kabul edilmiş olup, Türkiye 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde bir değişiklik yapmamıştır. *Savaş tazminatı* konusu oldukça tartışmalı geçmesine rağmen *(çünkü savaşı kaybeden Yunanistan tazminat ödemek istememiştir)* Yunanistan, daha sonra Karaağaç Bölgesi'ni savaş tazminatı olarak Türkiye'ye vermiştir. *Liman ve fabrikalar* ulusallaştırılmıştır. Çünkü Türkiye'deki liman ve fabrikaların %85'i yabancılara ait idi; ancak Antlaşma ile durum tamamen değişmiş ve büyük ölçüde limanlar ve demiryolları ulusallaştırılmıştır. Diğer yandan *kabotaj* kaldırılmış ve böylece Türk karasularında ticaret yapma hakkı yabancılardan alınarak sadece Türkler'e bırakılmıştır.

---

vatanın bütünlüğü ve devletin egemenliği ile bağımsızlığı konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Görüşmelerde Müttefik Devletlerin temsilcileri gerek kapitülasyonlar gerekse azınlıkların statüsü gibi konularda *Türk hukuk sistemini* tartışmaya açarak ve Türkiye'de dinsel hukuk sisteminin uygulandığını ileri sürerek etkinliklerini sürdürmenin yollarını aradı. Türk hukuk sisteminin yeterince laik olmadığını ileri süren Müttefik Devlet temsilcileri, ulus-devlet anlayışıyla örtüşmeyen çoklu hukuk sistemini savunarak avantaj elde etmenin yollarını aradı. Buna karşı Türk Temsil Heyeti, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleştirilen hukuk reformlarını ve hukukta laikleşme doğrultusunda atılan adımları ileri sürerek bu argümanları geçeriz kılmaya çalıştı. Bu bağlamda sorun, Türk hukuk sisteminin yeterince laik olmayışı üzerinde düğümleniyordu. Bütün bunlar Türk hukukunun *ulus-devlet* anlayışıyla uyumlu hale getirilmesini ve laikleşmesini gündeme getirdi. Başka bir ifadeyle Türk delegasyonu, ***kapitülasyonlar*** ve ***azınlık hukuklarıyla*** ilgili dış müdahaleleri engelleyebilmek için hukuk alanında laikleştirme perspektifini benimsedi (Türkan, 2023: 41).

✓ ***Osmanlı İmparatorluğu Borçlarının İtfa Edilmesi***

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması kapsamında TBMM heyeti, Osmanlı'dan kalan borçları ödemeyi kabul etti. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854 yılından beri aldığı borçlar ödenemeyecek durumdaydı. Yıllardır Osmanlı'nın sırtında bir yük olan ve nihayetinde *Düyun-u Umumiye İdaresi*'nin kurulmasına ve Osmanlı'nın bütün finansal egemenliğini kaybetmesine neden olan dış borçlar konusu halledilmiş oldu. Bu bağlamda sadece ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları içerisinde yer alan bölgelere harcanmış borçlar kabul edildi ve bunlar da yapılandırılarak geri ödenmesi planlı bir şekilde karara bağlandı. Antlaşmaya göre Türkiye borçların %62'sini, 1912 sonrası aldığı borcun %73.59'unu ödemeyi kabul etti. Toplam borç 82 milyon 456 bin 337, faizleriyle birlikte 107 milyon 528 bin 461 altın liraya denk gelir. Türkiye borçları 1929 yılında ödemeye başladı ve borçların tamamı 1954 yılında kapatıldı.

✓ ***Sınırların Düzenlenmesi ve Ulusal Egemenlik***

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması kapsamında vatan sınırları çizilmiş, düzenlenmiş ve vatan sınırları içinde ulusal egemenlik sağlanmıştır. Örneğin; ***emperyalist*** devletlerin çekirdek vatan topraklarında, yani Doğu bölgesinde bir Ermenistan ve Kürdistan kurma girişimleri tamamen engellenmişir. ***Suriye sınırı***, Fransızlar'la 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'nda çizilen sınırlar olarak kabul edilmiştir. ***Irak sınırı***, Musul üzerinde antlaşma sağlanamadığı için, bu konuda İngiltere ve Türkiye Hükûmeti kendi aralarında görüşüp anlaşacakları bir mutabakata varılmıştır. ***Bulgaristan sınırı***, 1913 tarihli İstanbul Antlaşması esas alınarak belirlenmiştir. ***Türk-Yunan sınırı***, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda belirlenen şekliyle kabul edilmiştir. Bu kapsamda, Meriç Nehri'nin batısındaki Karaağaç istasyonu ve Bosnaköy, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da yaptığı tahribata karşılık savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verildi. Meriç Irmağı Türkiye ve Yunanistan'ı ayıran sınır olarak kabul edilmiştir. *Ege Denizi*'nde ise Gökçeada ile Bozcaada özerk bir yönetime tabi tutulmak koşulu ile (*Türkiye antlaşmanın*

bu maddesini uygulamadı) Türkiye'de, diğer Ege Adaları İtalya'ya kaldı. İtalya'nın Türk sınırına yakın adaları silahsızlandırması kararlaştırıldı. *Sevr Barış Antlaşması*! ile *Oniki Adalar* İtalya'ya diğer adalar Yunanistan'a bırakılmıştı. Oniki Adalar ve Rodos 1945 yılında müttefiklerin eline geçti ve Nisan 1947'de resmen Yunanistan'a teslim edilmiştir. ***Türkiye-İran sınırı***, Osmanlı İmparatorluğu ile Safevî Devleti arasında 17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre belirlenmiştir. ***Hatay*** ise, 1939 yılında bölge halkının yaptığı referandumun sonucunda Türkiye'ye katılmıştır.

✓ *Savaş Tazminatları*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün deyimiyle *Türk tarihinde bir dönüm noktası* niteliği taşıyan Lozan Barış Antlaşması sonucu kapsamında İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı nedeniyle istedikleri savaş tazminatlarından vazgeçtiler. Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı ödemesi kararlaştırıldı. Sadece Yunanistan savaş tazminatı olarak Karaağaç bölgesini verdi. Çünkü ekonomisel olarak zorda olan Yunanistan'ın bu borcu ödeyemeyeceğine kanaat getirildi ve Karaağaç ve çevresi tazminat olarak Türkiye'ye bırakıldı.

✓ *Türk Boğazları'nın* Statüsü

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması sonucu kapsamında *Türk Boğazları*, görüşmeler boyunca üzerinde en çok tartışılan konu olmuştur. Sonunda geçici bir çözüm getirilmiştir. Buna göre askeri olmayan gemi ve uçaklar barış zamanında boğazlardan geçebilecekti. Ticaret gemileri Boğazlar'dan barış zamanında serbest faydalanma hakkı elde edecek, savaş gemilerinin geçişi ise sınırlandırılacaktı. Bu bağlamda Boğazların her iki yakası askersizleştirilip, geçişi sağlamak amacıyla başkanı Türk olan uluslararası bir kurul oluşturuldu ve bu düzenlemelerin Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında sürdürülmesine karar verildi. Boğazlara yapılacak olası saldırılara karşı gereken önlemleri Milletler Cemiyeti alacaktı. Boğazların her iki tarafında bulunan 15-20 km'lik bölge, askersel faaliyetlerden tamamen arındırılacaktır. Böylece Boğazlar bölge-

sine Türk askerlerinin girişi yasaklandı. Bu hüküm, 1936 yılında imzalanan *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* ile değiştirilmiştir[177].

✓ *Yabancı Okulların ve Patrikhanelerin Durumu*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması sonucu kapsamında *yabancı okulların* eğitimlerine Türkiye'nin koyacağı kanunlar doğrultusunda devam etmesi kararlaştırıldı. Dünya Ortodokslarının dinsel lideri durumundaki patrikhanenin siyasal yetkilerinden arındırılarak siyasal faaliyet yapılması yasaklandı ve İstanbul din merkezi olarak korundu.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması sonucu kapsamında *yabancı okullara* uygulanacak hukuksal rejim sorunu, üzerinde kolay anlaşmaya varılamayan konulardan biri oldu. Müttefiklerin Türkiye'de bulunan din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarının Osmanlı döneminde sahip olduğu ayrıcalıklarını sürdürmesine yönelik taleplerine direnen Türk Temsil Heyeti, konferansın ikinci devresinde yapılan müzakereler sonucunda büyük ölçüde kendi

177 ***Montrö Boğazlar Sözleşmesi*** Karadeniz'in güvenliği için yaşamsal öneme sahiptir. Nitekim SSCB'nin yıkılışı ve dolayısıyla Soğuk Savaş Süreci'nin sona ermesinin ardından, Karadeniz'in değişen jeopolitiği kapsamında gerek bölge içi gerekse bölge dışı oyuncular tarafından çeşitli stratejiler ortaya atılmaya başlanmıştır. Karadeniz, enerji kaynaklarına yakınlığı ve sözü geçen enerjinin Batı'ya aktarılmasında oynadığı kilit rol nedeniyle uluslararası ve ulusal üstü birleşimlerin geleceğe dayalı öngörülerinde vazgeçilmez bir önem kazanmıştır (Bükülmez ve Küpeli, 2007: 195). Bu bağlamda Karadeniz; değişen jeopolitiğiyle ve Asya-Avrupa arasında bir enerji geçiş koridoru olması sebebiyle ***emperyalist*** güçlerin ve uluslararası örgütlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Gelecekte AB ve ABD'nin gereksinim duydukları enerjiyi istikrarsızlığın beşiği haline gelen Orta Doğu'dan temin etmektense, yüzlerini Orta Asya ve dolayısıyla Hazar Havzası enerji kaynaklarına dönecekleri aşikardır. İşte bu doğrultuda bölgede meydana getirilen tüm stratejiler; enerji kaynaklarına egemenlik ideali, Rusya Federasyonu'nun eski gücünü yeniden kazanmasının önüne geçilmesi için buradaki devletlerle yakın temas içine girilmesi ve Karadeniz'e hakim olan Orta Doğu'ya kadar tüm bölgeye ve hatta Orta Doğu'ya hakim olur inancı ile özetlenebilir (Bükülmez ve Küpeli, 2007: 214). Türk Boğazları her ne kadar uluslararası deniz ulaşımında kullanılan birer su yolu olsalar da, Türkiye'nin tam egemenliğine tabi iç sularıdır. Bu bölgedeki egemenliğimizden taviz verilmesi ulusal duruşumuzda zafiyet yaşanması demektir. Türkiye uluslararası arenayı oluşturan devletler camiasında Montrö'nün mevcut haliyle korunması ulusal düşüncesini net ve ikna edici bir tavırla ortaya koymalıdır (Bükülmez ve Küpeli, 2007: 216).

görüşünü kabul ettirmeyi başardı. Sonuçta Türkiye'de yabancılara ait din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarına ilişkin sorun, sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan kurumlarını kapsayacak şekilde, bu üç devletin temsilcilerine İsmet Paşa tarafından gönderilen birer mektupla çözüme kavuşturuldu (Tanır, 2015: 185)[178].

✓ *Azınlıkların Durumu ve Mübadele*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması sonucu kapsamında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan ***azınlıkların*** tümü, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayıldı. Böylece azınlıklara verilen ayrıcalıklar kaldırıldı ve yabancı devletlerin iç işlere karışmasının önüne geçildi. Azınlıklara Türk kanunlarına aykırı olmamak koşulu ile her türlü dinsel özgürlük tanınmıştır. Azınlıklar konusunda alınan kararlara göre, Türkiye'de yaşayan Rumlar ve Yunanistan'da yaşayan Türkler yer değiştirdi. Nüfus mübadelesine İstanbul ve Batı Trakya'da yaşayan azınlıklar dahil edilmedi. Ancak, 1926 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Kanunu gerekçesinde belirtildiği gibi azınlıklar da Medeni Kanuna tabi olmuşlar ve ülkede hukuk birliği sağlanmıştır.

---

178 ***Yabancı okullar*** Osmanlı'da Tanzimat'tan sonra büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletin varlığı açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. İmparatorluk yönetimi, yabancı okullarla mücadele için hukuksal bir mevzuat oluştursa da, söz konusu okullar, himayesi altında bulundukları devletlerin diplomatik koruması sayesinde, Osmanlı iç hukukuna bağlı olmadan hareket edebilmişlerdir. TBMM Hükümeti'nin, Milli Mücadele yıllarında, 1915'te çıkarılan *Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi*'ni yabancı okulları denetim altına almak üzere uygulamaya koyması, yeni Türk yönetimi ile İtilaf güçleri arasında bir anlaşmazlık doğurmuştur. Bu sorun, Lozan'da görüşülmüş ve bir çözüme bağlanmıştır. Ancak Türkiye'de önemli bir okul varlığı bulunan Fransa'nın, Lozan'da yabancı okullar sorununa ilişkin getirilen çözümü yeterli bulmaması ve Ocak 1924'te Türk Hükümeti'nden yeni taleplerde bulunmasıyla, Fransız okulları sorunu olarak adlandırılan bir kriz ortaya çıkmıştır. Fransız Katolik misyon okullarının, haçlar konusunda ruhani bakımdan bağlı oldukları Vatikan'ı dinleyerek, Maarif Vekâleti'nin dinsel öğretim ve simgelere ilişkin gönderdiği genelgedeki emirlere uymaması ise krizi büsbütün derinleştirmiş ve okulların kapatılmasıyla sonuçlanmıştır (Tanır, 2015: 2001-202).

- **Lozan Barış Antlaşması Sonrası Asil Türkler'in İzlemesi Gereken Temel Stratejiler**

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde gerçekleştirilen ve Türkiye'nin kuruluş senedi olan *Lozan Barış Antlaşması* zaferi, Cumhuriyetin 100. yılında bugün yine ***emperyalizmin*** ve ***tiksindirici vatan hainlerinin*** planlı ve sinsi saldırısı altındadır. Kaldı ki *Doğu Sorunu Doktrini* asla bitmek tükenmek bilmeyen kalıtsal bir emel olarak ***emperyalist*** devletlerinin adeta genlerine işlemiştir. Bu amaç çerçevesinde en temel düzeyde araçallık olarak tasarlanan *Sevr* ise imha olmamıştır. Uygulanmak üzere masa üzerinde yer alan dosyada halen yer almaktadır. Sinsice fırsat kollamaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele sürecine bağlı Lozan Barış Antlaşması'nı başarılı bir şekilde tamamlamış, müthiş örgütçü niteliği ve devrimci stratejik liderliği ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur. Bu bağlamda asil Türk evlatları, geçmişte olduğu gibi yarın da, özgür bir ulusun ve bağımsız bir devlet örgütünün yurttaşları olarak, barış, huzur ve dostluk içinde bir arada yaşamanın ve ulusunun geleceğine yönelik borcunun masum bir bedeli olarak teyakkuz halinde olmalı ve sürekli bir *ortak akıl* çerçevesinde, Türklere karşı tasarlanan ve ihtimali olan hainâne tehlikelere karşı gerekli önlemleri ve aksiyonları almalıdır. Bu, aynı zamanda ***kurmay akıl*** için olduğu kadar, her Türkiye Cumhuriyeti Devleti yurttaşı için de bir *ulusal görevdir*.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün eşsiz ve özgün liderliği ışığında ve ***stratejik aklı*** çerçevesinde gerçekleştirilen Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde, asil Türkler'in ve ***kurmay aklın*** izlemesi, sıkı sıkıya bağlı ve sadık kalması gereken 3 farklı ***devrimci strateji*** öngörülmektedir. Her üç strateji de ayrı ayrı ve bir bütün olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin köklerini bilmede, dünü anlamada, bugünü kavramada ve yarınlara stratejik yönden bakmakta çok önemli siyasal, hukuksal, çevresel, toplumsal ve ekonomisel bir nitelik taşımaktadır.

✓ *1. Strateji: Mîsâk-ı Millî*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kendi stratejik görüşü ışığında tasarlanan, ve bizce, büyük ve süper güçlü Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin gelecek vizyonunu ve yol haritasını temsil eden

Mîsâk-ı Millî[179] ilkeleri iyi okunup yorumlanmalıdır. ***Mîsâk-ı Millî*** *dokrininin* genetik kodları çözümlenmeli ve iyi anlaşılmalıdır. Bu bakış çerçevesinde Lozan'da *reel politik* gereği tamamlanmamış gibi görünen konular, asil Türk evlatları tarafından herdaim sahiplenilerek ve içselleştirilerek yeri ve zamanı geldiğinde hiç tereddüt etmeden *ulusal çıkarlara* mutabık bir şekilde uygulanmalıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün müthiş stratejik bakış açısının tam olarak hissedilebildiği ***Mîsâk-ı Millî*** maddeleri dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde *(özellikle 6. Maddesi dikkatli bir şekilde incelendiğinde)*, satırların ruhuna işlenmiş son derece stratejik bilgi ve eşsiz bir paradigmanın varlığı görülmektedir. ***Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafâtımıza mani kuyûda muhalifiz*** cümlesi, ahitnamede dile getirilen coğrafi sınırları, ulusal çıkarların gerekli görüldüğü ve koşulların oluştuğu anda bir sınıra dayandırılmayacağının açık ve net ifadesidir. Kaldı ki ***Mîsâk-ı Millî***'de yer, gök, şehir, bölge, ada, deniz gösterilerek bir sınır tanımlaması zaten yapılmamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, nitekim Lozan Barış Antlaşması sonuçlarının ***Mîsâk-ı Millî***'ye aykırı olduğunu söyleyenlere karşı, geleceği doğru şekilde okuyan (*gören*) stratejik bakış açısı ile ***Mîsâk-ı Millî*** sınırları ile ilgili olarak Meclis kürsüsüden haykırarak; ***Efendiler, toprak konusu ve sınır konusu, Misâk-ı Millî'nin bildiğiniz gibi, birinci maddesinde yer almaktadır. Ancak Misâk-ı Millî*** şu çizgi, bu çizgi diye hiçbir zaman sınır çizmemiştir. O sınırı çizen şey, milletin manfaati ve yüksek kurulunuzun yerinde ve ***doğru kararıdır. Yoksa haritası mevcut bir sınır yoktur*** şeklinde açıkça Türkiye'nin sınırlarına hudut ve kayıt konulamaycağını ifade etmiştir. Diğer bir deyişle Türklerin ulusal çıkarlarının sınırı nere ise hudutları da orasıdır. Bu bakımdan ***Misâk-ı Millî*** adeta organiktir, dinamiktir, devrimci karakterdedir, yeri ve zamanı geldiğinde Hz. Ali'nin kılıcı gibi keskin bir çeliktir.

---

179 ***Mîsâk-ı Millî*** doktrini, ulusal mücadelenin ve stratejik lider *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün ***İlke ve Devrimleri***'nin esas ruhudur ve gelecek nesillere bıraktığı en büyük nadide mirastır. Ulus olma bilincini tam manası ile ortaya koyan ***Mîsâk-ı Millî*** ile ulusal ve bölünmez bir Türk vatanının sınırları, *Ulusal Mücadele*'nin ana ruhu, Türk dış politikasının hedefleri, devletin bağımsızlığı, ulusun geleceği ve devamlı bir barışın sağlanması için yapılabilecek en son fedakârlıklar tespit edilmiştir. Gücünü ve kaynağını Türk ulusunun meşru müdafaa hakkı ile özgür ve bağımsız yaşama azminden alan ***Mîsâk-ı Millî*** asla saldırgan ve zorba bir doktrin değildir (Okan, 2007: 82).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, nitekim ***Mîsâk-ı Millî***'nin ilkeleri çerçevesinde ulusal çıkarlara uygun fırsatları muhteşem bir *stratejik akıl* ile değerlendirmiş ve uygulamaya geçirmiştir. Örneğin, 1933 yılı itibariyle uluslararası platformlarda tekrar gündeme taşınan *Türk Boğazları* konusunu, 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle ***Mîsâk-ı Millî*** ye uygun bir şekilde çözüme kavuşturmuştur. Bu bağlamda *Montrö Boğazlar Sözleşmesi* Türkiye açısından yaşamsal öneme sahip çok stratejik bir antlaşmadır. Bu antlaşma ile yine eşsiz stratejik liderlik özelliğini bir kez daha uluslararası arenada başarılı bir şekilde uygulayan *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, ulusal egemenlik ve tam bağımsızlığın yanı sıra, Boğazlar'ın ve Karadeniz'in güvenliğini de garanti altına almıştır. Bu bağlamda Montrö ***asla*** müzakereye açılmamalıdır. Ayrıca bu antlaşmanın hükümlerini bozacak herhangi bir girişim (*alternatif kanal vs.*) katiyyen gündeme dahi getirilmemelidir. Alternatif tasarımlar, düşünceler ve öneriler adeta bir *vatan hainliği* olarak kabul edilmeli, varsayılmalıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk yine ***Mîsâk-ı Millî***'nin 6. maddesini bizzat uygulamıştır. Ulusal çıkarlara uygun fırsatı ve ortamı gördüğü an Lozan'da ertelenen Hatay konusuna da eğilmiş, Hatay'ın da anavatana katılmasını sağlamak suretiyle ***Mîsâk-ı Millî***'nin ilkeleri doğrultusunda kadim Türk yurtlarını çekirdek vatana dahil etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk daima atalarının ruhlarının çığlıklarını benliğinde hissetmiş asil bir lider, korkusuz, cesur bir savaşçıdır. Türklerin kutsalıdır. Binlerce yıldan bu yana atalarının öz yurdu olan kadim Türk topraklarının haksız yere başka ulusların eline geçmesine, işgal ve istilasına asla tahammül edememiş bir kahramandır. Örneğin Selanik şehrinin Yunanlılar tarafından tek bir kurşun atılmadan ***tiksindirici vatan hainleri*** tarafından terk edilerek işgalcilere teslim edilmesine tahammül edememiş ve çok içerlemiştir. Malesef, daha önce binlerce yıldan bu yana Türklerin yurdu ve yönetiminde olan birçok şehir, günümüzde halen ulusal siyasal sınırlar dışındadır. Yaklaşık bin yıl Türk egemenliğinde yönetilen kadim Türk kentleri, örneğin İstanbul'dan 450 yıl önce fethedilen ve halkının (*cahilliye devri Arap asimilasyonuna rağmen*) önemli bir kısmının halen Türk olduğu kadim Halep şehri bile *emperyalizmin* ve komprador işbirlikçilerinin sinsi emellerine maruz kalmıştır. Hakeza Türklerin ***kutsal üs*** olarak adlandırıldığı kadim Türk kenti Kudüs.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ***Mîsâk-ı Millî*** çerçevesinde, asla bir hudut tayin etmediği gibi herhangi bir sınır da belirlememiştir. Yani Türkiye'nin hudutları ve sınırları, ulusal çıkarlarının bittiği yere kadardır. Bu bağlamda ***Mîsâk-ı Millî*** Türkiye'nin sadece *siyasal* ve *ekonomisel* çıkarlarına yönelik olarak algılanmamalı, aynı zamanda *kültürel* kodları da okunarak eyleme geçilmelidir. Nitekim halihazır Türkiye sınırları dışında örgütlenmiş Türk devletleri ve Türk halkları mevcuttur. Dünya genelinde yaşayan tüm asil Türk halklarının çıkarlarının korunması ve bu bağlamda bir birlik halinde hareket etmesi elzem görülmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk kaldı ki bu durumu keskin bakış açısısı ile görmüş ve asil Türk evlatlarına muhteşem bir vizyon vermiştir. ***Türk Birliği'nin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk Birliği'ne inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi yeni fasıllarını Türk Birliği ile açacak. Dünya sükununu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak. Güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek. Hayatta yegâne varlığım ve servetim Türk olarak doğmamdır***.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk aslına bakıldığında dünyanın ***denge ayarını*** ancak ve ancak Türklerin belirleyeceğini ve düzenleyebileceğini ifade etmiştir. Çünkü Türklerin olmadığı bir masada dünya barışından söz edilemez. Nitekim etrafta ***emperyalizm*** zulmüne maruz kalmış, her daim hazin gözyaşları ile ağlayan, sızlayan ve inim inim inleyen mazlum ulusların ve toplumların acı çığlıklarından başka bir şey işitilmemekte ve görülmemektedir. Bu bağlamda Türklerin en kısa zamanda gerekli etkin araçsallıkları geliştirerek çok güçlü bir konuma gelmeleri ve asli vazifelerinin başına kâmil anlamda geçmeleri asilliklerinin gereği olarak öngörülmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, gerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ihdas ederken, gerekse Türk birliğine yönelik öngörülerde bulunurken ***Türk ulusçuluğunu*** esas almıştır. Diğer bir ifade ile Türk ulusçuluğu güçlü bir Türkiye ve Türk birliğinin yegâne ruhudur. Bu bağlamda Türk ulusçuluğunun yaygınlaştırılması, ulusal ve küresel bilinç düzeyinin artırılması ve asil geni taşıyan insanların bilgilendirilmesi en önemli ulusal görevlerden birisidir.

✓ *2. Strateji: Mîsâk-ı İktisadî*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk siyasal ve askersel mücadelere bağlı başarıların, bir devlet örgütünün tam bağımsızlığı için yeterli olamayacağını görmüştür ve beyan etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin *ekonomisel yönden* de tam bağımsız olması için müthiş gayret sarf etmiştir. Hatta *ulusal egemenlik* ilkesini *ulusal ekonomisel egemenlik* olarak kabul etmiş, faaliyetlerini de bu paralelde düzenlemiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliğinde yürütülen Millî Mücadele'nin tam ortasında, 1921 yılının Şubat ayında, daha Lozan'dan çok önce, bir Amerikan destroyerinde görüşen Ankara Hükümeti ile Amerikalı yetkililer arasında Amiral Bristol'e iletilmek için verilen notada, TBMM'nin temel amacının, *Anadolu halkının siyasal ve ekonomisel birliğini sağlamak* olduğunu belirtilmiş ve *kapitülâsyonların* kaldırılması koşuluyla Amerika ile dostane ilişkilere başlanacağı anlatılmıştır. İlaveten 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya, Türkiye'deki *kapitülâsyonları* yok saymıştır. Diğer bir ifade ile Millî Mücadeleye bağlı Ulusal Kurtuluş Savaşı *ekonomisel bağımsızlık savaşı* ile adeta etle kemik gibi birlikte yürütülmüştür.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ***emperyalizmin*** ekonomisel sömürü araçsallıklarından en önemlisi olarak gördüğü *kapitülâsyonlar* konusu Lozan'da sert tartışmaların en çok yaşandığı müzakere konularından birisini temsil etmiştir. Hatta sadece *kapitülâsyonlar* konusunda söz söylemek için daha sonra birçok devlet örgütü (*Belçika, Danimarka, İspanya, Norveç, Hollanda ve İsveç temsilcileri*) masaya davet edilmiştir. Lozan'ın arefesinde Fransa ve İtalya *konuyu hiç gündeme getirmeyin* diye tehditvari mesaj iletmiştir. İspanya temsilcisi M.de Reynoso masada İspanya Kralı'nın, kapitülâsyonların ilgasına dair hiçbir şey işitmek istemediğini sert bir şekilde söylemiştir. Buna rağmen *kapitülâsyonlar* konusunda Türk Temsil Heyeti başkanı İsmet Paşa, tam bir asker duruşu ile diplomatik bir direnç göstermiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik liderliği ışığında yürütülen Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye açısından tek sözcük ile özetlenmesi istendiğinde, bunu *kapitülâsyonların* kaldırılması olarak söylemek mümkündür. O derece Türklerin üzerinde titrediği

yoğun bir *kırmızı çizgidir*. Kaldı ki Lozan'ın ilk safhasında, her iki taraf arasında gerçekleştirilen sıkı müzakerelere rağmen, sorunun çözülememesi üzerine Konferans dağılmış, savaş baltaları tekrar çıkarılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ekonomisel bağımsızlığın Türkiye için çok önemli olduğunu bütün dünyaya ilan etmek ve vurgulamak için bir ekonomi kongresinin gerekliliğini görmüş, tasarlamış ve gerekli girişimleri başlatarak İzmir'de, Türk ulusunun karar vereceği kongrenin düzenlenmesinin liderliğini yapmıştır. Nitekim ekonomisel bağımsızlığa ne kadar önem verdiğinin göstergesi olarak İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında *ulusal egemenlik, ekonomisel bağımsızlıkla tamamlanır* şeklinde ifadede bulunmuştur. Bu bağlamda ülkenin değişik yerlerinden gelen ve toplumun ekonomisel beynini temsil eden gruplardan 1.135 delege katılmıştır. 17 Şubat- 4 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleştirilen Kongre'de, ulusal bir ekonomi politikası belirlemek ana amacına uygun olarak, her hangi bir ekonomisel doktrine saplanmadan, Türklerin ekonomisel durumuna göre kendi kaynak ve çabaları ile kalkınma hedefine yönelik kararlar almıştır. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ***Mîsâk-ı İktisadî*** çerçevesinde ilkeler haline getirilmiş ve ekonomisel bağımsızlığın *ulusal andı* olarak kabul edilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu konuda da stratejik bakış açısı ile kongrede alınan ulusal kararlar çerçevesinde; hem yurt içinde halen *ulusal irade*, *ulusal devlet* gibi kavramlara soğuk bakan çevrelere hem de aynı zamanda Lozan Konferansı'ndaki tutumları ile halen Osmanlı'ya yönelik alışkanlıklarını ve emellerini terk etmek istemeyen ve bunda direnen ***emperyalistlerin*** temsilcilerine de müthiş düzeyde bir mesaj vermiştir. Sonuçta, *kapitülâsyonlar* konusunda Türklerin hassasiyetini gören İtilaf Devletleri, Lozan'ın ikinci safhasına tekrar başlanması için tarafları davet etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu *ulusal and* çerçevesinde yine stratejik liderlik özelliğini bu sefer ekonomisel kalkınma üzerine yansıtmıştır. Nitekim 1923-1938 yılları arasında, yani 15 yıllık süre zarfında, öncelikle finansal ve siyasal bağımsızlığın önemli bir ölçütü olarak görüldüğünden, devlet örgütünün finansal yapısının

güçlendirilmesi için *denk bütçe* sağlanmıştır. Gelişmelerin paralelinde Merkez Bankası kurulmuş Türk Lirası'nın değer kazanması sağlanmış, tasarrufların değerlendirimesi ve yatırıma döndürülmesi için Ziraat Bankası ve İş Bankası kurulmuştur. Yine aynı dönemde *dış ticaret dengesi* fazla vermeye başlamış, ekonomisel büyümede %8'lik gibi halen bir türlü bu rakamın yakalanamadığı bir başarı elde edilmiştir. Tüm olumsuz koşullara rağmen, bu durum kişi başı ulusal gelire ve toplumsal gelişmişlik düzeyine de aksetmiş ve ciddi artışlar kaydedilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ekonomi alanında yaptığı devrimsel hamleleri girişimcilik konusunda da göstermiştir. Bu bağlamda gelmiş geçmiş en büyük girişimcidir. 15 yıllık bir sürede, dönemin o kadar olumsuz koşullarına ve ***emperyalistlerin*** uluslararası sömürü düzenine rağmen, ulusal gereksinimlere tam uygun mükemmel teşekküllü işletme örgütleri tasarlamış, yatırım yapılmasını sağlamış ve faaliyete geçirmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ***Mîsâk-ı İktisadî*** ilkelerine bağlı olarak ***ulusal girişimcilik kapasitesinin*** artırılması için müthiş bir gayret göstermiştir. Hatta bu konuya, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda sarf edilen faaliyetlere gösterilen özen gibi, büyük önem vermiştir. Nitekim sağlığı el vermemesine rağmen, Hatay konusunda Adana'da gerçekleştirilen askersel tatbikata iştirak etmiş, aynı zamanda, *her fabrika bir kaledir* ifadesi ile eş değer gördüğünden dolayı, her türlü olanağa sahip ve dünyada eşi benzeri olmayan, zamanın ve Cumhuriyet'in en büyük ve önemli tekstil üretim yerleşkesinden birisi olan *Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*'nın açılışına da katılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün girişimcilik özelliği ile faaliyete geçirilen *Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*, Türkiye'nin devlet örgütü eliyle kurulan ilk basma işletme örgütü idi. Mükemmel bir şekilde tasarlanmıştı. Nitekim sadece üretim yapılan bir fabrika değildi. Üretim yerleşkesinde; toplumsal donatı alanları kapsamında hastane, okul, kültür sanat etkinliklerinin, baloların yapıldığı, sinema filmlerinin gösterildiği bir kültür merkezi, 7 delikli golf sahası, basket ve futbol sahalarının, boks ringi, tenis kortu ve paten pistinin olduğu spor kompleksi de mevdut idi. Ayrıca rekre-

asyon düzenlemeleriyle bir yaşam merkeziydi. Devrimci girişimci lider *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*'ün tüm yurda yaygınlaştırmayı hayal ettiği, maalesef buna fırsat bulamadan aramızdan ayrıldığı *Sosyal Fabrika Projesi*'nin ilk örneğiydi.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk halkının mutluluğu ve refahı için bu kadar üzerinde titrediği *ekonomisel bağımsızlık* ve *ekonomisel kalkınma* ve bu çerçevede gerçekleştirdiği girişimcilik programları; bu bağlamda, bütün Türk ulusu ve asil Türk evlatları tarafından kutsal bir görev gibi kabul edilip harfiyyen uygulanması elzemdir. Özellikle her bir Türk girişimi adeta *bir kalenin fethi* gibi kutsal kabul edilmeli, Türk girişimcilerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi için gerekli olan tüm araçsallıklar geliştirilmelidir. Türk girişimcilerinin dünya genelinde rekabet edebilirliğini sağlayacak, kolay ve konforlu iş yapabilme ortamı yaratılmalıdır. Aynı zamanda, dünyadaki neredeyse tüm devlet örgütlerinin kalkınma yaklaşımının temelini oluşturan, Türklerin kahraman örgütçülerinden ve asil evlatlarından biri olan Ahi Evran'ın kümelenme modeli yaygınlaştırılmalı ve ulusal politika haline getirilmeli ve titiz bir şekilde uygulanmalıdır.

✓ *3. Strateji: Mîsâk-ı Maarif*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci stratejik liderliğinde gerçekleştirilen *Millî Mücadele*'ye bağlı *Ulusal Kurtuluş Savaşı*, binlerce yıllık kin ve nefret ve intikam duygusu alaşımı ile Türkleri yeryüzünden bertaraf etmeyi amaçlamış ***emperyalistlere*** karşın *üstün bir başarı ile tamamlanmış* ve sonrasında Lozan Barış *Antlaşması imzalanmış*, tam bağımsız ve ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devlet örgütü ortaya çıkarılmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte, yüzlerce yıl ***emperyalistlerin*** *sömürü düzenine maruz kalan* mazlum ulusların zillet ve meskenet içinde bulundukları yaşam düzeni ve fetret devri de sona ermiştir. Nitekim kutsal liderin ışığı, ezilen ulusların ufkunu aydınlatmış, uyanışlarına vesile olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, gelişen paralel süreç içinde, *Millî Mücadele* çerçevesinde sürdürülen *Ulusal Kurtuluş Savaşı* faaliyetleri ile birlikte, eş zamanlı olarak, *önemli bir* eylem olarak değerlendiren *devlet örgütü* oluşum çalışmalarını da tasarlamış ve

uygulamaya geçirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden, asil atalarının izinden giderek ***akıl ve bilime*** dayalı yepyeni bir *ulus devlet örgütü* yaratmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk binbir gayret ve fedakârlıklarla Türklerin mutluluğunu sağlamak üzere ortaya çıkardığı *ulus devlet örgütünü*, aynı zamanda, asil ve kadim Türk medeniyetinin adeta gözesinden süzülen billur suyun berraklığından ilham alarak beyan ettiği ilke ve devrimleri ile ruhlandırmıştır, süslemiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, akıl ve bilimin ışığı ve asil ve kadim Türk medeniyetinin kutsal ruhunun ilhamının bileşiminden hasıl olan ilke ve devrimleri ile Türklerin tekrar ve yeniden *aydınlanma dönemini gün yüzüne çıkararak* ***Türk Rönesansı***'nı başlatmıştır (*Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, Türklerin sırf bu nedenden ötürü bile, büyük bir minnet duygusu ile gece gündüz anması ve dualarında zikretmesi yeterli bir gerekçedir*).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, işte bu noktada, *akıl ve bilime* dayalı özgün devrimlerin gerçekleştirilmesi için çok önemli, hatta yegâne araçsallığını temsil eden *eğitim* konusuna da tıpkı *ulusal egemenlik* ve *ulusal ekonomisel egemenlik* gibi büyük önem atfetmiştir. Öyle ki Türklerin adeta ölüm-kalım mücadelesinin en önemli olaylarından birisi olarak tarihe kaydedilen Sakarya Meydan Savaşı'nın hemen arefesinde; ulusal eğitim, bilim ve kültür alanındaki düşüncelerini, yapılacak devrimlerin esaslarını, öğretmenler için neler düşündüğünü ve onlardan neler beklediğini amaçlayan *I. Maarif Kongresi*'ni düzenlemiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *eğitim* olgusunu; toplumsal, ekonomisel, siyasal ve kültürel dönüşümlerin toplumda kökleşmesinde ve bu dönüşümün haklılığını tüm dünyaya anlatılmasında en önemli gündem maddesi olarak görmüştür. Kalemi eline almış ve başöğretmen olmuştur.

*Gazi Mustafa Kemal Atatürk için h*atta *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nın ve ***Mîsâk-ı Millî***'nin önemi tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik için ne kadar büyükse, bu savaşın en bunalımlı ve sıkıntılı günlerinde bir *ulusal eğitim seferberliği için* toplanan *I. Maarif Kongresi*'nin ve toplantıda alınan kararların da Türk eğitim tarihi açısından önemi büyüktür. Kaldı ki ulusal eğitim ve kültür politikalarının da mihenk taşını oluşturmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, asil ve kadim Türk ulusuna yönelik binlerce yıldan bu yana birikmiş kin, intikam ve bir öç almaya dayalı ***emperyalizmin*** ve tiksidirici vatan hainlerinin sinsi ve hain emellerini bertaraf etmek ve *tam bağımsızlık* ve *ulusal egemenliği* ebediyen sağlamak üzere, ***Mîsâk-ı Millî*** ve ***Mîsâk-ı İktisadî*** ile birlikte ***Mîsâk-ı Maarif*** doktrinini de tasarlamış ve uygulamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin 3 temel sütunlarından birisi olan ve *ulusal andın* sonuncusu olan, aynı zamanda, Türkiye'de eğitim alanının reform bayraktarlığını yapan ***Mîsâk-ı Maarif*** doktrinini 3 Mart 1924 *Tevhîd-i Tedrîsât* Kanunu ile yaşama geçirilmiştir. Bu kanun ile eğitim ve öğretimde birlik gerçekleştirilerek, öğretimin ulusallaşması sağlanmış, yabancı ve dinsel eğitim yerine, Türk dili ve Türk kültürünün egemenliğini esas alan ve ulusal kültüre dayalı, laik, ***devrimci*** bir eğitim felsefesi temelinde çalışmalar başlatılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, yüce Tanrı'nın Türk ulusuna bir ihsanı olup, örgütçülüğü, stratejik liderliği, iyi bir mü'min olması, dehasal nitelik ve yetenekleri dışında zamanının koşullarına göre, *hatta yaşadığımız zamana göre bile*, çok iyi bir eğitim ve öğretim görmüş bilge bir filozoftur. Elbette kendisi de, zekâsı, dehası ve çalışkanlığı ile *güçlü eğitim ve öğretimin* temelinden aldıklarını işleyerek, uzmanlığı olmayan sahalarda da zirveye çıkmayı başarabilmiştir. Nitekim, dünyanın her tarafında ve tarihin her döneminde derinliğine ihtisas isteyen, özel yetenekleri gerektiren bir bilim ve sanat olan *eğitim alanında* da müthiş ***devrimsel*** niteliğini bir kez daha yansıtmıştır. Bu bağlamda tarihsel bilgilere ve rakamlar göre genel eğitim durumu neredeyse *sıfır düzeyinde* olan bir toplumu, ***Mîsâk-ı Maarif*** doktrini ve ***Ulusal Eğitim Reformu*** çerçevesinde cehaletten kurtarmayı ve çağdaş uygarlık düzeyine ve hatta onun üzerine çıkarmayı amaçlamış, uygulamış ve başarmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısı dikkatlice incelendiğinde ve analiz edildiğinde, yani aslına bakıldığında akıl ve bilime dayalı ***Mîsâk-ı Maarif*** doktrini aynı zamanda akıl ve bilimi üretmektedir, yani akıl ve bilim ile iç içedir. Akıl ve bilim ise kâmil anlamda laikliği gerektirmektedir. Laiklik ise aydınlanma düşüncesinin solmaz feneridir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, akıl ve bilimi esas alan laiklik anlayışı ile ***tiksindirici vatan hainlerini***, emperyalistlerin sömürü düzenlerine destek vermeleri için parasal çıkarlar ile satın alınmış, talan ve yağmacı çöl geleneğine sahip komprador Arap-Emevi kültür dini zihniyetine mensup *bağnazları*, şeyhlerinin zümrelerini kutsallaştıran ve aynı zamanda safsata, hurafe ve tevatürlere dayandırılmış din anlayışı ile zihinleri kararmış gerici *yobazları* da, silkelemiş, bertaraf etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, aynı zamanda kutsal Barış (*İslam*) dinini de adeta rafine etmiştir. Nitekim akıl ve bilime dayalı gerçekleştirmiş olduğu eğitim reformu ile, safsata, bid'at, batıl inanç ve hurafelerle yüzyıllardır sinsice müdahale edilip temel ekseninden kaydırılan kutsal dini arındırmış, bu bağlamda büyük gayret sarfetmiştir. Bu çalışmaların neticesinde asil Türklerin, Barış (*İslam*) dininin gerçek, evrensel, aslî ahlâk ve adalet mesajına ulaşmasını ve anlamasını sağlayan, onurlu, çağdaş bir yaşam sürmesini olanaklı kılan yeni ve yeniden bir *aydınlanma sürecini* de başlatmıştır. Diğer bir ifade ile yaklaşık bin yıldan beri süregelen *komprador Arap-Emevi kültür dininin* sinsi, sömürücü ve mankurtlaştırıcı istismarından Türk halkını kurtarmış, *aynı zamanda*, ümmet toplumundan çekip çıkararak bir ***ulus-devlet*** bilinci etrafında birleştirmeyi başarmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk ulusunun geleceğine ışık tutan, adeta güneş gibi her yeri aydınlatan *düşüncelerini itibarsızlaştıran,* istismar eden ve bu bağlamda Türkler üzerindeki menfur emellerinden vazgeçmemiş olan ***emperyalistlerin****, özellikle XX. yüzyılın başından bu yana*, satın almış oldukları maneviyat ve uluhiyet kisvesine bürünmüş komprador işbirlikçileri ve inanç simsarlarının ve asil Türk ulusunun aydınlanma dönüşümüne gölge düşüren dahili ve harici tüm bağnaz düşünceli yobazları*n*, semirerek beslendikleri bu *sömürü düzeni*, malesef tekrar hortlamıştır. *Açıkça ve net bir şekilde söylemek gerekirse, Lozan'da o kadar yapılan kahramanca ve* fedakârca gerçekleştirilen özverilere, emeklere, gayretlere ve başarılara rağmen, Türkler tekrar sömürülmeye başlanmıştır, hem de aleni bir şekilde.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, deha niteliğini, devrimci stratejik liderliğini, rahatını, konforunu, gençliğini ve bütün ömrünü fedakârca ve kahramanca yüce Türk ulusunun huzur dolu, barışçıl, mutlu ve refah içinde yaşayabilmesi için adamış ve ***Türk Rönesansı***'na

bağlı *aydınlanma süreci* başlatmış bir kutsal kahramandır. Ne esef vericidir ki, bu çabaların ve müstesna gayretlerin neticesinde ortaya çıkan özgün *aydınlanma süreci*, 1938 yılından itibaren tekrar *iğdiş edilmeye, yıpratılmaya ve karartılmaya* başlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, işte bu noktada, *dünyada bir eşine daha rastlanmayan gayret ve çabaları ile* ortaya çıkardığı *eğitim* anlayışı, Mîsâk-ı Maarif doktrini çerçevesinde, *çağdaş ve evrensel bilimin ve değerlerinin aydınlık yol göstericiliğinde gelişen gönençli bir Türkiye ülküsünün gerçekleşebilmesi için, çok titiz inceleme ve analiz süzgeçlerinden geçirilerek, akıl ve bilimi* esas alan laiklik temelinde ***Ulusal Eğitim Reformu*** (*cinsiyetçi, dinci, mezhepçi, özcü, normatif müfredatlar değil bilimsel, eleştirel, özgürlükçü, demokratik, eşitlikçi, nitelikli bir eğitim ve okulu amaçlayan insan, toplum ve doğayı odağına alan reformlar*) behemehal gündeme getirilmeli, ulusal seferberlik atmosferi ve iklimi yaratılarak bütün haşmetiyle geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bilimin toplumların ilerlemesindeki rolünü ve önemini çok önceden görmüş, Türk Milletine hedef olarak gösterdiği *çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne çıkmak için izlenecek yeg*âne yolun ***akıl ve bilim*** olduğunu hep vurgulamıştır. *Uygarlığın kudret ve yüceliği karşısında çağdışı kalmış zihniyetlerle, ilkel boş inançlarla yürümeye çalışan uluslar yok olmaya veya hiç olmazsa esir olmaya ve aşağılanmaya mahkûmdurlar* anlayışı çerçevesinde bilginin ve bilgiyi üreten kurumların önemine dikkat çekmiş, bu bağlamda bilgi üreten kurumların oluşumuna ve çağdaşlaşmasına *yönelik* ***devrimsel*** *çalışmalar* da başlatmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ***Mîsâk-ı Maarif*** doktrini çerçevesinde, bilgi üreten örgütlerin başında yer alan üniversite reformunu da gerçekleştirmiştir. Kaldı ki, bilimin üretim kaynağı ve mekânları olan üniversitelere, öğretim üyelerine çok önem vermiş, ulusal düzeyde üniversitelerin çoğalması, gelişmesi ve yüksek öğrenimde kaliteye ulaşması için çalışmıştır. Üniversite öğretim üyelerini bilim üretiminde ne kadar önemli görevler yerine getirdiklerini sürekli vurgulayarak; *Bilimin millî istiklâl ile eş olduğu cihetle işgal buyurmakta olduğunuz öğretim kürsülerinde memleketin, siz bilim adamları dahi hiç şüphesiz aynı savaşın kahramanlarısınız* diyerek bilimi ve bilim insanını yüceltmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün stratejik ***devrimci*** liderliğinde gerçekleştirilen bilim reformu ve bilgi üreten kurumlara yönelik devrimsel gelişmeler tarihsel süreç içinde maalesef yavaşlama hatta duraklama dönemine girmiş ve özgün bilgi ve bilim üretme kabiliyetini ve kapasitesini önemli ölçüde yitirmiştir. Türk bilimi günümüzde maalesef müthiş bir irtifa kaybetmiştir. Nitekim uluslararası değerlendirme örgütlerinin analizlerine göre Türk üniversiteleri sıralamaların hayli altında kalmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün her faaliyetini, ilkesini ve devrimlerini dayandırdığı akıl ve bilimin kaynağını oluşturan üniversiteler ve bilim adamları, ***devrimci*** bir paradigma ile ***emperyalistlerin*** komprador bilim anlayışından arındırılmalı, *gerçekçi* ve *laik* bir anlayış ile sil baştan yeniden tasarlanmalı, ne pahasına olursa olsun her türlü fedekârlığa katlanarak geliştirilmeli ve hak ettiği düzeye behemehal kavuşturulmalıdır. ***Ulusal Bilim Reformu*** başlatılmalı ve Türkler kendi itibarlı bilim adamlarından gurur duymalıdır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün harikulade kutsal bir yadigârı olan ***Türk Rönesansı*** ve aydınlanma dönemi, ***Mîsâk-ı Millî***, ***Mîsâk-ı İktisadî*** ve ***Mîsâk-ı Maarif*** çerçevesinde, Cumhuriyetin ikinci yüzyılında, *önceki yıllarda* yaşanarak deneyimlenmiş olan olağanüstü *devrimci* ve birleştirici yapısıyla tekrar bütün görkemliği ile ortaya çıkarılmalı, b*öylece*, ***Onurlu ve Mutlu Türk Yurttaşlığı*** yeniden göğertilmeli ve inanç derecesinde yaygınlaştırılmalıdır.

Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, S., 2023. Batı Trakya Türkleri'nin Azınlık Hakları Güvencesinden Bireysel Hakların Kazanılması Mücadelesine Geçişi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Acar, H., 2019. Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine, Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Acar, H., 2019a. Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 3.
- Acar, H., 2021. Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 9, Sayı 2.
- Acartürk, E., ve Kılıç, R., 2011. Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 29, Sayı 2.
- Akandere, O., ve Semiz, Y., 2002. Sevr'den Lozan'a Duyun-ı Umumiye Meselesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 7.
- Akay, T., ve Tekir, S., 2018. Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu, Tarihi Süreçte Musul Ve Musul Sorunu, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Akça, B., 2008. Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirleri'nin İskânı Meselesi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz, Sayı 21.
- Akça, S., 2023. İngiliz Basınına Göre Mudanya Mütarekesi Sonrasında Refet Paşa'nın İstanbul'daki Temasları, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Akın, N., 2016. Celal Bayar'ın Başbakanlığı Döneminde Türk Dış Politikası, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Akın, V., 2023. Lozan Antlaşmasına Göre Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa Demiryolunun Kullanımı, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Akkaya, A., 2016. Geçmişden Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

- Akkılıç, Y., 2008. Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa.
- Akman, E., 2014. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın Sovyet Rusya Basınında Yansımaları: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 3.
- Akten, N., Ece, N.J., Oral, N., ve Kanbolat, H., 2011. 75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde, ORSAM Rapor No: 51 - The Black Sea International Rapor No: 8, Mayıs 2011.
- Aktepe, M.M., 1993. Çeşme Vak'ası, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, Ankara.
- Alp, İ., 1988. Misak-ı Millî, Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Bildiriler, KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Basım Ciltevi, Ankara.
- Apaydın, C., 2018. Lozan Barış Konferansı Sürecinde İtalyanların Müzakerelere Yaklaşımı, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt 17, Sayı 33.
- Aralov, S.I., 1967. Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (1922-1923), Çeviren Hasan Ali Ediz, İstanbul.
- Arı, K., 2023. Mudanya Mütarekesinde Doğu Trakya Sorunu ve Bölgeyle İlgili Alınan Kararların Etkileri, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Arıdemir, H., 2016. Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Montrö Sözleşmesi'nin Sağladığı Denge Rejimi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, Aralık.
- Arıdemir, H., ve Uğur, H.Z., 2019. 1831-1841 Mısır Sorunu'nun Doğu Akdeniz Jeopolitiğine ve Türk Boğazlarına Etkisi, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 6, Sayı 41.
- Arıkoğlu, E., 2017. Montrö Konvansiyonu Uyarınca Pek Yakın Savaş Tehlikesi Durumunda Türkiye'nin Yetkileri, Public and Private International Law Bulletin, Cilt 37, Sayı 1.
- Armaoğlu, F., 1991. Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika, Belleten, Cilt 55, Sayı 213.
- Armaoğlu, F., 1997. Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri: Atatürk Dönemi Dış Politikası Makaleler, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Cilt 13, Sayı 38.
- Armaoğlu, F., 2014. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Arslantürk, Y., 2023. Misak-ı İktisadi ve Sonuçlarına İlişkin Ekonomik ve Mali Göstergelerin Analizi, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 1.

- Arvas, A., Türk Destanlarında Ant İçme Ritüeli Üzerine Bazı Tespitler, Folklor/Edebiyat, Cilt 25, Sayı 100.
- Aşcı, H.B., 2016. Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 6.
- Atabey, F., 2017. Öncesi ve Sonrası İle Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 53.
- Atabey, F., 2013. Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi, History Studies, Cilt 5, Sayı 5.
- Atalay, A., 2015. Jandarma Er Karamanlı Mevlüt'ün Şeyh Said İsyanı Hatıraları, Tarihin Peşinde, Sayı 14.
- Atatürk, M.K., 1962, Nutuk, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Avcı, A., 2014. 1950-1960 Arası Türk-İngiliz İlişkileri Işığında Kıbrıs Meselesi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Basılmamış Yüksek Lizsans Tezi, Konya
- Avcı, C., 1993. İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü ve Demeçleri (10 Ağustos 1923-23 Ağustos 1923), Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 3, Sayı 12.
- Aybay, R., 2019. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan, Cilt 21, Özel Sayı.
- Aysal, N., 2013. Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Cilt 14, Sayı 53.
- Babaoğlu, R., 2019. Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 35, Sayı 1.
- Babaoğlu, R., 2023. Lozan Konferansı'nda Uzak Asya'dan Bir Ses: The Bombay, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Balcı M., ve Yücel, O., 2022. Lozan Konferansı Bağlamında On İki Adalar'ın İtalya'ya Bırakılış Süreci, IJAR, Cilt 7, Sayı 13.
- Balyemez, M., ve İnce, F., 2018. Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 26.
- Baş, A., 2023. Lozan Barış Anlaşmasında Mısır Meselesi ve Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- Başyiğit, T., 2007. Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 14, İzmir.
- Bayın, B., 2005. Milli Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Baysal, U., 2009. Atatürk'ün Avrasya Politikası'nda Mazlum Milletlerin Yeri, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bekcan, U., 2021. Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye, Belgi Dergisi, Yaz, Sayı 22.
- Bektaş, M., 2015. Lozan Barış Antlaşması Bağlamında Türkiye'de Azınlıkların Yönetimi, T.C. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Benhür, Ç., 2008. 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 24.
- Berber, Ş.G., 2006. Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 14, No 2.
- Beydilli, K., 1992. Boğazlar Meselesi, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt 6.
- Beyoğlu, S., 2018. Tam Bağımsızlığa Giden Yol: Kurtuluş Savaşı, Editör: Cemil Öztürk, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti, İstek Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Bilge, M., 1991. Azak, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 4.
- Bilsel, C., 1998. Lozan, Sosyal Yayınları, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul.
- Binark, İ., 1993. Musul-Kerkük İle İligili Arşiv Belgeleri (1525-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın, No 11, Ankara.
- Bolat, B., ve Ertürk, S., 2015. Lozan Barış Antlaşması ve Bulgaristan, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bolat, M., 2019. Atatürk'ün Batı Cephesi Savaşlarının Sonuçları Üzerine Değerlendirmeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu, 11-12 Eylül 2018, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayın No 60, Ankara.

- Bostancı, A., 2019. Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askeri Hazırlıklar, T.C. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Boy, A., ve Başarır, M., 2020. Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi (İngiltere Türkiye ve Rusya), History Studies, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, Cilt 12, Sayı 2.
- Bozkurt, A., 2017. Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt 37, Sayı 1.
- Bozkurt, M., 2019. Türkiye İle Romanya Arasındaki Siyasi İlişkilerin Kurulması (1920-1930), T.C. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Budak, M., 2002. İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika, Küre Yayınları, İstanbul.
- Budak, M., 2008. Misak-ı Millîden Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası, Küre Yayınları, İstanbul.
- Budak, M., 2020. Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar, Tarih Dergisi, Cilt 71, Sayı 1.
- Budak, Ö., 2010. Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü, Karadeniz Araştırmaları, Yaz, Sayı 26.
- Bükülmez, B., ve Küpeli, T., 2007. Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 3, Sayı 5.
- Caşın, M.H., 2017. Askeri ve Stratejik Açıdan Montreux'nün Dünü ve Geleceği, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt 37, Sayı 1.
- Cebesoy, A.F., 1957, Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a, Vatan Neşriyatı, İstanbul.
- Cengiz, N. M., 2019. Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi, İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı 39.
- Cevizliler, E., ve Akbulut, S., 2019. Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa, Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi, Cilt 8, Sayı 2.
- Cevizliler, E., ve Öncü, A.S., 2013. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 9.

- Cihangir, Ç.K., 2013. Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.
- Coşkun, Y., 2023. Mudanya Mütarekesi'nin Dış Basındaki Yansımalarına Bir Örnek: The Sydney Morning Herald Gazetesi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çağ, G., 2015. Türkiye-Yugoslavya İlişkilerinde Lozan Barış Anlaşması ve Etkileri, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çakmak, Z., 2008. Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi, Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 52.
- Çay, A., 2009. Türkiye Cumhuriyeti Antlaşmalar/Konferanslar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.
- Çelebi, M., 2013. 90. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 28, Sayı 1.
- Çelebi, M., 2023. Müttefik Ayrışmasından Müttefik Dayanışmasına: Lozan Barış Konferansı'nda İtalya'nın Türkiye Siyaseti, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çelebi, M., 2023a. İtalyan Kamuoyunda Mudanya Mütarekesi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çelik, E.T., 2023. Amerikan Basininda Mudanya Mütarekesi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çetin, N., 2014. Lozan Barış Konferansı Arifesinde İstanbul Ankara Münasebetleri ve İstanbul Hükümeti'nin İstifası, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 7.
- Çolakoğlu, E.F., 2023. Lozan Barış Konferansı'nda Abd Heyeti: Tarafsız Bir *Gözlemci* Ya Da Daha Fazlası, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Dağ, A.E., 2009. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Değerli, E.S., 2007. Lozan Barış Konferansında Musul, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 18.
- Demir Ş., 2013. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular, History Studies, Cilt 5, Sayı 4.
- Demir, E., 2017. Misak-ı Milli: Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar, Post Yayın.
- Demir, İ., 2018. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Feshi, TBB Dergisi, Sayı 136.
- Demirci, H., 2017. 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması'nın Türk Ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi, Anasay, Cilt 1, Sayı 2.
- Demirci, S., 2023. Millî Mücadele Döneminde Türk- İngiliz İlişkileri ve Mudanya Mütarekesi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Demirel, N., 2017. Suriye'deki Silahlı Çatışmalar Karşısında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Hukuki Analizi, TAAD, Cilt 7, Sayı 29.
- Demirtaş, B., 2015. Lozan Barış Antlaşmasına Göre Kurulan Muhtelit (Karma) Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Demirtaş, B., 2018. Türk Basınına Göre Mudanya Konferansı, Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar, Sayı 17.
- Derviş, L., ve Devrisheva, K., 2015. Çarlık Rusyası'nın Akdeniz Politikası'nın Arka Planı, Cedrus, III.
- Dilek, M.S., 2011. Lozan Konferansında İtilaf Devletlerinin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı 19-20, İstanbul.
- Doğan, N., 2023. Lozan Barış Konferansı Sürecinde İstanbul'un Tahliyesi Konusunun İngiliz Kabinesi Ve Savaş Ofisinde Değerlendirilmesi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Doğanay, R., 2001. Misak-ı Milli'ye Göre Lozan, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 2.
- Doğru, S., 2013. Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü : Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 2.

- Duman, S., 2015. Lozan'da Musul Sorunu, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Durmuş, İ., 2011. Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar, Millî Folklor, Cilt 23, Sayı 89.
- Eliaçık, M., 2015a. Lozan Mübadelesinde Muhacirlerin Mallarının Tasfiyesi Üzerine Bir İnceleme, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Elmacı, M.E., 2023. Kapitülasyonların Kaldırılma Süreci ve Lozan Antlaşmasında Kesin Son, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Eraslan, C., 2005. Mudanya Mütarekesi: İstiklal Harbi'ni Sona Erdiren Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922), TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 30.
- Eraslan, C., 2021. Mondros Mütarekesi'nden Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına: Devlet, Millet ve Ordusu, Bir Asrı Geçen Birikimle Misâk-ı Millî'ye Yeniden Bakmak, TBMM Yayınları, Ankara.
- Erdaş, S., 2015. Yüzyıllık Hesaplaşma Lozan'da Boğazlar Sorunu, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Erdem, E., 2019. Türk Ulus Devletinin Kuruluş Sürecinin Demokratik Temelleri: 30 Ekim 1922 TBMM Görüşmeleri, Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Cilt 15, Sayı 2.
- Erdem, N., 2009. Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ergin, F., 1991. Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 7, Sayı 20.
- Erim, N., 1953. Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Eroğlu, H. 1990. Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Cilt I, İstanbul.
- Ertan, T.F., 2000. Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Ankara.

- Ertan, T.F., 2013. Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.
- Ertan, T.F., 2016. Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 58, Bahar.
- Ertan, T.F., 2023. Lozan'da Mudanya Etkisi: İstanbul ve Boğazların Tahliyesi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Eryılmaz, B., ve Bektaş, M., 2017. Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016), Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2.
- Esirgen, S.Ö., 2012. Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 28, Sayı 83.
- Esirgen, S.Ö., 2023. Lozan Barış Antlaşması Çerçevesinde Halefiyet ve Devamlılık Tartışmaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 72, Sayı 1.
- Esirgen, S.Ö., 2023a.Türk Yüksek Mahkeme Kararlarında Lozan Barış Antlaşması, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Eyicil, A., ve Hamadlak, P., 2015. Türkiye - Irak İlişkiler'inde Musul Sorunu, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 2.
- Gencer, T., 2022. Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 38, Sayı 106.
- Gezalova, Y., 2015. Lord Curzon Ültimatomunun Lozan Konferansı Sırasında Verilmesi Bir Rastlantı Mıydı? Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gök, D., 1998. 1924 Türk Basınında Musul Meselesi, Editör: K. Abdurrahman, Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gökgöz, G., 2011. Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı, ÇTTAD, X/22.
- Görgen, İ., 2022. Türk -Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi, Erciyes Akademi, Cilt 36, Sayı 1.

- Güçlü, Y., 2023. Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 ve Çukurova'da Ermeni Yurdu Kurulması Talepleri, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gülcan, O., 2014. Fransız Kaynaklarına Göre Lozan Barış Konferansı'nda Fransa, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Güllü, R.E., 2023. Lozan Konferansında Azınlık Tanımıyla İlgili Tartışmalar ve Antlaşmanın Azınlıklara Dair Hükümlerinin Değerlendirilmesi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gülmez, N., 2006. (Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 22, Sayı 64-65-66.
- Güneş, Ş., 2007. Türk Boğazları, ODTÜ Gelişme Dergisi, 34, Aralık.
- Güven, C., 2018. Mîsak-ı Millî: Türkiye'nin İstiklâl ve İstikbâl Esasları, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 20.
- Hacihanifioğlu, A., 2019. Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hasanlı, C., 2015. Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Hayta, N., 2023. Lozan Konferansı'nda Adalar Denizi Adaları, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Haytaoğlu, E., 2015. Lozan Barış Konferansı'nda Bir Sorun: Türk-Yunan Savaş Esirleri ve Mübadelesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Haytoğlu, E., 2013. Atatürk'ün Dış Politika Anlayışında Gerçekçilik, Belgi, Kış, Sayı 5.

- Hülâgü, O., 2014. Lozan barış antlaşması'na göre Türk Devleti, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt 104, Sayı 206.
- Hür, A., 2016. Her Açıdan Lozan Konferansı, Akpınar Huzur Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul.
- İnce, F., 2013. Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.
- İnönü, İ., 1987. Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İnönü, İ., 2001. Defterler (1919-1973), Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Işık, N., 2023. Lozan Barış Görüşmeleri ve Diplomatik Süreç, Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi, Cilt 3, Sayı 2.
- Işık, S., 2021. Nasturi İsyanı ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in Bu İsyandaki Rolü, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Haziran, Sayı 27.
- Kaptan, E., 1997. Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu, Marmara Üniversitesi SBE Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kara, N.N., 2023. Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi, Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Yaz, Sayı 13.
- Karabulut, P.Ç., 2015. Musul Sorunu: 1914-1926, Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.
- Karabulut, U., 2023. Lozan Barış Antlaşması ve Türk İhtilal Kadrolarında Yaşanan Ayrışmaya Etkileri, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Karacan, A.N., 2012. Lozan, Hazırlayan Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Karagülmez, M., 2023. Mağlup Bir Devletin Penceresinden Lozan'ı Yorumlamak: Macarların Gözüyle Lozan Barış Antlaşması, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Karakaş, N., ve Selçuk, F., 2021. Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 7. Sayı 4.
- Karakaya, S., 2007. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarında Geçiş Rejimi, TC. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

- Karlıklı, Y., 2017. 80. Yıldönümünde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Yeniden Düşünmek, Public and Private International Law Bulletin, Cilt 37, Sayı 1.
- Kaştan, Y., 2015. Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kaştan, Y., 2016. Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Oluşturulan Türkiye Polonya İlişkilerine TBMM Tutanak Defterleri Işığında Analitik Bakış, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3.
- Kaya, A., 2007. Sevr ve Lozan'da Sınırlar Ve Toprak Meselesi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kaya, A., 2023. Mudanya Mütarekesi'ne Giden Sürecin Amerikan Basınındaki Yansımaları (9 Eylül–3 Ekim 1922), Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kaya, D., 2023. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Kıbrıs Türk Siyasal Hayatına Etkileri, Akademik Hassasiyetler The Academic Elegance, Cilt 10, Cumhuriyet Özel Sayısı.
- Kayam, H.C., 2015. Lozan Barış Görüşmelerinde Yabancı Uyrukların Türkiye'de Yapabileceği İşler İle İlgili Düzenlemeler ve Lozan Sonrası Uygulamalar, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kayıran, M., ve Saygın, S., 2011. Irak Türkmenleri, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, Sayı 31.
- Kayıran, M., ve Saygın, S., 2019. İzmir İktisat Kongresi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt 2, Sayı 5.
- Keleş, E., 2008. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi, Sayı 23.
- Kemal, C., 2007. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 40.
- Keser, U., 2013. Lozan Sonrasında Kıbrıs Unutuldu mu? Sorusuna Kesitsel Bir Bakış ve M. Remzi Okan, History Studies, Cilt 5, Sayı 4.

- Keser, U., 2021. Atatürk Dönemi Türk Dış Siyasetinde Akdeniz ve Kıbrıs Üzerine Bir Değerlendirme, 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019 Amasya, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kılavuz, N., 2012. Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Millî Mücadele'nin Siyasal Gelişimi, EKEV Akademi Dergisi, Cilt 16, Sayı 51.
- Kılıç, S., 2012. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile İlgili Almanya'nın Görüş ve İtirazları (1936-1941), Akademik Bakış Dergisi, Kasım-Aralık, Sayı 33.
- Kılıç, S., 2008. Musul Sorunu ve Lozan, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 24, Sayı 71.
- Kılıç, S.A., 2023. Dünden Bugüne 12 Adalar Sorunu (1911-2020), T.C. Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Kırmıt, Ö.F., 2021. Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 21, Sayı 1.
- Kırşman, M., 2023. Fransız Basınında Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Karşılaştırmalı Analizi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kısa, K., 2018. Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüleri, Cilt 4, Sayı 2.
- Kısıklı, E., 1999. Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi, Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Kasım, Sayı 24.
- Kocatürk, Ö., 2018. Sykes-Picot'ta Kırmızı Bölgenin İngiltere İçin Önemi, Sykes – Picot'nun Yüzüncü Yılında Türkiye ve Ortadoğu Uluslararası Sempozyumu (12-13 Mayıs 2016/ İstanbul), Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, Yayın No 19, İstanbul.
- Koç, N., 2013. Şeyh Sait Ayaklanması, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8, No 2.
- Kodal, T., 2006. Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 22, Sayı 64-65-66.
- Kodal, T., 2017. Türk Dış Politikasında Musul (1922-1926), Editörler: Alpaslan Demir, Tuba Kalkan ve Eralp Erdoğan, Kerkük Çok Irak Değil- Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan: Türk Tarihine Dair Yazılar II, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara.

- Kodaman, B., 1989. Lozan Antlaşması Hakkında Bir Değerlendirme, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1.
- Kodaman, T., ve Akçay, E.Y., 2010. Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 22.
- Koparan, E., 2010. Lozan Tartışmalarının TBMM ve Türk Basınındaki Yansımaları (1922-1923), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Korutürk, F., 1976. Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar ve Belgeler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Köktaş, N.A., ve Büyükbaş, H., 2016. Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Nisan, Sayı 3.
- Köse, İ., 2014. ABD'de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlamış Olduğu Kitapçık, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralı, Sayı 44.
- Köse, İ., 2022. Yüzüncü Yılında Lozan Barış Antlaşması: Türk Boğazları Geçiş Rejimi ve Montrö Öncesi Sorunlar, Editörler: Özgür Tüfekçi ve Fevzi Kırbaşoğlu, Karadeniz: 2021 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon.
- Köse, İ., 2023. Lozan Müzakerelerinde Ana Akım Amerikan Gazetelerinin Tutumu, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Köylü, M., 2017. Türkiye'nin Musul Pozisyonunun Uluslararası Perspektifler Açısından İncelenmesi, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2.
- Kurt, S., 2017. Türk-Rus İlişkilerinde Karadeniz: Rekabet mi İşbirliği Sahası mı? VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu, 19-20 Ekim 2017, Giresun.
- Kutay, C., 2004. Lozan'da İsmet Paşa'yı Kim Öldürecekti, Tarih Konuşuyor, İklim Yayıncılık, İstanbul.
- Kuzucu, S., 2012. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Küçük, C., 2005. Milli Mücadele, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 30.

- Küçük, C., 2009. Sevr Antlaşması, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt 37, Ankara.
- Küçükvatan, M., 2013. İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 26.
- Makharadze, M., 2023. Sovyet Gürcistan Basınının *Tsiteli Armieli* (Kızıl Ordu Askeri) Gazetesi Sayfalarında Lozan Barış Konferansı, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Mengeş, Y., 2017. İkinci Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 17, Sayı 34.
- Meray, S., 1993. Lozan Barış Konferansı, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Meray, S., 1969. Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım I, Cilt I, Anakara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.
- Mert, Ö., 2016. İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar, Sayı 58.
- Metin, B., 2016. Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amâre Zaferi, Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Metin, Ö., 2011. Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938), T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Metintaş, M.Y., 2017. Sykes-Picot Antlaşmasından 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Kadar İngiltere Ve Fransa'nın Kıbrıs Politikaları, Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
- Mumcu, U., 2005. Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925, Uğur Mumcu Vakfı, Umag Yayınları, Ankara.
- Müezzinoğlu, E., 2018. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Atatürk Dönemi Türkiye-İtalya İlişkileri, Editör: İsmail Şahin, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Nur, R., 1967. Hayat ve Hatıratım, Altındağ Yayınevi, Cilt 3, İstanbul.
- Oba, A.E., 2023. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Araştırmaları Işığında Lozan Barış Konferansında Türk Delegasyonunun Uyguladığı Diplomasinin Değerlendirilmesi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- Oğuz, Y., 2007. Montreux'den Günümüze Türk Boğazları: Uygulamalar, Sorunlar, Çözümler, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Okan, A., 2007. Misak-ı Milli, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Okur, M., 2015. Lozan Konferansı'nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti'nin Tutumu, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013- Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Olgun, S., ve Babaoğlu, R., 2020. Dönemin Kaynaklarına Göre Kutü'lamare Zaferi (Toplu Bir Değerlendirme), TAD, Cilt 39, Sayı 67.
- Oran, B., 2004. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Yılları, Editör Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öke, M. K., 1987. Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul.
- Öke, M.K., 1983. İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ökte, S.K., 2012. Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar, Sayı 49.
- Ökten, K., 2008. Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Önal, T., 2019. İşgalden İhtilale Millî Mücadele Hareketinin Diplomatik Boyutu, Türkiyat Mecmuası, Milli Mücadele Özel Sayısı, Sayı 29.
- Özcan, H., 2015. Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Türk-Yunan Mübadelesinde Müslüman Arnavutların Durumu, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özcan, H., 2023. Mudanya Ateşkes Antlaşması Sürecinin Yönetiminde TBMM'nin Denetimi, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özdemir, A.U., 2013. Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.

- Özdemir, N., 2015. Türkiye'de Denizyolu Ulaşımı Açısından Lozan Barış Antlaşması'nın Önemi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özden, K., 2023. Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşundan Mudanya Mütarekesine Uzananan Sürecin Alman Basınına Yansıması, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özersay, K., 1999. Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 22, Ankara.
- Özersay, K., 2003, Lozan Düzenlemeleri, Yaşayan Lozan, Editör Çağrı Erhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özkan, A., 2023. Türkiye'de Yabancı Sermayeli Şirketlerden Yabancı ve Gayrimüslimlerin Tasfiyesinin Nedenleri (1922-1923), Belleten, Cilt 87, Sayı 308.
- Özkan, A., ve Kalemli, H., 2014. Lozan Konferansı Sürecinde İzmir Limanı ve İzmit Körfezi Hadisesi, Atatürk Dergisi, Cilt 3, Sayı 2.
- Özsüer, E., 2023. Yunan Kamuoyunda Mudanya Görüşmeleri, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Özüçetin, Y., 2001. Lozan Antlaşması'nın Anlam ve Önemi, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 134.
- Özüçetin, Y., ve Altay, E., 2013. Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi, International Journal of Social Science, Volume 6, Issue 1.
- Pamir, A., 2002. Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 2.
- Papuççular, H., 2017. İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Oniki Ada, 1923-1939, History Studies, Cilt 9, Sayı 5.
- Pınar, M., 2014. İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesine Uzanan Süreç, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 26.
- Polat, Ü.G., 2013. Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.
- Poyraz, E., 2013. Atatürk'ün İletişim Stratejisi ve Stratejik Hedefi Hakkında Bir Analiz, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt 2, Sayı 4.

- Rençberler, Ö., 2014. T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Küçük Asya Felaketi'nin Yunan Siyasetine Etkisi (1919-1922), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Sakin, S., 2002. Misâk-I Millî'nin Hazırlanışı ve İlânıyla İlgili Görüşler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13.
- Sakin, S., 2010. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915), Akademik Bakış, Cilt 4, Sayı 7.
- Sarı, M., ve Can, A., 2018. Lozan Antlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 36.
- Savrun, E., 2017. 1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne; Kıbrıs Üzerinde Enosis Faaliyetleri ve İngiliz Stratejisi, Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, Cilt 3 Sayı 1.
- Sayılır, B., 2014. 30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Cilt 12, Sayı 16.
- Sonyel, S.R., 1974. Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923), Belleten, Cilt 38, Sayı 149.
- Sonyel, S.R., 2014. Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt III, Ankara.
- Soysal, İ., 2000. Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sükan, B., 2023. Mudanya Mütarekesi'ne Giden Yolda Türk-Fransız İlişkileri, Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Şahin, C., 2019. Hocazâde Süleyman Şevket'in Gözünden Lozan Sonrası Kıbrıs Türkleri, Journal of History Culture and Art Research, Cilt 8, Sayı 2.
- Şahin, İ., Şahin, C., ve Şükür, İ., 2015. Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması, The Journal of Academic Social Science Studies, Cilt 8, Sayı 38.
- Şenel, Ş., 2016. 19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri, Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18.
- Şener, B., 2021. Kanal İstanbul Projesinin Montrö Boğazlar Rejimine Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Editör: Özgür Tüfekçi, Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler, KTÜ Yayınları, Trabzon.

- Şenoğlugil, M., 2015. Nesturi İsyanı ve Musul Sorununa Etkileri, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şentürk, A., 2018. Lozan Antlaşması Hakkında İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme (24 Temmuz 1923 Sonrası), Social Science Studies, Cilt 6, Sayı 4.
- Şimşek, E., 2017. Sinop Baskınının Fransız Kamuoyuna Yansımaları ve Fransız Filosunun Karadeniz'e Girişi (1853 1854), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 3.
- Şimşek, F., 2022. Orta Çağ'dan Osmanlı Dönemine Doğu Akdeniz'de Rekabet Kıskacında Bir Ada: Meis, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 37, Sayı 2.
- Şimşir, B., 2005. Musul Sorunu ve Türkiye - İngiltere- Irak İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 21, Sayı 63.
- Şimşir, B., 2014. Lozan Günlüğü, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Şimşir, B., 2019. Lozan Telgrafları, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara.
- Tağmat, Ç.D., 2014. Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 14, Sayı 29.
- Tağmat, Ç.D., 2018. Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler, Türkiyat Mecmuası, Cilt 28, Sayı 1.
- Tanır, E.D., 2015. Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar, Sayı 56.
- Tiryakioğlu, B., 2001. Cumhuriyetimizin Barışçıl Temeli Lozan Antlaşması, XII. Milli Egemenlik Sempozyumu: Ulusal Egemenlik İlkesi Işığında Dış Politikamız, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 96, Ankara.
- Tosun, H., 1994. Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Boğazlar Sorununda Son Aşama, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, Sayı 13.
- Tuğluoğlu, F., 2013. Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.
- Tural, S., 2003. Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 19, Sayı 55.
- Turan, N.S., 2021. Millî Mücadele'nin Siyasal Programını Belirleyen Bir Özgürlük Bildirgesi: Misak-ı Millî, Bir Asrı Geçen Birikimle Misâk-ı Millî'ye Yeniden Bakmak, TBMM Yayınları, Ankara.

- Turan, Ş., 2003. Lozan Antlaşması, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 27.
- Türkan, C., 2023. Türkiye'de Hukuk Sisteminin Laikleşmesinde Lozan Görüşmelerinin Etkisi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, 17-18 Temmuz 2023, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Türkoğlu, İ., 2021. Misâk-ı Millî'nin İlan Süreci, Bir Asrı Geçen Birikimle Misâk-ı Millî'ye Yeniden Bakmak, TBMM Yayınları, Ankara.
- Tütüncü, A.N., 2017. Montrö Sözleşmesi ve Kanal İstanbul, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt 37, Sayı 1.
- Uçar, F., 2023. Lozan Barış Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesine Yönelik Görüşmelerde Kürt Sorunu, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 22, Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı.
- Ulusan, Ş., 2017. Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938), Cappadocia Journal Of History And Social Sciences, Ekim, Cilt 9.
- Umar, Ö.O., ve Yenisu, M., 2020. Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 101.
- Umut, E., 2007. Musul Meselesinde Petrol Faktörü (Türkiye'nin Irak Petrollerindeki %10 Hissesi), T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uras, E., 1976. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, Ankara Yeni Matbaası, Ankara.
- Uzgel, İ., 2004. Göreceli Özerklik, Editör: Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uzun, H., 2013. Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferans'ı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Sayı 53.
- Uzun, H., 2017. Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Yankıları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 61.
- Ünalp, F.R., 2023. Mudanya Konferansı'nın Kazananları ve Kaybedenleri Üzerine Notlar (Eylül-Kasım 1922), Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ünsal, E., 2009. Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

- Vardağlı, E.T., 2017. Doğu-Batı Ekseninde Türk- Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 17, Sayı 34.
- Vurgun, M., 2015. Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi, T.C. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü Deniz İşletmeciliği Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yalçın, S., 1988. Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi- Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Sempozyumu, Ankara.
- Yalçınkaya, M., 2015. Musul Meselesi Bağlamında Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Yezidiler, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Yamaç, M., 2018. Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940), Belleten, Cilt 82, Sayı 295.
- Yaman, A.E., 1996. Mudanya Bırakışması ve Yankıları, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 5, Sayı 18.
- Yamaner, Ş., 2000. M Dosyası, Misak-ı Milli ve Musul, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul.
- Yanardağ, A. 2018a. Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Askeri ve Siyasi Sonuçları: Çanakkale Krizi ve Mudanya Mütarekesi, Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu.
- Yanardağ, A., 2018. Mudanya Mütarekesi Döneminde İngilizlerin Çanakkale'deki Askeri Faaliyetleri, Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 65, Ocak-Şubat.
- Yazıcı, N., 2010. Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yazıcı, N., 2011. 1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 14.
- Yerasimos, S., 2000, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul.
- Yerlikaya, Ç., 2019. Stratejik Bir Toprak: Musul (1914-1926), T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Yeşilbursa, B.K., 2017. İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayın No 55, Ankara.

- Yeşilbursa, B.K., 2019. İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922), 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Cilt I.
- Yılmaz, A., 2015. Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Cilt 8, Sayı 21.
- Yiğit, S.C., 2016. Jeopolitik ve Jeostratejik Eksende İngiltere'nin Irak Politikası: Kutü'l Amâre Muharebesi, Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu (28-29 Nisan 2016 Mardin), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Yurdusev, E., 2007. İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası 1915-1923, Belleten, Cilt 71, Sayı 260.
- Yurttaş, V.E., 2007. Lozan Barış Konferansında Çözüme Kavuşturulamayan Sorunlar, T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Yüceer, S., 2008. Büyük Taarruz Sonrasında Yaşanan Dış Gelişmeler ve Türk İngiliz Savaşının Çıkmamasında Tarafların Rolü, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 15.
- Yücel, H., 2017. Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Yayın No 347, Ankara.
- Yüksel, Ç., 2021. Lozan Antlaşması ve Antlaşma İmzalandıktan Sonra İngiltere Avam Kamarası'nda Antlaşma Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme, Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Kış, Sayı 8.
- Zafer, R., 2007. T.C. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü Denizel Çevre Ana Bilim Dalı, Ege Denizindeki Aidiyeti Tartışmalı Coğrafi Formasyonların Hukuki Durumu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Zenginkuzucu, D.M., ve Çintan A., 2019. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Statüsünün Güncel Gelişmeler ve Kanal İstanbul Projesi Bağlamında Değerlendirilmesi, Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.

EK 1: MÎSÂK-I MİLLÎ

Mîsâk-ı Millî, ulusun vicdanından doğan, ulusun şahs-ı manevisinin, barış deyince nasıl olması gerektiğinin ifadesidir (Güven, 2018: 124). Mîsâk-ı Millî'nin ilk zabta geçirilmiş orijinal belgesi 28 Ocak 1920 tarihli olupATASE Arşivi'nde bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından tam sûreti yayımlanmıştır. Altı maddenin yer aldığı ve Meclis Başkanı Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey'in imzasının yer aldığı ana kısım üç sayfadan müteşekkildir. Buna ilaveten 121 Mebûsân Meclisi üyesinin isim ve imzalarının yer aldığı altı sayfalık ek kısmı vardır

Erzurum Mebusu Celaleddin Arif'in imzası ile 28 Ocak 1920'de yayınlanan aslı gibi Misak-ı Milli metinin maddeleri 6 kısımdan oluşmaktadır.

- **Birinci Madde:**

Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan akşamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve ictimaiyeleriyle şerâit-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan akşamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir külldür.

- **İkinci Madde:**

Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâyı âmmeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için lede'l-icap tekrar serbestçe ârâ-yı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

- **Üçüncü Madde:**

Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya teb'an vaki olmalıdır.

- **Dördüncü Madde:**

Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak koşulu ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bilumum alakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

- **Beşinci Madde:**

Düvel-i İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasât-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku (memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle) tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

- **Altıncı Madde:**

Milli ve iktisadi inkişafâtımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafâtımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssü'l-esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafâtımıza mani kuyûda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâit-i tesviyesi de bu esasâta mugayir olmayacaktır.

EK 2: MÎSÂK-I İKTİSADÎ

Mîsâk'ın sözcük anlamının *sözleşme-anlaşma* olması dolayısıyla *Ekonomi Anlaşması* olarak dikkate alınabilecek bu kararlar ile ekonomisel düzene ilişkin esasların belirlenmiştir. ***Mîsâk-ı İktisadî*** esaslarına ilişkin maddelerden görüleceği üzere bu ilkelerde sadece ekonomisel düzene ilişkin değil, aynı zamanda bağımsızlık, ulusal egemenlik, ahlâk ve kültüre ilişkin hükümler de bulunmaktadır (Arslantürk, 2023: 919). Diğer bir ifade ile kadim Türk kültürürün izleri, ekonomisel faaliyetlerin yürütülmesinde ne gibi ilkelerin de dikkate alınması gerektiğini yansıtılmıştır. Kongre'den sonra binlerce bastırılan ***Mîsâk-ı İktisadî*** kararları, temsilciler aracılığıyla ülkenin her köşesine gönderilmiş; camilerde hutbelerde okutulması, çarşı-pazarlarda görünecek uygun yerlere astırılması ve basılacak her türlü kitapların ilk sayfalarına konması hususunda *Başkanlık Divanı* ilgililere duyuru yapma kararı almıştır.

Kongre'de alınmış ve 12 maddeden oluşan misak-ı iktisadi esasları şunlardır;

- **Birinci Madde:**

Türkiye, milli hudutları dâhilinde lekesiz bir istiklâl ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

- **İkinci Madde:**

Türkiye halkı milli hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden hiçbir şeye feda etmez ve milli hâkimiyete müstenit olan Meclis ve Hükümetine daima zahirdir.

- **Üçüncü Madde:**

Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder; bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

- **Dördüncü Madde:**

Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir; çok çalışır, vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar; milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

- **Beşinci Madde:**

Türkiye halkı, servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vâkıftır; ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir; madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

- **Altıncı Madde:**

Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salâbet her şeyde esasımızdır; her zaman faydalı yenilikleri severek alırız; Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

- **Yedinci Madde:**

Türkler, irfan ve ma'rifet âşıkıdır; Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır; maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir ***kitap bayramı*** olarak tes'id eder.

- **Sekizinci Madde:**

Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir; Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever; ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır; hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

- **Dokuzuncu Madde:**

Türk; dinine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir; ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz; Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

- **Onuncu Madde:**

Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.

- **On Birinci Madde:**

Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar candan sevişirler; meslek, zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

- **On İkinciMadde:**

Türk kadın ve hocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci stratejik liderliği ışığında ve hazırlanmasında bizzat müdahil olduğu *Misâk-ı Millî* kapsamında, emperyal devletlerin kuvvetleri ile çetin ve amansız bir düzeyde girişilen mücadele sonrası, 24 Temmuz 1923'de imzalanmış olan *Lozan Barış Antlaşması* ve daha sonra gündeme gelen *Ankara* ve *Montrö* antlaşmalarının yönetsel açıdan analizi bu kitabın temel amacını oluşturmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Lozan Barış Antlaşması'nın öncesinde ve müzakere süreci boyunca, Türkiye'nin kurmay aklı ve diğer önemli stratejik karar vericileri ile birlikte, *ideal politikten* ziyade, *reel politik* seçeneği üzerinden kararlar almış, hareket etmiş ve gelişmeleri bu paradigmadan yürütmüştür. *Misâk-ı Millî* ilkeleri çerçevesinde hareket eden *Türk Temsil Heyeti* olağanüstü zorlu müzakerelerden sonra, ulusal çıkarlarına uygun olan antlaşma maddeleri ile birlikte, *arzu etmediği maddeleri* de kabul etmiştir. Bu bağlamda *tam bağımsızlık* ve *ulusal egemenlik* gibi Türkiye için yaşamsal öneme sahip olan konular Türkiye'nin lehine sonuçlanmış; *reel politika* gereği müzakere masasında ertelenen sorunlar ise bertaraf edilmek üzere; Türkiye'nin lehine olacak bir ileriki tarihsel sürece bırakılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cesur ve korkusuz kararlılığının, *güçlü* iradesinin, tükenmez cesaretinin, eşsiz dehâ niteliğinin, devrimci stratejik liderliğinin ve dünya tarihinde eşine ender rastlanan bedelleri ödeyen *şehit ve gazilerin* tükenmez fedakârlıklarının diplomasi alanındaki yansıması *olan Lozan,* tek kelime ile üstün bir başarıdır, muhteşem bir zaferdir. Üstelik *dönemin tiksindirici vatan hainlerine* rağmen.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci stratejik liderliğinde gerçekleştirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin *Tapu Senedi* olan Lozan belgesinin mührü üzerinde, vatansever kahraman **şehit ve gazilerin** azimleri, gayretleri, emekleri gözyaşları, duaları; nihayetinde, asil ve kadim Türk ulusunun sonsuz özverisi ve sarsılmaz direncinin kan ile yazılan imzası vardır. *Bir kartalın yeniden doğuşu vardır*!

9 786256 669246
/halkkitabevi
halkkitabevi.com
THG
0201913
VUO